

T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**TOKAT ZİLELİ MUHARREM EFENDİ’NİN
KÜNÛZÜ’L-EVLİYÂ VE RUMÛZÜ’L-ASFIYÂ ADLI
ESERİNİN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

NECDET AYHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. YÜKSEL GÖZTEPE

SİVAS
OCAK - 2014

**TOKAT ZİLELİ MUHARREM EFENDİ’NİN
KÜNÛZÜ’L-EVLİYÂ VE RUMÛZÜ’L-ASFIYÂ ADLI
ESERİNİN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

NECDET AYHAN

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Ocak 2014

ÖZET

AYHAN, Necdet; Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2014.

Muharrem Efendi (ö.1592), Osmanlı döneminde Tokat Zile'de yaşamış olan bir Halvetî şeyhi, müellif ve bilim insanıdır. Muharrem Efendi, Osmanlı tasavvuf kültürünü derinden etkileyen ve Sivâsîler diye meşhur olan bir akımı temsil eden ailenin en büyüğü olması bakımından önemli bir isimdir.

Bu çalışmamızda, Muharrem Efendi'nin eserleri arasında şu ana kadar yapılan akademik çalışmalara göre onun en önemli tasavvufî eseri olan ve çoğunluğu İslam'ın ilk dönem sûfîleriyle ilgili menkabeleri anlatan *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eserinin değerlendirmesini yaparak eserin önemine dikkat çekmek istiyoruz. *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eser, halvetî olan Muharrem Efendi tarafından on altıncı yüzyılda yazılmıştır. Bu sûfî tabakâtı ve menâkıbnâme eseri, Muharrem Efendi'nin kullandığı tasavvufî kavramlar ve onun tasavvufî düşüncesi hakkında bilgi vermesi bakımından İslam tasavvuf tarihi ve kültürü konusunda önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eseri incelenerek eserin değerlendirmesi yapılmıştır. Yetmiş tane sûfinin hayatı ve menkabeleri, bu sûfîlerin olağanüstü hayat hikayeleri ile ilgili olan tasavvufî kavramlar ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Menkabe, Menâkıbnâme, Sûfî Tabakâtı, Muharrem Efendi, "*Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ*", Tasavvuf, Sûfî, Evliyâ.

ABSTRACT

AYHAN, Necdet; The study and analyzies of his work named *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* by Muharrem Efendi from Zile in Tokat, Master Thesis, Sivas, 2014.

Muharrem Efendi (died 1592), who lived in Zile in Tokat in the Ottoman period, was a Halvetî sheikh and writer and scholar. Muharrem Efendi is an important name in terms of being the largest member of a family which represents a famous current as known Sivâsî that deeply affected the Ottoman sûfîsm culture.

In this study by doing analyzies we want to call attention to importance of *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* which Muharrem Efendi's the most important mystical work among his works according to academic studies until now and tells the legends about a large number of sûfîes in the early periods of Islam. *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* was written by Halvetî Muharrem Efendi in the 16th century. This work of sûfî ranks and categories, menakıbnâme has a certain place in islamic mysticism history and culture since it gives information about his mystical thoughts and mystical terminologies which Muharrem Efendi used.

In this study the evaluation of the work has been made by analysing Muharrem Efendi's work called *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ*. Seventy sûfîes' biographies and their legends, mystical terminologies about extraordinary life stories of these saints in *Künûz* were discussed.

Key Words: Legend, Menâkıbnâme, Sûfî Ranks and Categories (Generations), Muharrem Efendi, "*Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ*", Sûfîsm, Mysticism, Sûfî, Saint.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	1
GENEL KISALTMALAR	4
BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI	5
GİRİŞ	7
1. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI, ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	9
1.1. Araştırmanın Amacı	9
1.2. Araştırmanın Önemi	9
1.3. Araştırmanın Yöntemi	10
1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	11
1.5. Muharrem Efendi İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	12
2. MUHARREM EFENDİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ANADOLU.....	12
2.1. Siyasî Durum	12
2.2. İlmî Durum	16
2.3. Dinî ve Tasavvufî Durum	19
BİRİNCİ BÖLÜM	22
MUHARREM EFENDİ’NİN TARİHİ, İLMÎ VE MANEVÎ ŞAHSİYETİ, TARİKATI VE ESERLERİ	22
1. TARİHİ ŞAHSİYETİ	22
1.1. Doğumu	22
1.2. Ailesi ve Soyu.....	23
1.3. Tahsil Hayatı	27

1.4. Tasavvufî Yönü	28
1.5. Türbesi	31
2. İLMÎ VE MANEVÎ ŞAHSİYETİ	32
3. TARİKATI	36
4. ESERLERİ	37
4.1. <i>Hediyetü's-Suğlûk</i>	37
4.2. <i>Hubbu'l-Mesâil</i>	39
4.3. <i>Umdetü'n-Nisâ Risâlesi</i>	40
4.4. <i>er-Radâ' Mahremü'l-Cimâ'</i>	41
4.5. <i>el-Kavlü'l-Bedî' fi's-Salâti</i>	42
4.6. <i>Menâkıbu Ebû Hanîfe ve Eimmeti'l-Mezâhib</i>	43
4.7. <i>Menâkıbu Ebi Hanîfe ve Sahibeyhi</i>	43
4.8. <i>Menâkıbu'l-Eimmeti's-Selâse</i>	43
4.9. <i>Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ</i>	44
4.10. <i>Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî</i>	44
4.11. <i>Nefahâtü'l-Üns Adlı Eserin Tercümesi</i>	44
4.12. <i>Risâle Tergîbü'n-Nâsi'l-Müteallimîn</i>	44
4.13. <i>Hâşiye Ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye (Muharrem)</i>	46
4.14. <i>Sarf Tertîbi Üzere Lügât-ı Fârisî</i>	46
4.15. <i>Telhîsu'l-Miftâh</i>	46
5. KÜNÛZÜ'L-EVLİYÂ'NIN MUHARREM EFENDİ'NİN ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	47
İKİNCİ BÖLÜM	49
KÜNÛZÜ'L-EVLİYÂ'DA ANLATILAN SÛFÎ MENKABELERİNİN İNCELENMESİ	49
1. ESERİN İSMİNİN TAHLİLİ	49
2. KÜNÛZ'UN MEVCUT NÜSHALARI	49
3. TASAVVUF GELENEĞİNDE MENÂKIBNÂMELERİN YERİ	51
4. KÜNÛZ'UN TABAKÂT ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ VE KAYNAKLARI	53
5. KÜNÛZ'UN ÖNSÖZÜ VE YAZILIŞ SEBEBİ	60

6. KÜNÜZ'DAKİ SÜFÎLERİN İNCELENMESİ.....	60
6.1. Abdülkâdir el-Geylânî ve Menkabeleri	60
6.2. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Menkabeleri	64
6.3. Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî ve Menkabeleri.....	66
6.4. Necmeddin el-Kübrâ ve Menkabeleri.....	69
6.5. Necmeddin-i Dâye er-Râzî ve Menkabeleri	70
6.6. Râdiyyüddin Ali Lala el-Gaznevî ve Menkabeleri.....	71
6.7. Ebû Saîd Ebû'l Hayr ve Menkabeleri.....	72
6.8. Muhammed b. İdris eş-Şâfî ve Menkabeleri	73
6.9. Ahmet b. Hanbel ve Menkabeleri.....	75
6.10. Dâvud et-Tâî ve Menkabeleri	77
6.11. Ca'fer es-Sâdık ve Menkabeleri	80
6.12. Üveys el-Karanî ve Menkabeleri.....	81
6.13. Hasan el-Basrî ve Menkabeleri.....	84
6.14. Mâlik b. Dînâr ve Menkabeleri.....	89
6.15. Muhammed b. Vâsı' ve Menkabeleri	91
6.16. Habîb el-Acemî ve Menkabeleri.....	93
6.17. Seleme b. Dînâr Ebû'l-Hâzım el-Medenî ve Menkabeleri	94
6.18. Utbe el-Gulâm ve Menkabeleri	95
6.19. Fudayl b. İyâd ve Menkabeleri	96
6.20. İbrâhim b. Edhem ve Menkabeleri	97
6.21. Zünnûn el-Mısırî ve Menkabeleri.....	101
6.22. Bîşr el-Hâfî ve Menkabeleri	103
6.23. Abdullah b. Mübârek ve Menkabeleri.....	105
6.24. Bâyezid el-Bistâmî ve Menkabeleri	107
6.25. Şakîk el-Belhî ve Menkabeleri	109
6.26. Ma'rûf el-Kerhî ve Menkabeleri.....	110
6.27. Ahmet b. el-Hadraveyh el-Belhî ve Menkabeleri.....	111
6.28. Ebû Tûrâb en-Nahşebî ve Menkabeleri	112
6.29. Yahyâ b. Muâz er-Râzî ve Menkabeleri	114
6.30. Şah b. Şücâ' el-Kirmânî ve Menkabeleri	115
6.31. Yûsuf b. Hüseyin ve Menkabeleri	117

6.32. Ebû Hafs el-Haddâd ve Menkabeleri.....	118
6.33. Mansûr b. Ammâr ve Menkabeleri.....	119
6.34. Cüneyd el-Bağdâdî ve Menkabeleri	120
6.35. Ebû'l-Hüseyin Ahmed en-Nûrî ve Menkabeleri	122
6.36. Ebû Osman el-Hîrî en-Nîsâbûrî ve Menkabeleri.....	123
6.37. Ebû Abdullah b. el-Cellâ ve Menkabeleri	124
6.38. Rüveyr b. Ahmed el-Bağdâdî ve Menkabeleri	125
6.39. Ahmet b. Ata er-Ruzbârî ve Menkabeleri	126
6.40. Semnûn b. Hamza ve Menkabeleri.....	127
6.41. Hakîm et-Tirmizî ve Menkabeleri	129
6.42. Ebûbekir el-Verrâk ve Menkabeleri	130
6.43. Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî ve Menkabeleri	131
6.44. Ebû Hamza el-Horasânî ve Menkabeleri.....	131
6.45. Ebûbekir el-Kettânî ve Menkabeleri.....	132
6.46. Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî ve Menkabeleri	133
6.47. Ebû Muhammed el-Cerîrî ve Menkabeleri.....	135
6.48. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ve Menkabeleri	136
6.49. Süfyân es-Sevrî ve Menkabeleri.....	138
6.50. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Menkabeleri.....	139
6.51. Ahmet b. Ebû'l-Havârî ve Menkabeleri	140
6.52. Hamdun el-Kassâr en-Nîsâbûrî ve Menkabeleri	141
6.53. Ahmed b. Âsım el-Antâkî ve Menkabeleri.....	142
6.54. Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî, el-Antâkî ve Menkabeleri.....	143
6.55. Amr b. Osman el-Mekkî ve Menkabeleri	143
6.56. Ebû Saîd el-Harrâz ve Menkabeleri.....	144
6.57. İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî ve Menkabeleri.....	145
6.58. Yûsuf b. Esbât ve Menkabeleri.....	146
6.59. İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî ve Menkabeleri	146
6.60. Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş ve Menkabeleri	147
6.61. Muhammed b. el-Fazl el-Belhî ve Menkabeleri.....	148
6.62. Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî ve Menkabeleri	148
6.63. Ali b. Sehl el-İsfahânî ve Menkabeleri	149

6.64. Abdullah b. Muhammed b. Münâzil ve Menkabeleri.....	150
6.65. Ahmet b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî ve Menkabeleri	151
6.66. Muhammed b. İsmail el-Mağribî ve Menkabeleri.....	152
6.67. Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî ve Menkabeleri	152
6.68. Serî es-Sakatî ve Menkabeleri	153
6.69. Fetih b. Ali el-Mevsilî ve Menkabeleri	155
6.70. Râbia el-Adeviye ve Menkabeleri	156
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	159
<i>KÜNÛZÜ'L-EVLİYÂ'DA ANLATILAN SÛFÎ MENKABELERİNİN</i>	
<i>DEĞERLENDİRİLMESİ.....</i>	159
1. ESERİ DEĞERLENDİRME KISTASI	159
2. MENKABELERDE İŞLENEN KONULARIN TESPİTİ	161
3. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ TASAVVUFÎ HALLER VE MAKAMLAR.....	162
3.1. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ İRFÂNÎ HALLER	162
3.1.1. Havâtır	162
3.1.2. Muhâdara-Mükâşefe-Müşâhede	162
3.1.3. Rüya.....	163
3.2. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ VİCDÂNÎ HALLER.....	168
3.2.1. Kabz-Bast	168
3.2.2. Kurb-Bu'd/ Heybet-Üns	168
3.2.3. Tevâcüd-Vecd-Vücûd.....	170
3.2.4. Gaybet-Huzur	171
3.2.5. Sekr-Sahv	172
3.2.6. Fenâ-Bekâ.....	172
3.3. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ TEMEL MAKAMLAR	173
3.3.1. Tevbe	173
3.3.2. Zühd.....	176
3.3.3. Sabr.....	182
3.3.4. Şükür.....	182
3.3.5. Tevekkül	183
3.3.6. Fakr.....	185

3.3.7. Rızâ.....	186
3.4. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ BİDÂYET MAKAMLARI.....	187
3.4.1. Havf-Recâ.....	187
3.4.3. Takvâ.....	189
3.4.4. Huşû'.....	190
3.4.5. Tevâzu'.....	190
3.4.6. Kanaat.....	191
3.4.7. Îrâde-Murâd.....	192
3.4.8. Gayret.....	192
3.4.9. Murâkabe.....	194
3.4.10. Fütüvvet.....	194
3.4.11. Firâset.....	196
3.4.12. Yakîn.....	197
3.5. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ NİHÂYET MAKAMLARI.....	197
3.5.1. Hayâ.....	197
3.5.2. İhlas.....	198
3.5.3. Sıdk.....	198
3.5.4. Samt.....	199
3.5.5. Dua.....	199
3.5.6. Ubudiyyet.....	200
3.5.7. Mârifet.....	201
3.5.8. Muhabbet.....	203
3.5.9. Tevhid.....	205
3.6. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ YARDIMCI MAKAMLAR.....	206
3.6.1. Mücâhede.....	207
3.6.2. Halvet-Uzlet.....	212
3.6.3. Zikr.....	213
3.6.4. Semâ.....	214
3.7. <i>KÜNÛZ</i> 'DAKİ TASAVVUFÎ MESELELER.....	214
3.7.1. Açlık-Cu'.....	215
3.7.2. Af.....	215
3.7.3. Cûd-Sehâ-Sehâvet.....	215

3.7.4. Edep.....	216
3.7.5. Halife	217
3.7.6. Halka Nasihat	217
3.7.7. Hırka	220
3.7.8. Himmet-Te vessül	220
3.7.9. İhyâ	221
3.7.10. İlm-i Ledün	222
3.7.11. İrşâd-Mürşid	224
3.7.12. İsâr	224
3.7.13. Kerâmet-Mucize	225
3.7.14. Kusurlarını Hatırda Tutma	245
3.7.15. Lütuf	246
3.7.16. Melâmet.....	246
3.7.17. Müceddid.....	247
3.7.18. Mürüvvet	247
3.7.19. Ölüm	248
3.7.20. Şathiye-Şathiyyât.....	249
3.7.21. Şefaât	250
3.7.22. Şehitlik.....	250
3.7.23. Tazarru'	250
3.7.24. Tecrid-Tefrid	251
3.7.25. Tefekkür	251
3.7.26. Üveysîlik.....	251
3.7.27. Velâyet.....	252
3.7.28. Verâ'	252
4. ESERDE ADI GEÇEN SÛFÎLERİN TASAVVUF MEKTEPLERİ.....	253
5. VEFAT TARİHİNE GÖRE KÛNÛZ'DA YER ALAN SÛFÎLER.....	254
6. SÜLEMÎ'NİN ESERİNDEKİ SÛFÎLERDEN KÛNÛZ'DA BULUNANLAR.....	255
7. KÛNÛZ'DA YER ALAN MÜFESSİR SÛFÎLER.....	256
8. KÛNÛZ'DA YER ALAN MUHADDİS SÛFÎLER.....	257
9. KÛNÛZ'DA YER ALAN FAKİH SÛFÎLER	260

10. <i>KÜNŪZ</i> 'DAKİ SŪFÎLERDEN TASAVVUF KİTABI YAZANLAR...	261
11. <i>KÜNŪZ</i> 'DA YER ALAN ŞÂİR SŪFÎLER	262
12. <i>KÜNŪZ</i> 'DAKİ SŪFÎLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	264
SONUÇ	265
EKLER	268
EK – 1 <i>KÜNŪZ</i> 'DAKİ SŪFÎLERİN TASAVVUF MEKTEPLERİNE GÖRE TAKSİMİ	268
EK – 2 MUHARREM EFENDİ'NİN <i>KÜNŪZ</i> 'UNUN AMASYA NÜSHASININ İÇİNDEKİLER BÖLÜMÜ.	270
EK – 3 MUHARREM EFENDİ'NİN <i>KÜNŪZ</i> 'UNUN ÇORUM NÜSHASININ İÇİNDEKİLER BÖLÜMÜ.	271
EK – 4 MUHARREM EFENDİ'NİN VE SİVÂSÎ AİLESİNİN SOY KÜTÜĞÜ ŞEMASI	272
EK – 5 MUHARREM EFENDİ'NİN VE BABASININ KABİRLERİ.....	273
EK – 6 TARİHİ SIRASINA GÖRE ANA TARİKATLAR	274
EK – 7 <i>KÜNŪZ</i> 'DA YER ALAN SŪFÎLERİN VEFAT TARİHLERİNE GÖRE DİĞER BAZI TABAKÂT ESERLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI.	275
EK – 8 HALVETİYE TARİKATINDA NEFİS MERTEBELERİ ŞEMASI.....	278
EK – 9 <i>KÜNŪZ</i> 'DAKİ SŪFÎ İSİMLERİNİ BAZI SŪFÎ TABAKÂT KİTAPLARINDAKİ İSİMLERLE KARŞILAŞTIRMA TABLOSU	279
KAYNAKÇA	282

ÖNSÖZ

Tasavvuf literatüründe menâkıbnâme türünün en ilgi çekici ilk örnekleri XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmıştır. Bu menâkıbnâmelerin en önemlilerinden birisi de XVI. yüzyıl medrese ve tekke çevrelerinin saygın müderrisi, İslam hukukçusu, dil bilimcisi, vâizi, Halvetiye tarikatı şeyhi Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin o dönemin pek çok kaynağını taramak suretiyle iyi bir müdekkik olarak derlemiş olduğu *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eseridir. Muharrem Efendi ile ilgili bugüne kadar yapılan akademik çalışmalardan tespit edebildiklerimizi incelediğimizde, Muharrem Efendi'nin baştan sona menkâbelerle tasavvufi kavramları vermeye çalıştığı tasavvuf konulu en önemli eserinin *Künûzü'l-Evliyâ* olduğu ortaya çıkmaktadır. Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sı, yetmiş tane sûfinin menâkıbını işleyen, daha çok Farsça kaynakların yanısıra Arapça kaynaklardan da istifade edilerek oluşturulan, sade dil kullanılarak yazılmış olan Arapça bir eserdir.

İlk dönem sûfileriyle ilgili olarak sonraki yüzyıllarda özgün bir menâkıbnâme çalışması yapmak ne yazık ki mümkün değildir. Kendi anlayışımıza göre aslı olmayan yeni menkabeler üretemeyiz. Bu nedenle ilk dönem klasik kaynaklarda mevcut olan malzemeyi kullanmak durumundayız. Müellifimiz Muharrem Efendi de eserine kendisinden hiçbir yorum katmaksızın yaklaşık on üç kaynaktan oluşan bir çalışma yaparak Osmanlı toplumunda asırlarca ilgiyle okunmuş ve istifade edilmiş olan bu eserini vücuda getirmiştir. Biz de araştırmamızın konusu olarak çok değerli bir ilim adamı olan Muharrem Efendi'nin yaklaşık dört yüzyıl önce kaleme aldığı ve kütüphane raflarında sahipsizce araştırılmayı ve tanıtılmayı bekleyen bu değerli el yazma eserinin iki ayrı nüshasının karşılaştırmalı olarak incelenmesini ve değerlendirilmesini seçtik. Bu amaçla eserin bir nüshasını Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'ne, diğer nüshasını da Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi'ne bizzat giderek temin ettik.

Bu araştırma, giriş kısmından sonra üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Muharrem Efendi'ye kadar Anadolu'da tasavvufun tarihi seyrine kısa bir bakışa yer veriyoruz. Bu kısa girişten sonra aynı bölümde araştırmanın yöntemi,

amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları verilmektedir. Devamında da günümüze kadar Muharrem Efendi hakkında yapılan ve tespit edebildiğimiz çalışmalar sıralanmaktadır. Giriş bölümünün ikinci kısmında Muharrem Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyılın siyasi, ilmi, dini ve tasavvufî durumu konusunda bir bakış açısı oluşturmayı hedefliyoruz. Çünkü o dönemin devlet yönetimindeki zihniyetin bakış açısının, Muharrem Efendi'nin şahsiyetinin oluşmasında belirleyici etkenlerin en önemlilerinden birisi olduğunu düşünmekteyiz. Birinci bölümde, Muharrem Efendi'nin tarihî, ilmî ve manevî şahsiyeti, tarikatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin araştırılıp derlenmesi, *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinin onun diğer eserleri arasındaki yerinin ve öneminin belirlenmesi yer almaktadır. İkinci bölümde ise tezimizin temel noktasını *oluşturan Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı Arapça eser incelenmeye çalışılmaktadır. Önce esere verilen ismin tahlili yapılmaktadır. Devamında el yazma nüshaların tanıtımı yapılmaktadır. Eserin türünün menkabe ve tabakât olduğu belirtilmektedir. Tasavvuf geleneğinde menâkıbnâmelerin yeri anlatılmaktadır. İslam tasavvuf tarihinde ortaya çıkan tabakât türü eserler ve menâkıbnâmelerden birkaç tanesi sıralanıp Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinin İslam tabakâtı ve menâkıpnâmeleri arasındaki yeri tespit edilmektedir. Ardından da *Künûzü'l-Evliyâ* adlı esere müellifimizin alıntı yaptığı kaynakların tanıtımı yapılmaktadır. Bu tanıtım safhasıyla genel olarak İslam tasavvuf tarihindeki sûfî tabakât ve menkabe literatürünün tanıtımı, özel olarak da müellifimiz Muharrem Efendi'nin, eserini derlerken yararlandığı kaynakların tanıtımı amaçlanmaktadır. Böylece eserin sûfî tabakât kitapları arasındaki yeri ve önemi araştırmamız nisbetinde belirlenmiş olmaktadır. Müellifimiz Muharrem Efendi'nin *Künûz*'a yazmış olduğu önsözü ve eserin yazılış sebebi anlatılmaktadır. Daha sonra da eserdeki tüm başlıklar ve bölümler kısa bilgiler verilerek *Künûz*'daki sûfîlerin incelenmesine geçilmektedir.

Üçüncü bölümde eserin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Öncelikle eseri değerlendirme ölçütü verilmektedir. Daha sonra eserde bulunan menkabelerin tamamında yer alan konular ve tasavvufî kavramlar tespit edilmektedir. Bu tespit sonucunda ortaya çıkan tasavvufî kavramların başlıkları ve yan başlıkları harf sırasına göre sıralanmaktadır. Akabinde *Künûz*'daki tasavvufî haller, makamlar ve meseleler ilgili kavram başlığı altına bir iki cümleyi geçmeyecek şekilde kısa

bilgilerle yazılmaktadır. *Künûz*'daki irfânî haller, vicdânî haller, tasavvufî temel makamlar, bidâyet makamları, nihâyet makamları, yardımcı makamlar ve tasavvufî meseleler ile menkabelerde işlenen kavramlar ilişkilendirilerek bir tahlil yapmak amaçlanmaktadır. Bu işlemi gerçekleştirerek Muharrem Efendi'nin eserinde işlemiş olduğu tasavvufî kavramlara, dolayısıyla da onun tasavvufî bakış açısıyla ilgili bir sonuca ulaşmış olmaktadır. Bir başka ifadeyle sûfî ismiyle ilişkilendirilerek verilen her bölümdeki menkabelerin tasavvufî kavramlarla ilgili olan konularını tespit etme aşamasını gerçekleştirmiş olmaktadır. Konu tespiti sonucunda ve eserdeki menkabelerde işlenen tasavvufî terimler ışığında, önceki menâkıbnâme müellifleriyle bir karşılaştırma yapılarak Muharrem Efendi'nin tasavvuf anlayışı hakkında bir sonuca varmaya çalışılmaktadır. Eseri değerlendirme aşamasının devamında ise çeşitli analizler yapılmaktadır. Bu analizler; eserde adı geçen sûfîlerin tasavvuf mekteplerine göre taksimi, sûfîlerin vefat tarihlerine göre taksimi, elimizdeki mevcut ilk tabakât eseri olan Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'sinde bulunan tabakalara göre *Künûz*'daki sûfîlerin taksimi, *Künûz*'da yer alan sûfîlerden müfessir olan sûfîler, muhaddis olan sûfîler, hadis kitabı yazan sûfîler, sadece hadis rivâyet eden sûfîler, Emevî ve Abbasî dönemlerinde tasavvuf eseri yazan sûfîler, fakih olan sûfîler, şâir olan sûfîler, *Künûz*'daki sûfî isimlerinin önemli bazı sûfî tabakâtındaki isimlerle karşılaştırılması gibi ayrı ayrı kategoriler oluşturarak çeşitli değerlendirmeler yaptık.

Araştırmamızın bu aşamaya gelmesinde bize yol gösteren ve çalışmamıza önemli katkıları olan Yrd. Doç Dr. Yüksel Göztepe'ye, Prof. Dr. Kadir Özköse'ye ve Prof. Dr. Alim Yıldız'a saygılarımı ve teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

GENEL KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser.
age.	: Adı geçen eser.
agm.	: Adı geçen makale.
agtz.	: Adı geçen tez.
agtğ.	: Adı geçen tebliğ.
a.mlf.	: Aynı müellif.
as.	: Aleyhisselam.
b.	: İbn.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren
dbn.	: Demirbaş no.
Ed.	: Editör.
Hz.	: Hazreti.
hızl.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız.
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi.
Nr.	: Numara.
ö.	: Ölüm tarihi.
rd.	: Redaksiyon.
rh.	: Rahimehullah.
s.	: Sayfa.
sav.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem.
ss.	: Sayfalar Arası.
sy.	: Sayı.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve devamı.
vr.	: Varak.
vs.	: Vesaire.

BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI

ATTAR	<i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i> sahibi Feridüddin Attar.
AÜİFD.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
CÂMÎ	<i>Nefahatü'l-Üns</i> sahibi Molla Câmî / Abdurrahman Câmî.
DBİA.	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
EI ¹	The Encyclopaedia of Islam, English New Edition, Leiden 1954.
EKEV.	Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi Hakemli Akademi Dergisi.
HUCVİRÎ	<i>Keşfü'l-Mahcûb</i> sahibi Ebû'l-Hasan Ali b. Osman Hucvirî.
MEB. İA.	Milli Eğitim Bakanlığı, <i>İslam Ansiklopedisi</i> , I-XIII, Eskişehir 1997.
İFD.	İlahiyat Fakültesi Dergisi.
İLAM.	Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı İlmi Araştırmalar Merkezi.
İSAM.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
KÜNÜZ	Muharrem Efendi'nin, " <i>Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ</i> " adlı eseridir. Ç.N.:Eserin Çorum nüshasını, A.N.: Eserin Amasya nüshasını belirtmektedir.
KUŞEYRÎ	Abdülkerim Kuşeyrî / <i>Kuşeyrî Risâlesi</i> , (Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1991.
LAMÎİ	Lamii Çelebi, Tercüme-i <i>Nefahâtü'l-Üns</i> sahibi.
NEFAHÂT	Molla Câmî/Abdurrahman Câmî'nin " <i>Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds</i> " adlı eseri. (çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara) Marifet Yayınları, İstanbul 2001.
OTDVTS.	Mehmed Zeki Pakalın'ın " <i>Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü</i> ", I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
TEZKİRE	Feridüddin Attar'ın <i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i> (çev. Süleyman Uludağ) Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
TDGDVA.	Abdûlbaki Gölpınarlı'nın " <i>Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri</i> " adlı eseri (İnkılap yay., İstanbul 1976)
TDVİA.	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i> .
TTS.	Süleyman Uludağ'ın " <i>Tasavvuf Terimleri Sözlüğü</i> ", Marifet

- yayınları, İstanbul 1991.
- TTVDS. Ethem Cebecioğlu'nun "*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*." Ağaç Kitabevi Yayınları, 5.Basım, İstanbul 2009.
- TVTT. Mustafa Kara'nın "*Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*", Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

GİRİŞ

Muharrem Efendi'ye kadar olan Anadolu tasavvufuna bir göz attığımızda Büyük Selçuklu Devleti'nin Hârezmliler tarafından yıkılmasının ardından yaşanan Moğol istilâsı sebebiyle pek çok şeyh ve dervişin göç ettiği Anadolu'da tasavvufî faaliyetlerin temelinin atıldığı¹ görülmektedir. Anadolu Selçuklu hükümdarları da, Anadolu'ya gelen bu dervişlerin faaliyetlerine imkân tanıdılar. XIII. Yüzyılın ilk yarısında en başta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273) olduğu halde birçok büyük mutasavvıf için Anadolu, yerleşecek bir yer olmuştu. Anadolu'da faaliyet gösteren bu mutasavvıflar arasında, Konya'da, Evhâdüddin el-Kirmânî'yi (ö.697/1297-98), Tokat'ta kendi mürid ve mu'tekidi meşhur Muîneddin-i Pervâne'nin yaptırdığı tekkesinde *Leme'ât* sahibi Fahreddîn-i Irâkî'yi (ö.688/1289) sayabiliriz. Kayseri ve Sivas'ta *Mirsâdü'l-ıbâd* sahibi Şeyh Necmeddin-i Dâye'yi (ö.654/1256), Konya'da "vahdet-i vücûd" düşüncesini sistemleştiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi (ö.638/1241) ve onun eserlerine birçok şerhler yazmak suretiyle vahdet-i vücûd felsefesini o çevrede yayan talebesi Sadreddin Muhammed b. İshak el-Konevî'yi (ö.673/1274) zikredebiliriz. Sadreddin el-Konevî'nin müridlerinden olup Şeyh-i Ekber'in bazı eserlerini şerh eden ve özellikle *Fusûsü'l-Hikem*'in ilk şârihi olarak belirtilen Müeyyideddin el-Cendî'yi (ö.691/1292) ve İbnü Fârız'ın *Kaside-i Tâiyye*'sine şerh yazan Ekberîyye mektebinin önemli temsilcisi Saâdeddin el-Ferganî'yi de (ö.699/1300) burada sayabiliriz. Halk arasında bir tarikat kurucu olarak tanınan Hacı Bektâş-ı Velî'yi ve daha pekçok tanınmış şahsiyetleri zikredebiliriz.²

Müellifimiz Muharrem Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti, Fatih'in şehzâdesi II. Bâyezid'in yönetiminde girmiştir. Doğusunda Uzun Hasan'ın şahsında simgeleşen Akkoyunlu tehdidi, yerini Erdebil Tekkesi'nin şeyhi ve Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'e bırakmıştır. Böylece yüzyıllarca süren Osmanlı-Safevî mücadelesi de başlamıştır. Timurluların önceki yüzyılda parlayan yıldızı, XVI. yüzyılda uzak ülkelere kaymış, Hindistan'da Bâbü Şah'ın temsil ettiği Türk-

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000, ss.62-66.

² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, ss.200-203.

Hint imparatorluğu kurulmuştur. Güneydoğu Avrupa'dan başlayarak bu çok geniş kültür coğrafyasında Türkçe, edebî dil olarak yaygın bir kullanım alanı kazanmış ve en parlak dönemini yaşamıştır.³

XVI. yüzyıldan önce Anadolu'ya giren tarikatlardan Nakşibendiye, ilk olarak XV. asrın başlarında Amasya'da kurulan bir tekke ile faaliyetine başlamışsa da, bu tarikatın Anadolu'ya yayılması, XV. asrın ikinci yarısında Kütahya'ya gelen Molla İlahî (ö.896/1491) ve halifesi Emîr Ahmed el-Buhârî'den (ö.922/1516) sonra gerçekleşmiştir. Anadolu'ya dışarıdan gelen bir diğer tarikat olan Kâdiriye ise, ilk olarak XV. asrın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469-70) vasıtasıyla Osmanlı Anadolusu'na girmiş ve İznik'teki tekkede vefatından sonra makamına geçen halifesi Abdürrahim el-Tîrsî (ö. 926/1520) eliyle XVI. asra ulaşmıştır.

Anadolu'da XV. yüzyılın ilk yarısında vücut bulan Bayramiye ise, "Somuncu Baba" diye bilinen Hamîdüddin-i Aksarâyî'nin (ö.815/1412) halifesi Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.833/1430) ve müridleri vasıtasıyla Anadolu'ya yayılmıştır. Tarikatın pîri Hacı Bayram'dan sonra Şemsiye, Melâmiye ve Celvetiye gibi üç büyük kola ayrılan bu tarikatın yanısıra, Anadolu'da, XV. asrın ilk yarısında Lârende'ye (Karaman'a) gelip yerleşen Alâeddin Ali es-Semerkandî (ö.860/1456 veya 862/1458) tarafından Semerkandiye tarikatının da kurulduğu görülmektedir.⁴ Ekberiye mektebinin fikir hareketi ise, Dâvûd el-Kayserî'den sonra Osmanlı'da ilk mutasavvıf Osmanlı Şeyhülislâmı olarak bilinen Molla Fenârî (ö.834/1430) ile başlar.⁵ Onun talebesi Kutbüddin el-İznîkî (ö.855/1451), *Muhammediye* isimli meşhur eserin müellifi Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö.855/1451), Çelebi Halife diye bilinen Cemâl el-Halvetî (ö.899/1493-94) gibi ileri gelen âlimler eliyle Ekberîlik XVI. asra ulaşmıştır.⁶

Türk Tasavvuf literatüründe menâkıbnâme türünün en ilgi çekici ilk örnekleri XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmıştır.⁷ Özellikle XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde

³ Mustafa İsen, *XVI. yüzyıl Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2011, s.3.

⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz yayıncılık, İstanbul 2012, s.21.

⁵ Mustafa Aşkar, "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı", AÜİFD. c.37, s.398.

⁶ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler" adlı tebliğ, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, ss.34-35.

⁷ Fahir İz ve Günay Kut, *Büyük Türk Klâsikleri içinde "Dîvân Nazım ve Nesri"*, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985, c.1, s.249.

tarikatların en yoğun faaliyet gösterdikleri, sayı bakımından çoğaldıkları ve dolayısıyla menâkıbnâme edebiyatının en bol ürünlerinin verildiği bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda kaleme alınan ve halk arasında çok okunan bu tür menâkıbnâmelerin büyük bir kısmı, daha önce yaşamış olan ilk dönem sûfileriyle ilgili menkabeleri de ihtiva etmektedir.⁸ Müellifimiz Muharrem Efendi de yukarıda belirttiğimiz Kâdiriye, Kübreviye, Mevleviye, Ekberîye, Halvetiye tasavvufi uzantının bir devamı olarak aynı kültürü yeni nesillere aktaran ve araştırmamızın konusu olan *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı sûfî tabakâtı ve menâkıbnâme türündeki eserini telif etmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI, ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, XVI. yüzyılda yaşamış olan Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin eserleri arasında yer alan *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı Arapça eserinin inceleme ve değerlendirmesini yapmak, eserdeki menkabelerde kullanılan tasavvufî kavramlardan hareketle Muharrem Efendi'nin tasavvufî görüşlerini ortaya çıkarmak ve eserin İslam tasavvuf tarihinde yer alan bibliyografya niteliğindeki terâcim, sûfî tabakâtı ve menâkıb kitapları arasındaki yerini ve önemini belirleyerek eseri günümüz bilim dünyasına tanıtmaktır. Ayrıca hem medrese ve hem de tekke çevrelerince dönemin oldukça seçkin ve değerli bir şahsiyeti olarak kabul gören Muharrem Efendi'nin hayatını, eserlerini ve çalışmamızın konusu olan bu eserde kullandığı tasavvufî kavramları araştırarak ortaya koymaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Müellifimiz Muharrem Efendi, Osmanlı Devleti'nin ilim yönünden zirvede olduğu bir dönem olan XVI. yüzyılda verimli çalışmalar yapmış, çok sayıda eser yazmayı başarmış olan bir ilim ve irfan adamıdır. Bu araştırma, onun İslam tasavvuf tabakâtı ve menkabe geleneği içinde çok önemli yeri olan bir eserinin içeriğini ilmi verilerle hem günümüz bilim dünyasına kazandırmak hem de kendi eseri ışığında

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s.59.

tasavvufî görüş ve düşüncelerinin yanlış bilinen veya hiç bilinmeyen yönlerinin ortaya çıkmasını sağlamak bakımından oldukça önemlidir

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Eserin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde izlediğimiz yol ve yöntem şöyledir; Eseri inceleme aşamasında eserin tamamındaki bölümleri içerik olarak kısa cümlelerle tanıttık. İkinci aşamada ise incelediğimiz eserin değerlendirme ve analizini yaptık. Öncelikle el yazma eserin elimizdeki iki nüshasını karşılaştırdık. Arapça metin olarak her iki eserin de neredeyse birbirinin tamamen aynısı olduğunu, gerek kelime olarak gerek konu olarak fazladan hiçbir ilavenin bulunmadığını gözlemledik. Eserdeki konu başlıklarında adı geçen her bir sūfînin ismi bir bölümü oluşturmaktadır. Buna göre eser, müellifin giriş yazısından sonra yetmiş bölümden oluşmaktadır. Her bir sūfînin isminin altında ise o isimle ilgili nakledilen rivâyetleri ve menkabeleri kendimize göre bölüm bölüm başlıklar halinde ayırdık. Bu bölümlere ayırma işlemini, Arapça orijinal metinde karışık halde verilen menkabeleri incelemede kolaylık olması için yaptık. Kategorilere ayırdığımız bu alt bölümlerde, Arapça eserde geçen rivâyetleri ve menkabeleri ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatma yerine, müellifin vermek istediği mesajı vurguladık ve o mesajın ilişkili olduğu tasavvufî kavramı belirttik. Bu inceleme sonrasında ikinci aşama olan eseri değerlendirme bölümünde ise bir analiz yaptık ve ilmî bir takım verilere ulaştık. Bu bölümde her bir menkabeyi ayrı ayrı değerlendirme veya konu başlıkları altında yer alan menâkıbı konuyla ilişkilendirerek topluca değerlendirme yerine, çalışmamızın hacmini artırmamak için eserde geçen menkabelerle ilişkili olan tasavvufî kavramları alfabetik sıraya göre oluşturduk. Daha sonra da eserdeki menkabeleri konularına göre ayırıp menkabeleri toplu şekilde sıraladık. Bu sıralamayı müteakiben eserdeki menkabelerin konularıyla ilişkili olan tasavvufî halleri, makamları ve meseleleri kategorilere ayırarak eserin tahlilini yaptık.

Eserin kaynaklarını tararken öncelikle eserde yer alan ve menkabeye konu olan zatların menkabevî şahsiyetlerini farklı eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak için biyografik kaynaklara müracaat ettik. Alanımızla ilgili özellikle Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'si, Ebû Nuaym'ın *Hilyet'ül-Evliyâ*'sı, Abdurrahman Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ü, Feridüddin Attar'ın

Tezkiretü'l-Evliyâ'sı, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye'si*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb'u*, Münâvî'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye'si*, İbnü'l-Cevzî'nin *Sıfatü's-Safve'si*, Şarânî'nin *et-Tabakâtü'l-Kübrâ'sı*, İbn Mülakkın'ın *et-Tabakâtü'l-Evliyâ'sı*, Yâfî'nin *Miratü'l-Cenân'ı* gibi sûfî tabakât ve menâkıb kitaplarından, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinden ve Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisinden istifade ettik.

1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada Osmanlı tasavvuf tarihinde Muharrem Efendi'nin yaşadığı 16. yüzyıl çerçevesinde kalınacak, Muharrem Efendi'nin mensup olduğu Halvetiye tarikatının geneli ve o dönemdeki durumu ayrıntıya girilmeden özet olarak verilecektir.

Muharrem Efendi'nin eserinin İslam tasavvuf tarihinde yer alan sûfî tabakât ve menâkıbnâme eserleri arasındaki yerini ve önemini tespiti için bir ön hazırlık olması için tabakât ve menâkıbnâme türündeki eserlerin bazıları, özet olarak ve literatür taraması şeklinde çok ayrıntıya girilmeden incelenecektir.

Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ adlı Arapça eserin Türkçe tercümesi verilmeden menâkıb konuları tespit edilecektir. Ayrıca her bir menkabe teker teker veya ayrı konu başlıkları altında topluca, tüm eseri kapsayacak şekilde menâkıb değerlendirmeleri yapılmayacaktır. Eserdeki menkabeler Muharrem Efendi'nin kullandığı tasavvufî terimlerin tespiti için konu taraması amacıyla sadece kısa cümlelerle tanıtılacaktır.

Künûz'da geçen ve müellifin alıntı yaptığı kaynaklardan el yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde mevcut olmayan eserlerin sadece ismi belirtilecektir.

Tamlama olarak kullanılan kelime gruplarında ve Arapça kökenli isimlerde daha çok Arapça tamlama kurallarına başvurulacaktır. Uygun görülen yerlerde de Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan Farsça tamlama türü tercih edilerek tasarrufta bulunulacaktır.

1.5. Muharrem Efendi İle İlgili Yapılan Çalışmalar

1. Kadir Özköse, “Zileli Muharrem Efendi’nin Tasavvufî Düşüncesi.”⁹
2. Abbas Çelik, “Bir Eğitimci Olarak Zîlî.”¹⁰
3. Cihat Zorlu, “Ebû’l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî’nin Hubbu’l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi.”¹¹
4. İlhan Genç, “Zileli Muharrem Efendi Ailesinin Kadızâdelilerle Mücadelesi.”¹²
5. Abdullah Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü’n-Nisâ” Adlı Kadın İlmihali.”¹³
6. Abdullah Kahraman, “Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü.”¹⁴
7. M. Rahmi Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. asır) ve Hediyyetü’s-Su’lûk Adlı Eseri.”¹⁵

2. MUHARREM EFENDİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ANADOLU

2.1. Siyasî Durum

Muharrem Efendi’nin yaşadığı 1504-1592 yılları arasında Osmanlı devletini yöneten padişahlar şunlardı; II. Bâyezid (1481-1512), I. Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595)¹⁶ Muharrem Efendi’nin yaşadığı ve Osmanlı’nın ihtişam dönemi olarak kabul edilen bu asırda, devlet ricâlinin tasavvuf ve tarikatlara karşı yakın alâka duydukları

⁹Mehmet Yardımcı (hızl.), *Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu*, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2012, ss.338-343.

¹⁰Abbas Çelik, “Bir Eğitimci Olarak Zîlî”, *Ekev Akademi Dergisi*, Kasım1998, c.1, sy.3, ss.335-345.

¹¹Cihat Zorlu, “Ebû’l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî’nin Hubbu’l-Mesâil adlı eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Eylül 2010.

¹²Mehmet Yardımcı (hızl.), *Tarihi ve Kültürüyle Zile sempozyumu 2008*, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2009, ss.110-121.

¹³Mehmet Yardımcı, “II. Zile Sempozyumu”, ss.286-297.

¹⁴Abdullah Kahraman, “Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Sempozyumu* 2010, s.363.

¹⁵Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVI, Sayı: 2, Sivas 2012, s.303-333.

¹⁶Halil İnalcık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, ss.129-191.

görülmektedir.¹⁷ Osmanlı devletinden büyük destek gören tarikat şeyhleri, bu desteğe mukabil devlete her fırsatta maddî ve mânevi hiçbir yardımı esirgememişlerdir.¹⁸

Muharrem Efendi'nin doğumundan sekiz yaşına kadar olan hayatında Osmanlı devletinin yönetiminde Sultan II. Bâyezid bulunuyordu. Sultan II. Bâyezid (saltanat dönemi, 1481-1512), kaynaklarda “velî”, “sofu” gibi vasıflarla anılan bir padişaktır. Hz. Peygamber'in torunlarından Bursa'da medfûn Kübreviye şeyhi Emir Sultan'ın türbesini ziyareti sırasında, duasını sandukanın üstündeki örtülü yeşil sofaya sürünerek tevâzu ile yapması onun sûfî karakterini açıkça göstermektedir. Kendisine “velî”, “sofu” gibi vasıflar lâıyk görülen II. Bâyezid'in, Amasya'da vali iken Halvetiye'nin büyüklerinden Çelebi Halife (Cemal el-Halvetî, ö.899/1494) ve Bayramiye meşâyihinden Şeyh Muhyiddin el-Yavsî (ö.920/1514) ile çok samîmî ilişkiler kurduğu ve bu şeyhlerin her ikisinden de el aldığı kaydedilmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da kaydedildiğine göre II. Bâyezîd vaiz ve müfessir olduğu bildirilen bir başka Bayramî şeyhi Baba Yûsuf'a (Yûsuf b. Şeyh Halîl es-Seferihisârî, ö.917/1512) intisap etmişti. Katıldığı velîme merasimlerine birlikte götürdüğü Baba Yûsuf'a padişahın ayrı bir alâka ve sevgisinin bulunduğu nakledilmektedir.¹⁹

Muharrem Efendi'nin sekiz yaşından on yedi yaşına kadar olan hayatında devleti yöneten padişah Yavuz Sultan Selim'di. II. Bâyezid'den sonra tahta geçen Yavuz Sultan Selim'in de (saltanat dönemi: 1512-1520) babası gibi tasavvufa ve tasavvuf erbabına yakınlık duyduğu görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in meşâyih karşı ilgisinde, devrin dinî-tasavvufî atmosferinin önemli tesiriyle birlikte, hocası bulunan Nakşibendiye ricâlinden Kastamonulu Halim Çelebi'nin (Mevlâ Abdülhalim b. Ali, ö.922/1516) etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra Yavuz Sultan Selim'in tebdîl-i kıyafetle zaman zaman Halvetiye şeyhi Sünbül Efendi'nin (ö.936/1529) dergâhına gidip şeyhle sohbet ettiği rivâyet edilmektedir. Ayrıca onun Şam'da bulunan

¹⁷Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s.105.

¹⁸“Meşâyihin saltanata ve padişahlara bakışını yansıtmaları bakımından XVIII. asrın ilk çeyreğinde vefat eden önemli şeyhlerden İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1724) şu sözleri oldukça önemlidir: “Şu zamana gelinceye kadar meşâyihî inkâr eden bir padişah gelmemiştir. Zira saltanatın kuruluşu evliyâ iledir. Bu zamana kadar hiçbir padişah hal ehliinden uzak olmamıştır. Diyelim ki onlardan uzaklaştı ve onlardan hâlî oldu, bu sefer ervâh-ı mukaddeseye teveccüh ve bu vesile ile onların imdadı kâfi gelir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'e Hâtemü'l-Evliyâ'nın rûhâniyeti önder olup onu Mısır'a cezbetmiş ve oranın fethedilmesine sebep olmuştur.” (Öngören, age., ss.235-236.)

¹⁹Öngören, age., ss.245-247.

Nakşibendiye şeyhi Muhammed el-Bedahşî'yi (ö.922/1516) evinde iki defa ziyaret ederek oldukça hürmetkâr davrandığı da nakledilmektedir. Çağdaş batılı araştırmacılardan Michael Winter da, Yavuz Selim'in o haşin karakterine rağmen din adamları ve mutasavvıflara karşı hürmetkâr davrandığını tespit etmekte ve bu tavrını oldukça ilginç bulmaktadır. Nitekim Bursa'da Emir Sultan'ı ziyareti sırasında babası gibi onun da dua ederken sandukanın üzerinde bulunan yeşil sofa tevâzu ile sürüldüğü kaydedilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in yakın münasebet kurduğu şeyhlerden hangisine intisap ettiği, ya da zikir aldığı hususunda dönemin kaynaklarında açık bir ifade bulunmamaktadır.²⁰

Yavuz Sultan Selim, vahdet-i vücûd'un Osmanlıcası olarak nitelendirilir.²¹ Çünkü büyük Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim bir İbnü'l-Arabî hayranıdır.²² Onun emriyle İbnü'l-Arabî'yi müdâfaa etmek için bir eser yazılmıştır. İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen tenkitler bu eserde tek tek ele alınıp çözüme kavuşturulmuştur.²³

Yavuz Sultan Selim, mükemmel tahsil görmüş olup aynı zamanda güzel Farsça şiirleri vardı. Türkçe nazımları azdır. Kendi el yazısıyla olan Farsça manzûmeler Topkapı Sarayı arşivinde bulunmaktadır.²⁴ Osmanlı hânedanında Farsça tam divan sahibi olan tek sultan Yavuz'dur.²⁵ Bir devlet başkanının burada anlatıldığı kadar tahsilinin olmasını müellifimiz Muharrem Efendi'nin yaşadığı o dönemin kültür hayatı konusunda bize bir fikir verebilmesi açısından önemsiyoruz.

Yavuz Sultan Selim'in Şam'da Sâlihiye'de Muhyiddin İbnü'l-Arabî için yaptırdığı camii, imaret ve türbeden ve bir de Konya'da Mevlevî tekkesine getirdiği sudan başka bir hayır yapmasına ne vakti ne de zamanı müsâit olmuştur; hatta kendi caminin bile yalnız temellerini attırabilmiş, tamamlayamamıştır. Yavuz Sultan Selim, büyük babası zamanındaki Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayıp Osmanlı devletini kökünden sarsabilecek olan tarikat üzerine müesses Şah İsmail tehlikesine karşı

²⁰Öngören, age., ss.249-250.

²¹Mustafa Armağan, *Osmanlı'nın Mahrem Tarihi: Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Padişahları*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2008, s.59.

²²Yurdaydın, age., s.106.

²³Şeyh Mekki/Ahmed Neylî, (hızl. Halil Baltacı), “Yavuz Sultan Selim'in Emriyle Hazırlanan İbn Arabî Müdafaası”, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011, ss.32-33.

²⁴Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanı 1306'da İstanbul'da bastırıldığı gibi Alman İmparatoru II. Wilhelm adına 1904 senesinde Berlin'de büyük kıt'ada tezhipli olarak da bastırılmıştır.

²⁵Armağan, age., s.61.

zamanında yetişmiş ve kendisinin içeriden ve dışarıdan vurduğu kuvvetli darbe ile bu nazik durumu ıslah etmiştir.²⁶

O, bütün İslâm âleminin manevî hükümdarlığı olan halifelîği almıştır. Böylece Osmanlı hükümdarlarının mevkilerini yükseltmiş ve İslamiyetin meydana çıktığı Mekke ve Medine'nin Osmanlı devleti idaresi altına girip Yavuz'un mütevâzî bir tabir olan "Hâdim-i Haremeyni'-ş-Şerifeyn" unvanını alması Osmanlı devletine olan hürmet ve itibarını kat kat yükseltmiştir.²⁷ Böylece Yavuz Sultan Selim, Ortadoğu'da Osmanlı egemenliğini kurmuştur.²⁸

Muharrem Efendi'nin, on altı yaşından altmış iki yaşına kadar olan yaşam diliminde Osmanlı devletini Kanunî Sultan Süleyman yönetmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 6 Kasım 1494 tarihinde Trabzon'da doğmuştur. 7 Eylül 1566 tarihinde de Zigetvar'da vefat etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in kısa süren saltanatından sonra Osmanlı Devleti'nin başına geçen Kanunî Sultan Süleyman (saltanat dönemi:1520-1566) babası ve dedeleri gibi tasavvufa meyilli bir padişah'tı. Mısırlı Şeyh Abdülvahhâb eş-Şa'rânî ona, "kutbu'z-zâhir" unvanını, Nakşibendiye ricâlinden Abdurrahman el-Gubârî (ö.974/1566-67) ise, "Mazhar-ı envâr-ı sultân-ı rûsûl" gibi dinî-tasavvufî açıdan çok önemli bir vasfı ona lââyık görmektedir. Kanunî Sultan Süleyman, bizzat kendisinden nakledildiğine göre, yüzden fazla şeyh ile buluşmuştur. Ancak onun zikir aldığı tarikat adedi dörttür: Mevleviye, Nakşibendiye, Halvetiye ve Bayramiye.²⁹

Kanunî Sultan Süleyman büyük cediti Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sahn-ı Semân isimli İlahiyat ve Hukuk Fakültesinden başka yine İstanbul'da kendi camii civarında Sahn-ı Süleymaniye adındaki Tıp ve Riyaziye Fakültelerini vücuda getirmiştir. Sultan Süleyman ilim ve mârifet erbabına itibar ve riâyeti pek ziyâde idi; zamanında yetiştirdiği ulemâ ve şuarânın eserlerini kütüphanesinde hıfz

²⁶Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devletinin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şişleştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri" adlı makale, (Bkz. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, c.1, ss.269-281.)

²⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c.2, ss.302-306.

²⁸İnalcık, age., s.137.

²⁹Öngören, age., ss.250-256.

ederdi.³⁰ Zigetvar Muharebesi'nin sonlanmasından yaklaşık bir gün önce, 6 Eylül 1566 tarihinde hayatını kaybetti ve yerine oğlu II. Selim geçti.³¹

Muharrem Efendi'nin altmış iki yaşından yetmiş yaşına kadar ilminin en tecrübeli yıllarını teşkil eden döneminde Osmanlı devletini yöneten padişah II. Selim'di. (1566-1574) II. Selim Osmanlı tarihinde devlet yönetimiyle fazla ilgilenmeyen ve ordusunun başında sefere gitmeyen ilk padişahı. Yönetimi kızı Esmâhan Sultân'ın kocası Sokollu Mehmed Paşa'ya bırakmıştı.³²

Muharrem Efendi'nin yetmiş yaşından miladi olarak seksen sekiz yıllık, hicri olarak da doksan yıllık ömrünün sona erdiği zamana kadar ki yaşam diliminde Osmanlı devletinin başında padişah III. Murat bulunmaktaydı. III. Murat, 1574'ten 1595'e kadar yirmi bir sene Osmanlı Devleti'ni yönetmiştir. 1299'da kurulan ve 1923'e kadar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına III. Murad zamanında (1574-1595) ulaştı. III. Murat, 16 Ocak 1595'te kırk dokuz yaşında iken vefat etmiş, kabri Ayasofya Camii avlusundaki türbesine defnedilmiştir. III. Murad, Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Türbesini yaptırmış, Fethiye Camiini de kiliseden camiye çevirmiştir.³³

2.2. İlmî Durum

Kültürel gelişmeler siyasi gelişmeleri belli bir mesafeden izler. Müellifimiz Muharrem Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda bilim, kültür, sanat ve edebiyatta devletin büyümesiyle orantılı olarak büyük bir gelişme gözlenmiştir. Osmanlı yönetimi, bir yandan siyasi yapıyı güçlendirmeye gayret gösterirken bir yandan da bilimde ve sanatta ilerleme ve yükselme gereğini fark etmiş, bunun gerçekleşmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Osmanlı yöneticilerinin siyasal bir tehdit oluşturmamak koşuluyla popüler şeyh ve dervişlerle iyi ilişkiler kurdukları, vakıf tahsisleri yoluyla kendilerine bağımlı hâle getirdikleri bilinmektedir. Bu şeyhlerin yönetimindeki tekke ve zaviyeler, dînî-tasavvufî eğitimin

³⁰Uzunçarşılı, age., c.3/1, (Yirmi sekizinci bölümün sonu) ss.418-420.

³¹Uzunçarşılı, age., c.2, ss.406-407.

³²Uzunçarşılı, age., c.3/1, ss.9-10.

³³Süleyman Uludağ, "*Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tarihinin Temel Kaynakları*", (Tebliğ) Bursa'da dünden bugüne Tasavvuf Kültürü-2 Sempozyumu Bildirileri, (hızl. Nahit Kayabaşı), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Graphis Matbaası, 1.Basım, İstanbul, Kasım 2003, ss.18-47.

ve mistik tecrübenin kurumsal yapılarıdır. Tasavvufun şiir diline aktarılmaya son derece elverişli sembolik dili sayesinde pek çok tekke ve dergâh, aynı zamanda sanat ve edebiyatın soluklandığı mekânlar haline gelmiştir. Bunlardan başka sınır boylarında çok hareketli bir yaşam biçimini benimseyen akıncı beylerinin mütevazı konakları da şâir ve dervişlerin durağı olmuştur. Muharrem Efendi'nin yaşadığı dönemde Osmanlı toplumunda kültür ve sanat hayatı, sosyal piramidin zirvesindeki padişah ve şehzadeler başta olmak üzere ekonomik ve siyasî bakımdan iktidarı elinde bulunduran yöneticiler tarafından himaye edilmekteydi.³⁴

XVI. Yüzyıl Osmanlı'nın en güçlü olduğu ve hemen her alanda mükemmeliyete eriştiği dönemdir. XV. Yüzyılın ortalarından itibaren edebiyatımız kurallarıyla, remiz ve mazmunlarıyla klasik bir hale gelmiş ve XVI. yüzyılda zirve şâirlerin eserleri edebiyat dünyamızda kendisini göstermiştir.³⁵

Osmanlı kültür merkezlerinde XVI. yüzyıl boyunca dini ve tasavvufî konuları işleyen usta şâirler ve büyük nesir yazarları yetişmiştir. Müellifimiz Muharrem Efendi'nin Halvetiye tarikatından olması münasebetiyle kardeşi Ahmed Şemseddin-i Sivâsî ve yine aynı tarikattan olan İbrâhim Gülşenî'yi bu konuya örnek verebiliriz.³⁶

XVI. yüzyıla kadar tasavvuf edebiyatının gelişiminde Şebûsterî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve Feridüddin Attar'ın görüşleri etkili olmuştur. Şebûsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eserine yazılan şerhler ve pek çok ilmî tartışmaya zemin hazırlayan *Füsûs*, ilhamını tazelemek isteyen her sûfinin başvurduğu *Mesnevî* ve *Mantık'ut-Tayr* Osmanlıdaki tasavvuf edebiyatını biçimlendirir. Kültür ve sanat hayatını Mevlevîlik derinden etkilemiştir. Tasavvufî şiirin dayandığı estetik temeller üzerinde gelişen nesir alanında da XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında oldukça yetkin eserler üretilmiştir. Tarih, biyografi, tezkire, menkabe ve diğer türlerde ortaya konulan eserler, daha sonraki yüzyılların sanatçılarına örnek oluşturmıştır.³⁷

XVI. yüzyılda Anadolu'da dinî-tasavvufî kültürü yaymak için gayret gösteren mutasavvıfların, tekkelerinde dervişleri terbiye etmekle birlikte, özellikle sohbet ve

³⁴Mustafa İsen, *XVI. yüzyıl Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir 2011, s.9.

³⁵Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yay. , Eskişehir 2013, s.137.

³⁶Mustafa Kara, "*Gülşeniye ve Güldeste*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1998, sy.7, ss.41-58; Mustafa İsen, age., ss.132-133.

³⁷İsen, age., önsözden.

vaaz yoluyla halkı da irşada çalıştıkları görülmektedir. Çoğunlukla halkın meşâyih tarafından yapılan mânevi sohbetlerin tesiri altında kaldığı ve ardından derviş hırkası giyerek tasavvuf yoluna girdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra sûfîlerin bir yandan yerleştikleri toprakları işleyip ziraat ederek elde ettikleri gelirleri gelene geçene ikram ettikleri, diğer yandan kendilerine getirilen bazı hastalara dualar okuyarak ya da çiçek ve otlardan ilâç hazırlayarak iyileşmelerine yardımcı oldukları görülmektedir. Bütün bunlar mutasavvıfların halkla iç içe yaşayarak onların dertleriyle ilgilendiklerini ve samimi münasebetler kurarak onların gönüllerini tasavvufa ısındırdıklarını göstermektedir.³⁸

Muharrem Efendi'nin yaşadığı dönemde, özellikle I.Süleyman döneminde yapılan mimari eserlerin çoğunda imzası bulunan Mimar Sinan, Osmanlı döneminin en büyük mimarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Mimar Sinan o dönemde pek çok eser vermiştir.³⁹

O dönemin şeyhleri çoğunlukla zahirî ilimlere vâkîf olup, aralarında müderris, kadı, hattat, şâir ve musikişinaslar da bulunduğu için, halkın yanı sıra ilmiye sınıfını da tekkelerine çekmeyi başarmışlardır. Nitekim bazı şeyhlerin dergâhlarında tasavvufla birlikte tedris faaliyetinde bulundukları, bazılarının ise medrese çevrelerinin karşı çıktığı bir kısım meseleler hakkında eserler yazarak onların şüphelerini gidermeye çalıştıkları görülmektedir. Öte yandan birçok mutasavvıf, ulemâ ve idarecilerin de katıldığı sohbet meclislerinde, her seviyeden insana hitap etme özelliği bulunan Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden nakiller yaparak, tasavvuf kültürünü toplumun her kesimine ulaştırmaya gayret etmişlerdir.⁴⁰

Muharrem Efendi'nin yaşadığı dönemde Osmanlı'da eğitime önem verildiğini ve Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu medreselere ilave olarak özellikle Sultan Süleyman devrinde çok sayıda medrese kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde sarayda kurulan kütüphanelerden çok, medrese ve külliyelerde kurulan kütüphanelerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu da, devletin halkın eğitimini daha ön planda tutmaya başladığının göstergesi olarak görülebilir. Sultan Süleyman

³⁸Öngören, age., ss.397-402.

³⁹Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005, ss.57-389; Semavi Eyice, *"Mimar Sinan"*; Güzel (Ed.), age., c.11, ss.127-135.

⁴⁰Öngören, age., ss.397-402.

döneminde kurulan ve Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük eğitim kurumu olan Süleymaniye Medreseleri açmış olduğu farklı bilim dalları nedeniyle (özellikle tıp, matematik ve diğer akli bilimler) yeniden bir sınıflamaya gidilmiştir. Sultan Süleyman döneminde yapılan düzenlemeyle Osmanlı medreselerinde eğitim dâhil medreselerinden sonra iki aşamaya ayrılmıştır. Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuk, ilâhiyat ve edebiyat dallarında yapılan eğitim, İkincisi ise Süleymaniye Medreselerinde matematik ve tıp alanlarında yapılan eğitimidir. Eğitim alanında saydığımız bu çalışmalara ilaveten zâhirî ulemâ medrese ile yetinmeyip tekkeye de önem vermektedir. Devrin ünlü şeyhülislâmlarından Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Ebüssuûd Efendi gibi mühim şahsiyetlerin bir tarikattan el almış olmaları, ilmiye mensuplarının tasavvufa rağbetlerinin ölçüsünü göstermesi bakımından da önemlidir.⁴¹

2.3. Dinî ve Tasavvufî Durum

Muharrem Efendi'nin yaşadığı 1504-1592 yılları arasında Osmanlı devletinde dini hizmetlerin başındaki şeyhülislamlar şunlardı; Zenbilli Ali Efendi (1503-1526), Kemalpaşazâde Ahmet Şemseddin Efendi (İbn-i Kemal) (1526-1534), Sadullah Sâdi Efendi (1534-1539), Çivizâde Muhittin Mehmet Efendi (1539-1542), Hamidi Abdülkadir Efendi (1542-1543), Fenerizâde Muhittin Efendi (1543-1545), Ebüssuûd Efendi (1545-1574), Hamit Mahmut Efendi (1574-1577), Kadızâde Ahmet Şemseddin Efendi (1577-1580), Malulzâde Mehmet Efendi (1580-1582), Çivizâde Hacı Mehmet Efendi (1582-1587), Müeyyetzâde Abdülkâdir Efendi (1587-1589), Bostanzâde Mehmet Efendi (1589-1592).⁴²

XVI. yüzyılın ilk yarısında (1500-1566) hem devlet ricâlinin hem de şeyhülislamların yetiştiği medrese çevrelerinin tasavvufa ve tasavvuf erbabına oldukça fazla rağbet ettikleri gözlenmektedir. Müellifimiz Muharrem Efendi'nin yaşadığı XVI. asırda ilmiye sınıfının başı durumunda olan şeyhülislâmlardan Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Ebüssuûd Efendi gibi meşhur âlimler görev yapmışlardır. Osmanlı'nın üç dirâyetli padişahı II. Bâyezid,

⁴¹Öngören, age., ss.397-402; Uzunçarşılı, age., c.2, ss.535-540.

⁴²Ayrıntı için bkz.: Seyit Ali Kahraman ve diğerleri, (hızl.), *İlmiyye Salnamesi Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, İşaret Yayınları, İstanbul, ts, ss.292-341.

Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde şeyhülislâmlık yapmış olan Zenbilli Ali Efendi'nin (Müftî Ali Cemâlî, (ö.932/1526)'nin, Şeyh Vefâ'ya (ö.896/1491) mürid olduğu kaydedilmektedir. Onun ayrıca Şeyh Vefâ'dan başka Çelebi Halife, Mesud Edirnevî gibi mutasavvıflarla da iyi münasebetler kurduğu belirtilmektedir.⁴³

XVI. yüzyılda ilmiyenin başı durumunda olan şeyhülislâmların yanı sıra, tarikatlara intisap eden veya en azından sevgi duyan hatırı sayılır miktarda ilmiye mensubunun, kadı ve müderrisin olduğu da görülmektedir.⁴⁴ Müellifimiz Muharrem Efendi'nin kardeşi ve Şemsiye-i Halvetiye'nin kurucusu olan Şemseddin Ahmed es-Sivâsî (ö.1006/1597-98) ilmiye mesleğini bırakıp tasavvuf yoluna girenlerdendir. Nakledildiğine göre Ahmed Efendi, Kanunî devri İstanbul'unda tahsilini ikmal ettikten sonra, bir ara kazaskeri ziyarete gitmişti. Burada müderrislerin ve kadıların bir makam talep ederken, tahsil-i dünya için nasıl zillet ve meskenete düştüklerini görünce, müderrislik mesleğini seçtiğinden dolayı pişmanlık duymaya başladı ve bu tâifenin içinden kurtulup sûfiyye yoluna girebilmek için orada Allah'a dua etti.⁴⁵

Başlangıcından beri dînî-tasavvufî kültürü yayma ve halkın maneviyâtını yükselterek imanlarını pekiştirme gibi önemli hedefleri bulunan mutasavvıfların, Osmanlı Devleti'nin güç ve imkân bakımından ihtişam dönemini yaşadığı XVI. yüzyılda Anadolu topraklarında oldukça ciddi faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. XVI. asırda Anadolu'da faaliyeti tespit edilen tarikatlar; Halvetiye, Nakşibendiye, Bayramiye, Zeyniye, Mevleviye, Bektâşiye, Kâdiriye, Kübreviye, Semerkandiye ve bu yüzyılda Anadolu'ya giren Şâzeliyye'dir. Bunların yanı sıra XIII. asrın ilk yarısında Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından tesis edilen Ekberîye mektebinin görüşleri de, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde mühim şahsiyetler vasıtasıyla asırlar boyu nesilden nesile aktararak devam etmiştir.⁴⁶

Tasavvufî faaliyetlerin Anadolu topraklarında bu derece yaygınlaşmasında, başta padişah olmak üzere, Osmanlı devlet ricâlinin tarikatlara gösterdiği hoşgörü, sevgi ve desteğin büyük etkisi olmuştur. Özellikle sefer esnasında askerin

⁴³Öngören, age., ss.342-344.

⁴⁴Öngören, age., s.355.

⁴⁵Öngören, age., s.366.

⁴⁶Öngören, age., s.397.

maneviyâtını yükseltmek için meşâyih'in sohbetlerinden istifâde edilmiştir. Bu samimi münasebetler neticesi, bazı tarikat şeyhlerinin bu dönemde bir kısım vergilerden muaf tutulduğu, bazılarının hazineye maaş bağlandığı, bazılarının da faaliyetleri için tekke ve zaviyeler kurulduğu görülmektedir.⁴⁷

XVI. yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf kültürünü yayan tarikatlardan müellifimiz Muharrem Efendi'nin mensubu bulunduğu Halvetiye tarikatının iki kolu XVI. yüzyılda Anadolu'da mevcut idi. Birinci kolu Pir İlyas koludur. İkinci kolu, Yahyâ eş-Şîrvânî koludur. Yahyâ eş-Şîrvânî kolunun beş tane şubesi faaliyet göstermekteydi. Birinci şube, Habîb el-Karamânî şubesidir. Bu şubede ön plana çıkan sûfiler; Şeyh Dâvûd, Şeyh Seyyidüddin Ali, Cemal Halîfe, Nakkaş Baba'dır. İkinci şube Cemâliye şubesidir. Bu şubenin iki ayrı temsilcisi vardır. Sünbûliye'yi temsil eden Sünbül Sinan, Merkez Efendi ve Yâkub Efendi'dir. Şâbâniye'yi temsil eden Şeyh Şâbân-ı Velî'dir. Üçüncü Şube Ahmediye şubesidir. Bu şubenin Sinâniye temsilcisi İbrâhim Ümmî Sinan'dır. Dördüncü şube, Rûşeniye şubesidir. Bu şubenin Gülşeniye temsilcileri Şeyh İbrâhim Gülşenî ve Şeyh Hasan Zarîfî'dir. Beşinci şube Şemsiye şubesidir. Temsilcisi müellifimiz Muharrem Efendi'nin kardeşi Ahmed Şemseddin es-Sivâsî'dir.⁴⁸

⁴⁷Öngören, age., ss.397-402.

⁴⁸Öngören, age., ss.27-229.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHARREM EFENDİ’NİN TARİHÎ, İLMÎ VE MANEVÎ ŞAHSİYETİ, TARİKATI VE ESERLERİ

1. TARİHÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Doğumu

Ebû'l-Leys Muharrem b. Muhammed (Mehmed) ez-Zilî es-Sivâsî, 910/1504 yılında Tokat'ın Zile ilçesinde doğup 1000/1592 yılında hicri hesaba göre doksan yaşında, miladi hesaba göre seksen sekiz yaşında yine Zile'de vefat etmiştir.⁴⁹ Muharrem Efendi'nin doğum tarihi şu an ulaşabildiğimiz kaynaklarda açık bir şekilde geçmemektedir. Sadece M. Nazmi Efendi'nin yazmış olduğu “*Hediyyetü'l-İhvân*” adlı eserinde “*ömr-i şerifleri toksana varınca, verâ' ve takvâ, sıyâm ve kıyam ile pak ve nazîf, rûh-i pâkini Cenâb-ı Hakk'a teslim itmişler*” şeklinde bir ifadeyle yaşı hicri hesaba göre doksan olunca vefat ettiği belirtilmektedir. Bu bilgidен hareketle vefat yılı olan hicri bin yılından doksan çıkarıldığında hicri dokuz yüz on yılı ortaya çıkar. Böylece doğum yılı 910/1504 şeklinde bir çıkarımda bulunduk.⁵⁰ Bu çıkarıma göre Muharrem Efendi, II. Bâyezid'in (1481-1512) padişahlığı döneminde doğmuştur. Bazı eserlerde kaynak verilmeden Muharrem Efendi'nin doğum yılının 910 olduğu belirtilmektedir.⁵¹ Bu bilginin Muharrem Efendi'nin mezar taşındaki kitâbeden alındığını düşünüyoruz.⁵²

⁴⁹Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5; Mehmet Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, I-VI, (hızl. Nuri Akbayar), Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996, c. IV, s.97.

⁵⁰(... Ömr-i şerifleri toksana varınca, verâ' ve takva, sıyâm ve kıyam ile pak ve nazîf, rûh-i pâkini Cenâb-ı Hakk'a teslim itmişler.) Bkz. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.386-389.

⁵¹M. Emin Ulu, *Alperenler Cenneti Tokat*, Acar Matbaacılık a.ş., İstanbul 2004, s.265; Ferit Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, Tanin Basımevi, İstanbul 1947, s.75; Arif Kılıç, “Zile’de Yetişen Şahsiyetler: Muharrem Efendi” , *Çağlıt Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, Overdi Matbaası, Zile Kültür Derneği, 1Nisan1961, c.1, sy.1, ss.20-21.

⁵²Muharrem Efendi'nin mezartaşı kitâbesi için bkz. Ek-5.

1.2. Ailesi ve Soyu

Muharrem Efendi'nin tam ismi, Ebü'l-Leys Muharrem b. Muhammed (Mehmed) ez-Zîlî es-Sivâsî'dir.⁵³ Muharrem Efendi'nin künyesi, Ebü'l-Leys'tir. "Leys" Arapçada, tartışmada her zaman üstün gelen keskin dilli âlim anlamına gelmektedir.⁵⁴ Bu ifadeden "Ebü'l-Leys" lakabının tartışmalarda her zaman üstün gelen, âlimlerin babası, baş âlim, en yetkili âlim gibi anlamlara geldiği yargısına varabiliriz diye düşünmekteyiz.

Muharrem Efendi'nin annesi Ümmî Sultân Hatun'dur.⁵⁵ Babası Horasan'dan gelip Zile Küçüközlü'ye yerleşen seyyid Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'dir. Daha sonra Zile'nin Küçüközlü köyünden Zile ilçe merkezine gelip yerleşmişlerdir.⁵⁶ Ailenin ilk önce Zile'nin Silis köyünde yerleştiklerini ve daha sonra Zile merkeze göç ettiklerini yazan kaynaklar da vardır.⁵⁷ Muharrem Efendi'nin babası Ebü'l-Berekât Mehmed'in babasının adı Arif, dedesinin adı Hasan'dır.⁵⁸ Muharrem Efendi'nin babası Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi, yirmi sekiz dervişiyle Horasan tarafından gelip Zile'ye yerleşmiş bir Halvetî şeyhidir. İlim ve tasavvuf öncülerinden biri olan Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi,⁵⁹ Amasya'da Habîb el-Karamânî'nin (ö.902/1498) halifesi Şeyh Hacı Hızır el-Amâsî Efendi'nin yanında tasavvufi eğitimini tamamlamıştır.⁶⁰

Meşhur tarihçi Bursalı Mehmed Tahir Bey, merhum Muharrem Efendi'nin babasının İlyas oğlu Mehmed olduğunu yazmaktadır.⁶¹ Bu bilginin yanlış olduğuyla

⁵³Bağdatlı İsmail Paşa ve Ziriklî, Muharrem Efendi'nin ismine "Kastamonî" nisbesini de eklemektedirler. Kanaatimize göre Muharrem Efendi'nin şeyhliğinden ziyade vaizlik yönü ile halk arasında meşhur olması onun aynı yıllarda meşhur Süleymâniye vaizi olan Kastamonulu Muharrem Efendi ile karıştırılmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü tezimizde de zikrettiğimiz gibi Muharrem Efendi irşada icazetli olmakla birlikte kendi nefs-i nefiseleriyle meşgul olduklarından pâ-yi taht'taki meşhur bir vaizle isminin karıştırılmasına sebebiyet verecek nitelikte vaizliği ön plandaydı yorumunu yapabilmekteyiz. Kastamonulu Muharrem Efendi, müderris idi ve 964/1557'de Süleymâniye vaizi oldu. 983/1575'de vefat etti. (Bkz: Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5; Ziriklî, *el-A'lâm*, c.5, ss.284-285; Süreyyâ, age., c.4, s.1097.)

⁵⁴Arif Erkan, *El-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Yasin Yayınevi, I-II, İstanbul, 2006, c.2, s.2047.

⁵⁵Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.319; Receb es-Sivâsî, age. s.9.

⁵⁶Ulu, age., sh.265.

⁵⁷Tokat Valiliği, Tokat 1973 İl Yıllığı, Doğu matbaacılık, Ankara 1973, s.190.

⁵⁸Receb-i Sivasî, age., ss.8,72; Bağdatlı, *Hadiyyetü'l-Ârifîn*, c.II, s.5.

⁵⁹Ulu, age., s.265.

⁶⁰Receb es-Sivâsî, age., ss.8,9,72; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.318.

⁶¹Bursalı Tahir Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, Matbaayı Âmire, İstanbul 1333., c.II, s.21. Bu eserde verilen bilgi "Muharrem Efendi'nin babası Muhammed b. Hacı İlyas'ın Fârisî lügatı vardır

ilgili gerekçeli görüş belirtenler olmuştur.⁶² Bu görüşe göre; Muharrem Efendi'nin babası, Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'dir. Ancak İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eserinde de Muharrem Efendi'nin babasının İlyas oğlu Mehmed olduğu konusunda bir bilgi yer almaktadır.⁶³ Uzunçarşılı bu bilgiyi eserine Bursalı Mehmed Tahir Bey'den almış olabilir. Mezartaşı kitâbesine göre Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi 973/1565 yılında Zile'de vefat etmiştir. Kabri Zile Devlet Hastanesi bahçesinde oğlu Muharrem Efendi'nin yanındadır.⁶⁴

Muharrem Efendi ile ilgili *Sicill-i Osmanî* adlı eserde ise şu bilgiler yer almaktadır: “*Muharrem Efendi, Sivas’lıdır. Orada Halvetî şeyhi olmuştur. 1000 senesinde (1591/1592’de) vefat etmiştir. Ermiş sayılanlardandır. Oğlu Abdülmecid Efendi’dir.*”⁶⁵ Muharrem Efendi'nin oğlu Abdülmecid Efendi ile ilgili *Sicill-i Osmanî* adlı eserdeki bilgilerden de Muharrem Efendi'nin ailesi ve soyu hakkında yine aynı bilgilere ulaşmaktayız.⁶⁶

ki bir nüshası kütüphâne-i umûmîde mevcuttur” şeklinde geçmektedir. Bu açıklamaya göre Muharrem Efendi'nin babasının adı Muhammed (Mehmed), dedesinin adı Hacı İlyas'tır. Yani Hacı İlyas oğlu Mehmed ifadesi yer almaktadır.

⁶²Günümüz araştırmacılarından Zileli Bekir Altındal, Muharrem Efendi'nin babasının isminin karıştırıldığı konusuna açıklık getirme bakımından şu tespitlerde bulunmaktadır: “*Bursalı Tahir Bey’i yanılan sebep şudur; İlyas oğlu Mehmed de Zile’de yetişen alimlerdenidir. Ancak İlyas oğlu Mehmed hicri 700 yılında yaşamış, Muharrem Efendi’nin babası Mehmed Efendi ise hicri 973 yılında vefat etmiştir. İkisinin adının Mehmed oluşu ve her ikisinin de Fars dilinde eser yazmış olmaları bu iki zatın karıştırılmasına neden olmuştur. Muharrem Efendi’nin kendi el yazısıyla yazdığı ve şu an elimizde bulunan eserinden ismi Hasan oğlu Mehmed Arif oğlu Muharrem olarak kayıtlıdır. Ayrıca her iki Mehmed Efendinin de eserleri elimizde bulunmaktadır. Bu eserlerde yaşadıkları tarihler tespit edilmiştir.*” (Bekir Altındal, *Zela’dan Zile’ye Tarihi Yolculuk*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2011, s.225); Altındal’ın naklettiği aynı bilgiler daha eski bir kaynakta da geçmektedir. Bkz. Arif Kılıç, “*Zile’de Yetişen Şahsiyetler: Muharrem Efendi*”, *Çağlı Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, Zile Kültür Derneği, Overdi Matbaası, 1Nisan1961, c.1, sy.1, ss.20-21.

⁶³Helvalı Kabristanında meşhur alimlerden Muharrem Efendi medfundur. Zilelidir. Babası da ulemadan olup ismi Hacı İlyas oğlu Mehmed’dir. Sivas’da medfun Şemseddin-i Sivâsî Efendi’nin büyük biraderidir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.92.)

⁶⁴Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin kabrinin güncel fotoğrafı Ek-5’de bulunmaktadır.

⁶⁵Süreyyâ, age., c.4, s.1097.

⁶⁶Süreyyâ, age., c.1, s.127. “Abdülmecid Efendi (es-Sivasî) Zileli Muharrem Efendi’nin oğludur. Zile’de 971’de (1563/64) doğup amcası Kara Şemseddin Efendi’den el aldı. 1005’de (1596/97) amcasının oğlu Mehmed Efendi’nin yerine şeyh oldu. III. Mehmed onu hatt-ı hümayûnlarıyla davet buyurdu: “*Faziletli, kerâmetli Abdülmecid es-Sivâsî Efendi, ammin merhum Şemseddin Efendi’nin Eğri seferinde refakatinden zâhiren ve bâtinen çok menâfîni müşâhede eyledik. Ba’de’r-rücû dârü’s-saltana’da ikametlerini murâd eylemiştim. Pîrliği ömr-i kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ senin kavlen, fiilen ve vasfen ona müşâbehet-i tâmmе ile müşâbehetin olduğu mesmûum olmağın derûnumuzdan meyl-i tam etmişizdir. Hatt-ı şerifim vusûlünde dârü’s-saltanaya hicret etmen murâdım olmuştur. İhmal olunmaya.*” Emre uyarak İstanbul’a gelip Ayasofya’da bir eve indiler. Mehmed Ağa Zâviyesi ona verildi. Sonra Atpazarı Camii vaizliği verildi. Sonra Şehzâde Camii, sırasıyla Sultan Selim Camii vâizi oldu ve Sultan Ahmed Camii bitince oraya vâiz oldu.

M. Nazmî Efendi'nin, Muharrem Efendi'nin hem torunu olan Abdülahad Nûrî Efendi (ö.1061/1651)'ye⁶⁷ hem de Muharrem Efendi'nin oğlu Abdülmecid es-Sivâsî Efendi (ö.1049/1639)'nin ruhaniyetine tabi oluşu onu Muharrem Efendi ve ailesiyle ilgili bilgi alabileceğimiz kaynak konumuna getirmektedir. M. Nazmî Efendi'nin eserinde Muharrem Efendi ile ilgili verilmiş olan malumattan da yukarda verdiğimiz tarihi bilgileri teyid etmekteyiz.⁶⁸

Muharrem Efendi'nin üç erkek kardeşi vardı. Bunlar; İbrâhim Cemaleddin Efendi, Ahmed Şemseddin Efendi ve İsmail Efendi'dir. Hepsi de kendisi gibi ulemâdan ve sülehâdandı. Bunların içinde yaş itibariyle en büyük olanı Muharrem Efendi'dir. Muharrem Efendi'den sonra "*Necmü'l-Hüdâ*" sahibi Receb-i Sivâsî'nin babası İbrâhim Cemaleddin Efendi gelir. Ahmed Şemseddin Efendi, yaş itibariyle kardeşleri arasında üçüncü sıradadır. En küçük olan kardeşleri ise İsmail Efendi'dir.⁶⁹ Muharrem Efendi'nin kardeşleriyle ilgili eserlerde geçen bilgiler ışığında onların bazı özelliklerini nakletmekte fayda var. Muharrem Efendi'nin bir küçüğü olan kardeşi Şeyh İbrâhim Efendi, salih, son derece takva ehli, temiz ve kalbî hayatı kuvvetli, hâfız-ı Kur'an olup gece gündüz hep Kur'an okuyan, Allah yolunda kimseden korkmayan, çekinmeyen, büyüğe küçüğe tevâzuyla muamele eden bir zattı. İbrâhim Efendi, küçük kardeşi Şeyh Ahmed Şemseddin es-Sivâsî ile birlikte Sivas'a göçetti. Sivas'da Hasan Paşa Camii'nde imamlik görevi yapardı. Hazret-i Şems'den tarikat icazı vardır. Bin senesi hududunda rahmet-i rahmana kavuştu. Sivas kenarında bulunan "Erzanî" denilen kabristanda medfundur. Muharrem Efendi'nin üçüncü kardeşi olan şeyh Ahmed Şemseddin es-Sivâsî, hayatının başından sonuna kadar izzet ve hürmete mazhar olarak yaşamıştır. Sesi çok güzel ve tesirliydi. İşitenler ağlardı. Nereye gitse hatta çöle, vadiye, dağ başına bile gitse Allah'ın bir lütfu olarak

Cemaziyelâhir 1049'da (Ekim 1639) vefat etti. Eyüp'de Nişancı Camii bahçesindeki türbede medfundur. Fâzıl, kâmil, keşf sahibiydi. *Şerh-i Mesnevi*, *Lezâizü'l-Esrâr*, *Fezâil-i Salâvatü'n-Nebi*, *Letâifü'l-Ezkâr* kitap hamişlerinde bazı eserler yazdı. Yerine oğlu Abdülbâkî Efendi geçmiştir. (Ayrıca bkz. Vassaf, age., c.3, ss.479-483.)

⁶⁷Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.56.

⁶⁸Babasının Muharrem Efendi olduğu, Muharrem Efendi'nin şeyh olduğu, dedesinin Ebû'l-Berekat Muhammed olduğu, büyük dedesinin Arif olduğu, daha büyük dedesinin de Hasan olduğu belirtilir. Şöyle ki; "Ebû'l-Hayr Mecdü'ddîn 'Abdülmeccid es-Sivâsî el-Mülakkab bi-Şeyhî, ibnû's-Şeyh Muharrem Efendi b. Ebî'l-Berekât Muhammed b. 'Arif Hasan. Künyeleri Ebû'l-Hayr, lakabları Mecdüddîn, isimleri Abdülmeccid, şöhetleri Sivâsî, mahlasları Şeyhî, Pederleri Şeyh Muharrem Efendi, ceddleri Ebû'l-Berekât Muhammed, ceddlerinin pederleri Arif Hasan'dır."

⁶⁹Receb es-Sivâsî, age. , s.73.

hürmet ve ikram görürdü. Kendisine her yerden hediyeler gelirdi. Bu ikramların cüzi bir miktarını ayırır kalanını da muhtaçlara ve aç olanlara dağıtırdı. Dördüncü kardeşi salih, temiz, hakdan ayrılmayan, Kur'an'ı çok okuyan bir zattı. Şemseddin es-Sivâsî ile birlikte hicri 999'da hicaz'a gitmiştir. Şeyh İsmail Efendi, ağabeyi Şemseddin es-Sivâsî'den ilmini tamamlamıştır. Fıkıh ve hadis ilminde tek idi. Meşhur fakih Halebî'nin "*Mültekâ*" adlı eserine bir şerh yazmıştır. Bu şerhin benzeri daha hiç yazılmamıştır. Sivas müftüsüyken zühd, verâ ve takvâda benzeri yoktu. Hatta Allah'ın ona ihsan ettiği bir nimet olarak kendisinden asla günah-ı kebâir sâdır olmamıştır diye nakledilirdi.⁷⁰

Muharrem Efendi'nin dört oğlu bir kızı olmuştur. En büyük oğlu Feyzullah Efendi'dir. Ondan sonra "*Şeyhî*" lakabıyla meşhur olan Abdülmecid Efendi (971-1049/1563-1639) gelmektedir. Abdülmecid Efendi, amcası ve mürşidi olan Şemseddin Ahmed es-Sivâsî veya kısaca Şems-i Sivâsî'nin en büyük halifesidir. Ahlâkı, dünyaya iltifat etmemede pederleri Muharrem Efendi gibidir.⁷¹ Muharrem Efendi'nin üçüncü oğlu Zile'de cami hatibi Abdülkerim Efendi'dir. Muharrem Efendi'nin en küçük oğlu ise Abdür-rauf Efendi'dir. Kızı Safâ Hatûndur. Safâ Hatûn, Halvetiye-i Sivâsiye'nin kurucusu olan Şeyh Abdülahad Nûrî'nin annesidir.⁷²

Muharrem Efendi'nin evi ve medresesi, Zile'nin şimdiki Ali Kadı mahallesinde Edhem Çelebi türbesi civarındadır. Muharrem Efendi, Boyacı Hasan Ağa Camii bitişiğindeki mektepte ve İmam Melikiddin Zâviyesinde ders vermiştir. Tokat ili Zile ilçe merkezindeki bu zâviye ve medresenin yanında Melik Ahmet Gâzi'nin şeyhülislamı İmam Melikiddin'e ait bir türbe bulunmaktadır. Ayrıca Zile'de şu an Kalezâdeliler diye bilinen kalabalık bir aile Muharrem Efendi'nin Abdülkerim ismindeki oğlunun soyundan gelmektedir.⁷³ Muharrem Efendi'nin ve onun mensubu bulunduğu Sivâsî ailesinin soy ağacı şema halinde ek belgelerde sunulmuştur.⁷⁴

⁷⁰Receb es-Sivâsî, age., ss.73-74 ve 100; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.318,387,388.

⁷¹Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, (hızl. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2011, c.3, ss.479-483.

⁷²Receb es-Sivâsî, age., ss.73,100.; Abdülahad Nuri için bakınız, Abdullah Uçman, *TDVİA.*, c.1, ss.178-179; Abdullah Uçman, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, c.8, ss.228-235.

⁷³Altındal, age., s.225.

⁷⁴Ek-4.

1.3. Tahsil Hayatı

Muharrem Efendi, âlim olan babası Seyyid Ebü'l-Berekât Mehmed'in dizinin dibinde ilk tahsilini yapmıştır. Önce Kur'an-ı Kerim'i okuyup hatmetmiştir. Daha sonra Tokat'a giderek o dönemin Zemahşerî'si ve zamanın Sibeveyh'i olarak kabul gören Arâkiyecizâde diye meşhur âlim Şemseddin-i Nahvî Efendi'den⁷⁵ senelerce öğrenim görmüştür. Kuran-ı Kerim, tecvit, kıraat ve Arapça okumuştur. Bu bilgileri Muharrem Efendi'nin kardeşi Ahmed Şemseddin es-Sivâsî'nin ifadelerinden de teyit etmekteyiz.⁷⁶ Muharrem Efendi, Tokat'ta ilim icâzeti aldıktan sonra Zile'ye dönerek ilim öğretmekle meşgul olmuştur.⁷⁷

⁷⁵Halis Turgut Cinlioğlu (Asarkaya) “*Tokat Vilâyeti Meşhurları*” adlı eserinde Arâkiyecizâde soyundan iki âlimi tanıtmıştır. Bu âlimlerden biri olan Şehabeddin Arâkiyecizâde hakkında verdiği bilgiler şöyledir: “Tokatlıdır. Tokatlı Nalbantzâde Hüsamettin Efendi'den yetişmiştir. Arâkiyecizâde'lerdendir. 993/1585 de Meânî'den *Ferâidi Hindî*'yi şerh etmiştir. Bu kitabın kendi el yazısıyla yazdığı nüshası Ayasofya kitaplığındadır.” (Halis Turgut Cinlioğlu, *Tokat Vilâyeti Meşhurları*, Samsun, 1950, s.113.) Diğer bir âlim olan Şemseddin Arakiyecizâde en-Nahvî'yi de şu şekilde tanıtmaktadır: “Tokatlıdır. Çok vaktini Tokat'ta geçirmiştir. Kendisinden birçok kimseler ders almışlardır. Şeyh Şemseddin Ahmed es-Sivâsî de (Muharrem Efendi ve kardeşi) bundan feyiz almıştır. Şemseddin Ahmed, *Nakd-ı Hâtır* adlı eserinde “hazreti üstadım ve ilmi nahivde şeyhim Şemseddin et-Tokâdî” diye bahsetmektedir.” Bu hususu Şemseddin-i Sivâsî (ö.1006/1597)'nin kendisi şöyle anlatmaktadır: “Vatanım olan Zile'ye avdet ve temiz, hâlis niyetle ilim ve amele devam ettim. Altı ay sonra bir iş için Tokat'a gitmiştim. Tokat'ta Arâkiyecizâde diye meşhur olan üstadım Şemseddin-i Nahvî'nin ziyaretine vardım.” (Receb es-Sivâsî, age., s.20.) Halis Turgut Cinlioğlu “Arâkiyecizâde'lerden daha bazı ulemâ yetişmiştir demekle yetinmiştir. (Cinlioğlu, age., s.114.) XVI. yüzyılın tanınmış âlimlerinden olan Şemseddin-i Sivâsî nahiv ilmini, hocası Şemseddin Arâkiyecizâde'den almıştır. Kanaatimize göre bu zat ile Arâkiyecizâde Ahmed aynı kişidir. Bu kanaate varmamıza sebep olan husus şudur: İlk bakışta isimler farklı görünse de aslında bu ifadelerden “Ahmed” müellifimizin adı, “Şemseddin” de lakabıdır. Çünkü Osmanlı'da cârî olan âdete göre ulemâdan adı Ahmed olanlara “Şemseddin” (dinin güneşi) lakabının verilmesi yaygındır. Nitekim Şemseddin-i Sivâsî'nin de asıl adı “Ahmed”, lakabı da “Şemseddin”dir ve lakabıyla şöhret bulmuştur. Yine II. Bayezid devrinin en önemli tarihçisi, aynı zamanda İslam hukuku ve edebiyat alanlarında da önemli bir bilgin olan ve şeyhülislâmlık da yapmış olan Tokatlı İbn-i Kemal (Kemalpaşazâde)'nin de adı Ahmed, lakabı Şemseddin'dir. (Bkz. Ensar Aslan Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı “*Tokatlı Arâkiyecizâde ve “Şerhu'l-İ'râb An Kavâidi'l-İ'râb” Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.)

⁷⁶Hazret (Şems-i Sivâsî) buyurlardı ki: “Vaktaki Kur'an-ı Kerîm'i pederim Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin yanında okuyup hatm ettim, beni Tokat'ta tahsilde bulunan biraderlerim Hacı Halîfe ve Muharrem Efendi'lerin yanına gönderdiler. Orada Kur'an-ı Kerîm'i tecvid ile kıraate ve Arapça ilimleri tahsile başladım... bir iş için Zile'den Tokat'a gitmiştim.Tokat'ta Arâkiyecizâde diye meşhur olan üstadım Şemseddîn-i Nahvî'nin ziyaretine vardım. Beni görünce: “Şemseddîn, ben de senin buraya gelmeni arzu ediyordum. Cevdet-i aklın ve tefavüt-ü fehmin vardır (aklın, anlayışın daha çabuktur, ve her şeyin iyisini takdir edersin). Buraya Acemistandan, Şirvan vilâyetinden seccade sahibi, irfan ehli bir zât geldi. Va'z ve nasihat ediyor, fakat vaazlarında rûsum ve hadisiyyattan (herkesin malûmu olan zan ve tahmin ile indiyâtan) değil, cevâhîr-i kudsiyye ve hakâyık-ı ilâhiye'den bahs ediyor. Sözlerini avam ve câhiller şöyle dursun, ulemâ ve havassımız dahî anlayamıyorlar” dedi. –Şeyh-i Şirvânî Hazretleri zatü'l-ahâdiyye ehli olduğundan, daima Lâhut, Ceberut ve Melekût âlemlerinde cevelân eder, Mülk ve Nâsut'dan nadiren bahs ederdi-.

1.4. Tasavvufî Yönü

Bu bölümde Muharrem Efendi'nin ve ailesinin tasavvufî hayatının oluşmasında etkili olan sûfilere incelemeye çalışacağız. Muharrem Efendi ergenlik çağında iken babası ile birlikte Amasya'da Habîb el-Karamânî'nin (ö.902/1498) halifesi Hacı Hızır el-Amâsî Efendi'nin tasavvufî sohbetlerine katılmıştır. Özel sohbet meclislerinde onun manevî feyzinden istifade etmiştir. Babası vasıtasıyla Muharrem Efendi ilk tasavvufî eğitimini, Amasyalı Hacı Hızır Efendi'den almıştır. Muharrem Efendi'nin kardeşi Şemseddin Ahmed es-Sivâsî'nin bir hatırası bu konuya açıklık getirmektedir.⁷⁸

Babasının tasavvufî bir gelenekten gelmesi Muharrem Efendi'nin de tasavvufa ilgi duymasında etkili olmuştur. Bu konuda Muhammed Nazmî Efendi eserinde Muharrem Efendi'nin kardeşi Ahmed Şemseddin es-Sivâsî kanalıyla Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin tasavvufî durumu hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda mezkûr eserde şu bilgiler yer almaktadır; “*Ahmed Şemseddin es-Sivâsî'nin babası Ebü'l-Berekât, Hacı Hızır el-Amâsî'den tarikat icazeti almıştır...*”⁷⁹ Bu ifadeye göre Muharrem Efendi'nin babası Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi, Şeyh Habîb el-Karamânî'nin halifelerinden olan Amasyalı Hacı Hızır Efendi'nin halifesidir.⁸⁰ Halvetiye tarikatının ikinci piri Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî, yetiştirdiği halifelerinden bazılarını, Anadolu'ya göndermiştir. Bunlar: Pir Muhammed el-Erzincanî (ö.879/1474), Dede Ömer er-Rûşenî (ö.892/1487), Molla Ali el-Halvetî ve

“Kalk beraber ziyaretine gidelim” dedi... (Receb es-Sivâsî, age., s.13; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.319, 322.)

⁷⁷Receb es-Sivâsî, age., s.20; Ulu, age., ss.265-266.

⁷⁸Hazret (Şemseddin Ahmed es-Sivâsî) buyururlardı ki: “Pederim Şeyh Mehmed Efendi bir gün validem Sultân Hatun'a: “Ahmed'in çamaşırlarını yıka, değiştir ve bize yol azığı, şeyhim için de hediye hazırla” dedi. Validem: “Bu soğuk havada çocuğu ne diye götürüyorsun?” dedi. Pederim: “Şeyhim mübarek nazarlı, duası makbul bir pirdir, onun himmet nazarına ve duasına mazhar olmasını istiyorum” deyince validem: “Böyle ise çok iyi” deyip hazırlık yaptı. Pederim beni bir merkebe bindirdi ve üstüme geniş bir kürk giydirip, uzun bir iple de beni merkebin üzerine bağladı. İki konaklık bir mesafe olan Amasya'ya gitmek üzere yola çıktık. Çok soğuk ve şiddetli bir rüzgar esiyordu. Tüylerim ürperiyor, titriyordum. Pederim Kur'an-ı Kerim okuyarak yola devam ediyorduk. Daima Kur'an okumak pederimin adetleriydi. Bir kavî özür olmadıkça bunu terk etmezlerdi. Nihayet Amasya'ya vardık... Şeyh gözlerini semaya çevirip rikkat ve hüznün ile inleyerek ağladı ve sonra: “Bunu annesine kavuşturunuz” diye emretti. Din ve dünya cihetlerinden ve te'lîf ve tasnîfden neye nâil oldumsa hepsinin bu duanın eseri olduğunu sanıyorum” derlerdi.” (Bkz. Receb es-Sivâsî, age., ss.9,10.)

⁷⁹Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.318.

⁸⁰Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.318-319.

Habîb el-Karamanî (ö.902/1497)'dir.⁸¹ Muharrem Efendi'nin babası Ebû'l-Berekât Mehmed Efendi'nin, el-Hâc Hızır el-Amâsî ve Habîb el-Karamanî ile devam eden tarikat silsilesi vardır.⁸² Aynı silsilede yer alan ve Ezinepazarı'nda ikamet eden Hacı Hızır Efendi'nin halifesi Şeyh Muslihiddin el-Halife, tarikat âdâbı, rüya tâbiri ve etvâr-ı sülûkda zamanının yeganesiydi.⁸³

Muharrem Efendi'ye tasavvufî eğitimini tamamlatan asıl mürşidi ise Şeyh Abdülmecîd eş-Şîrvânî'dir.⁸⁴ Bu açıklamaya göre Muharrem Efendi'nin tarikat silsilesi Abdülmecîd eş-Şîrvânî vasıtasıyla Yahyâ eş-Şîrvânî'ye ulaşmaktadır. Muharrem Efendi'nin tarikat silsilesi şöyledir; Hz Ali > Hasan el-Basrî > Habîb el-Acemî > Dâvud et-Tâî > Ma'rûf el-Kerhî > Serî es-Sakatî > Cüneyd el-Bağdâdî > Mîmşad ed-Dineverî > Muhammed ed-Dineverî > Muhammed el-Bekrî > Veciheddin el-Kadî > Ömer el-Bekrî > Ebû'n-Necib es-Sühreverdî > Kutbeddin el-Ebherî > Rükneddin Muhammed en-Necâsî > Şehâbeddin Muhammed et-Tebrizî > Seyyid Cemâleddin et-Tebrizî > İbrâhim Zâhid el-Geylânî > Ahi Muhammed b. Nur el-Halvetî > Ömer el-Halvetî (Pîr-i Tarikat-ı Halvetî) > Şeyh Fânî Ahi Mirem el-Halvetî > İzzeddin el-Hıyâvî > Sadreddin el-Hıyâvî > Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî (Pîr-i Sâni Tarikat-ı Halvetî) > Zıyâeddin Yûsuf Mahdûm eş-Şîrvânî > Muhyiddin Muhammed Rukiyye > Şeyh Kubâd eş-Şîrvânî > Abdülmecîd eş-Şîrvânî > Ebû'l-Leys Muharrem b. Mehmed ez-Zîlî es-Sivâsî.⁸⁵

⁸¹Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiye Silsilesinin Tahlihi", AÜİFD., 1999, sy.39, s.543.

⁸²Muharrem Efendi'nin babasının tarikat silsilesi şöyledir; Hz Ali > Hasan el-Basrî > Habîb el-Acemî > Dâvud et-Tâî > Marûf el-Kerhî > Serî es-Sakatî > Cüneyd el-Bağdâdî > Mîmşad ed-Dineverî > Muhammed ed-Dineverî > Muhammed el-Bekrî > Veciheddin el-Kadî > Ömer el-Bekrî > Ebû'n-Necib es-Sühreverdî > Kutbeddin el-Ebherî > Rükneddin es-Sincâsî > Şehâbeddin et-Tebrizî > Seyyid Cemaleddin et-Tebrizî > İbrahim Zahid el-Geylânî > Ahi Muhammed b. Nur el-Halvetî > Pir Ömer el-Halvetî el-Lahicî (Pîr-i Tarikat-ı Halvetiye) > Şeyh Fânî Ahi Mirem el-Halvetî > İzzeddin el-Hıyâvî > Sadreddin el-Hıyâvî > Seyyid Yahya eş-Şîrvânî (Pîr-i sâni tarikat-ı Halvetiye) > Habîb el-Karamânî > Hacı Hızır el-Amâsî > Muslihiddin el-Halife > Şeyh Ebû'l-Berekât Muhammed b. Arif ez-Zîlî es-Sivâsî. Muharrem Efendi'nin babası Ebû'l-Berekât Mehmed Efendi ile Şeyh Muslihiddin pirdaşdır. Ebû'l-Berekât, Şeyh el-Hac Hızır hazretlerinden icazetli olup lakin irşâdî halkla mukayyed olmayıp mücerred kendi nefis-i nefiseleriyle meşgul olmuşlardır. (Bkz. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.316-318; Vassaf, *Sefîne*, c.3, ss.479.)

⁸³Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.321.

⁸⁴Bursalı, age., c.II, s.21.

⁸⁵Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâik-ı Nümâniye ve Zeyilleri Vekâyiü'l-Fudalâ*, hzl. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, ss.52-53; Receb es-Sivâsî, age. s.71; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s.473; Sadık Vicdanî, *Tarikatlar ve Silsileleri, Tomar-ı Turûk-ı Âliyye*, Yayına hazırlayan İrfan Gündüz,

Muharrem Efendi'nin şeyhi Abdülmecid eş-Şîrvânî sûfîlerin büyüklerindendir. Tam olarak adı, Abdülmecid b. Şeyh Velüyyiddin b. Alaaddin eş-Şîrvânî'dir. Künyesi, Ebu'l-Mehâmid olup lakabı, Nurullah'tır. Bugünkü Azerbaycan'ın Şîrvân kentinde doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Şeyh Receb es-Sivâsî'nin bir menkabesinde geçtiği kadarıyla Abdülmecid eş-Şîrvânî Zile'ye gidip Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin bir süre misafiri olarak kalmıştır. O vakitler Receb es-Sivâsî, on yedi veya on sekiz yaşlarında olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Bu bilgidен hareketle şöyle bir çıkarımda bulunmaktayız: Şeyh Receb Efendi hicri 947 veya 949 yılında doğduğuna⁸⁷ göre doğum yılına on yedi yaşını ilave edersek hicri 964 veya 966 yılında Abdülmecid eş-Şîrvânî Zile'de bulunmaktaydı. Bu ifade edilen seneden altı veya sekiz yıl sonra 972/1564 yılında Tokat'ta meydana gelen tâun (veba) salgını sonrasında vefat etmiştir. Şeyh Abdülmecid eş-Şîrvânî Halvetiye tarikatı şeyhlerindendir. Abdülmecid eş-Şîrvânî'nin babası Şeyh Veliyyüddin ise, Şîrvân'ın büyük velilerinden birisiydi. Âlim, fâzıl ve takvâ sahibi bir zat olan Abdülmecid eş-Şîrvânî, hocası Şeyh Kubâd Şâh-ı Şîrvân'ın⁸⁸ derslerinde kemale ermiştir. Şeyh Kubâd eş-Şîrvânî, ümmî bir zat idi. Harfleri hiç bilmezdi. Lakin ibadete müteallık meselelerden âlimleri bile şaşkına çevirirdi. Onlar da hatalarını sonunda kabul ederlerdi. Şeyh Kubâd eş-Şîrvânî, hicri 910 yılından sonra vefat etmiştir. Şeyhinin türbesinin yanında medfundur.⁸⁹

Yukarıda belirttiğim yıllarda (964 veya 966) Zile'de bulunan Şeyh Abdülmecid eş-Şîrvânî'nin faziletlerini, Muharrem Efendi'nin ve aile efrâdının halvetî tarikatı öğretilerinin bir kısmını ondan tahsil ettiklerini Ahmed Şemseddin es-

Enderun Kitabevi, ss.171-176; Aşkar, *Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiye*, ss.555-558.; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.316-317.

⁸⁶Receb es-Sivâsî, age., s.70. Amcam (Ahmed Şemseddin es-Sivâsî) merhum gibi, Şeyh-i Şîrvânî Hazretlerinin de bana nazarıları vardı. Şeyh-i Şîrvânî Zile'ye geldiği vakit ben 17-18 yaşlarındaydım. Amcamın kapısında hizmet ederdim. Hücrem, Hazretin hücreğine muttasıl idi. Şeyh-i Şîrvânî teşrif edince benim hücremi ona münâsib gördüler. Ben yakınımızdaki bir mescide gittim, orada kalyordum. Hazret-i Şîrvânî bir gece nısfilleyle sonra teheccüd namazı için mescide gelmişlerdi...

⁸⁷Receb es-Sivâsî, age., s.VI.

⁸⁸Vassaf, age., c.3, s.473.

⁸⁹Ulu, age., s.62; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.286-314; Saîd Aykut, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları, "Abdülmecid-i Şîrvânî" maddesi*, c.8, s.112; Şahkubad-ı Şîrvânî'nin Tokat'ta medfun olduğunu yazan kaynaklar da vardır. (Bkz. Vassaf, *Sefîne*, c.3, s.473.)

Sivâsî'nin şeyhle ilk tanışmasını anlattığı uzunca bir menkabeden de öğrenmekteyiz.⁹⁰

Muharrem Efendi'nin oğlu Abdülmecid es-Sivâsî ise “*Kitâbü Tefsîr-i Fâtîha*” adlı eserinin dokuzuncu faslında babası Muharrem Efendi'nin zamanın kutbuyla Kâbe'de buluştuğuna yer vermektedir.⁹¹ Menâkıbnâmelerde, Muharrem Efendi'nin babası Şeyh Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin ilâhî lütuf olarak Hz Ali ile ruhen mülâkat ve sohbet, Hz. Hızır ile de cismen ülfet ve muhabbet ettiği, bu iki zatın yani Hz. Ali ve Hz. Hızır'ın kendisine ilim, amel, irfan, fazilet ve de çok çocuk sahibi olması için duacı oldukları, böyle olduğu için Ebü'l-Berekât Efendi merhum, evlatlarına ve nesilden nesile gelecek torunlarına salâh, ilim, amel ve takvâ ile vasiyyet ettiği nakledilmektedir.⁹²

1.5. Türbesi

Muharrem Efendi'nin türbesi, Tokat ili Zile ilçe merkezinde, Devlet Hastanesinin bahçesinde bulunmaktadır. “Muharrem Efendi Kabristanlığı” ismi ile anılan mezarlıktaki çoğu mezarlar 1960'ların başında kaldırılarak mezarlığın yerine

⁹⁰ Hazret (Ahmed Şemseddin es-Sivâsî) buyurdular ki: “Zile’de ehl-i sülûk ve esmâ’dan iki şeyh vardı amma bunlar ümmî oldukları için, ilim rûûneti ve kalem karası (bilginlik gururu) bunlara gitmeye mâni oldu. Tenezzül telâkki ettim. Tokat’da Şeyh Mustafa el-Kırbâsî namında yüz yaşına ermiş, âlim, fâzıl, kâmil, takva sahibi büyük bir şeyh vardı. Ona gittim, çok ihtiyarladığını gerekçe göstererek beni müridliğe kabul etmedi... Mübarek başını eğdi. Hayli zaman sükûttan sonra başını kaldırdı ve altı aya kadar irşâdım için tebşir ve bana dua etti. Vatanım olan Zile’ye avdet ettim. Altı ay sonra Tokat’da Arâkiyecizâde diye meşhur olan üstadım Şemseddîn-i Nahvî’nin ziyaretine vardım. Beni görünce: “*Buraya Acemistandan, Şirvan vilâyetinden seccade sahibi, irfan ehli bir zât geldi. Vaaz ve nasihat ediyor, fakat vaazlarında rûsum ve hadsiyyattan (herkesin malûmu olan zan ve tahmin ile indiyâtan) değil, cevâhir-i kudsiyye ve hakâyık-ı ilâhiye’den bahs ediyor. Sözlerini avam ve câhillere şöyle dursun, ulemâ ve havassımız dahî anlayamıyorlar*” dedi. (–Şeyh-i Şirvânî Hazretleri zatü’l-ahâdiye ehli olduğundan, daima Lâhut, Ceberut ve Melekût âlemlerinde cevelân eder, Mülk ve Nâsut’dan nadiren bahs ederdi-.) “*Kalk beraber ziyaretine gidelim*” dedi. Ben Şeyh Mustafa el-Kırbâsî’nin bana söylediklerini, aradan hayli zaman geçtiği için unutmuştum. Üstâd ile birlikde Hazretin ziyaretine vardık. Evvelâ bize ikram ve tazim etti. Sonra hakâyık-ı ilâhiye ve Kur’aniye deryalarının derinliklerinden mânâ cevherlerini neşre başladı. Sanki benim hâlimi tarif ve işaretleri ile bana tariz ediyor, aynı zamanda beşaretleri ile de beni yükseltiyordu. Nihayet sözlerinin sonunda bana hitap ile: “Vatanımı ve emvalimi terk ile, dağlarda vadilerde bunca meşakkati senin ahvâlin ve senin terbiyyetin için ihtiyar ettim” deyince hayrette kaldım. Şeyh Mustafa el-Kırbâsî’nin sözlerini hatırladım. Tâyin ettiği zamanı zihnen hesap ettim, tam altı ay olmuştu. Derhal kalbimden ağyar muhabbeti çıktı, yerine esrar doldu ve hemen bey’ate ve istiğfara şitâb ettim... Hazret-i Şeyhin bereket ve cezbelerinden, füyûzâtından ehl-i beyt ve akrabamın da faydalanmaları için Hazreti Zile’ye davet ettim...” (Bkz. Receb es-Sivâsî, age., ss.20-23.)

⁹¹ Ömer Aslan, *Sivâsî Ailesinin Tefsir İlmine Katkıları Çerçevesinde Abdülmecid Sivâsî’nin Fâtîha Suresi Tefsiri*, bkz. Yıldız (Ed.), age., s.229.

⁹² Receb es-Sivâsî, age., s.72; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, age., s.318.

hastane yapılmış ise de Muharrem Efendi'nin ve babası Ebü'l-Berekât Mehmed Efendi'nin türbeleri aynı yerinde kalmıştır.⁹³ Muharrem Efendi'nin türbesiyle⁹⁴ ilgili halk arasında yaygın olan menkabeler vardır.⁹⁵

2. İLMÎ VE MANEVÎ ŞAHSİYETİ

Hem medrese hem de tekke eğitimini ileri seviyede tamamlayan Muharrem Efendi, o dönemdeki ulemânın ve sulehânın saygın isimlerinden biri konumuna gelmiştir. O, medrese ve tekke muhitlerinin birlikte itibar ettiği bir isimdir. Muharrem Efendi, zamanının en büyük âlimlerindendir. Onun şöhreti Osmanlı'nın tüm topraklarına yayılmış ve her tarafta saygı görmüştür.⁹⁶ En meşhur eserlerinin başında Arap dilinde Molla Câmi hâşiyesi gelmektedir. Bu hâşiyeyi tamamlayamamış, vefatından sonra İstanbul âlimlerinden Abdullah Efendi ikmal etmiştir.⁹⁷ Asırlarca bütün Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan İbn Hacıb diye meşhur İbnü Ömer Osman'ın (ö.646/1248) *el-Kâfiye*⁹⁸ adlı Arapça gramer kitabına Molla Câmi'nin yazmış olduğu *Fevâidü'z-Zıyâiyye*⁹⁹ adlı şerhine

⁹³Bekir Altındal, *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, s.225.

⁹⁴Türbenin güncel fotoğrafı ek belgelerde sunulmuştur. Bkz. Ek-5.

⁹⁵Asıl adı Muharrem Efendi olmasına rağmen Tokat Zile'de halk arasında "Muallim Dede" olarak tanınmaktadır. Muharrem Efendi ile ilgili halk arasında anlatılan menâkıbdan birisi şöyledir; Muharrem Efendi'nin şu an kabrinin bulunduğu yer eskiden mezarlıktır. Zile şehir yerleşim planı yapılırken burada bulunan bütün mezarların üstü düzlenir. Ancak Muharrem Efendi'nin kabri kaldırılamaz. İşçiler gelip Muharrem Efendi'nin kabir taşlarını başka bir yere götürürler. Ertesi gün Muharrem Efendi'nin taşınmış olan kabir taşlarının kendiliğinden eski yerine geri geldiğini görürler. İşçiler bir kez daha aynı işlemi yaparlar. Her defasında kabir taşları hiç yerinden oynatılmamış gibi eski yerinde bulunur. Kaymakam aynı akşam rüyasında Muharrem Efendi'yi görür. Rüyadan oldukça etkilenen kaymakam, kabir etrafındaki çalışmayı derhal durdurur ve buraya küçük bir türbe yaptırır. Muharrem Efendi'nin türbesiyle ilgili bir başka rivâyet de şöyledir; yukardaki menkabenin bugünkü Zile Devlet Hastanesi'nin ilk yapımı sırasında ortaya çıktığı rivâyet edilir. O günlerde hastane inşaatı biter, sıra bahçe düzenlemesine gelir. Bahçe düzenlemesi sırasında kabrin taşınması konusunda yukarıda kaymakamla ilgili belirtilen rivâyet bu kez de hastane başhekimine Muharrem Efendi'nin uyarısı şeklinde halk arasında anlatılır. (Bkz. Ulu, age., ss.265-268.)

⁹⁶Özköse, agtğ., II. *Zile Sempozyumu*, s.338.

⁹⁷Bursalı, age., c.II, s.21; Altındal, age., s.225.

⁹⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.30.

⁹⁹Abdullatîf b. Muhammed Riyâzizâde, *Esmâü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zünûn*, th.: Muhammed Altuncı, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1975, s.246. (Şeyh Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî, *el-Fevâidü'z-Zıyâiyye Şerhü'l-Kâfiye*)

Muharrem Efendi de bir hâşiye¹⁰⁰ yazmıştır. Böylece Muharrem Efendi'nin yazmış olduğu hâşiyenin de Osmanlı medreselerinde okuyan Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde büyük bir hizmete vesile olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle Muharrem Efendi, Osmanlı devletindeki zâhirî ilim çevrelerinde de önemli bir itibara sahipti diyebiliriz. Muharrem Efendi'nin Arapçanın temeli mesâbesinde olan nahiv ilmine dair *Fevâidü'z-Zıyâiyye*'ye hâşiye yazan büyük âlimler kervanına katılmış olması onun Arapçaya olan vukûfiyetini göstermektedir. Anadolu'nun bir kasabasında böyle mühim bir esere şerh yazmak o dönemde hem Osmanlı'nın hem de Muharrem Efendi'nin ilmî seviyede geldiği noktayı da göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Muharrem Efendi farklı sahalarda bir çok eser vermiştir. Eserlerini Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak kaleme alması onun bu dilleri kullanmadaki kudretini, ilmî dirâyetini ve ilmî kapasitesini aksettiren önemli bir hususiyettir.¹⁰¹ Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* ismiyle Arapçaya tercüme ettiği eser asırlarca ellerde okunup istifade edilmiştir.¹⁰² Çeşitli tarikatlara mensup çevrelerce okunan *Künûz* adlı eseri, ilk dönem tasavvuf kültürünün Osmanlı toplumunda yayılmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Muharrem Efendi'nin bir Halvetiye tarikatı şeyhi olmasına ilaveten yazmış olduğu *Künûz* adlı eseri, tekkelerde ve zâviyelerde onun itibarını daha da artırmıştır.

Hediyetü's-Suğlûk fî Şerh-i Tuhfeti'l-Mülûk ve *Hubbu'l-Mesâil* adlı eserleri pek çok faydalı mesâili ihtiva ettiğinden İslam hukukuyla ilgili halkın pek çok problemine açıklık getirmiştir. Böylece Muharrem Efendi, okunan bu fikhî eserleriyle bir fakih olarak halka asırlarca hizmet etmiştir.¹⁰³ Ayrıca İlk kadın ilmi hallerinden birisi belki de ilki olması nedeniyle onun *Umdetü'n-Nisâ* adlı eseri son derece önemlidir.¹⁰⁴ Muharrem Efendi'nin kızımdan torunu olan Şeyh Abdülahad Nûrî Efendi'nin on altı halifesinden birisi olan¹⁰⁵ Şeyh M. Nazmî Efendi'nin yazmış

¹⁰⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hadiyyat Al-Arifin Asma al-Muallifin ve asar al-Musannifin*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, c.2, s.5. (*İrabü'l-Fevâidi'z-Zıyâiyye li'l-Câmî fi'n-Nahiv*); Bursalı, age., c.2, s.21.

¹⁰¹ Abdullah Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve “Umdetü'n-Nisa” adlı kadın İlmihali”, II. Zile Sempozyumu, s.287.

¹⁰² Receb es-Sivâsî, age., s.73.

¹⁰³ Receb es-Sivâsî, age., s.73; Cihat Zorlu, agt. s.136.

¹⁰⁴ Kahraman, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.288.

¹⁰⁵ Vassaf, age., c.3, s.497.

olduğu “*Hediyyetü’l-İhvan*” adlı eserde¹⁰⁶ Şeyh Nazmî el-İstanbulî Efendi’nin ifadesiyle Muharrem Efendi’nin şu özellikleri sıralanmaktadır; “*Âlim, fâzıl, fakîh, muhaddis, müfessir, vâ’iz, nâsihtir ve hıdmet-i Mevlânâ Abdülmecîd-i Şîrvânî’nin ashâbındandır. Selîmü’l-kalb, hasenü’l-hulk, mütevâzi’, zâhid, ‘âbid, mücâhid, mürtâz, müstakim, hîle ve hud’adan müctenib, kani’, hüsn-i ihtiyarı ile dünyâyı bi’l-küllîye terk idüb, fakr u fenâ ihtiyar itmiş, hattâ vefatlarında bir kaç kitapdan gayri terekisi kalmadığı meşhur ve mukarrerdir. Gündüzler va’z ve nasihat ve hasbî ders-i ‘âmm ve giceler ihyâ-i leyâlî ile geçürüb, ömr-i şerifleri toksana varınca, verâ’ ve takvâ, sıyâm ve kıyam ile pak ve nazîf, rûh-i pâkini Cenâb-ı Hakk’a teslîm itmişler. Te’lifât-ı kesîresi vardır.*”¹⁰⁷

Şemseddin-i Sivâsî, ağabeyi Muharrem Efendi’nin velûd bir müellif olduğunu kendisi şöyle belirtmektedir:

“Yazupdur Tuhfe’ye bir şerh-i sâfi

Hediyye’dür adı maksûda kâfi

Dahi Türkîce yazmış çok resâil

*Ola tâ ümmete hayre’l-vesâil”*¹⁰⁸

Eserlerini okuduğumuzda Muharrem Efendi, bir Hanefî hukukçusu, bir fakih, bir maneviyat eri ve bir ahlak önderi olarak temâyüz etmektedir. Yaşadığı dönemde ve daha sonraki yıllarda Osmanlı toplumunda hem İslam hukukçusu kimliğiyle hem de maneviyât eri ve önderi kimliğiyle sosyo-kültürel etkisi belirmiştir.

Muharrem Efendi’nin çeşitli çalışmalarla gün yüzüne çıkan ahlâkî, manevî, dinî ve tasavvufî düşünceleri doğrultusunda tasavvufî etkisini Özköse şu şekilde dile getirmektedir: “*Avam tabakası İslam dinini fetva düzeyinde yaşayıp ruhsatlarla amel ederken, havas tabakası ise dini takvâ düzeyinde yaşayıp azimetle amel etmektedir. Muharrem Efendi, dindarlık düzeyinin derinleşmesinden, irfan, hikmet ve idrak düzeyi yüksek bireyler konumuna gelmenin öneminden bahseder. Fıkıh-ı zâhirde saygın bir şahsiyet olarak bizleri fıkıh-ı bâtın eğitime davet eder. Tasavvuf ilmini fıkıh-ı bâtın olarak gören Muharrem Efendi zâhir-bâtın ayırımına gitmeden şer’i*

¹⁰⁶ Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.386-389.

¹⁰⁷ Bkz. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.386-389.

¹⁰⁸ Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, Aralık 2005, c.9/2, s.3.

şerifin bir bütün olarak yaşanmasını öngörür.”¹⁰⁹ Tespitlerinin devamında Özköse şu hatırlatmalarda bulunmaktadır: “Muharrem Efendi, irfânî/felsefî tasavvuf çizgisinden çok amelî tasavvuf anlayışını esas alan, tasavvuf ilminin ontolojik, epistemolojik ve metafizik tartışmalarından çok, tasavvufi tecrübeyi önemseyen bir şahsiyettir. Onun gündemini oluşturan asıl mesele seyr-ü sülûk sistemi, tasavvufi terbiye ve insan-ı kâmil konumuna gelme çabasıdır. Onun tasavvufi yaklaşımı, Cibril hadisi olarak bilinen hadis-i şerifteki İslam, iman ve ihsan boyutunu önemseyen, Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmeyi öngören yaklaşımdır.”¹¹⁰

Özköse manevî hastalıkların tedavisinde tasavvufu çare olarak öneren Muharrem Efendi hakkında şu bilgileri sunmaktadır: “Muharrem Efendi tasavvufu manevî hastalıklardan temizlenme eğitimi olarak görmektedir. Onun ifadesiyle Allah her bir bedensel hastalığa bir şifâ yarattığı gibi, manevî hastalıklarla ilgili her bir hataya da bir silici ve yok edici çareler göstermiştir. Allah’ın sunduğu bu reçeteler, hastalığı iyileştiren tedavi usulleridir. Muharrem Efendi’ye göre insan-ı kâmil olmanın yolu kişinin manevî hastalıklardan kurtulması, kalp temizliğini gerçekleştirmesi ve gönlünün selim ve salim olmasını sağlamaktır.¹¹¹ Eserlerinde takvâya, ibadetlere devama ve kulluktaki titizliğe dikkat çeken Muharrem Efendi, itidali elden bırakmamaya ve ifrat ve tefritten uzak bir dindarlığa, aşırılıklardan kaçınmaya özellikle vurgu yapmaktadır.”¹¹²

Hedyyetü’l-İhvân’da Muharrem Efendi’nin babasının “irşâdı halkla mukayyed olmayıp, mücerred kendi nefs-i nefisleriyle¹¹³ meşgul” olduğu nakledilmektedir.¹¹⁴ Bu ifadeyle aynı eserde verilen diğer bilgileri de birleştirdiğimizde şunu anlıyoruz: Muharrem Efendi de babası gibi irşâdı halkla mukayyed olmayıp kendi nefs-i nefisesiyle meşgul olmuştur. Zira O, kardeşleri İbrâhim Efendi, Şemseddin Ahmed Efendi ve Müftü İsmail Efendi gibi Sivas’a gidip

¹⁰⁹Özköse, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.340.

¹¹⁰Özköse, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.338-339.

¹¹¹Özköse, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.339.

¹¹²Özköse, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.340.

¹¹³“Nefs-i nefise” tabirindeki “nefise” kelimesi yerine “nefsiye” kelimesinin de kullanılması anlam bakımından uygundur. Nefsîye; şahsa ve zata mensup ve müteallık anlamındadır. “Nefs” kelimesinden türeyen “nefise” kelimesi ise “pek makbul, kıymetli ve nadide” anlamlarına gelmektedir. Örneğin; sanâyi-i nefise, güzel sanatlar için kullanılan eski bir tabirdir. (Bkz. Ş. Sami, age., “nefsî” maddesi ve “nefis” maddesi, s.1467.)

¹¹⁴Türer, Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, s.318.

yerleşmedi. Zile’de kaldı ve babasıyla aynı kaderi paylaşıp halkı bâtinen irşâd yerine vaaz, tedris, ilim ve irfanla meşgul oldu.¹¹⁵ Muharrem Efendi Halvetiye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olan kardeşi Şemseddin Ahmed es-Sivâsî ile beraber her ikisinin mürşidi olan Şeyh Abdülmecid eş-Şîrvânî’den icazet alıp onun halifesi oldular. İrşâda ehliyetli olduğu halde Muharrem Efendi kimseyi mürid olarak alıp yetiştirmemiştir. Dolayısıyla halifeleri de yoktur. Ancak seyr-ü sülûkla mânevî-bâtınî irşâd yerine ders okutarak zahirî ilimlerle talebe yetiştirerek, vaaz ve nasihatlarıyla halkı aydınlatarak irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür.

3. TARİKATI

Muharrem Efendi’nin müntesip olduğu Halvetiye tarikatı, Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn el-Lahcî el-Halvetî (ö.800/1398) tarafından Azerbaycan’da kurulmuştur. “Pîr-i Sâni”¹¹⁶ lakabıyla tanınan Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî¹¹⁷ (ö.868/1463-64) tarafından yetiştirdiği çok sayıdaki halife ve müridiyle İslâm dünyasının dört bir yanına yayılmıştır.¹¹⁸ Bu tarikatın özelliklerinden birisi en fazla şube ve kola sahip oluşudur.¹¹⁹ Bu özelliğinden dolayı Halvetîlik, “tarikat kuluçkası” ve “tarikat fabrikası” diye anılmıştır.¹²⁰ Halvetîlik, toplumun bütün katmanlarına hitap eden ve kurucusundan itibaren geliştirip çeşitli bölgelere yayanlara kadar, Türklerden oluşan bir tarîkattir.¹²¹ Halvetiye tarikatı, Anadolu’da ilk olarak Amasya ve civarında yayılmaya başlamış ve bu yayılma, Yahyâ eş-Şîrvânî’nin pîrdaşı Pir İlyas el-Amâsî (ö.837/1433-34) vasıtasıyla olmuştur. İlk olarak Amasya’da Tâciye diye meşhur olan Gümüşlüoğlu Tekkesi kurulmuş,¹²² tekke

¹¹⁵ Receb es-Sivâsî, age., ss.73-74 ve 100; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ss.318,387,388.

¹¹⁶ Pir-i Sâni, tarikatın ikinci kurucusu demektir. (Bkz. Özköse (Ed.) age., s.226; Uludağ, *TTS*, s.384; Cebecioğlu, *TTVDS*, s.579.)

¹¹⁷ Yahya eş-Şîrvânî’nin tam adı, Seyyid Cemâlüddin Yahyâ b. Seyyid Bahâeddin eş-Şîrvânî’dir. (ö.870/1466) Halvetiye tarikatının ikinci kurucusudur. (Bkz. Mehmet Rıhtım, *TDVİA.*, “Yahya-yı Şîrvânî” maddesi, c.43, ss.264-266.)

¹¹⁸ Bkz. Vicdanî, *Tomar*, s.178; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara İFAV, İstanbul 1994, s.389; Özköse (Ed.), age., s.261; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.153; Mustafa Kara, *TVTT.*, s.288; “Öztürk, *Tarikatlar*”, s.272; Öngören, age., s.27; Aşkar, agm., s.535.

¹¹⁹ Mustafa Kara, *TVTT.*, ss.288-289.

¹²⁰ Abdülkâki Gölpinarlı, *TDGDVA.*, s.327.

¹²¹ Mustafa Aşkar, agm., s.549; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayam Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.120.

¹²² Öngören, age. s.29.

kısa sürede halkın kabulünü kazanarak tarikat bölgede yayılmaya başlamıştır. Halvetîlik, padişah olduktan sonra II. Bâyezid'in, Şeyh Cemâl el-Halvetî'yi İstanbul'a davet etmesi ile başkente girmiş ve tarikat âyini, ilk olarak Cemâl el-Halvetî'nin dokuz yıl vazîfe yaptığı Koca Mustafa Paşa Âsitânesinde icrâ edilmiştir.¹²³ Halvetiye tarikatı, nefis terbiyesini esas alan tarikatlardan birisidir. Bu tarikata mensup şeyhler, sâlikin manevî yolculukta nefis mertebeleri ile ilgili ihtiyaç duyduğu hususları açıklamak üzere *Atvâr-ı Seb'a* adıyla eserler kaleme almışlardır.¹²⁴

XVI. yüzyılda Anadolu'da en yaygın tarikatlardan birisinin Halvetiye olduğu görülmektedir. Devlet ricâlinin de büyük rağbetine mazhar olan bu tarikat, yetiştirdiği dirayetli şeyhler ve bu şeyhler tarafından kurulan şubeleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmıştır. İstanbul'da Şemsiye şubesi ve Pir İlyas kolu müstesna, diğer bütün önemli Halvetî şubelerinin; Cemâliye, Sünbûliye, Şabâniye, Sinâniye-i Ahmediye, Gülşeniye-i Rûşeniye'nin ve Habîb el-Karamânî şubesine mensup dervişlerin faaliyetleri tesbit olunmuştur. İstanbul'da kurulan pek çok tekke ve bu tekkelerde yetişen dervişleriyle Halvetiye, başşehrin en ücra köşelerine kadar yayılmıştır.¹²⁵

4. ESERLERİ

4.1. *Hediyyetü's-Suğlûk*

Eserin adı *Hediyyetü's-Suğlûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*'tur.¹²⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, bu eserin İslam fıkhnın fûrû konusuyla ilgili olduğunu yazmaktadır.¹²⁷ Bu

¹²³ Öngören, age. s.44.

¹²⁴ Ramazan Muslu, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8, sy:18, Ankara 2007, s.43.

¹²⁵ Reşat Öngören, age., s.398.

¹²⁶ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338. Eserin tespit edebildiğimiz 35 adet yazma nüshasına âit künyelerini liste halinde verdik. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifâde ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.) Manisa İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 45Hk4633; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, arşiv no: 44Dar204; Milli Kütüphane Ankara, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 60Zile131; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde koleksiyonu, arşiv no: 45Akze1420; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi Kol. arşiv no: 63Hk148; Milli Kütüphane Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu arşiv no: 18Hk202, Arapça, 193 varak; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 19 Hk 1484, Arapça, 127 varak; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa

eser, Hanefî fıkıh âlimlerinden ve “*Muhtâru’s-sihâh*” adlı meşhur lügatın müellifi Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö.666/1268) tarafından yazılan “*Tuhfetü’l-Mülûk f’il-İbâdât*” adlı fikhî eserin şerhidir. Zeynüddin er-Râzî, bu kitapta fikhin on temel ve önemli konusunu özet olarak ele almıştır. Kitabında özetlediği konu başlıkları şöyledir: “*Temizlik, namaz, zekat, oruç, hac, cihad, avlanma ve kurban, helal-haram, ferâiz ve helal kazanç esasları.*” Muharrem Efendi de “*Hediyetü’s-Suğlûk fî Şerhi Tuhfeti’l-Mülûk*” adlı eserinde bu konuları Hanefî fıkıh literatürüne bağlı kalarak şerh etmiştir.¹²⁸ Bu eserle ilgili M. Rahmi Telkenaroğlu’nun “*Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. asır) ve Hediyetü’s-Su’lûk Adlı Eseri*” şeklinde bir makale yayınlanmıştır.¹²⁹

İl Halk ktp. Kol. arşiv no: 19 Hk 4338; Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Gümüşhacıköy İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 05Gü217; Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Bayezid İl Halk küt. Koleksiyonu, arşiv no: 05Ba1364; Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Bayezid İl Halk küt., Koleksiyonu, arşiv no: 05Ba1345(a); Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Bayezid İl Halk küt. Koleksiyonu, arşiv no: 05Ba1065/5; Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Bayezid İl Halk küt. kol. arşiv no: 05Ba380/1; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk küt. Kol., arşiv no:32Hk1514; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 21Hk369/1; Milli Kütüphane Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 01Hk391, Arapça, 103 varak; Milli Kütüphane Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 01Hk766/2; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06 Hk 3451, Arapça, 206 varak; Milli Kütüphane Ankara, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa ilçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 50Ür10, Arapça, 166 varak; Milli Kütüphane Ankara, Tokat İl Halk küt. kol., arşiv no: 60Hk266, Arapça, 290 varak; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 21Hk1742; Milli Kütüphane Ankara, Tokat Zile ilçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 60Zile154, Arapça, 182 varak; Manisa İl Halk Kütüphanesi, arşiv no:45 Hk 8478, Arapça, 167 varak; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 37Hk1443, Arapça; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06Hk679/1, Arapça, 200 varak; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 37Hk2410, Arapça; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06Hk2925, Arapça, 200 varak; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06Hk753, Arapça, 282 varak; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06Hk3073, Arapça, 214 varak; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 06Hk3581, Arapça, 235 varak; Kayseri Raşid Efendi eski eserler Kütüphanesi, Raşid Efendi Eki 21536; Milli Kütüphane Ankara yazmalar koleksiyonu, arşiv no: 06MilYzA6043, Arapça, 236 varak; Milli Kütüphane Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 55Hk430, Arapça, 169 varak; Milli Kütüphane Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 55Hk628/1; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü, DBN: 951, 139 varak.

¹²⁷ Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5.

¹²⁸ Abdullah Kahraman, agtg., s.363.

¹²⁹ Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVI, Sayı: 2, Sivas 2012, s.303-333.

4.2. *Hubbu'l-Mesâil*¹³⁰

Bu eseri anlatan Cihat Zorlu'nun, "*Ebû'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*" adlı basılmamış yüksek lisans tez çalışması ve Abdullah Kahraman'ın, "*Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü*" adlı bir tebliği bulunmaktadır. Muharrem Efendi'nin kendi telifi olan, fıkha katkısının en güzel örneğini oluşturan ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı "*Hubbu'l Mesâil*" adlı eseri beş temel fıkıh konusu esas alınarak yazılmıştır. Ancak kitapta fıkıhın hemen her konusuna da değinilmiştir. Müellif, dini (şer'î) meselelerle dopdolu olması dolayısıyla eserine "*Hubbu'l-Mesâil*" adını verdiğini ifade etmiştir. Kitaptaki hedefini açıklarken de, seksen iki yaşında yazdığı bu kitapla halk nezdinde unutulmaya yüz tutan bazı önemli fikhî meseleleri hatırlatmayı ve eseri kendisi için dua ve rahmet vesilesi kılmayı düşündüğünü söylemektedir. Kitapta yer alan konular ve bunları tercih sebebi müellifin kendi ifadesiyle kısaca şöyledir:

"...Yokladım ve mahalle münasip dini hükümlerden beş önemli konu buldum. Bunların üçünün yapılması vacip kılınırken terk edilmesi yasaklanmıştır. Bunlar namaz, oruç, ve Allah'a yemindir. Zira namazı vaktinde kılmak, ramazanda oruç tutmak ve yemini yerine getirmek İslamî vecibelerdendir. Diğer iki konunun da yapılmaması vacip, yapılması ise yasaklanmıştır. Bunlar da haksız yere adam öldürmek ve hanımını anasına benzetmekten (zihar) ibarettir. Zira Allah'ın helal kıldığını haram hale getirmek yasaklanmıştır. Bu beş önemli konuyu değiştirmek de Allah katında büyük ve kesin haramlardandır".

Abdullah Kahraman'ın değerlendirmesine göre Muharrem Efendi'nin kendi derlemesi olan bu kitap beş ana bölüm, bazı önemli fetvalar ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. O, bu kitabını klasik fıkıh, fetva ve tasavvuf kitaplarına bağlı kalarak ve onları referans alarak hazırlamıştır. Ancak içerik ve sistematik olarak fıkıh kitaplarıyla bu kitap arasında önemli farklar vardır. Mesela eserin bir bölümünde soru-cevap yöntemi kullanılmıştır. Eserde didaktik bir yöntem izlenmiştir. Dilinin Türkçe olması, seçilmiş meselelere yer verilmesi, yer yer menkabevî olayların

¹³⁰ Zorlu, agtz. Ayrıca Yazma Nüshaları için bkz; Milli Kütüphane Ankara, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 60Zile153/5, Türkçe, 150 varak; Milli Kütüphane Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 06Hk5049/2, Türkçe, 137 varak; İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe, arşiv no: 1707/1; Kayseri Raşid Efendi eski eserler Kütüphanesi, Raşid Efendi arşiv no: 311, Türkçe, 76 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, DBN: 2155, 133 varak. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim:02.05.2013.)

anlatılması eserin bu yönüne ışık tutmaktadır. Daha da önemlisi, eser fıkıh-tasavvuf ilişkisinin en önemli ve başarılı örneklerinden biridir.

Fakih ve mutasavvıf olma özeliğine sahip bir âlim şahsiyetin ilmî ve irfanî seviyesi kitabın her sayfasına yansımıştır. Kitapta inanç-fıkıh ve ahlâk iç içe, başarılı bir insicamla ve adeta gergef gibi işlenmiştir. Böylece İslam'da inanç-ibadet-ahlâk ve hukukun birbirini nasıl beslediği ve ayrılmaz bir bütün oldukları çok net bir biçimde fotoğraflanmıştır. Bu yönüyle de müellif eseriyle, farklı bir tür ortaya koyarak fıkha katkı sağlamıştır. Zira bu kitabıyla o, fikhî teoriden, içinden zor çıkılan ihtilaflı konular olmaktan çıkararak yaşanabilir hale getirmiştir.¹³¹

4.3. *Umdetü'n-Nisâ Risâlesi*¹³²

Bu eserle ilgili Abdullah Kahraman'ın bir tebliği bulunmaktadır. Eserde Muharrem Efendi, kitabı seksen küsur gibi ileri bir yaşta yazdığını, yazdığı yaş dolayısıyla dikkat dağınıklığı olduğu için bazı eksikliklerin olabileceğini, bu nedenle bu hatalarını alimlerin lutfedip düzeltmelerini, ayıplarını örtmelerini talep etmektedir. Bu eser, fıkıh konuları içerisinden bir seçki ve ayıklama özelliği taşıyan bir kadın ilmihalidir. Pek çok fıkıh konusundan günümüzdeki ilmihal geleneğine benzer şekilde bir yöntem izlenmiş ve halkın günlük yaşayışındaki en fazla fıkıh konuları seçilerek bu kitapta toplanmıştır. Muharrem Efendi'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Türkçesiyle bir kadın ilmihali yazılması kültür tarihimiz bakımından çok önemlidir. Kitap, kadınların muayyen halleriyle ilgili temel fikhî meseleleri ele aldığı için bu muhtevaya uygun olarak *Umdetü'n-Nisâ* adını almıştır. Eser, Hanefî mezhebinin temel fıkıh ve fetva kitapları dikkate alınarak hazırlanmıştır. İsim olarak zikredilen kaynaklar şunlardır: *Sadru'sh-Şerîa*, *Ahi Çelebi Hâşiyesi*, *Hızâne*, *Şir'attü'l-İslâm*, *Beyânü'r-Rivâye*, *Hayâtü'l-Hayvan*, *Tahavî*, *Hidâye*, *Hulâsa*, *Îzâh*, *Fetavâ-i Fuzûl*, *Kadıhan*, *Tenbihü'l-Gâfilîn*, *Dürer ve Gürer*, *Manzûme*, *Mesâbih*.

¹³¹ Kahraman, agtğ., s.364.

¹³² Özköse, agtğ., II. Zile Sempozyumu, s.338. Ayrıca Yazma Nüshaları için bkz; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no: 19Hk1507/3, Türkçe, 71 varak; İzmir Milli Kütüphanesi, arşiv no:1707/2, Türkçe; Milli Kütüphane Ankara, Tokat Zile ilçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no:60Zile153/3, Türkçe, 23 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN:1261, 53 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü 562/5, 292.4; Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

Kitabın Genel Muhtevası şöyledir; Kitap dört ana (bab) ve beş alt başlık (fasıl) dan meydana gelmektedir. Birinci Bab: Hayız hakkındadır. Birinci Fasıl: Boşanmış kadının iddeti hakkındadır. İkinci Fasıl: İki hayız arasındaki temiz kalınan süre hakkındadır. Üçüncü Fasıl: Kadının kendince bilinen (alışlagelen) âdeti hakkındadır. Dördüncü Fasıl: Çift cinsiyetlilerin (Hünsanın) hayız ahkamı hakkındadır. İkinci Bab: Nifas (lohusalık) ahkamı hakkındadır. Üçüncü Bab: İstihaze (özür) kanı hakkındadır. Beşinci Fasıl: Özürlülere ait hükümler hakkındadır. Dördüncü Bab: Karı-koca hakları hakkındadır. Sonuç: Çocuğu olmayan ve çocuğu tutmayan kadınlara ilaç.

Kitabın özellikleri, üslûbu ve yöntemi ise şöyledir; Sade ve özlü bilgiler içermektedir. Özeldir Hanefî mezhebine genelde de Ebû Hanîfe'nin içtihatlarına dayanır ve geleneğe bağlı kalınmıştır. Hanefî mezhebi içerisinde ise farklı görüşlere ve tercihlere yer verilmiştir. Farklı mezhep görüşlerine de yer verilmektedir. Görüşler fıkhi delilleriyle zikredilmektedir. Konuyla ilgili önemli meseleler zikredilmektedir. Soru-cevap yöntemine başvurulmaktadır. İhtilafların pratik sonucu zikredilmektedir. Meseleler gerekçeli olarak açıklanmaktadır. Ana meseleler yanında detaylara da girilmektedir. Mükellefe kolay gelen hüküm tercih edilmektedir. Muharrem Efendi'nin kendi mütaalası da eserde serdedilmektedir.

Müellif kitabı şu cümlelerle bitirir: *“Bu kitaba kızlarımıza dua ile başladık, yine dua ile bitirip erkeklere de bu kitaptaki meseleleri öğrettik. Zira her ne kadar bu kitap kadınlara ait önemli meseleleri detaylı olarak ele almak üzere yazılmışsa da, bu münasebetle nice meseleler bir araya getirilmiştir. Ta ki faydası genel olup bütün okuyanlar ve dinleyenler istifade ettikçe bu fakîr-i muhtâca dua ile birlikte bir fâtîha şâd ederler. Nitekim biz gâibâne onlara günahkârpak olmaları için dua eyledik. Allahümme salli...”*¹³³

4.4. er-Radâ' Mahremü'l-Cimâ'

Bu eserin adı *er-Radâ' Mahremü'l-Cimâ' bi-lüzûmi'l-Inkâtâ'* olup dili Arapçadır ve yirmi varaktır. İslam Hukuk'undaki “radâ” (süt emme) konusuyla ilgilidir. Eserin isminden hareketle eser, küçük çocuğun süt emme hakkı, fukahaya

¹³³ Kahraman, agtğ., II. Zile Sempozyumu, ss.286-297.

göre evliliği haram kılan ve süt emmede aranan şartlar, süt emmek ne ile sabit olur konularıyla ilişkilidir diyebiliriz.¹³⁴ Eserin Kütahya nüshası varak 18b’de müellifin Ebü’l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî olduğu kaydedilmektedir. Eserin başında varak 1a’da kırmızı yazıyla *Risâle-i Radâiyye* şeklinde bir başlık yer almaktadır. Eserin yine başlangıcında besmele, hamdele ve salveleden sonra müellif Muharrem Efendi, süt emme konusunda şöyle bir ifade kullanmaktadır: “*Daha önce kıyamet fitnesinin ve umum halktaki cehaletin zuhurunu bu denli görmedim, öyle ki ilim ve amelin sadece ismi, fikhın da sadece resmi kaldı.*” Muharrem Efendi, kısa bir açıklamadan sonra da eserin beş fasıldan oluştuğunu söyler. Birinci fasıl, süt emme ile evliliği haram kılan şartların delilleri ve süt emmenin müddeti hakkındadır. İkinci fasıl, süt emene haram olan kişiler hakkındadır. Üçüncü fasıl süt emene haram olmayan kişileri açıklar. Dördüncü fasıl sütün hükmü, süt emzirme ücretini ödemekle yükümlü olan kişi ve ücretin miktarı hakkındadır. Beşinci ve son fasıl ise aslı nesepten haram olanlar ve sebebi hakkındadır. Abdullah el-Hirevî’nin er-Radâ’ kavramı yerine er-Ridâ’ kavramını tercih etmesinin gerekçesini açıklayarak birinci fasla giriş yapılır. Bu şekilde eser devam eder.¹³⁵

4.5. *el-Kavlü ’l-Bedî’ fi’s-Salâti*

Eserin adı, *el-Kavlü ’l-Bedî’ fi’s-Salâti Ala ’l-Habîbi’s-Şefî*’dir. Bağdatlı İsmail Paşa bu eserin “kırk hadis” geleneği ile yazıldığını zikretmektedir.¹³⁶ Eserin isminden hareketle eser, şefaet edici sevgili üzerine salavat okumayı konu alan ve

¹³⁴ Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5; Radâ’ konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 1-10 cilt, Çevirenler: Ahmet Efe ve diğerleri, Risale Basın Yayın, İstanbul 1994, c.10, ss.29,35,41; Yazma nüshası için bkz; Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no:43Va1334, Dili:Arapça, Muharrem b. Mehmed b. Arif yazar adına kayıtlı, *Risale fi innell Rıda* eser adına kayıtlı, Nesih hatla yazılı, 20 Yaprak. (Bu bilgiyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr>) (erişim:18.12.2013.)

¹³⁵ Muharrem Efendi, *er-Radâ’ Mahremü ’l-Cimâ’ bi-lüzûmi ’l-Inkâtâ’*, vr.1a-1b. (Bu bilgiyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr>) (erişim:18.12.2013.)

¹³⁶ Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5; Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda Şemseddin Muhammed b. Abd er-Rahmân es-Sahâvî (831-902/1427-1496) yazar adına kayıtlı 189 varaktan oluşan *el-kavlü ’l-Bedî fi’s-Salat ala ’l-Habîbi’s-Şefî* eser adı bulunmaktadır. Telif tarihi 860/1455, İstinsah tarihi 871/1466, bozuk nesihle yazılmış Arapça eserdir. Bu eser peygambere salavat okumayla ilgili yaklaşık üç yüz yetmiş sayfadan oluşmakta ve çok sayıda hadis-i şerifi ihtiva etmektedir. Ancak Muharrem Efendi’nin eseri Bağdatlı İsmail Paşa’nın rivayetine göre kırk hadisten oluşmaktadır. (Bu bilgiyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr>) (erişim:18.12.2013.)

Peygamberimizin kırk adet seçkin hadis-i şerifinden oluşan hadis konulu bir eserdir diyebiliriz.

4.6. *Menâkıbu Ebû Hanîfe ve Eimmeti'l-Mezâhib*

İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve diğer mezhep imamlarının menkabelerinin anlatıldığı ve elli bir varaktan oluşan bir eserdir.¹³⁷

4.7. *Menâkıbu Ebi Hanîfe ve Sahibeyhi*

Eserin adı *Menâkıbu Ebi Hanîfe ve Sahibeyhi Ebi Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*'dır. Eser, otuz dokuz varak olup dili Arapçadır. El yazma nüshası mevcuttur.¹³⁸

4.8. *Menâkıbu'l-Eimmeti's-Selâse*

Eserin adı *Menâkıbu'l-Eimmeti's-Selâse Alâ Mezhebi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaa*'dır. Eser, Arapça olup Çorum nüshası elli üç varak, Samsun nüshası yüz otuz yedi varaktır. Milli Kütüphanede Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bir nüshası daha bulunmaktadır.¹³⁹

¹³⁷ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338. Ayrıca eserin Yazma Nüshası için bkz; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, DBN: 1147, 51 varak. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

¹³⁸ Yazma Nüshası için bkz; Milli Kütüphane Ankara, Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonu, arşiv no: 06MilYzA7911/1, Arapça, 39 varak. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013.)

¹³⁹ Bu eserin yazma nüshaları: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa koleksiyonu, arşiv no:67Saf414/3; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Yalvaç ilçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, arşiv no: 32Yalvaç36/2; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa koleksiyonu, arşiv no: 19Hk2250, Arapça, 53 varak; Milli Kütüphane Ankara, Samsun İl Halk Küt. kol., arşiv no: 55Hk272/3, Arapça, 137 varak; Milli Kütüphane Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 01Hk683/7, Arapça. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim: 30.04.2013)

4.9. *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* ¹⁴⁰

Yetmiş tane sûfinin hayatını ve menâkıbını anlatan derleme bir eserdir. Bu eserin incelenmesi ve değerlendirilmesi tezimizin konusudur.

4.10. *Tercüme-i Hülyetü'n-Nebî*

İslam Edebiyat'ında Peygamber Efendimizle ilgili hilye geleneğini konu alan ve toplam on varaktan oluşan bir eserdir. Bu eserle ilgili henüz akademik bir çalışma yapılmamıştır.¹⁴¹

4.11. *Nefahâtü'l-Üns Adlı Eserin Tercümesi*

Nefahâtü'l-Üns adlı eserin Farsçadan Arapçaya tercümesinin mevcut nüshasına rastlayamadık. Bağdatlı İsmail Paşa, Muharrem Efendi'nin eserlerini sıralarken onun, hem *Nefahât*'ın Farsçadan Arapçaya tercümesini yaptığını yazmaktadır, hem de menâkıb türünden aynı konuyu işleyen Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı başka bir eserinin bulunduğu dikkat çekmektedir.¹⁴² Ayrıca *Künûz*'da bulunan yetmiş sûfiden elli sekizinin ismi *Nefahât*'ta geçerken on iki sûfinin ismi hiç geçmemektedir. *Nefahât*'ta ismi geçen sûfilerle ilgili anlatılan menkabelerin de büyük bir kısmı *Nefahât*'ta yer almamaktadır. Bu da *Künûz*'un *Nefahât*'tan önemli bir farkını ortaya koymaktadır kanaatindeyiz.

4.12. *Risâle Tergîbü'n-Nâsi'l-Müteallimîn*

Eserin adı, *Risâle Tergîbü'n-Nâsi'l-Müteallimîn ile'l-İlm ve'l-Amel*'dir. Kısa adı *Tergîbü'l-Müteallimîn*¹⁴³ olan bu eserle ilgili Abbas Çelik'in, "*Bir Eğitimci*

¹⁴⁰ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338; Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5. Ayrıca eserin Yazma Nüshaları için bkz; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no: 19Hk23289/2, Arapça, 133 varak; Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, Amasya Bayezit İl Halk Küt., arşiv no: 05Ba1627/2, Arapça, 87 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 2390. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifâde ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim: 30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

¹⁴¹ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338. Ayrıca eserin Yazma Nüshası için bkz; Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Bölümü, DBN: 0145, 10 varak. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifâde ettik: <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

¹⁴² Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5.

¹⁴³ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338; Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5. Ayrıca Yazma Nüshaları için bkz; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, arşiv no:37Hk2396/2, Arapça, 93b-122a

olarak Zilî” adlı bir makalesi bulunmaktadır. Kitap Arapça el yazma ve yedi varaktır. Abbas Çelik’in değerlendirmesine göre Muharrem Efendi’nin *Tergîbü’l-Müteallimîn* adlı eseri, şekil ve muhteva olarak Zernucî’nin *Ta’lîmü’l-Müteallim* adlı kitabına çok benzemektedir. Fakat onun tıpkısı olduğu da söylenemez. Muharrem Efendi eserinde en çok Zernucî’nin *Ta’lîmü’l-Müteallim*’i, Gazali’nin *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*’i ve İbn Abdilberr’in *Câmiu’l-Beyân*’ından yararlandığını beyan etmektedir. Muharrem Efendi, eserinde eğitim öğretim konusuyla alakalı görüşlerine doğrudan doğruya yer vermiştir. Bundan dolayı yazarın eğitim hakkındaki fikirlerini yansıtan yegane kaynağı bu eserdir. Zilî bu kitabında ilk olarak itikat konuları üzerinde durmuştur. Bu konunun hemen son kısmında insanların sınıflandırılması yapılmıştır. Zilî bu girişten sonra konularına girerek ilmin önemi, alimin değeri ve ilim öğretme ve öğrenmenin üstünlüğünü ayet, hadis ve vecizelerle ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabın girişinde şu ifadelerle yer verilmektedir: “*Bu risâleyi insanları ilme ve amele teşvik etmek için değişik kitaplardan yazdım.*” Yazar öncelikle yukardaki konulara dikkat çektikten sonra, öğrenci üzerinde yoğunlaşarak öğrenciye başarılı olması için tavsiyelerde bulunmaktadır. Eserde en çok dikkat çekici olan husus, Muharrem Efendi’nin öğrenciyi ön plana çıkarmasıdır. Son yıllara kadar cumhuriyet tarihimizde var olan öğretme merkezli eğitim anlayışı yerine *Tergîbü’l-Müteallim*’de öğrenci merkezli bir anlayışı görmekteyiz. Muharrem Efendi’nin eğitim ve öğretimle ilgili tavsiyeleri içerisinde günümüz eğitim anlayışına ters düşebilecek görüşlerin varlığı da söz konusudur. Fakat her fikir, kendi içinden çıktığı toplum ve yaşanan zaman göz önünde bulundurularak değerlendirilirse daha doğru sonuçlara ulaşılabileceğimiz bir gerçektir. Eserde Muharrem Efendi’nin günümüzde bile yabana atılamayacak görüşlere yer verdiğini söylemek durumundayız. Bu görüşlerin eğitimdeki yeni gelişmeler ışığı altında tekrar değerlendirilmesinde fayda vardır. Zilî’nin fikirleri eğitim tarihimiz açısından bir değer taşımaktadır. Eskiye bilmek ve geçmişteki

varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi Bölümü, DBN: 395, 13 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Bölümü, DBN: 854, 7 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 416/2; Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, arşiv no:10Hk69/01, Dili:Arapça, İstinsah tarihi: 1119/1706, İstinsah Yeri:Kırım, varak:1b-8b. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim: 30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

temellere dayanarak geleceği oluşturmaya çalışmak, kültürel değerleri korumak ve geliştirmek açısından önem taşımaktadır.¹⁴⁴

4.13. *Hâşiye Ale'l-Fevâidi'z-Zıyâiyye (Muharrem)*

Eserin adı, *Hâşiye Ale'l-Fevâidi'z-Zıyâiyye li'l-Câmî fi Şerhi'l-Kâfiye*'dir. Eser, müellifinin ismiyle meşhur olduğu için “Muharrem” olarak da bilinmektedir.¹⁴⁵ İki cilttir. Muharrem Efendi'nin mukayeseli Arapça dil bilimi nahivle ilgili eseridir.¹⁴⁶

4.14. *Sarf Terfîbi Üzere Lügât-ı Fârisî*

Farsça dilbilgisi kurallarıyla ilgili mukayeseli dil biliminin incelendiği toplam dokuz varaklık bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshası mevcuttur.¹⁴⁷

4.15. *Telhîsu'l-Miftâh*

Eserin adı, *Telhîsu'l-Miftâh Mine'l-Meânî ve'l-Beyân*'dır. Belâğât yani Arap Edebiyatı ile ilgili bir eserdir.¹⁴⁸ Kütüphanelerde bu eserle ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık.

¹⁴⁴ Bkz. Abbas Çelik, “Bir Eğitimci olarak Zili”, *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, sy.3, Ankara, Kasım 1998, ss.335-343.

¹⁴⁵ Abdullah Kahraman, agtğ., s.363.

¹⁴⁶ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338; Bağdatlı, *Hadiyyât Al-Ârifîn*, c.2, s.5. Ayrıca Yazma Nüshaları için bkz; Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no: 19Hk2740; Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara Bölge müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa koleksiyonu, arşiv no: 67Saf180, Dili Arapça; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde koleksiyonu, arşiv no: 45AkZe694, Dili Arapça, 420 varak; Manisa İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 45Hk2340, Arapça, 306 varak. Manisa İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 45Hk5671, Arapça, 619 varak; Manisa İl Halk Kütüphanesi, arşiv no: 45Hk5573, Arapça, 389 varak; Süleymaniye Kütüphanesi, Tâhir Ağa Tekkesi Bölümü, DBN:18. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaklardan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim: 30.04.2013); <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

¹⁴⁷ Özköse, agtğ., *II. Zile Sempozyumu*, s.338. Ayrıca eserin Yazma Nüshası için bkz; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN: 140, 9 varak. Bu listeyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.suleymaniye.gov.tr> (erişim: 02.05.2013.)

¹⁴⁸ Bursalı, age., c.II, s.21.

5. KÜNÛZÜ'L-EVLİYÂ'NIN MUHARREM EFENDİ'NİN ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Çalışmamızda incelediğimiz *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eser, muhteva bakımından esas itibariyle belli bir tarikat şubesine ait şeyhlerin menâkıb ve terâcim-i ahvâline dair bir eser değildir. Eserde altmış üç tanesi ilk dönem suffisi, yedi tanesi tarikatlar dönemi sûfisi olmak üzere toplam yetmiş sufînin menâkıbı yer almaktadır.

Muharrem Efendi'nin hem tasavvufî kimliği ön plana çıkmış bir mutasavvıf olması, hem İslam hukuku alanında vermiş olduğu eserlerle yetkin bir hukukçu olması, hem de Arapça ve Farsça gramerlerine o dillerde eser yazabilecek seviyede hakim olması onun çok kültürlü ve kendisini çok iyi yetiştirmiş bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

Muharrem Efendi'nin eserleri arasında onun tasavvufî yönünü geniş hacimle yansıtan eserinin *Künûzü'l-Evliyâ* olduğu araştırmamız sonucu ortaya çıkmıştır. Muharrem Efendi'nin diğer eserlerinde, örneğin *Hubbu'l-Mesâil*'de, *Hediyyetü's-Suğlûk*'ta ve yine *Umdetü'n-Nisâ*'da tasavvuftan ziyade fıkıh konuları daha ağırlıktadır. Yine *Sarf Tertîbi Üzere Lügat-ı Fârisî* adlı eserinde Muharrem Efendi, Farsça gramer konularını, *Telhîsu'l-Miftâh mine'l-meânî ve'l-beyân* adlı eserinde Arap Edebiyatı ve balagat ağırlıklı konuları işlemektedir. Müellifinin adından dolayı kısaca *Muharrem* diye meşhur olan *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Zıyâiyye li'l-Câmi fi Şerhi'l-Kâfiye* adlı eserinde Arapça gramer konusu işlenmektedir. Bu eserlere ilaveten *Tergîbü'l-Müteallim* olarak tanınan *Risâle Tergîbü'n-Nâsi'l-Müteallimîn ile'l-İlm ve'l-Amel* adlı eser İslam'da eğitim öğretim yöntem ve teknikleri konusunu işlemektedir. *Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî* adlı eser, İslam Edebiyat'ında Peygamber Efendimizle ilgili hilye geleneğini konu almaktadır ve toplam on varaktan oluşmaktadır. Bu eser konu olarak tasavvufun hem edebiyat yönüyle ilgilidir, hem de hacim olarak küçüktür. *Menâkıbu Ebû Hanîfe ve Eimmeti'l-Mezâhib*, *Menâkıbu Ebi Hanîfe ve Sahibeyhi Ebi Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, *Menâkıbu'l-eimmeti's-selâse Alâ Mezhebi Ehli's-sünneti ve'l cemaât* adlı eserlerin mezhep imamları ve Hanefî fikhında önemli yeri olan bazı âlimlerin menkabevî şahsiyetleriyle ilgili konular anlatılmaktadır. Muharrem Efendi'nin eserlerini tanıttığımız bölümde eserlerin konularını ayrıntılı olarak incelediğimiz ve yukarıda özetlediğimiz kadarıyla

Muharrem Efendi'nin diğ er eserlerine oranla *Künûz*'da tasavvufî konuları daha yoğ un bir şekilde işlediğ i araştırmamız sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Bu görüşe bir örnek olması bakımından bkz. Cihat Zorlu, agtz., ss.24-28, (Muharrem Efendi'nin başvurduğ u kaynaklar); a.mlf, agtz. , s.136.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜNÛZÜ’L-EVLIYÂ’DA ANLATILAN SÛFÎ MENKABELERİNİN İNCELENMESİ

1. ESERİN İSMİNİN TAHLİLİ

“Künûz” kelimesi “Kenz” kelimesinin çoğuludur. Kenz, hazine ve define demektir.¹⁵⁰ “Evliyâ” kelimesi “Veli” kelimesinin çoğuludur. Hak Teâlâ’ya vasıl ve kurbiyet-i ilâhiyeye nâil olan zât, Allah dostları demektir.¹⁵¹ “Rumûz” kelimesi “Remz” kelimesinin çoğuludur. İşaretler, kodlar, rakam simge veya işaretle meram anlatma, ima etme, bir meramı ifade eden simge anlamına gelir.¹⁵² “Asfiyâ” kelimesi “Sâfi” kelimesinin çoğuludur. “Sâfilik, hâlislik, pâklık, temizlik, berraklık, katkısız, gîl-ü gıyşden (gizli kin ve husumet gibi kötü ahlaktan) ârî olma” anlamlarına gelir. Asfiyâ kelimesi, sûfileri, mutasavvıfları temsil eder. “Safve” sözcüğü “Sâfi” kelimesinin müennes sıfatıdır. “Safvet-i kalp”, “safvet-i derûn” kalıplaşmış ifadelerdir. “Safıyyallah, Ebû’l-beşer Hazret-i Âdem’in lakabıdır.”¹⁵³ Bu açıklamalardan sonra Muharrem Efendi’nin kitabını: “Evliyâ Hazinesi için Sûfilerin Rumuzları ve İşâretleri” şeklinde isimlendirebiliriz. Ayrıca Muharrem Efendi’nin *Künûzü’l-Evliyâ ve Rumûzü’l-Asfiyâ* adlı eserinin isminin sûfî tabakât kitaplarından Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ* adlı eserinin ismine yakın olması dikkatimizi çekmektedir.

2. KÜNÛZ’UN MEVCUT NÜSHALARI

Araştırmamıza kaynaklık eden el yazma eserin, şu an bulabildiğimiz iki farklı nüshası vardır. Eserin Amasya ve Çorum nüshalarını karşılaştırarak çalıştık. İki nüshanın neredeyse birbirinin aynısı olduğunu gördük.

1. Birinci Nüsha (Amasya Nüshası)

¹⁵⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, c.2, s.1186.

¹⁵¹ Ş. Sami, age. s.1499.

¹⁵² Ş. Sami, age. s.670.

¹⁵³ Ş. Sami, age. s.828.

Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ adlı eserin ilk nüshası, Muharrem b. Ebû'l-Berekât Muhammed b. El-Arif b. El-Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî (ö. 1000/1592) yazar adına, Amasya El Yazmalar Kütüphanesi'nde, Amasya Bâyezid İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan 05Ba1627/2 arşiv numarasında, “İslam Dini-İslam Uluları Biyografileri” konusunda kayıtlıdır. Dili Arapça olan, müstensihî, telif ve istinsah tarihleri bulunmayan, 208x148-155x106 mm iç ve dış boyutlarında olan, 8b-93b yani 85 varaktan oluşan, 22 satırlı, kırma talik yazı türü ile yazılmış, bayraklı koç filigranlı kâğıt türü kullanılmıştır. *Künûz*'un Amasya nüshasında 15a ve 15b sayfaları hiç bulunmamaktadır. Veysel Karanî bölümünün ikinci kısmından aynı bölümün altıncı kısmının başına kadar olan sayfa yoktur. Ancak bu bölümlerin tamamı Çorum nüshasında yer almaktadır.¹⁵⁴

2. İkinci Nüsha (Çorum Nüshası)

Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ adlı eserin ikinci nüshasının ilk sayfasında eserin müellifi belirtilmiştir. Ebû'l-Leys Muharrem b. Ebi'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî el-Vâiz el-Hanefî el-müteveffâ olarak belirtilmiş ve vefatının hicri 1000 olduğu kaydedilmiştir. Müstensihî belli değildir. Kütüphanenin “İslam Dini Menâkıb Kitapları” konusuna kayıtlı, dili Arapça olan ve istinsah tarihi 1124/1711 yılını gösteren eser, Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 19Hk23289/2 arşiv numarasında kayıtlıdır. Eserin iç ve dış boyutları 204x124-152x71'dir. Yaprak sayısı 71b-204b olup yüz otuz üç varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada satır sayısı 21 olan, yazı türü nesih, kâğıt türü haç arma filigranlı olan, eserin sırtı ve köşeleri kırmızı kahve renkli meşin, salbek şemseli miklebli ciltli olan, cetvel ve söz başları kırmızı özelliklere sahip olan bir eserdir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Burada sunulan bilgiyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013.)

¹⁵⁵ Burada sunulan bilgiyi hazırlarken şu elektronik kaynaktan istifade ettik: <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim:30.04.2013.)

3. TASAVVUF GELENEĞİNDE MENÂKİBNÂMELERİN YERİ

Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfîyâ adlı eser, tasavvufî metinlerden menkabe türüne girmektedir.¹⁵⁶ Eser, İslâmî ilimler arasında İslâmî biyografî, tabakât ve menkabe eserleri kategorisi içinde yer almaktadır. Eseri incelemeye geçmeden önce tasavvuf geleneğinde menkabe çalışmaları hakkında kısa bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

Türkçemize “menkıbe” olarak yerleşen kelimenin aslı Arapça’da “menkabe” kelimesidir. Menkabe’nin çoğul hali “menâkıb” olup, bir insanın fazilet, hüner ve meziyet gibi övünülecek sıfatlarını ifade eden kıssa, makale, risâle/kitapçık; methiye demektir.¹⁵⁷ “*Tabakât*” kelimesi ise “*Tabaka*” sözcüğünün çoğul halidir. “*Sûfî Tabakâtı*” kavramı ile sûfilerin düşüncelerini, görüşlerini, duygularını, yaşam tarzlarını, tutum ve davranışlarını yani kısaca menkabelerini, kısa biyografilerini konu alan ve sûfileri çeşitli kategorilere ayıran eserler ifade edilmektedir.¹⁵⁸ İlk olarak III./IX. yüzyıldan itibaren hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in ashâbının faziletlerine dair hadisleri içeren bölümlerin adı *Kitâbü'l-Menâkıb* olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra mezhep imamları, sûfiler, İslam büyükleri ve târihî şahsiyetler hakkında yazılan eserler için de menâkıb ifadesi kullanılmıştır.¹⁵⁹ Menâkıbnâmeler genelde iki kısımda tasnif edilmektedir; birincisi, Kahramanların hayat ve maceralarının ele alındığı İslâm dünyasındaki *Danışmendnâme* ve *Battalnâmeler*. (Batılılar bu tür eserlere hagiographique derler.) İkincisi, Zühd ve takvâsıyla örnek olan sûfilerin ve tarikat kurucu şeyhlerin menâkıbnâmeleri. Muharrem Efendi’nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserini, bu ikinci tür evliyâ menâkıbnâmeleri içerisinde değerlendirmekteyiz.

Zühd dönemi eserleri, zâhidâne yaşam modeline övgü niteliğinde hadis-i şerifler içerdiği için sûfî tabakâtı ve menâkıbnâme geleneğinin özünü ve başlangıcını

¹⁵⁶ Menkabeler konusunda daha ayrıntılı bilgi için; Ahmed Ateş, *MEB. İA.*, “*Menâkıb*” maddesi, c.7, ss.701-702’ye bakılabilir.

¹⁵⁷ Sami, age., cilt 2, s.1420.

¹⁵⁸ Abdurrahman Câmî, *Neḫâḫâtü'l-Üns*, (çev. S. Uludağ, M. Kara), Önsöz s.15.

¹⁵⁹ Ahmet Ateş, *MEB. İA.*, “*Menâkıb*” maddesi, c.7, s. 702.

teşkil etmektedir.¹⁶⁰ Muharrem Efendi'ye kadar kaleme alınan sûfî tabakâtı ve menâkıbnâme eserlerine birkaç tane örnek vermek istiyoruz. Ebû Saîd İbn'ül-Arabî (ö.341/952)'nin *Tabakâtü'n-Nüssâk*'ı,¹⁶¹ Muhammed b. Davud (ö.342/953)'un *Ahbâru's-Sûfiyye ve'z-Zühhd*'ı,¹⁶² Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Zekerîya (ö.396/1006)'nın *Târîhu's-Sûfiyye*'si.¹⁶³ Ancak bu üç eser henüz günümüze kadar ulaşmamıştır. Ebû Muhammed el-Huldî (ö.348/959)'nin *Hikâyâtü'l-Evliyâ*'sı,¹⁶⁴ Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021)'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'si,¹⁶⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038)'nin *Hilyetü'l-Evliyâ*'sı,¹⁶⁶ Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö.481/1089)'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'si,¹⁶⁷ Ebü'l-Ferec İbn'ül-Cevzî (ö.597/1201)'nin *Sıfatü's-Safve*'si,¹⁶⁸ Feridüddin Attar el-Hemedânî (ö.632/1234)'nin *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı,¹⁶⁹ İbn'ül-Mülakkın (ö.804/1402)'nin

¹⁶⁰ Bu konuda ayrıntı için şu eserlere bakılabilir: Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2008, ss. 97-98; Ali Bolat, *Tasavvuf El Kitabı içinde "Kitabü'z-Zühhd Literatürü"*, s.133; Aşkar, age., ss.39-47.

¹⁶¹ Ünlü sûfî tabakât yazarı olan Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.336/947), *Hilyet'ül-Evliyâ* adlı eserini hazırlarken bu eserden bolca yararlanmıştı. (Bkz. Sülemî, *Tabakât'üs-Sûfiyye*, Şerîbe'nin yazdığı önsöz, s.50; Aşkar, age., s.50.)

¹⁶² Bkz. Aşkar, age., s.50.

¹⁶³ Bkz. Aşkar, age., s.50.

¹⁶⁴ Arberry eser hakkında şunları kaydeder: Bu eser kayıptır. Ancak daha sonraki sûfî tabakât yazarları tarafından büyük ölçüde kopyalanmıştır ve böylece içeriği tamamen yok olmamıştır. (Bkz. A.J.Arberry, *Tasavvuf Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, Ağaçkitabe yayınları, İstanbul 2008, s.61.)

¹⁶⁵ Sûfî tabakât eserleri arasında ilk dönemde yazılıp da günümüze kadar ulaşan en temel eserdir. Bu nedenle tasavvuf tarihi kaynaklarının tabakât kategorisi, Sülemî'nin *Tabakât'üs-Sûfiyye*'si ile başlamaktadır. (Bkz. Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16; Özköse (Ed.), age., s.155; Aşkar, age., s.51.)

¹⁶⁶ Eserin adı, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*'dır. On ciltlik oldukça hacimli bir eserdir. Bu yönüyle yayınlanan en geniş sûfî tabakât kitabıdır. Eserde İslâm'ın doğuşundan hicri IV. asrın sonlarına kadar 689 zâhid, âbid ve mutasavvıfın hayatı teferruatlı şekilde anlatılmaktadır. Eser bir tabakât kitabı olmaktan çok hadis mecmuası görünümünü arz etmektedir. "Haddesenâ" tarzında uzun senetler eserin hacmini artırmıştır. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.155; H.İbrahim Şener, Alim Yıldız, age., s.214, Aşkar, age., ss.54-57, Ahmet Yaşar Ocak, *Üveys el-Karanî ve Üveysilik*, Dergah Yayınları, Birinci baskı, İstanbul 1982, s.29; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16.)

¹⁶⁷ Bu eser, Sülemî'nin aynı isimdeki eserinin Abdullah el-Herevî tarafından küçük ilavelerle Farsça'ya çevrilmiş halidir. (Bkz. H.İbrahim Şener, Alim Yıldız, age., s.214, Aşkar, age., ss.51-54, Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16.)

¹⁶⁸ Eser, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ*'sının bir muhtasarıdır. Abdulvehhab eş-Şaranî'nin *Safvetü's-Safve* adlı eseri ise Ebü'l-Ferec İbn'ül-Cevzî'nin *Sıfatü's-Safve*'sinin muhtasarıdır. Eser, "*Sahabeden Günümüze Allah Dostları*" külliyyatı içinde *Hilyet'ül-Evliyâ* ile beraber dilimize kazandırılmıştır. (Bkz. Aşkar, age., ss. 58-60, Ocak, *Üveysilik*, s.31; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16)

¹⁶⁹ Eserin kaleme alındığı dil Farsça'dır. Eser, sûfîlerin hal tercümelerine, baştan sona sûfî tabakâtına hasredilen en özel farsça kitaptır. Attar, bu eserinde kendinden önce yazılan Sülemî ve İsfahânî'nin eserlerinde olmayan pek çok farklı menkabe ve olay anlatmaktadır. Ele alınan sûfî sayısı yetmiş ikidir. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.155; Ocak, *Üveysilik*, s.31. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufi Hayat*, s.192.)

Tabakâtü'l-Evliyâ'sı,¹⁷⁰ Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye'si*,¹⁷¹ Ali b. Osman Cullâbî Hucvirî (ö.470/1077)'nin *Keşfü'l-Mahcûb'u*.¹⁷²

4. KÜNÛZ'UN TABAKÂT ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ VE KAYNAKLARI

4.1. *Künûzü'l-Evliyâ'nın Genel Olarak Sûfî Tabakâtı ve Menâkıbnâmeler Arasındaki Yeri ve Önemi*

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ'sı* ile Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns'ü*, Attar'ın *Tezkire-i Evliyâ'sı*, Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyrî'si*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb'u*, Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye'si*, Şârânî'nin *Tabakât-ı Kübrâ'sı* ve Münâvî'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye'si* arasında sayısal verilerle bir karşılaştırma yapacağız. Ek-9'da verilen tabloyu da dikkate alarak Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinin önemli bazı menâkıbnâmeler arasındaki yerini belirleyeceğiz. Böylece genel olarak sûfî tabakâtı ve menâkıbnâmeleri arasında *Künûz*'un yeri ve önemi konusunda bilgi sahibi olacağız.

Elimizde bulunan ilk sûfî tabakât kitabının müellifi olarak kabul edilen Sülemî (ö.412/1021), din büyüklerinden olan tarikat şeyhlerinin hallerine dair bir kitap yazmış ve ona da *Tabakâtü's-sûfiyye* adını vermiştir. Herevî (ö.481/1088) ise Sülemî'nin bu eserinde bulunmayan konulara bazı ilâvelerle Sülemî'nin kitabını genişletmiştir. Ancak Herevî'nin muasırları ve Herevî'den sonra gelen sûfiler bu eserde yer almaz. Abdurrahman Câmî (ö.898/1492) daha sonra Herevî'nin bu eksikliğini gidermek için onun eserini sadeleştirir ve Herevî'den sonra yetişmiş olan sûfileri de eserine kaydeder. Sûfî tabakât kültürü bu şekilde tarihi bir gelişim izlerken araştırmamızın asıl konusu olan Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinin

¹⁷⁰ Daha önce telif edilen Tabakâtlarda olmayan tasavvufun teorisyenlerinin hayatları Tabakât tarzında ilk kez bu eserde ele alınmaktadır. (Özköse (Ed.), age., s.155.)

¹⁷¹ Kitabın dördüncü bölümünde seksen üç sûfinin hal tercümesi yer alır. Tabiîn döneminden başlar ve hicri altıncı asrın ortasına kadar olan sûfilerin hal tercümeleri bulunur. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.151; H.İbrahim Şener, Alim Yıldız, age., s.214; Aşkar, age., ss.81-87; Ocak, *Üveysilik*, s.30; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.192.)

¹⁷² Eserde toplam yüz on dört zâhid ve sûfinin biyografisi yer alır. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.151; H.İbrahim Şener, Alim Yıldız, age., s.214; Aşkar, age., ss.87-91; Ocak, *Üveysilik*, s.29; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16.)

de bu bağlamda, yani Sülemî, Herevî ve Câmî çizgisinde birbirinden etkilenen çalışmalar kapsamında ele alınmaktadır.¹⁷³

Nefahât ile *Künûz* arasında bir karşılaştırma ve değerlendirme yaparsak, *Künûz*'da yetmiş (70) sûfinin hayatı anlatılmaktadır. Lamîî Çelebi'nin tercümesi olan *Nefahât*'ta ise beş yüz seksen iki (582) erkek, otuz dört (34) kadın olmak üzere toplam altı yüz on altı (616) sûfinin hayatı yer almaktadır.¹⁷⁴ Ayrıca *Künûz*'da geçen yetmiş sûfiden elli sekizinin ismi *Nefahât*'ta bulunurken *Künûz*'daki on iki sûfinin ismi *Nefahât*'ta hiç geçmemektedir.

Künûzü'l-Evliyâ'da bulunan sûfilerden *Nefahât*'ta ismi geçmeyenler şunlardır: Veysel Karanî, Hasan el-Basrî, Habîb-i Acemî, Muhammed b. Vâsî', Mâlik b. Dînâr, Ebû Hazm el-Medenî (Seleme b. Dînâr), Câfer-i Sâdık, Süfyân-ı Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Utbe el-Gulâm, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel.

Künûzü'l-Evliyâ'da bulunan sûfilerden *Nefahât*'ta ismi geçen elli sekiz sûfi şunlardır: Dâvud et-Tâî, İbrâhim b. Edhem, Râbia el-Adeviyye, Fudayl b. İyad, Şakîk-i Belhî, Yûsuf b. Esbât, Ma'rûf el-Kerhî, Ahmed b. Asım el-Antâkî, Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî el-Antâkî, Fetih b. Ali el-Mevsilî, Mansûr b. Ammar, Bişr el-Hâfî, Ahmed b. Ebi'l-Havârî, Ahmed b. Hadraveyh, Ebû Turâb en-Nahşebî, Zünnûn-ı Mısırî, Serî-yi Sakatî, Yahyâ b. Muâz er-Râzî, Ebû Hafs el-Haddâd, Bâyezid el-Bistâmî, Ali b. Sehl el-İsfahânî, Hamdun el-Kassâr, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebû Bekir el-Verrâk et-Tirmizî, Ebû Hamza el-Horasânî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed en-Nûrî, Amr b. Osman el-Mekkî, Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Osman el-Hîrî, Ebû Abbas Ahmed b. Mesrûk et-Tûsî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Mağribî, Rüveyym b. Ahmed el-Bağdâdî, Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, Ebû Abdullah b. el-Cellâ, Ebû Muhammed el-Cerîrî, Ebû Abdullah Ahmed b. Ata er-Ruzbârî, Hakîm et-Tirmizî, Muhammed b. el-Fazıl el-Belhî, Semnûn b. Hamza (Semnûn el-Muhib), Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî, Ebûbekir el-Kettânî, İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî, Ebû Muhammed Abdullah el-Mürtaiş, Abdullah Münâzil, Ebû Yakub İshak en-Nehrecûrî, Ebû Hasan

¹⁷³ Câmî (Uludağ, Kara), age., ss.37-39.

¹⁷⁴ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.39.

Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî, Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî, Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr el-Mihenî, Abdülkâdir el-Geylânî, Necmeddin el-Kübrâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Radiyyüddin Ali Lala el-Gaznevî, Necmeddin-i Dâye er-Râzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.

Nefahâtü'l-Üns ile *Künûzü'l-Evliyâ*'da bulunan sûfî sayılarındaki büyük farklılık, yetmiş iki (72) sûfînin hayatını anlatan Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı ile yetmiş (70) sûfînin hayatını anlatan Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sı arasındaki benzerliklere veya farklılıklara daha çok yoğunlaşmamız gerektiği kanaatini oluşturmaktadır. Ayrıca Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından *Nefahât* müellifi Abdurrahman Câmî hiç faydalanmamıştır.¹⁷⁵ Oysa *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserde *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dan alınan pek çok menâkıb bulunmaktadır. Bu alıntılar, eser incelenirken her bölümde ayrı ayrı belirtilmiştir.

Künûzü'l-Evliyâ'da bulunup da Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında yer almayan altı sûfî vardır. Bunlar; Abdülkâdir el-Geylânî, Necmeddin el-Kübrâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Radiyyüddin Ali Lala el-Gaznevî, Necmeddin-i Dâye er-Râzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Bu isimlere dikkat edersek bu zatların ilk dönem sûfîlerinden olmadıklarını, tarikatlar dönemi sûfîlerinden olduklarını gözlemleyebiliriz.

Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında yetmiş iki ayrı sûfînin hayatı ve menâkıbı bulunmaktadır. Esere ilave edilen zeylde ise yirmi beş ayrı sûfînin menâkıbı vardır. Eserdeki sûfî sayısı böylece doksan yedi eder. Muharrem Efendi, *Künûz*'una *Tezkire*'nin zeylden önceki bölümde yer alan yetmiş iki sûfîden altmış dördünün menâkıbından seçme menkabeler almıştır. *Tezkire*'nin ikinci bölümü olan zeylindeki yirmi beş sûfîden ise sadece bir tanesinin menâkıbını almıştır. O kişi de Şeyh Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'dır. Eserine sonradan ilave edilen zeyli hariç tutarsak Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında bulunup da Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sında yer almayan sûfî sayısı sekizdir. Bunlar; Ebû Hanîfe, Hâris b. el-Muhâsibî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, İbn Semmak, Muhammed b. Eslem et-Tûsî, Ahmed b. Harb, Hâtem-i Âsamm, Ebû Hayr el-Akta, Ebû Abdullah et-Turuğbâzî'dir.

¹⁷⁵ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.39.

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sında ve Attar'ın *Tezkire*'sinde ortak olarak bulunan altmış beş sûfnin isimleri *Tezkire*'deki sırasına göre şöyledir: Câfer-i Sâdık b. Muhammed, Üveys el-Karanî, Hasan el-Basrî, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Vâsı, Habîb-i Acemî, Ebû Hâzm el-Mekkî (el-Medenî olmalı), Utbe el-Gulâm, Râbiatü'l-Adeviyye, Fudayl b. İyad, İbrâhim b. Edhem, Bişr el-Hâfî, Zünnûn el-Mısrî, Bâyezid el-Bistâmî, Abdullah b. Mübârek, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Ali Şakîk-i Belhî, İmam-ı Âzam eş-Şâfiî el-Muttalibî, İmam Ahmed b. Hanbel, Dâvud et-Tâî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ma'rûf el-Kerhî, Serî-yi Sakatî, Fetih el-Mevsîlî, Ahmed-i Havârî (Ahmed b. Ebi'l-Havârî), Ahmed b. Hadraveyh, Ebû Turâb en-Nahşebî, Yahyâ b. Muâz, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî, Yûsuf b. Hüseyin, Ebû Hafs el-Haddâd, Hamdun el-Kassâr, Mansûr b. Ammar, Ahmed b. Âsım el-Antâkî, Abdullah b. Hubeyk, Cüneyd el-Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, Ebû Osman el-Hîrî, Ebû Muhammed Rüveyh, İbn Ata, Ebû Abdullah b. el-Cellâ, İbrâhim er-Rakkî, Yûsuf b. Esbât, Ebû Yakub İshak en-Nehrecûrî, Semnûn el-Muhibb, Ebû Muhammed el-Mürtaiş, Ebû Abdullah Muhammed el-Fazl el-Belhî, Ebû Hasan el-Bûşencî, Muhammed b. Ali et-Tirmizî (Hakîm et-Tirmizî), Ebûbekir el-Verrâk (et-Tirmizî), Abdullah b. Münâzil, Ali b. el-İsfahânî, Hayru'n-Nessâc, Ebû Hamza el-Horasânî, Ahmed b. Mesruk (et-Tûsî), Ebû Abdullah el-Mağribî, Ebû Ali el-Cüzcânî, Ebûbekir el-Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf, Ebû Muhammed el-Cerîrî, Hüseyin b. Mansûr (el-Hallâc), Şeyh Ebû Saîd Ebû'l-Hayr.

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sında bulunup da Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyrî*'sinde yer almayan sûfî sayısı yirmi dördtür. Bunlar; Üveys el-Karanî, Hasan el-Basrî, Habîb-i Acemî, Muhammed b. Vâsı', Mâlik b. Dînâr, Ebû Hâzm el-Medenî (Seleme b. Dînâr), Câfer-i Sâdık, Süfyân-ı Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Râbiatü'l-Adeviyye, Utbe el-Gulâm, Yûsuf b. Esbât, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Fetih b. Ali el-Mevsîlî, Ahmed b. Hanbel, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr el-Mihenî, Abdülkâdir el-Geylânî, Necmeddin el-Kübrâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Râdiyyüddin Ali Lala el-Gaznevî, Necmeddin-i Dâye er-Râzî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî.

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sında ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyrî*'sinde ortak olarak bulunan kırk altı sûfnin isimleri *Kuşeyrî*'deki

sırasına göre şöyledir: İbrâhim b. Edhem,¹⁷⁶ Zünnûn el-Mısrî, Fudayl b. İyad, Ma'rûf el-Kerhî, Serî es-Sakatî, Bişr el-Hâfî, Dâvud et-Tâî, Şakîk el-Belhî, Bâyezid el-Bistâmî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Yahyâ b. Muâz er-Râzî, Ahmed b. Hadraveyh, Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Turâb en-Nahşebî, Abdullah b. Hubeyk, Ahmed b. Asım el-Antâkî, Mansûr b. Ammar, Hamdun el-Kassâr, Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Osman el-Hîrî, Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, Ebû Abdullah b. el-Cellâ, Ebû Muhammed Rüveyym, Muhammed b. el-Fazl, Amr b. Osman el-Mekkî, Semnûn el-Muhibb, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî, Yûsuf b. Hüseyin, Hakîm et-Tirmizî, Ebûbekir el-Verrâk, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebû Abdullah el-Mağribî, Ahmed b. Mesruk et-Tûsî, Ali b. Sehl, Ebû Muhammed el-Cerîrî, İbrâhim er-Rakkî, Hayru'n-Nessâc, Ebû Hamza el-Horasânî, Ebû Muhammed Abdullah el-Mürtaiş, Abdullah b. Münâzil, Ebûbekir el-Kettânî, Ebû Yakub İshak en-Nehrecûrî, Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî, İbn Hafîf eş-Şirâzî, İbn Ata er-Ruzbârî.

Araştırmamızın konusu olan *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eserin, bazı eserlerde Abdurrahman Câmî'nin Farsça *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinin Arapça'ya birebir çevirisi olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ Ancak eserin önsözünde müellifimiz Muharrem Efendi, eserin bir *Nefahât* tercümesi olmadığını şöyle belirtmektedir; “Çalışmama önce Ebû Hanîfe'nin bazı menkabelerini biraraya getirmekle işe başladım. Büyüklerin faziletlerinin zikredilmesiyle bereketlenmek, onların görüşleriyle nasiplenmek amacıyla evliyâ menâkıbını da önceki çalışmam olan Ebû Hanîfe menâkıbı ile birleştirmek istedim. Bu amaçla Türkçe ve Farsça yazılmış olan menkabe kitaplarından kendime göre bir derleme yaparak bu kitabı oluşturdum.”¹⁷⁸

Müellifin eserdeki bu açıklamasıyla *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserin diğer sûfi tabakât ve menâkıbnâme eserleri arasındaki yeri daha belirgin hale geldi. Yani

¹⁷⁶ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., 3. Baskı, İst. 1991.

¹⁷⁷ Receb es-Sivâsî, age., s.73; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.387; Bursalı, age., c.2, s.21.

¹⁷⁸ Muharrem Efendi, *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ*, Çorum Nüshası vr.2b; Muharrem Efendi, *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ*, Amasya Nüshası vr.2b. (Bu iki el yazma eserden alıntı yaparken “Muharrem Efendi, age., Ç.N. ; A.N.” şeklinde ortak müellif ismiyle iki el yazma eserin nüshaları referans verilecektir.)

Künûz, bir eserin tercümesi olmayıp pek çok kaynaktan istifade edilerek hazırlanmış zengin derlemelerden oluşan bir eserdir.

4.2. Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* Adlı Eserinin Kaynakları

Muharrem Efendi'nin eserinde faydalandığını belirttiği temel kaynakları ve kaynakların eserde belirtilen yerlerini dipnotta birer örnekle göstererek şu şekilde sıralayabiliriz: *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*,¹⁷⁹ *İkbâliye Risâlesi*,¹⁸⁰ *Kuşeyrî Risâlesi*,¹⁸¹ *Kûtü'l-Kulûb*,¹⁸² *Makâmâtü'l-Uşşâk*,¹⁸³ *Maslâhiye Risâlesi*,¹⁸⁴ *Mesnevî*,¹⁸⁵

¹⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a-b; A.N., vr.5a; Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özköse (Ed.), age., s.153; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “*El-Fütûhatü'l-Mekkiyye*” Tasavvuf dergisi, Ankara 2003, sy.11, ss.407,444.

¹⁸⁰ Müellif, Şeyh Rükneddin Alaüddevle (ö.735/1336)'nin tam adı Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Semnânî'dir. Künyesi Ebû'l-Mekârim, Alâuddin, Rükneddin'dir. Tebriz ve Bağdat'ta yaşamış muhaddis âlimdir. Bağdat'ta 735'te vefat etti. Tefsir, tasavvuf ve diğer ilimlerde pek çok eseri vardır. Hatta denilir ki: yazmış olduğu eser üç yüzden fazlaydı. Eserlerinden bazıları: *Âdâbü'l-Halvet*, *Fevâidü'l-Akâid*, *el-Medâric ve'l-Meâric*, *el-Mükâşefât*, *Necmü'l-Kurrâ fî te'vilâti'l-Kur'an*. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c.1, s.243; el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şafi'yye*, c.1, s.349; İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb*, c.6, s.125; Hacı Halife Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, ss. 42, 1299, 1640, 1811, 1930; Bağdatlı, *İzahu'l-Meknûn*, c.1, s.205; Câmî, *Nefehatü'l-Üns* (Uludağ, Kara), ss.611,764,765.) *Risâle-i İkbâliye* hakkında eserin kime ait olduğu veya içeriği hakkında net bir bilgiye ulaşamadık. Buna rağmen Câmî'nin *Nefahât*'ında (s.765) Şeyh Rükneddin'e bir dervişin soru sorması üzerine eseri kendisi yazmış gibi *İkbâliye Risâlesi*'ne atıfta bulunarak kendi anlatımıyla cevap vermesi ve ayrıca şeyhin üç yüzden fazla eser yazmış olmasına rağmen eserlerinin isimlerinin şu anki ilmi araştırmalara göre tam bilinmemesi nedenlerinden dolayı *İkbâliye Risâlesi*'nin Şeyh Rükneddin'e ait olduğu kanaatimizi güçlendirmektedir.

¹⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13a-b. Bu eser, tezimizin “*Tasavvuf Tarihinin İlk Döneminde Ortaya Çıkan Süfi Tabakât ve Menkabe Eserlerinden Bazıları*” adlı bölümünde tanıtılmıştır. Muharrem Efendi, *Künûz*'unda *Kuşeyrî*'den pek çok alıntı yapmıştır.

¹⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b-119a; A.N., vr.77b; Ebû Tâlib el-Mekkî'ye (ö.386/996) ait olan eserin tam adı *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*'dir. Bu eser, Gazali'nin *İhyâ Ulûmiddin* adlı eserinin kaynağını teşkil etmektedir. Muharrem Tan tarafından tercümesi yapılmıştır. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi tarafından da ayrı tercümesi yayınlanmıştır. Eser, *Kalplerin Azığı* ismiyle tercüme edilmiştir. (Ayrıntı için bkz; Özköse (Ed.), age., s.150; Aşkar, age., s.75.)

¹⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.134b; *Makâmâtü'l-Uşşâk* adıyla kayıtlı iki nüsha vardır. Birinci nüsha, İbnü'l-Afîf'e ait olan eserdir. İbnü'l-Afîf, 688 yılında vefat eden Tilemsan'lı Muhammed b. Süleyman el-Edîb denilen kişidir. İkinci nüsha, 725 yılında vefat eden dokumacı Şeyh Mahmud el-Cevherî'ye aittir. Tam ismi Şeyh Mahmud b. Selman b. Fehd Ebû's-Sena el-Halebî el-Hanbelî'dir. Farklı bir isimle kayıtlı bir başka nüsha daha vardır. *Makâmâtü'l-Uşşâk li'l-Vâiz il-Aşûkî'l-Müşâtâk* adlı eserdir. Ebû Muhammed Ali b. Süleyman adında Ermenekli meşhur vaizin yazmış olduğu eserdir. Eser, tefsir, hadis ve mev'ıza konularından tertip edilmiştir. (Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c.2, s.1786.)

¹⁸⁴ *Maslâhiye Risâlesi*'yle ilgili kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11a-b; A.N., vr.8a-b. Eser, Mevlana Celâleddin er-Rûmî'ye aittir. (Bkz. Semih Ceyhan, *TDVİA*, “*mesnevi*” maddesi, c.29, ss.325-334.)

Nefahâtü'l-Üns,¹⁸⁶ *Ravzatü'l-Menâzır*,¹⁸⁷ *Ravzatü'l-Ulemâ*,¹⁸⁸ *Tezkiretü'l-Evliyâ*,¹⁸⁹ *Târîh-i Yâfiî*,¹⁹⁰ *Menâkıb-ı Evliyâ*.¹⁹¹

Eserin önsözünde müellifimizin beyanına ve araştırmamızın sonucuna göre *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eser yukarıdaki eserlerden derlenerek hazırlanmıştır. Zaten

¹⁸⁶ Müellif Abdurrahman Câmî'dir. (ö.898/1492) *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds* adlı eserin adının anlamı tam olarak; *Kudsiyet Makamlarından ve Mazharlarından Gelen Neşe Kokuları*'dır. Eserin orijinal dili Farsça'dır. Elimizde bulunan Lamii Çelebi'nin *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, bugüne gelinceye kadar dört aşamadan geçmiştir; Birinci Aşama: Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'sidir. Yüz üç (103) tane sûfinin hayatı yer almaktadır. İkinci Aşama: Sülemî'nin bu ana eserini Herevî'nin bazı ilavelerle Arapça'dan Farsça'ya çevirdiği *Tabakât-ı Sûfiyye*'sidir. Herevî'nin Herat lehçesiyle yazdığı Farsça eserde iki yüz yirmi üç (223) sûfi bulunmaktaydı. Üçüncü Aşama: Herevî'nin *Tabakât-ı Sûfiyye*'sini Molla Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns* adıyla özetlemesi ve yeni baştan kaleme almasıdır. Eserde beş yüz seksen iki (582) erkek, otuz dört (34) kadın olmak üzere toplam altı yüz on altı (616) sûfi yer alır. Dördüncü Aşama: *Nefahâtü'l-Üns*'ü Lamii Çelebi'nin az miktarda yeni ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmesidir. Kadın sûfilerle birlikte toplam sûfi sayısı yedi yüz sekize (708) çıkmıştır. Eser bu dört merhaleden geçerken önemli değişikliklere uğramıştır. Her şeyden önce ana kaynak olan Sülemî'nin eserinde ayrıntılı olarak anlatılan sûfiler, *Nefahâtü'l-Üns*'de daha kısaltılarak verilmiş, kısmen de ilaveler yapılarak Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'si büyük ölçüde değiştirilmiştir. (Bkz. Kadir Özköse (Ed.), age., s.156; Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.192; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.16; Aşkar, age., s.148; Câmî, (S. Uludağ, M. Kara), age., ss.37-42.)

¹⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33a; A.N., vr.22a; Eserin tam adı, *Ravzatü'l-Menâzır fî 'ilmi'l-Evâil ve'l-Evâhir*'dir. Eser, 815 yılında vefat eden İbn Şahne olarak tanınan Kadıyü'l-Kuzât Ebû'l-Velid Muhibbüddin Muhammed b. Muhammed el-Halebî el-Hanefî'ye aittir. (Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, ss.157,202, 920,921,1696; Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifin*, c.2, s.180; Şevkânî, *El-Bedrü't-Talı*, c.2, s.264,265; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c.7, s.113,114; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, c.11, s.295) Eserin tahkikli neşrini Seyyid Muhammed Mihennî yapmıştır. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından 1997 yılında eser basılmıştır.

¹⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.129a; A.N., vr.83b; Eser, Şeyh Ebû Ali el-Hüseyn b. Yahyâ el-Buhârî ez-Zendevistî el-Hanefî'ye aittir. (öl.382/922) Kitabın ismi önceden "*Ravzatü'l-Müzekkirin*" iken müellif daha sonra "*Ravzatü'l-Ulemâ ve Nüzhetü'l-Fuzalâ*" olarak isimlendirdiğini eserde belirtmiştir. "İşî" olarak tanınan el-Mevla Muhammed es-Seyrevî tarafından eser ihtisar edilmiştir. (Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, c.1, s.928.)

¹⁸⁹ Eser, Feridüddin Attar el-Hemedânî'ye aittir. (ö.632/1234) Eserin kaleme alındığı dil Farsça'dır. Tabakât kitapları tarzında, sûfilerin hal tercümelerine dair yazılan ilk farsça kitaptır. Attar, bu eserinde kendinden önce yazılan Sülemî ve İsfahânî'nin eserlerinde olmayan pek çok farklı menkabe ve olay anlatmaktadır. Ele alınan sûfi sayısı yetmiş ikidir. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.155; Ocak, Üveysilik, s.31. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s.192.)

¹⁹⁰ Müellifin tam olarak adı, Ebû Muhammed Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfiî el-Yemenî'dir. 698-768 hicri yılları arasında yaşamıştır. (ö.768/1367) Yemen'li Himyer kabilesinin Yâfiî koluna mensuptur. İmam-ı Yâfiî, Kâdiriye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusudur. *Mir'atü'l-Cinân ve 'ibratü'l-Yakazân fî mârifeti havâdisi'z-Zamân* adlı eser kısaca *Tarih-i Yafî* olarak bilinir. Eser dört cilttir. Eserin tahkikli neşri 1997 yılında Halil el-Mansûr tarafından yayınlanmıştır. (Bkz. F. Krenkow, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, "Yâfiî" maddesi, c.13, s.333; Câmî, *Nefahât*, (Uludağ), ss.800-802; Derya Baş, *TDVİA.*, "Yâfiî" maddesi, c.43, ss.175-177.)

¹⁹¹ *Menâkıb-ı Evliyâ* adlı eser, Sinan Paşa olarak tanınan Sinanüddin Yusuf b. Hızır Bey'e aittir. (ö.891) (Bkz. Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, 3/431; Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifin*, 2/562; Zirikli, *el-Alâm*, 8/228; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 4/158); Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b-63a; A.N., vr.41b.

Muharrem Efendi de, *Künûz*'da hangi menkabeyi veya sûfinin vefat tarihini hangi kaynaktan aldığını genelde belirtmektedir.

5. KÜNÛZ'UN ÖNSÖZÜ VE YAZILIŞ SEBEBİ

Müellif, besmele, hamdele ve salveleden sonra mukaddimede eserin yazılış sebebi üzerinde durur ve şu tespitlerde bulunur: “*Ümmetin kandili ve İslam milletinin imamı Ebû Hanife rahimehullahın bazı menkabelerini bir araya getirmiştım. Sâlihlerin faziletlerinin zikriyle bereketlenmek ve onların görüşleriyle nasiplenmek amacıyla Allah dostlarından bazılarının menkabelerini de önceki çalışmamla birleştirmek istedim. Peygamberimizin “Sâlihler anıldığında Allah’ın rahmeti iner” hadis-i şerifi bu anlayışı güzel bir şekilde vurgulamaktadır. Bu maksatla evliyâdan bahseden menkabe kitaplarını araştırıp topladım. Bu kitapların bazısının Türkçe, bazısının da Farsça yazılmış olduğunu tespit ettim. Arapça dil kuralları Farsça gramer yapısına daha uygun düştüğü için dilin özelliklerini daha iyi korumak amacıyla eseri Arapça olarak yazdım.*”¹⁹² Muharrem Efendi, eserinde aynı bölümün devamında menkabeleri sıralarken belli bir kurala göre sıralama yaptığını söyler. Bazı velileri vefat tarihlerine göre, bazılarını yaşadıkları dönemin önemine göre, bazılarını daha etkileyici kerâmetlerine ve faziletlerine göre bir sıralamaya tabi tuttuğunu dile getirir.

6. KÜNÛZ'DAKİ SÛFİLERİN İNCELENMESİ

Bu bölümde eserdeki başlıkların ve bölümlerin incelenmesi yapılacaktır.

6.1. Abdülkâdir el-Geylânî ve Menkabeleri

Târîh-i Yâfiî'de, Abdülkâdir el-Geylânî'nin¹⁹³ menkabelerinin çeşitli eserlerde sayılamayacak kadar çok olduğu belirtilir.¹⁹⁴ Bazı eserlerden derleyerek

¹⁹² Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.2a-b; A.N., vr.2a-b

¹⁹³ Abdülkâdir el-Geylânî'nin tam ismi, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Salih Mûsâ Cengîdost el-Geylânî'dir.(ö.561/1165-66) Kâdiriye tarikatının kurucusudur. 470/1077'de Hazar denizinin güney-batısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Arapça'da “el-Cîlî, el-Cîlânî, Farsça'da “Gîlî, Gîlânî”, Türkçe'de ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle şöhret buldu. Babası Ebû Salih Musa'nın dindar bir kimse olduğu bilinmekte, ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ali'ye ulaşan soy şeceresi kaynaklarda şöyle verilmektedir: Abdülkâdir-i Geylânî b. Mûsâ b. Abdullah b. Yahya b. Muhammed b. Mûsâ el-Cevn b. Abdullah

Abdülkâdir el-Geylânî'nin menkabeleri arasında müellifimiz Muharrem Efendi, yedi tanesini eserine almıştır.

Abdülkâdir el-Geylânî'nin hal tercemesi ve menkabeleri *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da ve zeylinde geçmemektedir.¹⁹⁵ Muharrem Efendi, *Künûzü'l-Evliyâ*'daki Abdülkâdir el-Geylânî ile ilgili bu rivâyetlerin bir kısmını *Nefahâtü'l-Üns*'ten almıştır.¹⁹⁶ Ordan alınan menkabeler, *Künûz*'daki ikinci ve üçüncü menkabelerdir.¹⁹⁷ Ancak birden yediye kadar olan menkabeler *Nefahâtü'l-Üns*'te de bulunmamaktadır. Yedinci menkabe, Abdülkâdir el-Geylânî hakkındaki ilk menâkıbnâme olan Şattanûfî'nin *Behcetü'l-Esrâr* adlı eserinde geçmektedir. Dilaver Gürer bu hususa çalışmasında şu şekilde açıklık kazandırmaktadır: “*Behcetü'l-Esrâr*'da Abdülkâdir el-Geylânî'nin “Şu ayağım her Allah velisinin boynu üzerindedir” sözü ele alınır ve eser bu söz etrafında işlenir. Eser, bu sözün söylendiği an ve sonrasıyla ilgili rivâyetlerle başlar. Bu rivâyetlerin aralarında Abdülkâdir el-Geylânî'nin menkabeleri aktarılır. Abdülkâdir el-Geylânî'nin eserlerinden derlendiği anlaşılan dini ve tasavvufî konulardaki görüş ve fikirler verildikten sonra onun hayatı anlatılır. Eserin

el-Kâmil b. Hasan el-Müsennâ b. Hasan b. Ali'dir. Babası “cengî-dost” (=el-azimü'l-kadir, kadri yüce olan) unvanıyla anılmaktaydı. (Bkz. Zehebî, *Siyer-ü Alâmi'n-Nübelâ* 20/439 dipnot) Devrin tanınmış zâhid ve sûfilerinden Ebû Abdullah es-Savma'nın kızı olan annesi Fâtıma'nın da kadın velîlerden olduğu kabul edilir. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülkâdir, annesinin yanında ve dedesi Savma'nın himayesinde büyüdü. Bütün gayesi tahsiline devrin en önemli ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ta devam etmekte. On sekiz yaşına gelince annesinden izin alarak bir kafilaya katılıp Bağdat'a gitti (1095). Orada hadis, fıkıh ve edebiyat okudu. Bağdat mutasavvıflarıyla yakın dostluklar kurduğu bu yıllarda Ebû'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö.525/1131) vasıtasıyla tasavvufa intisap etti. Kaynaklar tarikat hırkasını Debbâs'tan giydiğini ve onun damadı olduğunu bildirirler. Hocası Ebû Saîd'in kendisine tahsis ettiği Bâbü'l-Erec'deki medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv gibi ilimleri okuttu ve vaaz vermeye başladı. Ancak bir süre sonra bütün bunları bırakarak inzivaya çekildi. Ebû Saîd el-Muharrimî ona şeyhlik hırkasını giydirmişti. (Bkz. Süleyman Uludağ, “*Abdülkadir-i Geylani*” maddesi, *TDVİA.*, c.1, ss.234-239; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 20/439-451; a.mlf. *el-ıber*, 4/175-176; *Nefahâtü'l-üns* (Uludağ), s.714; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/108; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/198-202; Yûsuf en-Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*; Sâdık Vicdanî, *Tomar-ı Kâdiriye*; Brill, EI¹, W. Braune, “*Abd-al-Kâder al-dJilânî*” I/69; Juan E. Campo, *Encyclopedia of islam*, “*Abdal-Qadir al-Jilani*”, s.4; Ziriklî, *A'lâm*, 4/47.)

¹⁹⁴ Yafîî, *Miratü'l-Cinân*, c.3, s.262.

¹⁹⁵ Attar (Uludağ), age., İçindekiler bölümü, ss.5-8.

¹⁹⁶ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.714.

¹⁹⁷ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.3a-b; A.N., vr.2b; Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.3a-b; A. N., vr.2b-3a.

son bölümünde ise, Abdülkâdir el-Geylânî hakkında fikir beyan eden pek çok mutasavvıfın görüşlerine yer verilir.”¹⁹⁸

Muharrem Efendi, Abdülkâdir el-Geylânî ile ilgili şu açıklamada bulunmaktadır: “*Abdülkâdir el-Geylânî’den önceki şeyhlerin hiç birisinde benzeri görülmemiş olan onun meşhur pek çok mütevâtir (güvenilir) kerâmetlerini bazı kitaplarda buldum. Bahsi uzatmaktan kaçınmak için Nefahât’taki menkabelerin tamamını değil, bazılarını kısaltarak veya seçerek aldım. Buradaki diğer menkabeleri de başka eserlerden derledim.*”¹⁹⁹ Abdülkâdir el-Geylânî’nin doğum ve vefat tarihlerini sunduktan sonra Farsça bir şiire yer vermektedir.

Künûzü’l-Evliyâ’da Abdülkâdir el-Geylânî bölümündeki ilk menkabede Abdülkâdir el-Geylânî’ye “Muhyiddin” lakabının verilmesi nakledilmektedir. Bu metinde Abdülkâdir el-Geylânî’ye insan suretinde gözüken manevi varlıkların “dine tekrar canlılık katan” anlamına gelen “Muhyiddin”²⁰⁰ lakabını vermeleri anlatılmaktadır.²⁰¹

İkinci menkabede Abdülkâdir el-Geylânî’nin daha yeni doğmuş bir bebekken Ramazan ayında gündüzleri annesinin sütünü emmeyip akşamları süt emdiği aktarılır.²⁰²

Üçüncü menkabede Abdülkâdir el-Geylânî’nin ilk ergenlik döneminde babasının vefatından sonra evin geçimini üstlenmek zorunda kalması, bu esnada bazı olağanüstü haller yaşaması üzerine ilim hayatına yönelmesi, annesinin izniyle okumaya giderken yolda hırsızlarla karşılaşması ve genç Abdülkâdir’in vesilesiyle haramilerin tevbe etmeleri, tevbe eden haramilerin bundan sonraki yaşantılarında hırsızlıktan vaz geçip doğru yolu bulmaları nakledilir.²⁰³

¹⁹⁸ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylani, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, ss.16-17.

¹⁹⁹ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.4b; A.N., vr.3b.

²⁰⁰ Allah’ın Hayy ismi ile ilişkili olan, Muhyî sıfatının tecellisine mazhar olan kul anlamında; İhyâ eden, canlandıran Allah. (Bkz. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s.193; Sami, age., ss.1305-1306.)

²⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a; A.N., vr.2b.

²⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a-b; A.N., vr.2b.

²⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a-b; A.N., vr.2b-3a.

Dördüncü menkabe de ricâl'ül-gayb²⁰⁴ denilen ve gayb erenlerinden olan evtâddan/yedilerden birisinin yerine Allah'ın muradıyla şahitler huzurunda yeni müslüman olan bir zatı Abdülkâdir el-Geylânî'nin görevlendirmesi anlatılır.²⁰⁵

Beşinci menkabe de Abdülkâdir el-Geylânî'nin müridine ait kerâmetten bahsedilir. Müridin göstermiş olduğu bu kerâmet, onun manevi makamlarda ilerlemesinde nefsanî bir perde oluşturur. Bu olay sonucunda mürid, Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî'den büyük bir kalabalık huzurunda tevbe ve inâbe alır. Bu hal, oradakileri çok etkiler ve derin bir manevî atmosfer oluşur. Herkesin kendisindeki noksanlıklardan dolayı her an nefis muhâsebesi yapmasını konu alan Abdülkâdir el-Geylânî'ye ait diğer bir menkabe aktarılır.²⁰⁶

Altıncı menkabe de Sühreverdîye tarikatının kurucusu Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin²⁰⁷ henüz genç iken, amcası Habibüddin Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî ile beraber şeyh Abdülkâdir el-Geylânî'yi ziyaret etmeleri esnasında küçük Ömer'in faydasız ilimlerle uğraştığını amcasının Abdülkâdir el-Geylânî'ye şikayet etmesi sonrası Abdülkâdir el-Geylânî'nin duasının bereketiyle Ömer'in faydasız ilimleri bir anda unutup ledün ilmiyle kalbinin dolması, dilinin hikmetler konuşmaya başlamasını anlatan bir menkabe nakledilir.²⁰⁸

Yedinci menkabe de manevi rütbelerin ve derecelerin yükselmesinde, Yüce Allah'ın evliyaya bahşetmiş olduğu manevi yetkiden bahsedilmektedir. Bu rivayette Abdülkâdir el-Geylânî'nin; “Şu iki ayağım her Allah velisinin iki omuzu üzerindedir”²⁰⁹ sözü nakledilir.²¹⁰

²⁰⁴ Bkz. Ahmet Ögke, *Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb, İbn Arabî'nin Görüşleri*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, Ocak 2001, sy.5, ss.161-201; Vîcdanî, *Tomar*, ss.97-99.

²⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3b-4a; A.N., vr.3a; Bu menkabe, *Künûz'da* geçtiği şekliyle aynen İmam-ı Yâfiî'nin “*Kitâb-ü Kifâyetü'l-Mu'tekid*” adlı eserinde de geçmektedir. (Bkz. Celâleddin es-Süyûtî, *el-Haberu'd-dâl Alâ Vücûdi'l-Kutbi ve'l-Evtâd ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl*, th.: Abdulhâdî Mansûr, Daru'l-Beyrûtî, Şam, 2005, s.72.)

²⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4a; A.N., vr.3a-b.

²⁰⁷ Şehâbeddin Ebû Hafs Ömer b. Abdullah es-Sühreverdî (1145-1234), bugünkü İran'ın Cibâl Eyaletinde Sühreverd'de doğdu. İlk tasavvuf bilgisini amcası Ebu'n-Necîb ve Abdülkâdir Geylânî'den aldı. Bağdat'ta yaşadı ve orada vefat etti. (Bkz. C. Van Den Bergh, *MEB. İA.*, “*Sühreverdî*” maddesi, c.11, s.88.)

²⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4a-b; A.N., vr.3b.

²⁰⁹ Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Lahmî eş-Şattanûfî eş-Şâfiî (ö.713/1314), *Behcetü'l-Esrâr ve ma'dinü'l-Envâr fî sîreti'l-Kâdir el-Ceylânî*, Dili Arapça, 204 varak, Müstensihî belli değil, İstinsah tarihi: 18 Receb 1064, vr.8a.

6.2. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Menkabeleri

Birinci bölümde; İbnü'l-Arabî'nin (1165-1240)²¹¹ vahdet-i vücûd görüşünün öncüsü oluşu ve vahdet-i vücûd hakkında yapılan eleştiriler anlatılır. Burada herhangi bir menkabe nakledilmez.²¹² İkinci bölümü Muharrem Efendi, *Tarih-i Yâfî*'den²¹³ aldığını belirtir. Burada İbnü'l-Arabî'nin eser sayısı, eserlerini kendi birikimiyle değil mükâşefe ilmi ile ve bir takım ilahi işaretlerle yazdığı belirtilir.²¹⁴ Üçüncü bölümü de Muharrem Efendi, *Târih-i Yâfî*'den²¹⁵ aldığını belirtir. İki

²¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4b; A.N., vr.3b.

²¹¹ İbnü'l-Arabî'nin tam adı, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî'dir (ö.638/1240). Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfî müellifdir. 560/1165 yılında bugünkü İspanya topraklarında yer alan ancak o dönemde Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmîr (Teodomiro) bölgesinin başşehri olan Mürsiye'de (Murcia) doğdu. Babasının memuriyeti sebebiyle 8 yaşında ailesiyle birlikte İşbiliye'ye (bugünkü Sevilla) geldi. Ailesi Arap Tayy kabilesine mensuptu. İlk tahsilini bu şehirde yaptı, uzun bir süre burada kaldı. 1182'de 17 yaşındayken İbn-i Rüşd ile görüştü. Genç Muhyiddin gerçek bilginin sadece aklımızdan gelmediğine, böyle bir bilginin daha çok ilham ve keşf yoluyla elde edilebileceğine inanmıştı. 1196'da otuz bir yaşında Fas'a gitti. Orada yaptığı seyahatler sırasında büyük şöhret kazandı. 1198'de tekrar Endülüs'e geçti. 1200'de otuzbeş yaşındayken İlk defa hac için Mekke'ye gitti. Hac'dan sonra Mağrib'de, oradan da Ebû Medyen'in şehri olan Becâye'de bulundu. Bir süre sonra tekrar Mekke'ye geldi ve "*Ruhu'l-Quds*", "*Tâcu'r-Rasûl*" adlı eserlerini yazdı. 1204'de Medine, Musul, Bağdad'da bulundu. Musul'da, "*et-Tenezzülâtü'l-Musûliyye*" yi yazdı. Musul'dan ayrıldıktan sonra Konya'ya geldi. Orada tanıştığı Sadreddin-i Konevî'nin dul annesi ile evlendi. Konya'da iken "*Risâletü'l-Envâr*" ı yazdı. Selçuk Meliki tarafından hürmet ve ikram gördü. Sonra Mısır'a geçti. Orada *Fütûhât-ı Mekkiye*'deki sözlerinden ötürü Mısır uleması tarafından hakkında verilen idam fetvasıyla yüzyüze gelince gizlice oradan ayrıldı. Tekrar Mekke'ye geldi ve burada kaldı. Daha sonra Bağdad ve Halep'de bir süre dolaştıktan sonra 612/1215'de elli yaşında tekrar Konya'ya geldi. 617/1220'de elli beş yaşında Şam'a yerleşti. Zaman zaman civar şehirlere seyahatler yaptı. Şam'da altmış beş yaşındayken kendisinin *Fütûhât*'tan sonra en büyük eseri olarak kabul edilen *Fusûs*'u kaleme aldı (627/1230). 22 R.Evvel 638'de (1239) yetmiş dört yaşındayken Şam'da vefat etti. Kabri Şam şehri dışında Kâsiyûn dağı eteğindedir. (Bkz. Mahmut Kaya, *TDVİA*, "*İbnü'l-Arabî, Muhyiddin*" maddesi, c.20, ss.493-522; Ahmed Ateş, *MEB. İA*, "*Muhyiddin Arabî*" maddesi, c.8, ss.533-555; Fuad Sezgin, *GAL*, c.1, s.790; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, (Uludağ, Kara), s.757; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, c.1, s.93 / c.4, ss.63-64; El-Yafî'î, *Miratü'l-Cinân*, c.4, s.79; Keklik, *Muhyiddin b. Arabî el-Fütûhât el-mekkiye*, s.XVII.)

²¹² Câmî (Uludağ, Kara), age., s.757; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4b-5a; A.N., vr.4a; "Vahdet-i vücûd" tâbiri İbnü'l-Arabî tarafından hiç kullanılmamıştır. Bunun yerine "Keşf ve Vücut ehli" ifadesini kullanmıştır. (Bkz. Konuk, *Fusûs Tercüme ve Şerhi*, Hud fassı, c.2, s.284.) İbnü'l-Arabî'nin eserlerini tarayarak bir çalışma yapan Suâd Hakîm, bu terimin onun kullandığı istilâhlar arasında mevcûd olmadığını ifade etmektedir. (Bkz. *el-mu'cemü's-Sûfî, el-Hikme fî hududi'l-Kelime*, s.1154, dipnot 1; *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s.649.) Ve şöyle demektedir: "Vahdet-i vücûd" tâbirini İbn Arabîyi inceleyenler icâd etmişler; daha doğrusu bu kimseler onu vahdet-i vücûda kail olanlar zümresinde tasnif etmişlerdir. Konevî'nin *Miftahü'l-Gayb* adlı eserinde iki kere vahdet-i vücûd ifadesinin geçtiği bu nedenle bu kavramı ilk ortaya atanın Sadreddin-i Konevî olduğu söylenir. (Bkz. Konuk, *Fusûs Tercüme ve Şerhi*, c.1, s.47.)

²¹³ Yafî, *Miratü'l-cinân*, c.4, s.79; İbn Kesir, *el-bidâye ve'n-Nihâye*, c.17, ss.252-253.

²¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5a; A.N., vr.4a.

²¹⁵ Aynı ifadeler *Tarih-i Yâfî*'de geçmektedir. (Bkz. Yafî'î, *Miratü'l-Cinân*, c.4, s.79.)

tasavvuf büyüğü olan İbnü'l-Arabî ile Sühreverdî'nin bir arada bulunup hiç konuşmaksızın hal diliyle sohbet edip karşılıklı oturmalarını, sonra da kalkıp oradan ayrılmalarını anlatan bir menkabe yer alır.²¹⁶ Dördüncü bölümü Muharrem Efendi, *Nefahât*'tan aldığını belirtir. Burada tasavvufta hırka geleneği ve Hızır anlayışı ile ilgili bir menkabe yer alır. Tasavvufta İbnü'l-Arabî'ye iki hırka nisbet edilir. Bu hırkalardan birisinin Abdülkâdir el-Geylânî'den gelen bir hırka olduğu, diğer hırkanın da Hızır tarafından verilen hırka olduğu belirtilir.²¹⁷

Muharrem Efendi, beşinci bölümde İbnü'l-Arabî'nin *Fususul-Hikem* adlı eserinin çok eleştirilmesinin sebeplerini belirtir.²¹⁸ Altıncı bölümde Burhan Ebû Nasr'ın mutasavvıf olan babasının, İbnü'l-Arabî'nin *Fususul-Hikem*'i ile *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sini değerlendirmesi yer alır.²¹⁹ Yedinci bölümde İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'ten Anadolu'ya seyahatinin manevi gerekçesini açıklaması, Yüce Allah'tan İbnü'l-Arabî'nin talep ettiği duası ve dileği ile ilgili bir rivâyet nakledilir.²²⁰ Sekizinci bölümde İbnü'l-Arabî'nin maneviyat âleminde gördüğü pek çok müşâhedesini açığa vurmasının gerekçesi belirtilir.²²¹ Dokuzuncu bölümde İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde naklettiği ve can çekişmekte olan bir kulun canına bedel olarak yakın akrabasından başka bir canın kurban olarak Yüce Allah'a diyet verilmesini ifade eden bir menkabenin yine aynı eserdeki yorumu nakledilir.²²² Onuncu bölümde İbnü'l-Arabî'nin manevi olaylardaki ince anlamları çözmede üstünlüğünü belirten bir menkabe anlatılır.²²³ On birinci bölümde manevi hastalıklara Yüce Allah'ın fakirlik ile şifa vermesini, gerekirse yoklukla insanı terbiye etmesini anlatan bir menkabe nakledilir.²²⁴ On ikinci bölümde İbnü'l-

²¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5a; A.N., vr.4a; Aynı ifadeler, *Tarih-i Yâfir*'yi kaynak göstererek *Nefahât*'ta geçmektedir. (Bkz. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.757) ; Hal diliyle konuşma için bkz. Zafer Erginli, *Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, Samsun 2008, sy.1, ss.153-198.

²¹⁷ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.758; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5a-b; A.N., vr.4a-b.

²¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5b; A.N., vr.4b; Câmî (Uludağ, Kara), age., s.758.

²¹⁹ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.758; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5b; A.N., vr.4b.

²²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5b-6a; A.N., vr.4b.

²²¹ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.758; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a; A.N., vr.4b.

²²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a; A.N., vr.4b-5a; Câmî (Uludağ, Kara), age., s.760 (Bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât'ül-Mekkiyye*, c.2, s.433; Ekrem Demirli, *Fütûhât-ı Mekkiyye çevirisi*, c.5, s.267.)

²²³ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.762; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a-b; A.N., vr.5a.

²²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6b-7a; A.N., vr.5a-b.

Arabî'nin Yüce Allah'a "Vücûd-u Mutlak" dediği için kıyamet gününde sorgulanıp sorgulanmayacağı ile ilgili Şeyh Rükneddin Alaüddevle'den²²⁵ yorum niteliğinde bir nakil yer almaktadır. İbnü'l-Arabî, Endülüs beldelerinden Mürsiye'de 27 ramazan 560 tarihinde pazartesi gecesi doğdu. 22 rebiülahir 638 tarihinde cuma gecesi Şam'da vefat etti. Kabri, Şam'ın Sâlihiye mahallesindedir²²⁶ şeklinde bu ünite bitirilir.

6.3. Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî ve Menkabeleri

Birinci bölümde; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin²²⁷ beş yaşındayken rûhânî varlıkları görmesiyle ilgili bir menkabe yer alır.²²⁸ İkinci bölümde; Mevlânâ

²²⁵ Alâüddevle es-Semnânî, Horasan sûflerindendir. Tefsîr, kıraat, hadîs, fıkıh ve tasavvuf âlimidir. Tam ismi; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Semnânî olup, künyesi Ebü'l-Mekârim'dir. Lakabı Rükneddîn, Alaüddîn ve Alaüddevle olup, daha çok Alaüddevle es-Semnânî diye tanınmıştır. 659/1261 yılında Horasan'ın Semnan vilayetine bağlı Beyanank/Sûfiabad köyünde doğdu. 735/1336 yılında Bağdat'ta vefat etti. Tebriz ve Bağdat'ta yaşamış muhaddis âlimdir. *Sahih-i Müslim*'i okutma icazeti aldı. Bagavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinin muhtasarını yaptı. Askalânî'nin *Dürer*'inde geçtiğine göre; Şeyh Rükneddin, İbnü'l-Arabî'yi tevhid konusunda hatalı bulmuş ve tekfir etmiştir. Kerâmet ehli, mürşid ve alim idi. Tefsir, tasavvuf ve diğer ilimlerde pek çok eseri vardır. Hatta denilir ki: yazmış olduğu eser üç yüzden fazlaydı. Eserlerinden bazıları: *Âdâbü'l-Halvet*, *Fevâidü'l-Akâid*, *el-Medâric ve'l-Medâric*, *el-Mükâşşefât*, *Necmü'l-Kurrâ fi Te'vilâti'l-Kur'an*. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c.1, s.243; el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, c.1, s.349; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*; c.1, ss.250-251; Ziriklî, *El-A'lâm*; c.1, s.223; Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifin*; c.1, s.108; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*; c.6, s.125; Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünun*, ss. 42, 1299, 1640, 1811, 1930; Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, c.1, s.205; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), ss.611,764,765.)

²²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.7b-8a; A.N., vr.5b.

²²⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Mevlevîye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şairdir. *Mesnevî* adlı eserinin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin olarak belirtmiştir. Lakabı Celâleddin'dir. Efendimiz anlamındaki "Mevlânâ" ünvanı onu yüceltmek maksadıyla söylenmiştir. "Sultan" manasına gelen Farsça "Hüdâvendigâr" ünvanı da kendisine babası tarafından verilmiştir. Doğduğu şehre nisbetle "Belhî" olarak anıldığı gibi yaşadığı yere nisbetle "Rûmî", vefat ettiği yere nisbetle "Konevî", müderrisliği sebebiyle "Molla Hünkâr, Molla-yı Rûm" gibi ünvanlarla anılmıştır. Mevlânâ, 604/1207 yılında Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası, devrinin ünlü bilginlerinden birisi olan ve "Sultanü'l-Ulemâ" diye anılan, Muhammed Bahaeddin Vele b. Hüseyin el-Bekrî'dir. (ö.628/1231) Mevlânâ'nın bilinen beş eserinden ikisi manzum, diğer üçü ise mensurdur. Eserlerinin tamamı döneminin edebî dili olan Farsça ile yazılmıştır. Manzum eserleri; *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*dir. Mensur eserleri ise *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*tır. (ö.672/1273) (Bkz. Reşat Öngören, *TDVİA.*, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî" maddesi, c.29, ss.441-448; H.Ritter, "Celâleddin Rûmî" maddesi, *Meb İslam Ansiklopedisi*, c.3, s.53; Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, ss.173-243; Câmî, *Nefahât* (Uludağ, Kara), ss.634-639; Vassaf, *Sefîne*, c.1, s.300; Ziriklî, *A'lâm*, c.7, s.258; *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, c.2, ss.393-396; S. G. F. Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion*, s.367; Atıyyetullah, *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, c.1, s.627; Asaf Halet Çelebi, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Eserlerinden Parçalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939; a.mlf. *Mevlânâ ve Mevlevilik*, Turgut Atasoy ve Ortağı Matbaacılık Şirketi, İstanbul 1957; Abdulkaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)* İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010; Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, terc.Feridun Nafiz Uzluk, MEB Yayınları, İstanbul 1997.)

Celâleddin-i Rûmî'nin altı yaşındayken Horasan'ın Belh kentinde bazı olağanüstü haller yaşaması ve bu yaşadıklarıyla akranları arasında dikkat çekmesi anlatılır.²²⁹ Üçüncü bölümde; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin gençliğinde Feridüddin Attar'ı (ö. 618/1221)²³⁰ ziyaret etmesi rivâyet edilir. Feridüddin Attar'ın *Esrarnâme* adlı eserini Celâleddin'e hediye etmesi nakledilir.²³¹ Dördüncü bölümde dervişin dünya sıkıntılarından kurtulup hafiflemesinin yollarıyla ilgili Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin öğüdü anlatılır.²³² Beşinci bölümde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bazılarının hakaretleri karşısındaki mütevazî haliyle ilgili bir menkabe nakledilir.²³³ Altıncı bölümde nebilerin hanelerinde mutfak kileri boş, Firavunların hanelerinde mutfak kilerinin ağzına kadar dolu olduğu karşılaştırmasıyla ilgili Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bir yorumu nakledilir.²³⁴

²²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a; A.N., vr.6a.

²²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a; A.N., vr.6a.

²³⁰ Feridüddin Attâr olarak bilinen İranlı meşhur şair ve mutasavvıfın tam adı; Ebû Hâmid Feridüddîn Muhammed b. Ebîbekir İbrâhîm-i Nîşâbûrî'dir. Feridüddin Attar, Horasan Selçuklularının son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nîşâbur'da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Çocukluk ve gençlik devresi hakkında kaynakların verdiği bilgiler çok farklı ve yetersizdir. Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum, biri mensur sekiz eseri vardır.1) *Îlâhînâme*, 6500 beyitlik bir mesnevidir. 2) *Esrârname*, Attâr'ın ilk tasavvufî mesnevisidir. 3) *Musîbetnâme*, 5740 beyitlik bir mesnevi olup *Cevâbnâme* adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikrî dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. 4) *Hüsrevnâme*, *Gül-ü Hüsrev* veya *Gül Hürmüz* de denen bu eser, Attâr'ın tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. 5) *Muhtârname*, Attâr'ın 5000'i aşkın rubâisinden seçerek konularına göre elli bölümde tertip ettiği bir rubailer mecmuasıdır. 6) *Mantiku't-tayr*, *Makâmât-ı Tuyûr*, *Makâlâtü't-tuyûr* veya *Tuyûrnâme* adlarıyla da anılan ve 1187'de kaleme alınan bu eser, temsili bir şekilde vahdet-i vücûd inancını anlatan bir mesnevidir. 7) *Dîvân*, mesnevilerindeki tasavvufî fikirleri lirik bir tarzda ifade ettiği 10.000 beyitlik eserdir. 8) *Tezkiretü'l-Evliyâ*, büyük sûfilerin hal tercümelerinden bahseden mensur eserdir. Türbesi, İran Nîşâbûr'dadır. (Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, *TDVİA*, "Attâr Feridüddin" maddesi, c.4, ss.95-97; Câmî (Uludağ, Kara), age., ss.814-816; Attar (Uludağ), age., ss.11-23; Helmuth Ritter, "Attâr" maddesi, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.2, s.7; H.Ritter, *The Encyclopaedia of Islam*, c.1, s.752.)

²³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a; A.N., vr.6a; Bahâeddin Veleddin'in gittiği yol üzerinde bulunan Nîşâbûr şehrine uğradığı, burada Feridüddin Attâr'ın kendilerini ziyaret ettiği ve tasavvufî mesnevisi olan *Esrârname*'yi Mevlânâ'ya hediye ettiği belirtilmektedir (Câmî (Uludağ, Kara), age., ss.634-639; *Devletşah*, s. 193). Devletşah'a göre bu görüşmede Feridüddin Attâr Mevlânâ için babasına, "Bu senin oğlun çok zaman geçmeyecek, âlemde yüreği yanıkların yüreğine ateşler salacaktır" demiştir. Hellmut Ritter ise, Feridüddin Attâr'ın o tarihlerde muhtemelen hayatta olmadığını belirterek bu buluşmayı şüpheli görmüştür. (H. Ritter, "Celâleddin Rûmî" maddesi, *Meb İslam Ansiklopedisi*, c.3, s.53-59.) Attâr'ın 618/1221 yılına kadar yaşadığı bilinmektedir. (M. Nazif Şahinoğlu, *TDVİA*, "Attâr Feridüddin" maddesi, c. 4, s. 95.)

²³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a-8b; A.N., vr.6a-6b.

²³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b; A.N., vr.6b.

²³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b; A.N., vr.6b.

Muharrem Efendi, *Künûz'un* Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ile ilgili yedinci bölümünde Mevleviye tarikatının âyin-i şeriflerinde rebab ve ney gibi müzik enstrümanlarını dinlemekle alınan zevkin dünyevî zevk mi yoksa uhrevî zevk mi olduğu konusunu ve bu zevklerin arasındaki farkları anlatan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin birkaç öğüdünü ve yorumunu nakleder.²³⁵ Sekizinci bölümde günah işleyene derviş denir mi sorusuna Mevlânâ Celâleddin'in verdiği cevap nakledilir.²³⁶ Dokuzuncu bölümde, bağlı olduğu mürşidinin manevi kabul kapısının müride açılmasının şartının, meşrebi farklı olan tarikatlarla sohbet etmemeye titizlik göstermesiyle ilgili Mevlânâ'nın bir açıklaması nakledilir.²³⁷ Onuncu bölümde ölüm hastalığı esnasında Mevlânâ'nın müridlerine dini konularda söylediği vasiyetleri nakledilir.²³⁸ On birinci bölümde vefat ettikten sonra da yine müridlerini irşâda devam edeceği ile ilgili Mevlânâ'nın bir sözü nakledilir.²³⁹ On İkinci bölümde kendisinden sonra yerine kimin geçeceği ve cenaze namazını kimin kıldıracağı ile ilgili Mevlânâ'nın ölüm hastalığındayken yapmış olduğu açıklamalar nakledilir.²⁴⁰ Onüçüncü bölümde Mevlânâ vefat ettikten sonra Sadreddin-i Konevî'ye Mevlânâ ile ilgili sorulan bir soru üzerine onun, Mevlânâ'nın manevi hallerini övdüğü bir menkabe nakledilir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, 5 Cemaziyelahir 672 tarihinde güneşin batma vaktinde vefat ettiği ile ilgili bir bilgi nakledilerek bu bölüm bitirilir.²⁴¹

²³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b-9a; A.N., vr.6b.

²³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

²³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

²³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

²³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b-7a.

²⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a-9b; A.N., vr.7a; Eflâkî'ye göre Mevlânâ cenaze namazını Sadreddin el-Konevî'nin kıldırmasını vasiyet etmiştir. (*Menâkıbü'l-ârifin*, c.II, s. 593). Sipehsâlâr ise eserinde, namazı kıldırma için tabutun önüne geldiği sırada Sadreddin el-Konevî'nin çıkırırlarla kendinden geçtiğini, bu sebeple namazı Kadı Sirâceddin'in kıldırıldığını belirtmektedir (*Risâle-i Sipehsâlâr*, s.116.).

²⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9b; A.N., vr.7a; Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'nin hilâfet makamına geçişinden Sultan Velede göre on yıl sonra (*İbtidânâme*, s. 153). Sipehsâlâr'a göre dokuz yıl sonra rahatsızlanarak 5 Cemâziyelâhir 672 (17 Aralık 1273) tarihinde vefat etti. (*Risâle-i Sipehsâlâr*, ss. 190, 197.)

6.4. Necmeddin el-Kübrâ ve Menkabeleri

Ahmed b. Ömer el-Hivekî'nin²⁴² künyesi Ebû Cenab, ünvanı Kübrâ'dır şeklinde bir giriş yapılır. Birinci bölümde Ahmed b. Ömer'e "Kübrâ" ünvanının verilmesi ile ilgili iki farklı görüş rivâyet edilir.²⁴³ İkinci bölümde Necmeddin el-Kübrâ'nın güzel hasletlerinin, mübarek özelliklerinin anlatıldığı rivâyetler yer alır. Vecd halindeyken bakışının isabet ettiği kişinin veli olması kerâmeti nakledilir.²⁴⁴ Üçüncü bölümde Necmeddin el-Kübrâ'nın himmetiyle büyük bir atmaca kuşunu küçücük bir kuşa avlattırma kerâmeti anlatılır.²⁴⁵ Dördüncü bölümde Ashâb-ı Kehf'in köpeği Kıtmir'in Ashâb-ı Kehf'in sohbetlerini dinleyip onlara itaat ettiği gibi Hive'nin köpeklerinin de Necmeddin el-Kübrâ'ya itaat edip saygı gösterdiklerini belirten bir rivâyet yer alır.²⁴⁶

Muharrem Efendi, beşinci bölümde Necmeddin el-Kübrâ'nın tasavvuf yoluna girme serüvenini anlatır.²⁴⁷ Altıncı bölümde Necmeddin el-Kübrâ'nın Şeyh Ammar b. Yasir'in (ö.590/1194)²⁴⁸ yanında sülûkunu tamamladıktan sonra Şeyh Ammar'ın

²⁴² Necmeddin-i Kübrâ'nın ismi Ahmed, babasının ismi Ömer'dir. Künyesi Ebû'l-Cennâb'dır. Bu künyenin kendisine, rüyâda Peygamber Efendimiz tarafından verildiği rivayet edilmiştir. Lakabları; Necmeddîn, Şeyhü'l-imâm, Zâhidü'l-Kebîr ve Şeyh-i Harezm'dir. Necmeddîn-i Kübrâ diye meşhûr oldu. Tam ismi Ebû'l-Cennab Necmüddin-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hivekî el-Harizmî'dir. Yaptığı bütün ilmi münâzaralarda gâlip geldiği için, kendisine et-Tâmmetü'l-Kübrâ lakabı da verildi. 540/1145 senesinde, Harezm köylerinden Hive/Hayvek'te doğdu. Buna nisbetle Hivekî/Hayvekî denilmiştir. 618/1221 senesinde, Harezm'de Cengiz'in askerleri tarafından şehit edildi. İsmâil el-Kasrî (ö.589/1193) ve Ammâr-ı Yâsir (ö.590/1194)'in tasavvufî sohbetlerinde yetişti. Fahreddîn-i Râzî (ö.606/1209) ile görüştü. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası Sultânü'l-Ulemâ Behâeddîn Veled, Feridüddîn-i Attâr'ın hocası Mecdüddîn-i Bağdâdî (ö.616/1219) ve Bâbâ Kemâl Cendî (ö.672/1273), Necmüddîn-i Râzî, Radıyyeddîn Ali Lâlâ (ö.642/1244) onun talebelerinin büyüklerindendir. Ancak E. Berthels, Bahaddin Veled'in Necmeddin-i Kübrâ'nın müridi olmasını pek mümkün görmemektedir. (Bkz. E. Berthels, "Necmeddin Kübrâ" maddesi, *İA MEB.*, c.9, s.163) Kübreviye Tarikatının silsilesi şöyledir; Hz. Ali, Hasan el-Basrî, Habîb-i Acemi, Dâvud et-Tâî, Marûf-u Kerhî, Serî-yi Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mîmşad-ı Dineverî, Muhammed ed-Dineverî, Muhammed el-Bekrî, Vecihüddin el-Kadı, Ebû'n-Necib-i Sühreverdî, Ruzbehân-ı Baklî, İsmail-i Kayserî, Ammâr-ı Yasir, Pir-i Tarikat Ahmed Necmeddin el-Kübrâ (Bkz; Hamid Algar, *TDVİA.*, "Necmeddin-i Kübrâ" maddesi, c.32, ss.498-506; Vassaf, *Sefîne*, c.1, s.335; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, c.2, s.275; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.590.)

²⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9b; A.N., vr.7a.

²⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9b-10a; A.N., vr.7a.

²⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a; A.N., vr.7a-b.

²⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a; A.N., vr.7b.

²⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a-11a; A.N., vr.7b-8a.

²⁴⁸ Şeyh Ebû Yasir Ammâr b. Muhammed el-Bidlisî ile ilgili bilgiyi Necmeddin el-Kübrâ, *Risale fi'l-Halve* adlı eserinde vermektedir. Şeyh Kübrâ'nın teberruk hırkasını bu zattan giydiğini ve hırka-i teberruk silsilesini açıklar. (Ayrıntılı Bilgi için bkz. Gökbulut, age., s.92.)

onu halifesi olarak Harezm kentine göndermesini, bir süre sonra Tatarların/Moğolların Harezm’i işgal etmeleri sonucu Harzemşah Sultan Muhammed’in ülkesini terk etmesini, Necmeddin el-Kübrâ’nın ise dervişlerinin bir kısmını Anadolu cihetine göndermesini, kalan dervişlerle de savaşarak şehit olmasını anlatır. Rivâyetin sonunda da Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin *Mesnevi* adlı eserinde Necmeddin el-Kübrâ’ya olan soy bağlılığını dile getirdiği Farsça bir şiirine yer verir.²⁴⁹ Yedinci bölümde ise; Büyük şeyhlerden sekiz tanesinin isimlerini vererek bunlar gibi daha pek çok şeyhi yetiştiren zatın Necmeddin el-Kübrâ olduğunu, bu nedenle onun feridü’z-zaman yani zamanın kutbu olduğunu belirtir. Bu rivâyetin peşinden de Necmeddin el-Kübrâ’nın şehit düştüğü seneyi yazar.²⁵⁰

6.5. Necmeddin-i Dâye er-Râzî ve Menkabeleri

Necmeddin-i Dâye er-Râzî²⁵¹ ile ilgili rivâyetler, *Nefahâtü’l-Üns* adlı eserden alınmıştır. Ancak oradaki bilgilerin tamamı değil yarısı nakledilmiştir. *Künûzü’l-Evliyâ*’daki rivâyetler, üç kısa bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Necmeddin-i

²⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11a-b; A.N., vr.8a-b.

“Biz ol izz u kerem kavmindeniz kim
Demâdem ıyş idüb sağar tutarlar
Ne şol bi-kad ü müflislerdeniz kim
Fusun edüb bize lağar tutarlar
Bir elden nuş edip iman şarabın
Bir elde perçem-i kafir tutarlar.”

(Bkz. Câmî, (Uludağ, Kara), age., s.595.)

Divân-ı Kebîr’deki orijinal metnin tercümesi ise şöyledir: “Biz ne şarap kadehi elinde bulunan varlıklı, tanınmış kişilerdeniz, ne de sadece bir keçisi olan zavallı müflislerdeniz. Biz aşk ateşi ile yanıp yakılmadaki manevi lezzeti bulduğumuz için âb-ı hayâtı bırakmışız da ateş peşinde koşanlardanız. Biz herhangi bir evin penceresinden içeri “ay” gibi ışıgımızı düşürürsek, o evdeki gece huyluların hepsi de kapının yolunu tutarlar. Feleğin şarap kadehlerini kırdığı ümitsiz kişiler yüzümüzü görünce, yeni baştan zevke, yeni baştan neşeye dalarlar. Kapıyı kapayınız, şarap sununuz! Senin aşkınla benizleri solmuş, sararmış aşıkların kırmızı şarabı içme zamanı geldi. Hak aşıkları bir elleriyle halis iman şarabı içerler, öbür elleriyle de kafirin perçemini tutarlar.” *Künûz*’da Muharrem Efendi’nin *Mesnevi*’de geçtiğini belirttiği bu gazel Mevlânâ’nın *Divan-ı Kebîr*’inde geçmektedir. (bkz. *Divan-ı Kebîr- Seçmeler*, hzl. Şefik Can, Ötüken Yay. İstanbul 2000, c.1, ss.325-326.)

²⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b.

²⁵¹ Tam ismi, Ebubekir Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şahaver el-Esedî er-Râzî’dir. “Necmeddin” onun mahlasıdır. Dâye “süt anne” demektir. Çok mürid yetiştirdiği için ona bu lakab isim olarak verilmiştir. 573/1177’de Rey’de doğdu. Necmeddin-i Kübrâ’nın talebesi olup, Cengiz istilâsının çıkacağı sırada, Necmeddin-i Kübrâ’nın işareti ile Anadolu tarafına seyahat ederek Konya’ya geldi. Kübrevî şeyhi ve müfessirdir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Sadreddin-i Konevî ile görüştü. 654/1256 senesinde Bağdât’ta vefât etti. Cüneyd-i Bağdâdî’nin kabrinin yakınına defnedildi. (Bkz. Mehmet Okuyan, *TDVİA.*, “Necmeddin-i Dâye” maddesi, c.32, ss.496-497; Vassaf, *Sefîne*, c.1, s.336; Câmî (Uludağ, Kara), age., s.606.)

Râzî'nin, Şeyh Necmeddin el-Kübrâ'nın halifelerinden birisi olduğu belirtilir. Onun sahip olduğu iki eserinin adı verilir. Tasavvuftaki yetenekleri ve üstünlükleri sıralanır.²⁵²

Muharrem Efendi ikinci bölümde, Cengiz Han'ın tarihi Moğol/Tatar baskınları esnasında Necmeddin-i Dâye er-Râzî'nin şeyhi Necmeddin el-Kübrâ'nın izniyle Harezm'den çıkıp Anadolu'ya gittiğini, orada Sadreddin-i Konevî ve Celâleddin-i Rûmî ile karşılaşmış görüşüğünü ve cemaatle akşam namazı kılarken aralarında bir nüktenin geçtiğini anlatır.²⁵³ Üçüncü bölümde ise Necmeddin-i Râzî'nin ömrünün sonlarına doğru Konya'dan Bağdat'a geldiğini ve orada vefat ettiğini belirtip onun vefat yılını ve kabrinin bulunduğu yeri yazar.²⁵⁴

6.6. Radyüddin Ali Lala el-Gaznevî ve Menkabeleri

Radyüddin Ali Lala el-Gaznevî'nin²⁵⁵ *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserde ismi geçmez. *Nefahâtü'l-Üns*'te terceme-i hali ve menkabeleri yer almaktadır. Ancak bu kaynaktan *Künûz*'a yapılan alıntı da tam değildir. *Künûz*'daki bilginin ancak yarısını teşkil etmektedir. Birinci bölümde Muharrem Efendi onun asıl adının Ali b. Saîd b. Abdülcelil el-Gaznevî (ö.642/1244) olduğunu, Necmeddin el-Kübrâ'nın müritlerinden olduğunu, Hakîm es-Senâî'nin (ö.526/1131) amcasının oğlu olduğunu, gençlik yıllarında pek çok meşâyihle sohbet ettiğini, bu yüzden toplam yüz yirmi dört şeyhten hırka giydiğini, hırka giydiği şeyhlerin hepsinin de kâmil ve mükemmil olduğunu yazar.²⁵⁶ İkinci bölümde Gaznevî'nin bir rüyadan etkilenecek Hindistan'a gittiğini, orada Peygamberimizin soyundan gelen Şeyh Ebû Rızâ Raten ile sohbet

²⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b.

²⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b.

²⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b.

²⁵⁵ Radyüddin Ali Lala el-Gaznevî'nin tam ismi, Ali b. Saîd b. Radyüddin Abdülcelil el-Lala el-Gaznevî'dir. Şeyh Saîd ve Şeyh Ali'nin babası, Hâkim Senâî'nin amcasının oğludur. 642/1244 senesinde vefât etti. Ali b. Saîd el-Gaznevî, Yûsuf-i Hemedânî, Ahmed-i Yekdest ve Necmeddin-i Kübrâ gibi devrin meşhûr ve büyük velîleriyle görüşüp, onlardan ilim öğrendi. Radyüddin Ali b. Saîd, ilim öğrenmek için çok uzun seyahatler, yolculuklar yapıp, birçok âlimden ilim öğrendi. Rivâyet edilir ki, bu zât, 124 ayrı âlimden ilim öğrenip tarikat hırkası giydi ve hepsinden ayrı ayrı icâzet aldı. (Bkz. Gökbulut, *Necmeddin-i Kübrâ*, ss.134-139; Câmî (Uludağ, Kara), age., s.607.)

²⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12a; A.N., vr.8b; Gökbulut, eserinde Nurbahş'ın *Silsiletü'l-Evliyâ*'sını, Dara Şükûh'un *Sefinetü'l-Evliyâ*'sını, İsfizârî'nin *Ravzatü'l-Cennât*'ını ve Ahmed Râzî'nin *Heft İklim*'ini kaynak göstererek Radyüddin Ali Lala'nın görüştüğü mürşitlerin sayısının yüz on üç ile yüz yirmi dört arasında olduğunu belirtir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbulut, age. s.135.)

ettiğini, hatta Peygamberimize ait bir tarağı²⁵⁷ ondan aldığını kaydeder. En son da Şeyh Radyüddin Ali Lala'nın vefat tarihini belirtir. 3 Rebiülevvel 642/1244 tarihinde vefat ettiği bilgisine yer verilir.²⁵⁸

6.7. Ebû Saîd Ebû'l Hayr ve Menkabeleri

Muharrem Efendi birinci bölüme “O, çağının sultanı idi. Tasavvuf yolunda olanların süsü idi. Kalplerden geçenleri bilirdi. Tasavvuf yolunda kendisine bağlandığı mürşidi Ebû Fâzıl Hasan es-Serahsî idi” şeklinde bir giriş ve tanıtım ile başlar.²⁵⁹ İkinci bölümde; “*Bir saatlik Allah'ı tefekkür, bir yıllık nafile ibadetten daha hayırlıdır*”²⁶⁰ hadis-i şerifine Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın²⁶¹ yapmış olduğu yoruma yer verir. Yorum sonunda bir rubâî ile konuyu sonlandırır. Muharrem Efendi, Ebû Saîd tasavvufî heyecanını şiir ve rubâîlerle anlatan bir gönül eriydi ifadesini kullanır.²⁶² Üçüncü bölümde Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın rubâî yazıp hastalara alternatif tıp olarak manen şifâ dağıtan bir şifâcı olduğuyla ilgili bir rivâyeti almaktadır. Bu durumun Horasan bölgesinde çok bilinen ve yaygın olan bir yöntem olduğundan söz eder. Ebû Saîd'in bir hastaya yazdığı örnek Farsça bir rubâîye de burada yer

²⁵⁷ Gökbulut eserinde Peygamberimize ait olduğu rivayet edilen bu tarakla ilgili olarak Devletşah'ın *Tezkire'sini*, İsfizârî'nin *Ravzatü'l-Cennât*'ını ve Ahmed Râzî'nin *Heft İklim*'ini kaynak göstererek Radyüddin Ali Lala'nın Ebû'r-Rıza Reten'den bu tarağı aldığını belirtir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbulut, age., s.135, 68.dipnot.)

²⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12a-b; A.N., vr.8b-9a.

²⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12b; A.N., vr.9a; Bu ifadelerin aynısı *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Bkz. Câmî (Uludağ, Kara), age.,s.445.) Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın şeyhiyle ilgili burada geçen bilgi, *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da daha ayrıntılı olarak yer almaktadır. (Krş. Attar (Uludağ), age., s.713.)

²⁶⁰ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî el-'Aclûnî eş-Şâfî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*,1002. Hadis, c.1, s.278.

²⁶¹ Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın tam ismi, Fâdıl b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Mihenî. Türkistan'da yetişen büyük velilerdendir. İsmi, Fâdıl'dır. Bazı kaynaklarda Fadlullah veya Fudayl olarak geçer. Babasının ismi Ebû'l-Hayr Ahmed'dir. Ebû Saîd adı ile meşhûr oldu. Zehebî, Ebû Saîd yerine doğru olanın Ebû's-Saadat olduğunu yazar. 357/967 senesinde Horasan bölgesinde bugünkü Türkmenistan'ın güneydoğusunda Serahs ile Ebyurd arasında yer alan Meyhene (Mihene) şehrinde (Yakut, *Mucemü'l-Büldân*, c.5, s.247) doğdu. 440 / 1049 senesinde aynı yerde vefât etti. (Bkz. Muhammed b. Münevver, *Tevhid'in Sırları (Esrâru't-tevhid fî makaâtî's-Şeyh Ebî Saîd)*, (çev.:Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.711-723; Nebhânî, *Câmiu Kerâmât-İl-Evliyâ*; c.2, s.439; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.445; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Uludağ), ss.226-227; Münâvî, *Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, ss.636-637; Tahsin Yazıcı, *TDVİA. "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr" maddesi*, c.10, ss.220-222; Nicholson, *MEB. İA. "Ebû Saîd" maddesi*, c.4, ss.46,47.)

²⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12b; A.N., vr.9a; Bu ifadeye yakın bir anlatım *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.450.)

vermektedir.²⁶³ Dördüncü bölümde Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın beyitler yazarak duâ edip duâsının makbul olduğu ile ilgili bir başka rivâyet yer alır. Farsça bir beyit ile kuruyan bir ağacın yapraklarının bir anda tekrar yeşermesini sağladığına dair kerâmetine örnek verilir.²⁶⁴

Muharrem Efendi beşinci bölümde, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın kerâmet gösterenlerle ilgili olarak yaptığı yorumu nakleder.²⁶⁵ Altıncı bölümde Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'a sorulan “*tasavvuf nedir?*” sorusuna verdiği cevap yer almaktadır.²⁶⁶ Yedinci bölümde Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın “*Allah'ı zikir daha büyüktür*” (Ankebût 29:45) ayeti konusunda yaptığı işârî yorumu ile ilgili bilgi verilmektedir.²⁶⁷ Sekizinci bölümde Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın 440/1049 senesinin Şaban ayının ortasında yani on beşinde bir cuma gecesi vefat ettiği belirtilir.²⁶⁸

6.8. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi, bu bölümde yazılanların hepsinin Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinden alındığını belirtmektedir.²⁶⁹ Birinci bölümde Ahmet b. Hanbel'in İmam-ı Şâfiî'nin²⁷⁰ müceddid olduğunu belirtmesi ve Ahmet b.

²⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12b-13a; A.N., vr.9a; Buradaki anlatım *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.450.)

²⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9a; Muharrem Efendi'nin burada anlattığı şeyhin hayat hikayesini ve Farsça şiirini *Nefahât*'ta da görmekteyiz. Ancak şiirde ufak bazı farklar göze çarpmaktadır. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.451.)

²⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9a-9b; Bu ifadelerin aynısı *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.451.)

²⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9b; Bu ifadelerin aynısı *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.451.)

²⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9b; Bu ifadelerin aynısı *Nefahât*'ta da geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.452.)

²⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9b; *Nefahât*'ta: “440/1049 senesinin şaban ayının dördünde cuma gecesi yatsı namazı vaktinde dünyadan ayrılmıştır. Bin ay yani seksen yıl dört ay yaşamıştır” şeklinde geçmektedir. (Krş. Câmî (Uludağ, Kara), age., s.453.)

²⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a-13b; A.N., vr.9b.

²⁷⁰ Şâfiî mezhebinin imâmıdır. İsmi Muhammed b. İdrîs, Künyesi, Ebû Abdullah'dır. Soyu Kureyş kabilesinden olup, hem anne hem de baba tarafından Peygamberimizin soyu ile birleşmektedir. İmam Şâfiî'nin dördüncü dedesinin adı Şâfiî'dir ve sahabedendir. Bu dedesinin ismine izafeten, ona da Şâfiî denilmiş ve bu isimle meşhûr olmuştur. İmam Şâfiî, 150/767 senesinde Gazze'de doğdu. 204/820'de Mısır'da 54 yaşında iken vefât etti. Kabri Kurâfe kabristanlığında büyük bir türbe içindedir. İmâm Şâfiî, henüz beşikte iken babası vefât etmişti. Annesi onu iki yaşında asıl memleketleri olan Mekke'ye götürdü. Şâfiî, orada büyüdü. Yedi yaşına gelince Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Bundan sonra ilim öğrenmeye başladı. İmâm Şâfiî'nin tahsilinde en önemli safha, İmâm Mâlik'e talebe olmasıyla başlamıştır. Mekke'den Medine'ye gidip, İmâm Mâlik'den ders almıştır. Şâfiî, İmâm Mâlik'in yanına gittiği zaman yirmi yaşlarında bulunuyordu. İmâm Mâlik onu himayesine alıp dokuz yıl müddetle ona ilim öğretti. İlimde yüksek bir dereceye ulaşan Şâfiî,

Hanbel'in Şâfiî'nin derslerine devam etmesi ile ilgili bir rivâyet yer almaktadır.²⁷¹ İkinci bölümde İmam-ı Şâfiî'nin daha altı yaşındayken keskin bir zekaya sahip olduğu ile ilgili bir rivâyet nakledilir.²⁷² Üçüncü bölümde İmam-ı Şâfiî'nin Peygamberimizi ve Hz Ali'yi rüyasında görüp onlardan manevi ilim aldığını belirten bir rivâyete yer verilir.²⁷³ Dördüncü bölümde İmam-ı Şâfiî'nin Allah'ı zikirten bir an bile gafil olmadığı konusuyla ilgili olarak berberde traş olurken bile zikirle meşgul olduğu anlatılır.²⁷⁴ Beşinci bölümde devrinin ilmi otoritesi olan Mâlik'in, İmam-ı Şâfiî'den övgü ile söz etmesi rivâyet edilir.²⁷⁵

Muharrem Efendi altıncı bölümde, İmam-ı Şâfiî'nin gençliğinde yaşadığı Mekke'deki zühd ve verâ'ını anlatır.²⁷⁶ Yedinci bölümde doğuştan iki yüzü bulunan bir kadını görmek için yüz dinar mehir teklif ederek yüzünü görmesini daha sonra da aynı gün boşanmasını İmam-ı Şâfiî'nin zühd ve verâ'ına başka bir örnek olarak vermektedir.²⁷⁷ Sekizinci bölümde Bağdat halifelerinin vergilerinden kurtulmak isteyen Rum diyarı din adamları ile İmam-ı Şâfiî arasında geçen ilmî tartışmada İmam-ı Şâfiî'nin galip gelmesi onun hem zâhirî ilimlerde zirvede olduğunu hem de riâyat ehli olarak nübüvvet ilminin vârisi olduğunu gösterdiğini belirten bir rivâyet

Mekke'ye dönünce oraya gelen Yemen vâlisi, onu Yemen'e götürüp kadılık vazifesi verdi. Beş yıl kadar bu görevi yaptıktan sonra Bağdât'a giderek ilmini ilerletmek için İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin talebesi olan İmâm-ı Muhammed'den ders almaya başladı. İmâm-ı Muhammed onu kendi himayesine alıp yazmış olduğu kitaplarını okutmak suretiyle Irak'ta tedvin edilen fıkıh ilmini ve Irak'ta meşhûr olan rivâyetleri ona öğretti. İmâm Muhammed, Şâfiî'nin üvey babasıydı. Şafi, Bağdât'ta İmâm Muhammed'den aldığı dersleri tamamladıktan sonra Mekke'ye döndü. Burada hac mevsiminde çeşitli İslâm beldelerinden gelen ilim adamları ondan ilim öğrenirlerdi. Mekke'deki bu ikâmeti dokuz yıl kadar sürdü. Sonra tekrar Bağdât'a gitti. Daha önce Mekke'de Şâfiî ile görüşen ve ondan hadis dinleyen Ahmed b. Hanbel, Bağdât'ta ona talebe oldu ve onun ilmi üstünlüğüne hayran kaldı. (Bkz. Bilal Aybakan, *TDVİA, "Şâfiî" maddesi*, c.38, ss.223-233; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.9, s.63; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.248; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.215; Münâvî, *el-Kevakibü'd-Dürriyye*, c.1, s.263; Şarânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.50,63; *Câmi'u Kerâmâtü'l-evliyâ*, c.1, s.97; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.133; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c.9, s.32.)

²⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13b; A.N., vr.9b; Burada geçen hususlar Attar'ın *Tezkire*'sinde de yer almaktadır. (Krş. Attar (Uludağ), age., s.243.)

²⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13b-14a; A.N., vr.9b-10a; Burada geçen hususlar da Attar'ın *Tezkire*'sinde yer almaktadır. (Krş. S. Uludağ, age., s.243.)

²⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a; A.N., vr.10a; Burada anlatılanlar Attar'ın *Tezkire*'sinde de yer almaktadır. (Krş. Attar (Uludağ), age., s.243.)

²⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a; A.N., vr.10a; Bu bölümde anlatılan menkabe Attar'ın *Tezkire*'sinde geçmemektedir.

²⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a; A.N., vr.10a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.243,244.

²⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a-b; A.N., vr.10a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.245.

²⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14b; A.N., vr.10a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.245.

nakledilir.²⁷⁸ Dokuzuncu bölümde Rebi b. Süleyman'ın rüyasında Âdem peygamberin vefat ettiğini görmesi ve bu rüyanın yorumunun İmam-ı Şâfiî'nin ölümüyle ilgili olduğu anlatılır.²⁷⁹ Onuncu bölümde İmam-ı Şâfiî'nin ölmeden önce bir kişiye cenazesini yıkaması için vasiyette bulunmasıyla ilgili rivâyet yer alır.²⁸⁰ On birinci bölümde Rebi' b. Süleyman'ın İmam-ı Şâfiî'nin vefatından sonra rüyasında onu gördüğü, dünyadaki en güzel makamın yetmiş kat daha üstünde olan Allah'ın zatının tecellisinin makamının ona verildiği rivâyeti nakledilir.²⁸¹

6.9. Ahmet b. Hanbel ve Menkabeleri

Birinci bölümde Ahmed b. Hanbel'in²⁸² Allah'ın kulları arasında zamanının en zâhidi, verâ' sahibi, duası makbul kişilerden olduğu ile ilgili bir rivâyet yer alır.²⁸³

²⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14b-15a; A.N., vr.10a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.245.

²⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.246.

²⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.246.

²⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b-11a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.246,247.

²⁸² Ahmed b. Hanbel, Hanbelî mezhebinin imâmıdır. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. 164/780 senesinde Bağdât'ta doğdu. 241/855 senesinde bir cuma günü yine Bağdât'ta vefât etti (31 Temmuz 855). Aslen Basra'lıdır. Babasının ismi Muhammed b. Hanbel'dir. Dedesi Hanbel b. Hilâl, Emevilerin Serahs valisi olarak Basra'dan Horasan'a yerleşmişti. Babası bir subaydı. Annesi ona hâmile iken, ailesi Merv'den Bağdât'a göçmüş ve İbn Hanbel Bağdât'ta doğmuştur. Soy itibariyle, hem anne, hem de babası tarafından Arap asıllıdır. Peygamberimizin soyundandır. Ahmed b. Hanbel daha küçük yaşta babası vefât etmiştir. Otuz yaşında vefât eden babasından ona önemli bir miras kalmamıştı. Onun yetişmesi ile annesi ilgilenmiştir. 179/795 senesinde tahsile başlayıp, 186/802 senesine kadar 7 yıl Bağdât'ta ilim öğrendi. Bundan sonra ilim tahsili için seyahatlere başladı. 186 yılında Basra'ya ve bir yıl sonra da, oradan Hicaz'a gitti. Böylece Kûfe, Basra, Mekke-i mükerrreme, Medîne-i münevvere, Şam ve el-Cezîre'ye giderek hadîs ilmini öğrendi. Hadîs râvilerini bizzat görerek, onlardan hadîs dinledi. Basra ve Hicaz'a beş defa seyahat yapmıştır. Hicaz'a yaptığı ilk seyahatinde, fıkıh ilminde hocası olan, İmâm-ı Şâfiî ile görüşmüştür. Bu görüşme Mekke'de Mescid-i Harâm'da olmuştur. İkinci defa ise, Bağdât'ta buluşmuşlardır. İlim seyahatlerinin çoğuna yaya olarak çıkmıştır. İlk hac seferini 187/803 senesinde yapmıştır. Bundan sonra 191/806 ve 196/811 senelerinde de hacca gitmiştir. Ondan ders alıp, ilimde yetişenlerin sayısı 900 civarındadır. En meşhûr talebeleri şunlardır: “Birinci hanımından olan oğlu Sâlih ve diğer hanımından olan oğlu Abdullah, Ebûbekir el-Esrem, Abdülmelik b. Abdülhamîd el-Meymûn, Ebûbekir el-Mervezî, Harb b. İsmâîl el-Hanzalî, İbrâhîm b. İshâk el-Harbî, Ebû Bekr el-Hallâl.” Bağdât'ta Mu'tezile fırkasına mensûp olanlar, Kur'an-ı Kerîm mahlûktur diyerek, bu inançlarına Abbasî halifesi (813-833) Me'mûn'u da inandırdılar. Bu inancı kabul etmesi için, Ahmed b. Hanbel'i de zorlayıp, Me'mûn vasıtasıyla bu hususta baskı ve işkence yaptılar ve onu 28 ay hapsedtirdiler. Bütün bu baskı ve işkencelere rağmen, o, “Kur'an-ı Kerîm, Allah kelâmıdır. Mahlûk değildir” dedi. İbn Hanbel, Mu'tasım'ın halifelîği sırasında da (833-842) baskı ve işkencelere ma'rûz kaldı. Mütevekkil (847-861) halife olunca, Mu'tezile fırkası mensûplarını saraydan uzaklaştırdı. Fıkıh ve hadîs âlimlerine hürmet ve yakınlık gösterdi. Böylece Ahmed b. Hanbel, yapılan baskı ve işkenceden kurtuldu. Halife diğer âlimlere olduğu gibi Ahmed b. Hanbel'e de maaş bağladı. Ama İbn Hanbel maaşı kabul etmedi. Hatta oğlu Salih, halifenin Isfahan kadılığı teklifini kabul ettiği için oğluna da kırıldı. İbn Hanbel, Abdullah'ın annesi olan ikinci hanımı da vefat edince bir cariye ile evlendi. Ondan da üç oğlu bir kızı oldu. (Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *TDVİA.*, “Ahmed b. Hanbel”, c.2, ss.75-87; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.9,

İkinci bölümde Ahmed b. Hanbel'e hakikat ilmi yani tasavvuf ile ilgili sorular sorulduğunda, bu ilmin Bısr'de olduğunu söyleyerek halkı ona yönlendirdiği anlatılır.²⁸⁴ Üçüncü bölümde Ahmed b. Hanbel'in duası bereketiyle yaşlı bir kadının felç hastalığından şifaya kavuşması rivâyet edilir.²⁸⁵ Dördüncü bölümde Ahmed b. Hanbel'e saygıda kusur etmeyen bir kişinin öldükten sonra Allah tarafından günahlarının affedilip iyi muamele gördüğü ile ilgili bir rüya nakledilir.²⁸⁶ Beşinci bölümde tarihte mihne²⁸⁷ olayları olarak bilinen dönemde Mutezile anlayışını savunan yönetimin Ahmed b. Hanbel'in ihtiyar bedenini kırbaçlatmasını ve ölüm anında onun şeytanla mücadele etmesini anlatan uzun bir rivâyet yer alır.²⁸⁸ Altıncı bölümde Ahmed b. Hanbel'in ölüm anında şeytana karşı mücadele vermesi anlatılır.²⁸⁹ Yedinci bölümde Ahmed b. Hanbel'in cenazesi kaldırılırken yaşanan olağanüstü haller anlatılır.²⁹⁰ Sekizinci bölümde Ahmed b. Hanbel'in cenaze töreninde kırk bin Yahudi ve Hristiyan'ın Müslüman olmasıyla ilgili İmam-ı Şâfiî'nin yorumu ve Ahmed b. Hanbel'in duası rivâyet edilir.²⁹¹ Dokuzuncu bölümde vefatından sonra Ahmed b. Hanbel'i salih bir kişinin rüyasında görmesi, zulme karşı

s.161; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c.2, s.96; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtî'l-Evliyâ*, c.1, s.290; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, c.1, s.195; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.2, s.132; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.190.)

²⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15b; A.N., vr.11a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.250.

²⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15b-16a; A.N., vr.11a.

²⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.249.

²⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11a-11b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.249.

²⁸⁷ Mihne; Birkaç Abbasî halifeleri döneminde halku'l-Kur'ân (Kuran'ın mahluk olup olmadığı) konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen ada denir. Sözlükte "sorguya çekmek, çetin imtihana tâbi tutmak, eziyet etmek" mânâlarındaki mahn kökünden türeyen mihne "sorguya çekip eziyete mâruz bırakma" demektir. Abbasî halifeleri devrinde bazı muhafazakâr âlimlerin sorguya çekilmesi ve bir kısmına eziyet edilmesine ilişkin olaylarla yönetimin bu tutumu mihne diye anılmıştır. Mihne olayı Abbasî halifelerinden Me'mûn 218/833 tarafından başlatılmıştır. Halife Vâsıkbillâh'ın ölümünden sonra gevşemekle birlikte Mutevekkil döneminde birkaç yıl devam etmesinin ardından 234/849'da halku'l-Kur'ân tartışmalarının yasaklanmasıyla sona ermiştir. Ancak tam anlamıyla 237/851-52 yılında sona ermiştir. Mihne olayına dair bilgi veren kaynaklarda konu daha çok Ahmed b. Hanbel ve ona yönelik eziyetler etrafında işlenmiştir. Menâkıb kitapları, yapılan eziyetlere rağmen Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın mahlûk olduğuna ilişkin görüşü reddettiğini belirtmekle birlikte Câhız, Ya'kubî ve İbn Hallikân gibi müellifler onun eziyetlere dayanamadığından Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyerek işkenceden kurtulduğunu kaydeder. Fakat daha sonra Ahmed b. Hanbel hakkında yapılan araştırmalarda onun Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşünde direndiği tespit edilmiştir. (Bkz. Hayrettin Yücesoy, *TDVİA*, "Mihne" maddesi, c.30, ss.26-28.)

²⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.248,249,252.

²⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a-16b; A.N., vr.11b.

²⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.252.

²⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b.

verdiği mücadele sebebiyle Allah'ın onu ödüllendirdiği şeklinde bir rivâyet yer alır.²⁹²

6.10. Dâvud et-Tâî ve Menkabeleri

Dâvud et-Tâî²⁹³ ile ilgili birinci bölümde Abdullah b. Dâvud'un bir rivâyeti yer alır. Ebû Hanîfe'nin en gözde öğrencilerinin adlarını sayılır. Bunlar; Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer b. Huzeyl, Veki' b. Cerrah, Hasan b. Salih, Afiye Üdî, Esed b. Amr, Ali b. Müşir, Yahyâ b. Ebi Zâide, Kasım b. Maan, Dâvud et-Tâî.²⁹⁴ İkinci bölümde; Ebû Hanîfe'nin kendi gözde öğrencileri için söylediği bir sözü nakledilir. Burada Dâvud et-Tâî'nin derslerde Ebû Yûsuf'la yarışıp her defasında galip geldiğine de yer verilmektedir.²⁹⁵ Üçüncü bölümde Dâvud et-Tâî'nin devrinin en faziletli ve en salih zatı olduğuyula ilgili Abdullah b. Dâvud'dan bir rivâyet anlatılır.²⁹⁶ Dördüncü bölümde; Velid eş-Şeybânî'nin bir rivâyeti anlatılır. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri arasında en zeki olanın Dâvud et-Tâî olduğu belirtilir.²⁹⁷

Muharrem Efendi beşinci bölümde, Hafs b. İyas'dan bir nakle yer verir. Ebû Hanîfe'nin derslerinde Dâvud et-Tâî'nin görüşünün her zaman diğer öğrencilerin görüşlerine üstün geldiğini anlatır. Dâvud et-Tâî eğer ilmi müzakereleri bırakmasaydı Ahmed b. Hanbel gibi o da önemli bir mezhebin kurucusu olurdu

²⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.252.

²⁹³ Dâvud et-Tâî'nin tam adı, Ebû Süleyman Dâvud b. Nusayr et-Tâî'dir. Doğum tarihi belli değildir. Zehebî, onun hicri ikinci yüzyılın başlarında doğduğunu yazar. (Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, c.7, s.423) Dâvud et-Tâî, Ebû Hanîfe'nin en gözde talebelerindendir. Yirmi sene Ebû Hanîfe'nin derslerine devam etti, hadis ve fıkıh okudu. Özellikle fıkıh ilminde talebelerin içinde en önde olanıydı. Aslen Horasanlı'dır. Habîb-i Acemî'nin halifesiydi. Mürşidinin Habîb er-Rai adında birisinin olduğu da söylenir. Dâvud et-Tâî, Marûf Kerhî'nin de mürşidiydi. Dâvud et-Tâî, Arapçayı zamanının en fasih konuşanıydı. Hârûn Reşîd başta olmak üzere makam sahiplerinin hediyelerini kabul etmedi. Bağdât'ta 160/776 veya 165/781 yıllarında vefat ettiğiyle ilgili farklı rivayetler vardır. (Bkz. İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*, th.:İhsan Abbas, c.2, s.259; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.7, s.336-342; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.76; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), s.253; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, ss.219-224; *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.123; *Risâle-i Kuşeyrî*, th.:Abdulhalim Mahmud, s.59; Hucvirî,(Uludağ), *Keşfü'l-Mahcûb*, s.175; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, s.320; Nebhânî, *Câmiu'l-Kerâmatü'l-Evliyâ*, c.2, s.346; Câmî, *Nefehatü'l-üns*, s.163; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, c.7, s.422-425; Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fî'l-İslam*, c.3, ss.248-251; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.3, s.131; Mustafa Kara, *TDVİA*, "Dâvud et-Tâî", c.9, ss.48-49.)

²⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b-17a; A.N., vr.11b-12a.

²⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

²⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

²⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

görüşüne yer verir.²⁹⁸ Altıncı bölümde; Muhammed b. Süveyd et-Tâî'nin bir rivâyetini nakleder: Dâvud et-Tâî'nin sabah Ebû Hanife'nin dersine en erken giden öğrencisi olduğu, sonra dersleri boşladığı, insanlardan uzaklaşıp uzlet hayatına başladığı, hatta Ebû Hanife'nin bu dönemde birkaç defa Dâvud et-Tâî'yi ziyaret için evine gittiği ile ilgili bilgileri anlatır.²⁹⁹ Yedinci bölümde; Kasım b. Maan'ın Dâvud et-Tâî ile aralarında geçen vird konulu bir hatırasını naklettiği rivâyet yer alır.³⁰⁰ Sekizinci bölümde; Ebû Hanife'nin oğlu Hammad'ın bir rivâyeti yer alır. İlim meclislerinden ayrılıp uzlete çekilen Dâvud et-Tâî'nin geçim sıkıntısı çekmemesi için hocası Ebû Hanife'nin oğlu Hammad'la ona para göndermesi anlatılır. Bu durum karşısında Dâvud et-Tâî'nin yapmış olduğu etkileyici yoruma yer verilir.³⁰¹

Muharrem Efendi dokuzuncu bölümde Dâvud et-Tâî'nin zühd ve verâ'ıyla ilgili Hammad'ın yapmış olduğu bir rivâyete yer verir.³⁰² Onuncu bölümde Dâvud et-Tâî'nin kendinden geçip manevi sarhoşluklar ve baygınlık hali yaşadığı ile ilgili Şuayb b. Harb'in rivâyeti aktarılmaktadır.³⁰³ On birinci bölümde Dâvud et-Tâî'nin yanına gelen vezir yardımcısına onun hiç iltifat etmemesinin Dâvud'un vuslat makamına ulaşmasıyla açıklandığı bir rivâyet nakledilir.³⁰⁴ On ikinci bölümde gayb âleminde gelen bazı manevi varlıklarla Dâvud et-Tâî'nin görüştüğüne Sehl b. Amr'ın şahitlik ettiğini belirten bir rivâyet yer almaktadır.³⁰⁵ On üçüncü bölümde Velid b. Ukbe'nin Dâvud et-Tâî'nin mücâhadesiyle ilgili bir rivâyeti yer alır.³⁰⁶ On dördüncü bölümde Ebû Hanife'nin oğlu Hammad'ın bir rivâyeti anlatılır. Dâvud et-Tâî'nin zühd anlayışına örnek verilir.³⁰⁷

²⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

²⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

³⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a; Vârid, sâlikin kalbine ansızın gelen hal, ilham anlamında tasavvufî bir terimdir. (Ayrıntı için bkz. Semih Ceyhan, *TDVİA., "Vârid" maddesi*, c.42, ss.519-520.)

³⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a-17b; A.N., vr.12a.

³⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17b; A.N., vr.12a-12b.

³⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17b; A.N., vr.12b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.254; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.124.

³⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17b-18a; A.N., vr.12b.

³⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a; A.N., vr.12b.

³⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a; A.N., vr.12b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.254.

³⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a-18b; A.N., vr.12b-13a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., ss.123-124.

Muharrem Efendi on beşinci bölümde, Velid b. Ukbe'nin rivâyetini nakleder. Bu nakilde bazı hayırlı gibi gözüken işlerin aslında kişinin helakına, yine bazı kötü gibi gözüken işlerin aslında kişinin dinindeki ve dünyasındaki mutluluğunun kaynağı olduğu şeklindeki Dâvud et-Tâî'nin bir sözüne vurgu yapar.³⁰⁸ On altıncı bölümde Allah'ın bir kulu isyan zilletinden takvâ izzetine hangi özelliklerle çıkaracağı ile ilgili Muhammed b. Yahyâ et-Tâî'nin rivâyet ettiği Dâvud et-Tâî'nin bir sözü aktarılır.³⁰⁹ On yedinci bölümde cenneti isteyen bir hurma satıcısını Dâvud et-Tâî'nin imtihan etmesi ile ilgili İbn Münhal et-Tâî'nin bir rivâyeti anlatılır.³¹⁰ On sekizinci bölümde Hammad'ın Dâvud et-Tâî'yi vefatından önce en son görüşündeki onun tefekkür ve sekr halini anlattığı bir rivâyet yer almaktadır.³¹¹

Muharrem Efendi on dokuzuncu bölümde, Dâvud et-Tâî'nin zühd hayatını seçmesinin sebebinin anlatıldığı Kuşeyrî'nin rivâyetini nakletmektedir.³¹² Yirminci bölümde ise Dâvud et-Tâî'nin züht hayatına yönelmesinin sebebinin açıklayan başka bir rivâyeti aktarmaktadır.³¹³ Yirmi birinci bölümde Dâvud et-Tâî'ye kalan miras'ın yirmi yıl onun geçimini karşıladığını anlatan Yûsuf b. Esbât'ın bir rivâyeti yer alır.³¹⁴ Yirmi ikinci bölümde Dâvud et-Tâî'nin mürüvvet ile ilgili bir menkabesi anlatılır.³¹⁵ Yirmi üçüncü bölümde Dâvud et-Tâî'nin açlık ve zühdüyle ilgili ebesinin rivâyeti yer alır.³¹⁶ Yirmi dördüncü bölümde Ebû Rebi' Vâsıtî'nin rivâyet ettiği Dâvud et-Tâî'nin zühd ile ilgili bir öğüdünü nakledilir.³¹⁷ Yirmi beşinci bölümde Dâvud et-Tâî'nin vefat edeceğini komşularından salih olanların rüyalarında gördükleriyle ilgili rivâyet yer alır. En son kısımda da Muharrem Efendi, Dâvud et-Tâî'nin 165 senesinde vefat ettiğini, *Nefahât*'ta da böyle geçtiğini yazar.³¹⁸

³⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b; A.N., vr.13a.

³⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b; A.N., vr.13a.

³¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b; A.N., vr.13a.

³¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b-19a; A.N., vr.13a.

³¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13a-b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.123.

³¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.123.

³¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.123; Attar (Uludağ), age., s.254.

³¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.124.

³¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b;

³¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a-19b; A.N., vr.13b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.124; Attar (Uludağ), Age., s.255.

³¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b; A.N., vr.13b; Kuşeyrî *Risale*'sinde Dâvud et-Tâî'nin vefat tarihi için 165/781 yazılıdır. (Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.124.) *Künûz*'da Muharrem Efendi'nin

6.11. Ca'fer es-Sâdık ve Menkabeleri

Muharrem Efendi bu bölüme, Mustafa dininin sultanı, nübüvvet hücceti ve burhanı, nebi sülalesinden, Hz Ali'nin torunu Ebû Muhammed Ca'fer-i Sâdık³¹⁹ şeklinde bir giriş ile başlamaktadır.³²⁰ Birinci bölümde Ca'fer-i Sâdık'ın ahirette şefa'at istemesiyle ilgili bir rivâyet yer alır.³²¹ İkinci bölümde Ca'fer-i Sâdık'ın vefatının kalmadığı ile ilgili bir sözü ve iki beyitlik farsça bir şiir nakledilir.³²² Üçüncü bölümde Dâvud et-Tâî'nin Ca'fer-i Sâdık'tan nasihat istemesi ve ona Ca'fer-i Sâdık'ın verdiği cevap rivâyet edilir.³²³ Dördüncü bölümde Ca'fer-i Sâdık'ı haksız yere öldürtmek isteyen Abbasilerin ikinci halifesi Mansûr b. Abdullah'ın manen cezalandırılmasını konu alan bir rivâyet anlatılmaktadır.³²⁴ Beşinci bölümde Ca'fer-i Sâdık'ın içinin hakla dışının ise halkla olduğunu konu alan bir rivâyet yer

Nefahât'ta da aynı tarihin geçtiğini belirtmesine rağmen *Nefahât* Tercümesinde Dâvud et-Tâî'nin vefat tarihi belirtilmemiştir. (Krş. Câmi (Uludağ, Kara), age., ss.163,164.)

³¹⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın tam adı, Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeyni'l-Âbidîn'dir. İsnâaşeriyye'nin altıncı, İsmailiyye'nin beşinci imamıdır. Ca'ferî fıkhnın kurucusudur. Peygamberimizin torunu Ca'fer-i Sâdık, 80/699 veya 83/702 yılında Medine'de doğdu. Babası İsnâaşeriyye'nin beşinci imamı Muhammed el-Bakır, annesi Hz Ebubekir'in torunu olan Kasım b. Muhammed'in kızı Ümmü Ferve'dir. Altmışbeş senelik ömrünün otuzdört senesinde imamlık yaptı. 148/765 senesinde Medine'de vefât etti. Şii rivayetler onun Abbasi halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından zehirlenerek öldürüldüğü şeklindedir. Kabri, Cennetü'l-Bâkî'de olup, babası Muhammed el-Bakır'ın ve dedesi Zeyne'l-Abidin'in kabirlerinin yanındadır. İlmî, oniki imâmdan beşincisi olan babası Muhammed el-Bakır'dan öğrendi. Hadis rivayet eden sika râvîlerdendir. Ca'fer es-Sâdık tasavvuf tarihinde de önemli bir yere sahiptir. İlk süfîlerin hayat hikâyelerini anlatan Ebû Nasr es-Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi mutasavvıf müelliflerin ondan hiç bahsetmemiş veya nadiren atıfta bulunmuş olmalarına karşılık Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*'da ona geniş yer ayırmıştır (c.1, ss.3-20). Attâr ise *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserine onunla başlar. Bütün süfîlerin evliyâdan saydıkları Ca'fer es-Sâdık tarikat silsilelerinde de önemli bir yer tutar. Nakşibendiyye ve Bektâşiyye mensupları ona tarikat silsilelerinde yer verir, Bâyezid el-Bistâmî'yi onun müridi olarak görürler. Kimyanın babası sayılan Câbir, Ca'fer-i Sâdık'ın talebesidir. İmâm-ı Ca'fer'in en meşhûr talebelerinden birisi de, Hanefî Mezhebi'nin kurucusu Ebû Hanîfe Nûman b. Sâbit'tir. (Bkz. Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.87; Mustafa Öz, *TDVİA*. "Ca'fer es-Sadık", c.7, ss.1-3; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.1, ss.3-20, c.3, s.192; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.2, s.94; Juan Campo, *Encyclopedia of Islam*, "Jaafar al-Sadiq", s.386; Neşşar, *Neşetü'l-Fikri'l-felsefi fi'l-İslam*, c.2, ss.162-168, 171-172; Celal Kırcı, "Ca'fer es-Sadık ve Ona İzafe Edilen Tefsiri", ss.95-112; Brill, EI¹(ing.), "Djafar al-Sadık", c.2, ss.374-375.)

³²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b; A.N., vr.13b; Muharrem Efendi'nin buradaki ifadelerine yakın ifadeler Attâr'ın *Tezkire'sinde* yer almaktadır. (Krş. Attâr (Uludağ), age., s.51.)

³²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b; A.N., vr.13b; Aynı menkabeyi krş. Attâr (Uludağ), age.,s.53.

³²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b-20a; A.N., vr.13b-14a; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attâr (Uludağ), age., s.53.

³²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20a; A.N., vr.14a; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attâr (Uludağ), age., s.53.

³²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20a-20b; A.N., vr.14a-14b; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attâr (Uludağ), age., ss.52,53.

almaktadır.³²⁵ Altıncı bölümde dinarları çalınan bir tüccarla Ca'fer-i Sâdık arasında geçen bir menkabe anlatılır.³²⁶ Yedinci bölümde Ca'fer-i Sâdık'ın hiç yoktan elbise edinme kerâmetiyle ilgili bir rivâyet yer alır.³²⁷

6.12. Üveys el-Karanî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi bu konuya tabiîn neslinden en çok methedilen, gayb erenlerinden kırkların öncüsü, zâhidlerin sultanı, âbidlerin burhanı, Yemen'in parlak yıldızı, Üveys el-Karanî³²⁸ şeklinde bir girişle başlar. Birinci bölümde Üveys el-Karanî'nin Allah'a olan sevgisini ve peygambere olan sevgisini örnek gösteren iki tane hadis-i şerif nakleder.³²⁹ İkinci bölümde Nebi aleyhisselam'ın bazen yüzünü Yemen'e doğru çevirip "*Rahman'ın nefesini Yemen tarafında buluyorum*" diye nakledilen bir hadis-i şerife "*Yemen tarafından burnuma rahmet kokusu geliyor*" şeklinde yapılan bir yorum rivâyet edilir.³³⁰ Üçüncü bölümde *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da Attar'ın rivâyet ettiği belirtilen garib hadis nakledilir. Kıyamet koptuktan sonra Allah'ın Üveys el-Karanî suretinde yetmiş bin melek yaratacağı, dünyadayken Üveys'i hakkıyla kimsenin tanıyamadığı gibi ahirette de gerçek Üveys'i kimsenin

³²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20b; A.N., vr.14b; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attar (Uludağ), age., s.53.

³²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20b-21a; A.N., vr.14b; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attar (Uludağ), age., s.54.

³²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a; A.N., vr.14b; Aynı menkabeyi karşılaştırınız: Attar (Uludağ), age., s.54.

³²⁸ Üveys el-Karanî, tabiînin büyüklerindendir. İsmi Ebû Amr Üveys b. Âmir b. Cez' b. Mâlik el-Karanî'dir. Yemen'in Karn köyünde doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. 37/657 senesinde Sıffin'de Hz Ali tarafında savaşıırken şehit edildi. Peygamberimizin sağlığında müslüman oldu. Fakat Peygamberimizi dünya gözüyle göremediği için sahâbî olamadı. Tabiînin büyüklerinden olduğu hadis-i şerifte bildirildi. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Medine'ye geldi. Çok alâka ve hürmet gördü, önceleri kendi memleketi Yemen'de yaşadı. Sonra Basra'ya gitti. Veysel Karânî, Yemen'de iken deve güder, geçimini onunla temin ederdi. Geçimi ve yaşamı pek sadeydi. Hasta, âmâ ve ihtiyar annesinden başka kimsesi yoktu. Güttüğü develer için belli bir ücret istemez, ne verirlerse onu alırdı. Tasavvufta üveysî meşrep geleneğinin temsilcisidir. (Bkz. Necdet Tosun, *TDVİA.*, "*Üveys el-Karanî*" maddesi, c.43, ss.74-75; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.87; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.149; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), ss.291-292; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.84; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.42; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.57-64; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.15-24; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.2, s.87; Nebhânî, *Câmî-u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.1, s.364; Brill, *The Encyclopaedia of islam*, c.10, s.957.)

³²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a; A.N., vr.14b.

³³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a-b; A.N., vr.14b-15a; "Rahman'ın nefesini Yemen'den alıyorum" hadis-i şerifiyle Üveys el-Karanî'nin kastedildiği belirtilmektedir. (Necdet Tosun, *TDVİA.*, "*Üveys el-Karanî*" maddesi, c.43, s.74.) Hadis için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 800. hadis, c.1, s.231.

tanıyamayacağı, sadece Allah'ın dilediklerinin tanıyacağı ile ilgili bir rivâyet yer alır.³³¹ Dördüncü bölümde cennette Hz Muhammed (s.a.v.), Üveys'in kendisini görmek isteyip istemediğini sorar. Devamlı Rabbini gören birisinin başkasını görmeye ihtiyaç duymayacağı söylenir. Bu rivâyette Hz Muhammed (s.a.v.)'in hakkını ihlal olup olmadığı yorumlanır.³³²

Muharrem Efendi beşinci bölümde koyunlarının çokluğu ile meşhur olan Rebîa ve Mudar kabilelerinin koyunlarının kılları adedince Üveys el-Karanî'nin ahirette müminlere şefaet edeceğini ve Hz Ömer ile Hz Ali'nin onu göreceğini nakleder.³³³ Altıncı bölümde Resulullah'ın vefat etmeden önce Hz Ömer ile Hz Ali'yi çağırıp hırkasını Üveys el-Karanî'ye götürmelerini onlara vasiyyet etmesi, ardından da Üveys'in bu hırkayı giyip Peygamberimizin ümmeti için dua etmesini istemesi, onların da Hz Ebûbekir'in hilafetinden sonra bu vasiyeti yerine getirdikleri ile ilgili uzunca bir rivâyet nakledilir. Bu menkabeyle üveysîlik³³⁴ kavramına vurgu yapılmaktadır.³³⁵

Muharrem Efendi yedinci bölümde Herem b. Hibban'ın Üveys el-Karanî ile aralarında geçen konuşmaları rivâyet eder.³³⁶ Sekizinci bölümde Üveys el-Karanî'nin iman ettikten sonra hiçbir gece sabaha kadar tam uyku uyumadığı anlatılır.³³⁷ Dokuzuncu bölümde Üveys el-Karanî'nin namazda huşû nedir ve hudû' nedir sorusuna verdiği cevap aktarılır.³³⁸ Onuncu bölümde Üveys el-Karanî'ye nasılsın diye soran birisine verdiği cevap rivâyet edilir. "Çoğun azına da vah, uzun yola da vah" yani çok sandığım amelim ahirette az çıkarsa işte o zaman vah, uzun yıllar yaşadım hesabı da çetin işte ona da vah şeklinde bir cevaba yer verilir.³³⁹ On birinci bölümde kim üç şeyi alışkanlık haline getirirse o kişiye cehennemden daha yakın

³³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b; A.N., vr.15a; Üveys el-Karanî ile ilgili hadislerin değerlendirilmesi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Üveys el-Karanî ve Üveysîlik*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, ss.45-57; Ayrıca bu menkabeyi karşılaştırabilirsiniz: Attar (Uludağ), age., s.57.

³³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.57.

³³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b-22a; Rivayetler için bkz. Attar (Uludağ), age., s.57.

³³⁴ Üveysîlik için bkz.Necdet Tosun, *TDVİA.*, "*Üveysîlik*" maddesi, İstanbul 2012, c.42, ss.400-401.

³³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.22a-24a; A.N., vr.16a -16b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.58-60.

³³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.24a-25a; A.N., vr.16b -17a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.60-62.

³³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.62.

³³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.62.

³³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.62.

hiçbir şeyin olmayacağıyla ilgili Üveys el-Karanî'nin görüşü nakledilmektedir.³⁴⁰ On ikinci bölümde günlerce aç kalıp hiçbir şey yemediği günlerden birisinde Üveys el-Karanî'nin sokağa çıkması ve sokakta olağanüstü bazı haller yaşaması ve bu konuda bir hadis anlatılır.³⁴¹

Muharrem Efendi on üçüncü bölümde bazı tasavvufî kavramları birbiriyle ilişkili olarak açıklayan Üveys el-Karanî'nin bir sözünü nakleder. Bunlar: Rifa't, tevâzu, riyâset, mürüvvet, sadâkat, fahr, fakr, kerâmet, takvâ, şeref, kanaat, zühd.³⁴² On dördüncü bölümde "üveysî meşreb" kavramı üzerinde durulur.³⁴³ On beşinci bölümde Üveys el-Karanî'nin vefatı yaklaştığında Halife Hz Ali'nin yanına gidip savaşmak için izin istemesi, daha sonra da bir savaşta şehit düşmesi rivâyet edilir.³⁴⁴

³⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.62.

³⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a-25b; A.N., vr.17b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.63.

³⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.63.

³⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.64.

³⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.64.

6.13. Hasan el-Basrî³⁴⁵ ve Menkabeleri

Mutlak mürşit, muhakkîk şeyh, nebevî ilimlerin vârisi, Nebi Mustafa'nın şeriatını yaşayan, ehl-i sünnetin reisi, ümmetin yol göstericisi Hasan el-Basrî şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar.³⁴⁶ Birinci bölümde Hasan el-Basrî'nin menkabelerinin sayısız olduğu, onun havf ve haşyetin doruğunda olduğu, sürekli ağladığı, hatta onun güldüğünü hiç kimsenin görmediğiyle ilgili genel karakterini nakleden bir rivâyet yer alır.³⁴⁷ Hasan el-Basrî'nin tasavvufta Basra ekolünün öncüsü sayılması, özellikle mehâfetullah, haşyet ve takvâ kavramlarının temsilcisi olarak kabul görmesi anlatılır.

Muharrem Efendi ikinci bölümde Hasan el-Basrî'nin henüz bebekken Hz Ömer'e götürülmesi, Hz Ömer'in ona Hasan isminin verilmesini tavsiye etmesi, bebeğin yüzü güzel olduğu için bu ismin ona yakışacağını söylemesiyle ilgili bir rivâyet nakleder.³⁴⁸ Üçüncü bölümde Peygamberimizin eşlerinden Ümmü

³⁴⁵ Hasan el-Basrî'nin tam adı, Ebû Saîd Hasan b. Ebû'l-Hasan Yesâri'l-Basrî'dir. Tâbiînin büyüklerindendir. Basrî nisbetiyle şöhret bulmuştur. Babası, ashaptan Zeyd b. Sâbit el-Ensârî'nin kölesi, annesi Hayre ise, sevgili Peygamberimizin zevcelerinden, Ümmü Seleme'nin câriyesiydi. 21/641 senesinde Medîne'de doğdu. 110/728'de Basra'da vefât etti. Hz. Ömer'in halifeliği zamânında dünyâya gelen Hasan el-Basrî'nin annesi ve babası, oğulları doğunca âzâd edildiler. Annesi hizmetini görmeye gittiğinde, Ümmü Seleme vâlidemiz, onu kucağına alarak bağrına basıp, duâ etti. Çocukluğu Medîne-i Münevvere'de geçen Hasan el-Basrî, Arap lisânını iyice öğrendi. Yüz otuz civârında Sahâbe-i Kirâm'dan ilim ve feyz alıp hadîs-i şerîf rivâyet etti. On beş yaşından sonra Medîne'den ayrılarak, önemli ilim merkezlerinden biri olan Basra'ya gitti. Orada Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Abdurrahmân b. Semüre, Semüre b. Cündeb, Ma'kel b. Yesâr ve el-Esved b. Serî gibi büyüklerin derslerine ve sohbetlerine devâm etti. Abdurrahmân b. Semüre komutasındaki orduyla beraber Sicistan'a gitti. Yine İbn-i Ziyâd Horasan'a vâli olunca, onunla birlikte Horasan'a gitti. Bu zaman zarfında birçok Sahâbî ile görüşüp hadîs-i şerîf rivâyet etti ve onlardan ilim tahsil etti. Daha sonra tekrar Basra'ya dönüp, oradaki Sahâbîlerden ve Tâbiînin büyüklerinden ders almaya devam etti. Fetvâ vermeye ve talebe yetiştirmeye başladı. İlimdeki şöhreti, güzel ahlâkı ve ilim öğretmedeki üstünlüğü her taraftan duyulup, derslerine, vaâzlarına ve sohbetlerine gelenler çoğaldı. Evi, sohbetinden istifâde etmek için gelenlerle dolup taşı. Zamanının devlet adamlarının da ilminden istifâde ettiği Hasan el-Basrî, bir müddet Basra kâdılığı yaptı. Ömrünün son yılları hastalık ile geçen Hasan el-Basrî, 88 yaşındayken, bir cuma günü Basra'da vefât etti. (Bkz. H.Ritter, *MEB. İA. "Hasan Basrî" maddesi*, c.5/1, ss.315-316; Süleyman Uludağ, "*Hasan el-Basrî*", *TDVİA.*, c.16, s.292; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.88; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.152; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), ss.294-295; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.91; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.45; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.65-79; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.24-40; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ* c.2, s.131; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.1, s.21; Brill, *EI*^I, c.3, s.247; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, ss.181-186.)

³⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b.

³⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.17b.

³⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.17b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.65.

Seleme'nin³⁴⁹ bazen Hasan el-Basrî'yi emzirdiği rivâyetine yer verir.³⁵⁰ Dördüncü bölümde Hasan el-Basrî, henüz bebekken Nebi aleyhisselamın duasının bereketiyle hem Ümmü Seleme'nin göğüsleri sütle dolardı ve bebeği emzirirdi hem de Hz. Peygamber, Hasan'ın nübüvvet ilmine ve salih amellere kavuşması için dua ederdi şeklinde bir nakil yapılır.³⁵¹ Beşinci bölümde Hasan el-Basrî'nin bebekken Resulullah'ın bardağındaki suyu içmesi üzerine Peygamberimizin duası ile nübüvvet ilmine varis olması rivâyeti yer alır.³⁵² Altıncı bölümde Hasan el-Basrî'nin zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır. Uzunca bir rivâyete yer verilir.³⁵³ Yedinci bölümde Hasan el-Basrî'nin ilim ve fazilette üstünlüklerinin nedenleri sıralanır.³⁵⁴ Sekizinci bölümde kalbi uyanık olan ehlullahtan Râbiatü'l-Adeviyye'nin Hasan el-Basrî'nin sohbetlerinde bulunduğu anlarda bast halinin vuku bulması ile ilgili üç ayrı rivâyet anlatılır.³⁵⁵ Dokuzuncu bölümde vaazdan etkilenmeyen kalplerin, ölü kalpler olduğu ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu nakledilir.³⁵⁶

³⁴⁹ Ümmü Seleme Hind bint Ebi Ümeyye Süheyl (Ebi Ümeyye Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureyşîyye el-Mahzûmiyye (ö.62/681) Hz. Peygamberin hanımı seksen dört yaşında vefat ettiğine göre 597 yılında doğmuş olmalı. (Bkz. M. Yaşar Kandemir, *TDVİA.*, “Ümmü Seleme” maddesi, c.42, ss.328-330, İstanbul 2012.)

³⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.65.

³⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Attar'ın *Tezkire*'sinde peygamberimizin Hasan el-Basrî'yi gördüğü yer almaz. Ancak Ümmü Seleme'nin ona şefkati rivayet edilir. (Krş. Attar (Uludağ), age., s.65.) Bu menkabeye göre, henüz bebek olan Hasan el-Basrî'yi, Peygamberimizin görmüş olması gerekiyor. Oysa Hasan el-Basrî, 21/641 yılında Hz. Ömer'in halifeliği döneminde doğmuştur. Zaten Muharrem Efendi de *Künûz'da* Hasan el-Basrî'nin Hz. Ömer'in hilafeti döneminde doğup 110 yılında vefat ettiğini *Ravzatü'l-Menâzır'dan* nakletmektedir. (Bkz. İbn Şahne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.130.) Bu menkabe klasik tasavvufî eserlerde geçmemektedir. (Bkz. Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.2, s.131; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.17; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ*, c.1, s.21; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, ss.288, 296, 330, 359, 469; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.201.)

³⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Hasan el-Basrî, 21/641 yılında Hz. Ömer'in halifeliği döneminde doğduğuna göre bu menkabe tarihi gerçeklere uymamaktadır. Bu çelişkiye rağmen aynı menkabe Attar'ın *Tezkire*'sinde de yer almaktadır. Zaten Muharrem Efendi de *Künûz'da* Hasan el-Basrî'nin Hz. Ömer'in hilafeti döneminde doğup 110 yılında vefat ettiği naklini *Ravzatü'l-Menâzır'dan* yapmaktadır. (Krş. Attar (Uludağ), age.,s.65.) Câmi'nin *Nefahât*'ında ise Hasan el-Basrî'ye hiç yer verilmemiştir. En eski tasavvuf klasiklerinden olan Kuşeyrî'nin *Risâlesi*'nde ve Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'unda, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif*'inde Hasan el-Basrî'nin hayatı anlatılırken bu menkabeye yer verilmediğini görmekteyiz.(Bkz. Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ*,c.1, s.21; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif* (Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), ss.9,25,47,50,73,79,468; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, ss.36,42,250,251,256,279, 284,298, 371,406,457,579; Hucvirî, *Keşfü'l- Mahcûb* (Uludağ) ss.152-153.)

³⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a-27a; A.N., vr.18a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.65-67.

³⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27a; A.N., vr.18b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.67.

³⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27a-b; A.N., vr.18b-19a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.67.

³⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27b; A.N., vr.19a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.67.

Onuncu bölümde Hasan el-Basrî'yi bazı davranışlarından dolayı suçlayanlara onun verdiği cevap yer alır. Yüce Allah'a ve O'nun resulüne yapılan yakışıksız vasıfların kendisine yapılandan daha kötü olduğu ile ilgili Hasan el-Basrî'nin yorumu ve ardından da konuyla ilgili birkaç beyt yer alır.³⁵⁷

Muharrem Efendi on birinci bölümde, mecliste vecd ile bağırmanın bir kısmının şeytandan olduğu ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir görüşüne yer verir.³⁵⁸ On ikinci bölümde Hasan el-Basrî'yi katletmek için onun vaaz verdiği mekana askerleriyle kılıçlarını kınından çıkarıp gelen Haccac'a³⁵⁹ karşı Hasan el-Basrî'nin iki yüzlü davranmayıp dik durmasını anlatır.³⁶⁰ On üçüncü bölümde Hasan el-Basrî'nin Allah korkusundan dolayı kendisini bütün insanların en günahkârı olarak gördüğüyle ilgili sözleri rivâyet edilir.³⁶¹ On dördüncü bölümde cehennemden en son çıkacak olan kişinin Hannad olduğunu anlatan hadis-i şerif ile ilgili Hasan el-Basrî'nin yorumu nakledilir.³⁶²

Muharrem Efendi Hasan el-Basrî'nin kerâmetleriyle devam eder. On beşinci bölümde Hasan el-Basrî'nin evinin oluşundan onun gözyaşının akması ile ilgili bir kerâmetini anlatır.³⁶³ On altıncı bölümde bir kişinin mezara defninde orada bulunan Hasan el-Basrî'nin akıttığı gözyaşlarıyla toprağın ıslanması kerâmeti rivâyet edilir.³⁶⁴ On yedinci bölümde kabirlerin yanından geçen Hasan el-Basrî'nin yanındakilere

³⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27b-28a; A.N., vr.19a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.68.

³⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.68.

³⁵⁹ Haccac'ın tam adı, Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî'dir. (ö. 95/714) "Zalim" lakabıyla meşhur Emevî valisi ve Emevî devletinin ünlü komutanıdır. 41/661 yılında Taif'te doğdu. Gençliğinin ilk yıllarına dâir bilgi çok azdır. Mervanoğullarının hizmetine giren Haccâc'ı, halife Abdülmelik komutan yaptı. 75/694 yılında Hicaz ve Irak vâlisi oldu. 86 yılında Velid'in halife olması ile yetkileri daha çok arttırıldı. Onun valiliği sırasında Hâricîler'in İran'daki Mutarrif b. Mugire'nin Medâin'deki, Şebîb b. Yezîd'in Musul'daki ve Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Horasan'daki isyanlarını bastırdı. Ömrünü ülke içindeki kargaşalık ve siyâsî isyanları bastırmakla geçiren Haccâc, çabuk yıprandı. 95/714 yılında Vâsıt şehrinde valiyken vefât etti. Şehrin bilinmeyen bir yerine gömüldü. (Bkz. H. Lammens, *MEB. İA. "Haccac" maddesi*, c.5/1, ss.18-20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c.1,ss. 87-88; c.5,ss. 228-229, 543; *el-Kâmil*, c.2,s. 280; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c.8,ss. 329, 334-336, 337, 352; c.9,ss.124-125. 128-129; Ahmet Lütfî Kazancı, "*Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî*", Uludağ Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, IV/4, Bursa 1993. ss. 117-127; İrfan Aycan, *TDVİA.*, "*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*" maddesi, c.14, ss.427,428.)

³⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a; Attar (Uludağ),age., s.68.

³⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a-b; Attar (Uludağ),age., s.69.

³⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a-b; A.N., vr.19b; Attar (Uludağ),age., s.69.

³⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.69-70.

³⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.70.

dünyanın geçiciliği ile ilgili bir öğüdü nakledilir.³⁶⁵ On sekizinci bölümde Allah tarafından âlimlere dünyada verilen cezanın ne olduğu ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın sorusu ve bu soruya Hasan el-Basrî'nin verdiği cevaba yer verilir.³⁶⁶ On dokuzuncu bölümde Hasan el-Basrî'nin görünmeyen bazı ruhânî varlıklarla toplantı yaptığını konu alan bir menkabe rivâyet edilir.³⁶⁷ Yirminci bölümde bir öğrencisine şehvetle bakıp bundan dolayı da manevî ceza alan bir âlimin Hasan el-Basrî'den manevi tedavi için yardım istemesi ve onun aracılığıyla tedavi olması uzunca nakledilir.³⁶⁸ Yirmi birinci bölümde atı çalınan ve ondan başka mal varlığı olmayan birisinin Hasan el-Basrî'ye gelerek atının bulunması için ondan dua istemesi anlatılır.³⁶⁹ Yirmi ikinci bölümde Hasan el-Basrî'nin Mecusî bir komşusunun müslüman olmasına vesile olması ve ikisi arasında geçen tartışmaları konu edinen uzunca bir nakil aktarılır.³⁷⁰

Muharrem Efendi daha sonra Hasan el-Basrî'nin hayata bakış açısını ve etik felsefesini yansıtan menkabeleri sıralar. Yirmi üçüncü bölümde Hasan el-Basrî'nin ölünceye kadar kendisini hiçbir varlıktan üstün görmemesine sebep olan Dicle nehri kenarında bir zenci ile aralarında geçen olay anlatılır.³⁷¹ Yirmi dördüncü bölümde Hasan el-Basrî, bir gece meşaleyle yoldan geçen bir gence meşalenin aydınlığını nereden aldığını sorar. Genç, hemen meşaleyi söndürerek Hasan el-Basrî aydınlığın şu an nereye gittiğini söyleyebilirse, aydınlığın nereden geldiğini de kendisinin cevaplandırabileceğini söyler. Bu açıklamaya Hasan el-Basrî'nin sessiz kaldığı rivâyet edilir.³⁷² Yirmi beşinci bölümde Hasan el-Basrî'ye gelip dini soru soran genç bir bayanın dini tesettür kurallarına uymaması üzerine onu Hasan el-Basrî'nin uyarmasının onun ilahi aşktaki zühdünün değil dini emirlerdeki zühdünün gereği olduğu anlatılır.³⁷³ Yirmi altıncı bölümde Allah'ın emirlerinden sorumlu olmayan

³⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.70.

³⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.71.

³⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b-29a; A.N., vr.19b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.71.

³⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.29a-b; A.N., vr.19b-20a; Menkabedeki kıraat aliminin Ebû Amr olduğu Attar'ın *Tezkire*'sinde geçer. Menkabe için bkz. Attar (Uludağ), age., s.71.

³⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.29b-30a; A.N., vr.20a-b; Attar'ın *Tezkire*'sinde atı sakatlanan adam şeklinde geçer. Krş. Attar (Uludağ), age., s.72.

³⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.30a-31a; A.N., vr.20b-21a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.72-73.

³⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31a; A.N., vr.21a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.73-74.

³⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31a-b; A.N., vr.21a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.74.

³⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b; A.N., vr.21a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.75.

koyunların kurallara uyma konusunda vaizlerden öğüt dinleyip de Allah'ın yasakladığı haramları işlemeye ısrar eden kişilerden daha hassas oldukları ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu nakledilir.³⁷⁴ Yirmi yedinci bölümde Peygamberimizin “*Bir saatlik tefekkür, bir senelik nafile ibadetten daha hayırlıdır*” hadisi³⁷⁵ konusunda Hasan el-Basrî'nin iki yorumu anlatılır. Ardından da dünya malının değersizliği ile ilgili Hasan el-Basrî'nin üç tane sözü rivâyet edilir.³⁷⁶ Yirmi sekizinci bölümde dünyadayken Allah rızası için dost olanların ahiretteki dostluğunun sabit olup baki kalacağı, dünyadaki eşlerimizin ve çocuklarımızın ise ahirette bize düşman olacağı ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumuna yer verilir.³⁷⁷

Muharrem Efendi yirmi dokuzuncu bölümde, dinen bakmakla mükellef olduğumuz kişilerden dolayı ahirette hesap ve sorgu olacağı, onların ihtiyaçlarını temin ettikten sonra din kardeşlerine verilen ziyafette ise ahirette hesap ve sorgu olmayacağı ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumunu anlatır.³⁷⁸ Otuzuncu bölümde halkın içine hiç karışmayan ve uzlette olan birisinin bu tutumu Hasan el-Basrî'ye şikâyet edilir. Hasan el-Basrî de o şahısla görüşür. Şahıs, Allah'ın verdiği her nefeste bir nimet karşılığında bin kere isyanın özrünü tedarik etmek için uzleti seçtiğini söyleyerek durumunu ona açıklar. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, meşguliyetine devam etmesinin onun için daha hayırlı olduğunu söyler. Böylece Hasan el-Basrî'nin tefekküre verdiği önem vurgulanır.³⁷⁹ Otuz birinci bölümde, üzerine ikinci eşin getirilmemesi için adeta kocasına yalvaran kadına şahit olan Hasan el-Basrî'nin mahlûkun bile kendilerine şirk koşulmasına razı olmamasını, Allah'a şirk konusuyla ilişkilendiren yorumu aktarılır.³⁸⁰ Otuz ikinci bölümde niçin hiç gülmediği Hasan el-Basrî'ye sorulduğunda verdiği cevap nakledilir.³⁸¹ Otuz üçüncü bölümde mezarlıkta yemek yiyen birisi ile ilgili olarak Hasan el-Basrî'nin mükâşefe konulu bir yorumu

³⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b; A.N., vr.21b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.76.

³⁷⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1002. hadis, c.1, s.278.

³⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b-32a; A.N., vr.21b; (Krş. Bu hadis-i şerif, *Kütüb-ü Sitte Tercümesi*, c.16, s.150'de geçmektedir.)

³⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.78.

³⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.78.

³⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.78.

³⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a-b; A.N., vr.21b-22a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.78.

³⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a

yer alır.³⁸² Otuz dördüncü bölümde Hasan el-Basrî'nin Yüce Allah'a münacaatında sabır ve şükür ile ilgili bir duası rivâyet edilir.³⁸³ Otuz beşinci bölümde hayatında hiç gülmeyen Hasan el-Basrî'nin vefat ederken gülümsemesi, salih bir zatın vefatından sonra onu rüyasında görmesi, can çekişirken gülmesinin sebebinin ona açıklaması anlatılır.³⁸⁴ Otuz altıncı bölümde; *Ravzatü'l-Menâzır* adlı eserden Hasan el-Basrî'nin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bir alıntı nakledilir.³⁸⁵

6.14. Mâlik b. Dînâr ve Menkabeleri

Ebrârın yol göstericisi, Ahyârın öncüsü, sırların saklayıcısı Mâlik b. Dînâr³⁸⁶ şeklinde giriş yapılır. Daha sonra Muharrem Efendi şöyle devam eder; Mâlik b. Dînâr, riyâzetle meşguldü. Kerâmetleri meşhurdu. Hasan el-Basrî'nin dostlarındandı. Babası Dînâr, bir köleydi. Mâlik, zayıf bedenliydi. Kendisi köle oğluydu lakin Yüce Allah'ın her iki dünyada da şerefli kıldıklarından birisiydi.

Muharrem Efendi birinci bölümde, Mâlik b. Dînâr'a denizdeki balıkların ağızlarında para getirmeleri, Mâlik'in su üstünde yürüyerek gemiden ayrılması

³⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.79.

³⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a

³⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.79.

³⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33a; A.N., vr.22a; (Krş. İbn Şahne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.130.)

³⁸⁶ Mâlik b. Dînâr'ın tam ismi, Ebû Yahya Mâlik b. Dînâr el-Basrî'dir. Âlim sûfilerdendir. Künyesi Ebû Yahyâ'dır. Basra'da doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 131/748 senesinde Basra'da vefat etti. Babası bir rivâyete göre Sicistân diğer bir rivâyete göre Kabil esirlerindendi. Tabiînden olan ve hadis rivayet eden Mâlik b. Dînâr, Hasan el-Basrîden başka Şakîk el-Belhî, Râbia el-Adeviyye ve Abdülvâhid b. Zeyd ile sohbet etmiştir. İlk tahsilini burada tamamladığı, ilim öğrenmek için Horasan ve Hindistan'a kadar gittiği, güzel sanatlara karşı ilgisi ve yeteneği olduğu, verrâklık yaptığı ve geçimini mushaf yazarak kazanmaya çalıştığı kaydedilmektedir. Horasan'da vefat ettiğine dair bazı bilgiler varsa da kaynakların çoğuna göre Basra'da vefat etmiştir. Mâlik b. Dînâr'ın gençlik yıllarında eğlence ve işret âlemlerinde bulunduğu, bir gece arkadaşlarının uyuduğu bir sırada ud çalarken duyduğu ürperti üzerine o yıllarda Basra'nın meşhur zahidlerinden Hasan el-Basrî'nin yanına gidip tövbe ettiği rivayet edilmektedir. Diğer bir rivayete göre ise ölen kızının rüyasında ona "Müminlerin kalplerinin ürperme zamanı hâlâ gelmedi mi?" mealindeki âyeti (el-Hadîd 57:16) okuması üzerine zühd hayatına yönelmiştir. Mâlik b. Dînâr, Enes b. Mâlik, Ahnef, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, İkrime ve daha birçoklarından hadis rivayet etmiştir. Kardeşi Osman Hâris b. Vecih, Abdüsselâm b. Harb ve başkaları da ondan hadis rivayet etmiştir. İlmi Hasan el-Basrî'den öğrendi ve Onun sohbetinde kemâle erdi. Hattatlık yaparak geçimini temin ederdi. (Bkz. Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.88; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.156; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.298; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.117; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.56; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.80-85; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.40-48; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.2, s.357,360-361; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 3/184; Münâvî, *el-Kevakib*, 1/154; Neşşâr, *Neşetü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslam*, 3/162; Mehmet Demirci, *TDVİA*, "Mâlik b. Dînâr" maddesi, c.27, s.505; Herevî, *Tabakât*, ss.142-143; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ* (neşr. Nureddin Şeribe), Kahire, 1393/1973, ss.183-184; "Mâlik b. Dînâr", *EF (İng)*, c.6, ss.266-267.)

kerâmetlerini nakleder.³⁸⁷ İkinci bölümde Mâlik b. Dînâr'ın zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olayı anlatır.³⁸⁸ Üçüncü bölümde Mâlik b. Dînâr'ın savaşa katılıp şehit olma arzusu ve uykusunda teselli edilmesini rivâyet eder.³⁸⁹ Dördüncü bölümde bir tanrıtanımazla Mâlik b. Dînâr arasında geçen tartışma sonrası Mâlik'in elini ateşe sokması ve elinin yanmaması kerâmetini göstererek kendi inancının doğruluğunu ispat etmesi konulu bir menkabe nakledilir.³⁹⁰ Beşinci bölümde; Dini taassubundan dolayı Mâlik'in Yahudi komşusunun ona çok eziyet vermesi ve Mâlik'in sabrı karşılığında yahudinin müslüman olması anlatılır.³⁹¹ Muharrem Efendi daha sonra riyâzet ve nefis terbiyesiyle ilgili menkabeler nakleder. Altıncı bölümde Mâlik'in en sevdiği meyve olan hurmayı nefisini terbiye etmek için kırk yıl kendisine yasaklamasıyla ilgili menkabeyi aktarır.³⁹² Yedinci bölümde riyâzetin akla ve bedene zarar vermeyeceği ile ilgili Mâlik'in bir yorumunu rivâyet eder.³⁹³ Sekizinci bölümde dünyadaki yangından kaçan insanların halinin ahirette sırat üzerindeki insanlara benzediğiyle ilgili bir menkabe anlatılır.³⁹⁴ Dokuzuncu bölümde haram yolla kazanılan paranın ölüm anında sıkıntı çektireceği ile ilgili bir menkabe nakledilir.³⁹⁵ Onuncu bölümde geceleri uyanık geçirmenin fazileti ile ilgili bir rivâyet yer alır.³⁹⁶ On birinci bölümde Abdullah b. Mübârek'in, Mâlik b. Dînâr'ın şeref ve şanını, onun tevâzusunu ve büyüklüğünü gösteren bir rivâyete yer verilir.³⁹⁷ On ikinci bölümde Mâlik b. Dînâr'ın zamane ihvanını çarşıdaki yemeklere benzetmesi, onların içi ile dışının birbirine uymadığı ile ilgili bir yorumu nakledilir.³⁹⁸

Muharrem Efendi zikir, rızâ ve zühd hayatıyla ilgili menkabelere geçer. On üçüncü bölümde Mâlik b. Dînâr'ın dünyayı, büyücü yaşlı bir kadına benzetmesi ile ilgili bir yorum anlatılır.³⁹⁹ On dördüncü bölümde yanında dünyalık bulunan âlimin,

³⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33a-b; A.N., vr.22b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.80.

³⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33b-34a; A.N., vr.22b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.80-81.

³⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34a; A.N., vr.22b-23a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.81.

³⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34a-b; A.N., vr.23a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.81.

³⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34b; A.N., vr.23a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.82.

³⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34b-35a; A.N., vr.23b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.83.

³⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a; A.N., vr.23b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.83.

³⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a; A.N., vr.23b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.83.

³⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a-b; A.N., vr.23b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.83.

³⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.23b-24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.84.

³⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.84.

³⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.84.

³⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.84.

zikrin tadını hissedemeyeceği ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın bir yorumu aktarılır.⁴⁰⁰ On beşinci bölümde dünyayı talep edip dünyalıkları çoğaltmayı hayatının gayesi edinenlerin, cennetteki ebrâr ve ahyâr menzillerini göremeyeceklerini Mâlik b. Dînâr'ın rivâyeti anlatılır.⁴⁰¹ On altıncı bölümde Allah'a rızâ göstermenin önemi ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın bir rivâyetine yer verilir.⁴⁰² On yedinci bölümde dünyadaki malın çokluğu, malı az olana göre ahirette sorgunun uzamasından dolayı hesabının insanı oyalayıp geride bırakacağı rivâyet edilir. Mâlik b. Dînâr'ın vefatından sonra onu rüyasında gören salih bir zatın cennete girmede Mâlik'in Muhammed b. Vâsî'dan önde olmasının sebebi, bir adet giysisinin noksan olmasına bağladığı ile ilgili bir rüyası nakledilir.⁴⁰³

6.15. Muhammed b. Vâsî' ve Menkabeleri

Zâhitlerin önderi, âbidlerin büyüğü, ilmi ile âmil olan âlim, kemal ehli, ârif, her zaman tamahtan uzak olan kanaatkâr Muhammed b. Vâsî,⁴⁰⁴ ifadeleriyle başlayan Muharrem Efendi, onun hayatından kesitler sunar. Birinci bölümde Muhammed b. Vâsî'nin insanlara muhtaç olmamak için kendi mutfak giderinden kısması ile ilgili bir rivâyet yer almaktadır. Onun tabiînden pek çok meşâyîha ulaştığı belirtiliyor. Böylece Muhammed b. Vâsî'nin tebe-i tabiînden olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰⁵ İkinci bölümde Muhammed b. Vâsî'nin iftar vaktinde yiyecek

⁴⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.85.

⁴⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.85.

⁴⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.85.

⁴⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b-36a; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.85.

⁴⁰⁴ Muhammed b. Vâsî'nin tam adı, Ebubekir Muhammed b. Vâsî' b. Cabir el-Ahnes el-Ezdî'dir. Muhaddis sûfidir. Tâbiînin âlimlerindendir. Basra'da doğdu. Doğum târihi ve ailesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Basra emiri tarafından kendisine teklif edilen kadılık görevini kabul etmediği için Basra'dan Mekke'ye ve bir ara Merv'e gittiği, Kuteybe b. Müslim'in ordusunda Horasan'ın fethine katıldığı belirtilen Muhammed b. Vâsî' 123/741 senesinde Basra'da vefât etti. Hucvirî, Muhammed b. Vâsî'nin sahabe ve tabiîn neslinden bir çok kişinin sohbetine katıldığını belirtir. Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Abdullah başta olmak üzere tabiîn neslinden hadis almış, kendisinden on beş hadis rivayet edilmiştir. O, Hasan el-Basrî, Süfyân-ı Sevrî, Mâlik b. Dînâr'ın arkadaşıydı. Hadîs ilminde sikâdır. Bu nedenle kendisinden meşhûr muhaddislerden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî rivâyette bulunmuştur.(Bkz. Ethem Cebecioğlu, *TDVİA.*, "Muhammed b. Vâsî" maddesi, c.30, s.585; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, c.1, s.161,288; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*,(Uludağ) ss.86-87; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Uludağ) , ss.187,408,475; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.29,36; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.2, ss.345-357; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.3,ss.266-271; Yâfîî, *Miratü'l-Cinân*, c.1, s.204; Ali Sami en-Neşşâr, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, c.3, ss.168-171.)

⁴⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.86.

bir şey bulamayınca Hasan el-Basrî'nin evine gidip teklifsizce orada yemek yemesi ve Hasan el-Basrî'nin de bundan memnun kalıp zahitleri övmesi ile ilgili bir rivâyet yer almaktadır.⁴⁰⁶ Üçüncü bölümde insanların ellerindekine göz dikmemenin, onlardan çok zorunlu olmadıkça bir şey istememenin hem dünyada hem de ahirette insanı efendi yapacağı ile ilgili bir rivâyet anlatılır.⁴⁰⁷ Dördüncü bölümde Muhammed b. Vâsî'a yünden sûffî elbisesi giymesinin sebebi sorulduğunda soruya verdiği cevapla ilgili bir rivâyet yer alır.⁴⁰⁸ Beşinci bölümde oğlunun kendi kendini beğenircesine böbürlenerek yürümesine Muhammed b. Vâsî'nin yorumunun yer aldığı bir pasaj bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Altıncı bölümde "Nasılsın?" diye hal hatır sorana Muhammed b. Vâsî'nin verdiği cevap aktarılır. "Her saat günahları arttığı halde her gün ömrü azalan birisi nasıl ise ben de öyleyim."⁴¹⁰ Yedinci bölümde; "Mârifetullah'ın alameti nedir?" sorusuna Muhammed b. Vâsî'nin verdiği cevapla ilgili rivâyet nakledilmektedir.⁴¹¹ Sekizinci bölümde Allah sevgisinin üzerine hiçbir sevginin çıkarılmamasının gerekliliğiyle ilgili Muhammed b. Vâsî'nin yorumuna yer verilir.⁴¹² Dokuzuncu bölümde tasavvufî makamlardan bidâyet makamları arasında yer alan havf ve recânın mârifetullahı elde etmedeki önemini belirten Muhammed b. Vâsî'a ait bir rivâyet yer alır.⁴¹³ Onuncu bölümde "Her şeye baktığımda onda ancak Allah'ı görüyorum" şeklinde Muhammed b. Vâsî'dan vahdet-i vücûd görüşünü hatırlatan bir yaklaşım nakledilir.⁴¹⁴ On birinci bölümde *Risâle-i Maslahiye*'den nakledilen Muhammed b. Vâsî'nin her gün sabah namazından sonra okuduğu duası ile ilgili bir rivâyet yer alır. Daha sonra misâl aleminde İblis'in rahatsızlığını dile getirdiği Muhammed b. Vâsî'nin bu virдинin öneminden söz edilir.⁴¹⁵

⁴⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.86.

⁴⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.86.

⁴⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.86. Attar, Kuteybe b. Müslim soru sordu ilavesi yaparak aynı ifadelerle aynı menkabeyi nakletmektedir.

⁴⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a-b; A.N., vr.24b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.86.

⁴¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.87.

⁴¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.87.

⁴¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

⁴¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.87.

⁴¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

⁴¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

6.16. Habîb el-Acemî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi, riyâzet ehli, kerâmet sahibi, duası makbul olan, münacaat dostu, fakr sahibi Habîb el-Acemî⁴¹⁶ şeklinde bir giriş yapar. Birinci bölümde Habîb-i Acemî'nin tasavvuf yoluna girmesinin sebebi ile ilgili bir rivâyet yer alır.⁴¹⁷ İkinci bölümde oğlunu kaybeden bir kadına Habîb-i Acemî'nin dua etmesini ve rüzgar kerâmetiyle yaşlı kadının oğluna kavuşmasını anlatan bir menkabe anlatılır.⁴¹⁸ Üçüncü bölümde Habîb-i Acemî'nin tayy-i mekan kerâmeti ve büyük bir kıtlık esnasında hangahında çok sayıda sûfinin bakımını üslenmesi kerâmeti anlatılır.⁴¹⁹ Dördüncü bölümde Hasan el-Basrî'nin, Basra'da Habîb-i Acemî'yi övdüğü bir rivâyete yer verilir.⁴²⁰ Beşinci bölümde kapıya gelen bir düşküne verdikleri yiyeceklere bedel olarak Habîb'in evine misafir olan Hasan el-Basrî'ye Allah'ın daha güzel yiyeceklerle mukabele etmesini konu alan bir rivâyet anlatılır.⁴²¹ Altıncı bölümde cemaata imam olan Habîb'in kıraatındaki bir hatasından dolayı cemaat arasında olan Hasan el-Basrî'nin namazı terketmesi sonucu sözün doğruluğunu niyetin ihlasından önde tutması nedeniyle rüyasında uyarılmasını anlatan bir menkabe nakledilir.⁴²² Yedinci bölümde Habîb'in kerâmetiyle Haccac'ın askerlerinin gözüne Hasan el-

⁴¹⁶ Basralı zâhid Habîb el-Acemî'nin tam adı, Ebû Muhammed Habîb b. İsa b. Muhammed el-Acemî el-Fârisî'dir. Aslen İranlı olan ailesi ve kendisi hakkında yeterli bilgi yoktur. Ebû'l-Feyz el-Menûfi eserinde kaynak göstermeden onun bir melik oğlu olduğunu kaydeder. İbn Hacer'e göre Habîb el-Acemî sika olarak kabul edilen bir hadis râvîsidir. Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*'de ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'de Habîb el-Acemî'den bahsetmektedir. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ise hadis râvîsi olan Habîb'in başka bir kişi olduğunu söyler. Bu bilgi başka kaynaklarca doğrulanmadığı için ihtiyatla karşılanmalıdır. Habîb el-Acemî, zühd döneminden sonraki asırlarda teşekkül eden Halvetiye, Mevleviye, Kâdiriye gibi büyük tarikatların silsilelerinde Hasan el-Basrî'den sonra yer almaktadır. Habîb, Hasan el-Basrî'nin talebesi ve Dâvûd et-Tâî'nin hocasıdır. Künyesi, Ebû Muhammed'dir. 120/739'da vefât etti. Habîb el-Acemî, Hasan el-Basrî, İbn-i Sîrîn, Bekir b. Abdullah el-Müzenî, Ebî Temime el-Huceymî gibi büyüklerden hadis-i şerîf rivâyet etmiştir. Süleymân et-Teymî, Hammad b. Seleme, Mûtemir b. Süleyman, Osman b. Heysem kendisinden hadis-i şerîf rivâyet etmişlerdir. (Bkz. Erhan Yetik, *TDVİA.*, "*Habîb el-Acemî*" maddesi, c.14, s.370; Nebhânî, *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*, c.1, s.387; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.6, ss.149-155; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, ss.379, 687, 720; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.88-93; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.297; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb* (Uludağ), s.155; Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, c.3, ss.155-161; Şarânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.67; Münâvî, *el-Kevâkib*, c.1, s.100; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.3, ss.315-321; Serrac, *el-Lum'a*, s.222.)

⁴¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.37a-38a; A.N., vr.24b-25b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.88.

⁴¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38a-b; A.N., vr.25b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.89-90.

⁴¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b; A.N., vr.26a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.90

⁴²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b-39a; A.N., vr.26a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.90.

⁴²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a; A.N., vr.26a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.90.

⁴²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a-b; A.N., vr.26a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.91.

Basrî'nin perdelenmesini anlatan bir menkabe anlatılır.⁴²³ Sekizinci bölümde Dicle nehri kenarında Habîb el-Acemî'nin su üzerinde yürüyüp karşıya geçmesi kerâmetinden Hasan el-Basrî'nin etkilenmesini konu alan bir nakil yer alır.⁴²⁴ Dokuzuncu bölümde Habîb el-Acemî'nin fıkhi bir soruya tasavvufî yönden verdiği cevaptan Ahmed b. Hanbel ile İmam-ı Şâfiî'nin etkilendiğini anlatan bir rivâyet nakledilir.⁴²⁵ Onuncu bölümde Kur'an okunurken her zaman ağlayan Habîb el-Acemî'nin Arapça'yı övdüğü bir sözü rivâyet edilir.⁴²⁶ On birinci bölümde İdam edilen birisinin rüyada görülmesi ve Habîb el-Acemî'nin ona niyazı bereketiyle manevi derecelere kavuştuğu anlatılır.⁴²⁷ On ikinci bölümde salih bir zat Habîb el-Acemî'yi vefatından sonra rüyasında yüce mertebelerde görür şeklinde Muharrem Efendi bu bölümü sona erdirir.⁴²⁸

6.17. Seleme b. Dînâr Ebû'l-Hâzım el-Medenî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi müttakî, örnek alınan, başta gidenlerin meşâlesi, sâdıkların sabahı Ebû'l-Hâzım el-Medenî.⁴²⁹ O, benzeri görülmemiş riyâzet ve mücâhede ehliydi. Tabîînin en zâhidlerindendi. Meşâyihin önderlerindendi. Pek çok sahâbeye kavuşmuştur şeklinde bir giriş yapar. Birinci bölümde Halife Hişam b. Melik ile Ebû'l-Hâzım arasında geçen ve vergilerin sorumluluğundan kıyamet günü kurtulabilme konulu bir menkabe nakledilir.⁴³⁰ İkinci bölümde Ebû'l-Hâzım'ın zühd

⁴²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39b-40a; A.N., vr.26b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.91.

⁴²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40a-b; A.N., vr.26b-27a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.91-92.

⁴²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40b; A.N., vr.27a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.92.

⁴²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.93.

⁴²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.93.

⁴²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27b.

⁴²⁹ Seleme b. Dînâr Ebû'l-Hâzım el-A'rec el-Mahzûmî, Benî Leys b. Bekir'den bir kavmin mevlâsıdır. Mahzûm kabîlesindendir. Künyesi, Ebû'l-Hâzım'dır. A'rec ismiyle de tanınır. Ebû'l-Hâzım el-Medenî'nin ismi Attar'ın *Tezkire*'sinde Ebû'l-Hâzım el-Mekkî şeklinde geçmektedir. Tâbiîndendir. Medine âlimi ve kadısıydı. Aslen Fars'dır. Annesi Rûmdu.140/757 senesinde Abbâsî halifesi Mansûr'un hilafeti döneminde vefât etmiştir. Buharî, *Târih-i Evsât*'ında Ebû'l-Hâzım'la ilgili olarak yüz otuz kûsür senesinde vefat etti şeklinde Ferevî'nin sözünü nakleder. (Buharî, *et-Târihu'l-Evsat*, c.2, s.45; a.mlf. *et-Târihu'l-Kebîr*, c.4., s.78; *et-Tezkiretü'l-Evliyâ*, 1/125) Abdurrahmân b. Zeyd der ki: "Ebû'l-Hâzım'daki hikmeti başkasında görmedim." (Bkz. Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.89; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.3, s.229-259; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.156-167; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Uludağ), s.158; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.300; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.158; Şarânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (çev.Akçiçek) c.1, s.113; et-a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.54; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.94-95; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, s.56; Ziriklî, *el-A'lâm*, c.3, s.113.)

⁴³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.94.

ile ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁴³¹ Üçüncü bölümde Ebü'l-Hâzım'ın dünyada katıksız bir mutluluk yoktur şeklinde yine zühd ile ilgili bir sözüne daha yer verilir.⁴³² Dördüncü bölümde Ebü'l-Hâzım'ın duayla ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁴³³ Beşinci bölümde büyük zatlardan birisinin anne hakkını gözetmeyle ilgili Ebü'l-Hâzım'dan yaptığı bir rivâyet nakledilir.⁴³⁴

6.18. Utbe el-Gulâm ve Menkabeleri

Cemâl-i ilâhiyeye ermeye çabalayan, vuslata garkolan, safa denizi, vefa nehri, yüce gönüllü Şeyh Utbe el-Gulâm⁴³⁵ şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde Hasan el-Basrî'nin müridi Utbe el-Gulâm'ın su üzerinde yürüme kerâmetini uzletle ve riyâzetle elde ettiğini konu alan bir menkabe nakledilir.⁴³⁶ İkinci bölümde Utbe el-Gulâm'ın tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.⁴³⁷ Üçüncü bölümde Utbe el-Gulâm'ın zühdün ve açlığın faziletiyle ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁴³⁸ Dördüncü bölümde Utbe'nin işlediği günahlarını sürekli aklında tuttuğunu örnekleyen bir rivâyete yer verilir.⁴³⁹ Beşinci bölümde bedeninin zayıfladığını gören annesi Utbe'ye nefesine biraz daha yumuşak davranmasını söyler, Utbe'nin de annesine verdiği cevap aktarılır.⁴⁴⁰ Altıncı bölümde Utbe el-Gulâm'ın ölümü ile ilgili bir rivâyet yer alır. Ölümünden sonra salih bir zat tarafından rüyada görülmesi ve hali anlatılır. Muhammed b. Semmâk, Zünnûn el-Mısırî, Râbiatü'l-Adeviyye ile biraradayken onların yanında bulunan Utbe'nin manevi heyecanla yere düşüp ruhunu teslim etmesi nakledilir.⁴⁴¹

⁴³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a-b; A.N., vr.27b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.94.

⁴³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.94.

⁴³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.94.

⁴³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.95.

⁴³⁵ Utbe el-Gulâm'ın doğum ve ölüm târihi bilinmemektedir. Babasının adı Ebân b. Sam'a'dır. Rumlarla yapılan bir muharebede şehit düşmüştür. Basra'da yaşamıştır. Basra'da vefat etti diyenler de vardır. Hasan Basrî'nin talebesidir. Muhammed b. Semmâk, Zünnûn el-Mısırî, Râbia-yı Adeviyye ile görüşmüştür. (Bkz. Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.90; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.6, ss.226-238; Şarânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (çev.Akçiçek) c.1, s.152; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.70; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.96-97; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, ss.57-59.)

⁴³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b-28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.96.

⁴³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.96.

⁴³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.96.

⁴³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.96.

⁴⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.96-97.

⁴⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.97.

6.19. Fudayl b. İyâd ve Menkabeleri

Fudayl b. İyâd,⁴⁴² Horasan'ın Merv kentindendir. Semerkant'ta Ebîverd'in Nesâ kentinde doğduğu rivâyet edilir. Ailesinin ise aslen Kûfe'li olduğu söylenir. Onun birinci tabakadan ve meşâyihin büyüklerinden olduğunu belirten Muharrem Efendi, böylesi bir girişten sonra onun tasavvuf yoluna girmeden önceki halinin eşkiya reisliği olduğu ve o zamanlar tutarsız bazı özelliklerinin bulunduğunu rivâyet eder.⁴⁴³ Birinci bölümde dinarlarını boş bir mekâna gömmek için yol kesicilerden kaçan bir tüccarın bilmeden soyguncuların lideri Fudayl'a parasını emanet bırakması, daha sonra emanetini geri almasını konu alan bir menkabe anlatılır.⁴⁴⁴ İkinci bölümde bir kervan soygunundan sonra kervanda bulunanlardan birisinin Fudayl'ın yanına gidip kıldığı namaz ve tuttuğu oruçla soygunculuk işinin tutarsızlığını ona sorması ve Fudayl'ın verdiği cevap anlatılır.⁴⁴⁵ Üçüncü bölümde Fudayl b. İyad'ın tevbe etmesi ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olaya yer verilir.⁴⁴⁶ Dördüncü bölümde Fudayl'ın tevbe ettikten sonraki halinin anlatıldığı bir menkabe

⁴⁴² Fudayl b. İyad'ın tam adı, Ebû Ali el-Fudayl b. İyad b. Mesu'd b. Bîşr el-Fundînî el-Talakânî et-Temimî, el-Yerbûî, el-Horasanî, el-Mücâvir biharemillah'tır. Künyesi, Ebû Ali'dir. Maveraünnehir'de Zü'l-Karneyn'in kurduğu rivayet edilen Semerkant'ta (bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, c.3, s.246) 107/726 yılında doğdu ve Horasan civarında Merv kenti yakınındaki Ebyurd/Ebiverd kasabasının Fündiyn köyünde büyüdü. (Bugünkü Türkistan'dadır.) Daha sonra Kûfe şehrine yerleşip, orada ilim tahsil etti. Ömrünün sonuna doğru Mekke'ye gelip yerleşti, mücavir hayatı yaşadı. 187/803 yılında Mekke'de vefât etti. Önceleri İslâmiyete uygun olmayan hayatı vardı. Tövbe etti. Tasavvuf yoluna girdikten sonra, yüksek derecelere kavuşarak olgun bir veli oldu. İrşâd makamına yükseldi. Fütüvvet ve melâmet anlayışının ilk tohumlarının onun fikirlerinde bulunduğu iddia edilmektedir. (Bkz. Neşşar, *Neş'etü Fikri'l-Felsefe fî'l-İslam*, c.3, s.403) Bîşr-i Hâfî'nin ve Serî-yi Sakatî'nin müşşididir. Abbasî Halifesi Hârûn er-Reşîd'le sohbeti ve ona nasihatleri meşhûrdur. Onun *Hicâbü'l-Aktâr* adlı Farsça kitabı vardır. (Bkz. Osman Türer, *TDVİA*, "Fudayl b. İyaz" maddesi, c.13, s.208; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.91; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.164; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.308; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, ss.11,52,57,58,59,298; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.160; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.235; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.99; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.112-126; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.74-85; Nebhânî, *Câmiu kerâmâtü'l evliyâ*, c.2, s.235; Ziriklî, *el-A'lâm*, c.5, s.153; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, ss.22-26; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, s.84; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.2, s.134; Yâfîî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.1, ss.320-321; Brill, *The Encyclopedia of Islam*, "Al-Fudayl b. İyad", c.2, s.936; Nicholson, *MEB. İA.*, "Fudayl b. İyad" maddesi, c.4, ss.681-682.)

⁴⁴³ Krş. Attar (Uludağ), age., s.112; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43a; A.N., vr.28b; Burada bahsedilen tutarsızlık kavramını şöyle açıklayabiliriz; Zühd yoluna girmeden önce hem soygunculuk yapması hem de beş vakit namazı hiç kaçırmaması, namaz kılmayanları eşkiya grubundan kovması, farz olan ramazan orucunun dışında çokça nafile oruç tutması gibi konulardır.

⁴⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43a; A.N., vr.28b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.112-113.

⁴⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43b; A.N., vr.28a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.113.

⁴⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43b-44a; A.N., vr.29a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.113.

nakledilir.⁴⁴⁷ Beşinci bölümde Fudayl'ın tevbe ettikten sonra onu ziyaret etme konusunda insanlardan eziyet görür hale geldiğini anlatan bir menkabe anlatılır.⁴⁴⁸ Altıncı bölümde Halife Hârûn er-Reşid'in nasihat almak için Fudayl b. İyad'ı ziyaret ettiği ve onun öğütlerinden memnun kaldığıyla ilgili uzunca bir rivâyete yer verilir.⁴⁴⁹ Yedinci bölümde Fudayl'ın küçük oğluyla aralarında geçen kısa bir konuşma neticesinde dünya meşguliyetini daha da azaltmasının gerektiği yorumu ile ilgili bir rivâyete aktarılır.⁴⁵⁰ Sekizinci bölümde Fudayl b. İyad'ın hac mevsiminde Arafat'ta durup insanlardan her birerinin Allah'a yalvarmalarını izledikten sonra yaptığı dua nakledilir.⁴⁵¹ Dokuzuncu bölümde Fudayl'ın Süfyân es-Sevrî'ye yalnız kalıp uzlette Hakk'a münacaat etmenin faziletini belirttiği bir menkabe anlatılır.⁴⁵² Onuncu bölümde Fudayl'ın onbeş tane sözü aktarılır. Bu sözlerde uzlete çekilmenin önemi, tefekkür, dünyanın geçici olması, dünya sevgisinin kötülüğü gibi konular işlenmektedir. En sonunda da Fudayl'ın ailesine vasiyeti anlatılır. Vasiyeti, iki kızının evlendirilmeleri konusundadır. Fudayl'ın yüz seksen yedi yılında Mekke'de vefat ettiği bilgisiyle bu bölüm sona ermektedir.⁴⁵³

6.20. İbrâhim b. Edhem ve Menkabeleri

Muharrem Efendi giriş kısmında İbrâhim b. Edhem b. Süleyman b. Mansûr el-Belhî'nin⁴⁵⁴ birinci tabaka sûfilerinden olduğunu belirtir. Hükümdarlar sülalesine

⁴⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.44a-44b; A.N., vr.29b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.113-114.

⁴⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.45a; A.N., vr.29b.

⁴⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.45a-46b; A.N., vr.29b-30b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.114-115.

⁴⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.46b; A.N., vr.30b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.116.

⁴⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.46b-47a; A.N., vr.30b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.116-117.

⁴⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.47a; A.N., vr.30b-31a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.117.

⁴⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.47b-48a; A.N., vr.31a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.118.

⁴⁵⁴ İbrahim b. Edhem'in tam adı, Ebû İshak İbrahim b. Edhem b. Mansûr'dur. Künyesi Ebû İshâk'tır. Zâhid, sûfî ve muhaddistir. Tâbiînün meşhûr âlimlerindendir. 96/714'de Belh şehrinde doğup, 162/779'da Şam'da vefât etti. Nesebi Hz. Ömer'e dayanır. Fudayl b. İyad'dan feyz alıp, aynı zamanda İmrân b. Mûsâ er-Râî ve Şeyh Mansûr Selâmî'nin sohbetinde bulunup, Üveys el-Karanî'nin rûhâniyetinden istifâde etmiştir. Bağdât, Şam ve Hicaz'da meşhûr olmuştur. Ebû Hanîfe'nin derslerine devam etti. Rumlara karşı yapılan cihatla katıldı. Arap dilini çok fasîh konuşurdu. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Saîd b. Mezbân, Mukâtil b. Süleymân ve Süfyân es-Sevrî'den, Sevrî de kendisinden hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuştur. Evzâî, Şakîk el-Belhî, İbrâhîm b. Beşar, kendisinden hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuşlardır. Nesâî, Dâre Kutnî, İmâm Buhârî onun sika râvî olduğunu bildirmişlerdir. Buhârî "Edeb", Tirmizî "Taharet" kısmında kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Babası Edhem, Belh şehri melikiydi. Kendisi şehzâde olup, tahtta oturur, avlanmayı severdi. Her türlü imkâna sahip, her istediğini yer, her istediğini giyer, her emri hemen yapılırdı. O bütün bunları terk etmiş ve Allah'ın yoluna gönül vermiştir. Tacını, tahtını bırakıp evliyâdan olmuştur. (Bkz. Reşat Öngören, *TDVİA*, "İbrahim b. Ethem" maddesi,

mensup idi. Dünyanın hakikatını öğrendiğinde Allah'a inabe edip saltanatı terk ettiğini, bir süre Mekke yakınında sahrada yaşadığını, Mekke'de Süfyân es-Sevrî, Fudayl b. İyad, Ebû Yûsuf el-Gasûl ve diğer bazı büyük meşâyih'in sohbetlerinde bulunduğunu belirtmektedir. Birinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in tasavvufî yönünü öven Cüneyd el-Bağdâdî'nin ve Ebû Hanîfe'nin birer sözleri aktarılır.⁴⁵⁵

İkinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in melikliği bırakıp tasavvuf yolunu seçmesine sebep olan olayla ilgili iki menkabe anlatılır.⁴⁵⁶ Üçüncü bölümde İbrâhim b. Edhem'in başından geçen olağanüstü olayların nakledildiği bir menkabe yer alır.⁴⁵⁷ Dördüncü bölümde Şeyh Ebû Saîd, İbrâhim b. Edhem'in kaldığı mağara'nın manevi kokusunu över. Akabinde de İbrâhim b. Edhem'in ibretli öğütlerini anlatan uzun bir menkabe nakledilir.⁴⁵⁸ Beşinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in çölde Mekke'ye varmak için her attığı adımda iki rekât namaz kılması ve her adım ardından yüce Allah'a tazarruda bulunması, bu şekilde Mekke'ye ulaşmasının on dört yıl sürdüğü şeklinde bir rivâyete yer verilir.⁴⁵⁹ Altıncı bölümde İbrâhim b. Edhem'in oğlu ile ilgili gayretullah konulu bir menkabe anlatılır.⁴⁶⁰ Yedinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in, fakrın, ihlasın, zikir ve namazla huzur bulan kalbin önemini belirttiği bazı sözleri aktarılır.⁴⁶¹ Sekizinci bölümde İbrâhim b. Edhem, Ramazan ayında ıssız yerlerden ot toplardı. Otu satar, paranın yarısıyla kendisine yiyecek alır, diğer yarısını da fakirlere dağıtırdı diye bir menkabe anlatılır. Sonra da Süheyl'in İbrâhim b. Edhem ile yaptığı yolculuğu ve yolculukta İbrâhim'in cömertliğini

c.21, ss.293-295; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.90; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.7, ss.367-395, c.8, ss.3-58, 70; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.169; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.: Abdülhâdî Kandil), s.314; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, s.112; *Nefehât-ül-üns* (Uludağ, Kara), s.164; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.235; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.: Halil Mansûr), c.1, s.101; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.59,81; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.126-146; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.85-106; Nebhânî, *Câmi'u kerâmâtü'l-evliyâ*, s.232; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.27; ibnû'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.4, s.152-158,127; Münâvî, *el-Kevâkib*, c.1, ss.142-148; Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-islam*, c.3, ss.407,430; C. Van Arendonk-Nicholson, *"ibrahim b. Adham"*, EI, c.3, ss.432-434; Russel Jones, *"ibrahim b. Adham"*, EI¹ (ing), c.3, ss.985-986.)

⁴⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.48b; A.N., vr.32a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.126.

⁴⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.48b-49b; A.N., vr.32a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.126-127; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.112.

⁴⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.49b; A.N., vr.32b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.128.

⁴⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50a-b; A.N., vr.32b-33a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.128-129.

⁴⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50b; A.N., vr.33a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.129.

⁴⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50b-51b; A.N., vr.33a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.130.

⁴⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b; A.N., vr.33b-34a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.132-133.

anlattığı bir rivâyet yer alır.⁴⁶² Dokuzuncu bölümde her kim İbrâhim b. Edhem ile arkadaşlık etmek isterse, arkadaşından İbrâhim b. Edhem'in isteyeceği üç şartla ilgili bir rivâyet yer almaktadır. Bu açıklamadan sonra çoluk çocuğuna erzak kaygısı içinde olan salih bir fakire çektiği gam ve kederinin sevabına karşılık İbrâhim b. Edhem'in yaptığı tüm ibadetlerin sevabını değişme teklifini anlatan bir konuşma rivâyet edilir.⁴⁶³ Onuncu bölümde Halife Mu'tasım,⁴⁶⁴ İbrâhim b. Edhem'e "halin keyfin nasıl" diye sorar. İbrâhim'in verdiği tasavvufî cevap aktarılır. Ayrıca İbrâhim b. Edhem'in hac esnasında içmek ve abdest almak için zemzem suyunu hiç kullanmamasının nedenini, su kovasının ve kova ipinin sultana ait olmasını gerekçe göstererek onun verâ' anlayışıyla ilgili bir rivâyet daha nakledilir.⁴⁶⁵ On birinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in Allah'ın rızâsının nefsin kahrında ve zorlanmasında olduğunu bir berberden öğrendiğini rivâyet eden bir menkabe anlatılır.⁴⁶⁶ On ikinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in gerçek ubudiyyeti, bir köleden öğrendiği rivâyet edilir.⁴⁶⁷ On üçüncü bölümde İbrâhim b. Edhem'in sıddıklar mertebesinin ne ile bulunacağını açıklamasına yer verilir.⁴⁶⁸ On dördüncü bölümde İbrâhim b. Edhem'in nefs-i emmârenin elinde esir olmamak için yapılması gerekenler konulu nasihatların sıralandığı bir bölüm yer alır.⁴⁶⁹ On beşinci bölümde İbrâhim b. Edhem, Allah'ın dualarımıza icabet etmesi için uymamız gereken kuralların neler olduğu anlatılır.

⁴⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b-52a; A.N., vr.34a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.135.

⁴⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b; A.N., vr.34b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.136-137.

⁴⁶⁴ Halife Mu'tasım'ın asıl adı, Ebû İshak Muhammed olup halife olduktan sonra el-Mu'tasım Billah ünvanını almıştır. Beşinci Abbasi halifesi Harun er-Reşid'in oğludur. Babası ve ağabeyleri Emin ve Memun'dan sonra sekizinci Abbasi halifesi olmuştur. 218-227/833-842 yılları arasında halifelik yapmıştır. Halife Me'mun'un ölümünden sonra kardeşi Mu'tasım Türk kuvvetlerinin desteği sayesinde hilafet makamına geçti. Mu'tasım da ağabeyi gibi çeşitli Türk ülkelerinden birlikler getirmeye devam ederek kısa zamanda ordunun büyük kısmını Türklerden meydana getirdi. 836'da Samerra şehrini kurarak Türk birlikleriyle beraber hilafet merkezini oraya nakletti. Böylece 892 yılına kadar devam edecek olan Samerra devri başlamış bulunuyordu. Halife Mu'tasım döneminde yıllardan beri devam eden Babek isyanı bastırıldı. Bizans üzerine başarılı seferlere devam edildi. Dicle'ye yeni kanallar açtırıp ziraati geliştirdi. Dikkatli ve tutumlu idaresi sonucu, vefat ettiğinde haleflerine milyonlarca dinar ve dirhem bulunan dolu bir hazine devretti. (Bkz. Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Kombassan yayınları, Konya 1994, c.3, s.199.)

⁴⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b; A.N., vr.34b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.136-137.

⁴⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b-53a; A.N., vr.34b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.139.

⁴⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a; A.N., vr.34b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.141-142.

⁴⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a; A.N., vr.34b-35a; Krş. Attar (Uludağ), Kuşeyrî (Uludağ) age., s.113.

⁴⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a-54a; A.N., vr.34b-35a; Krş. Attar (Uludağ), Kuşeyrî (Uludağ) age., s.113.

Akabinde de İbrâhim b. Edhem'in hamama parasız alınmayışı ve bu konudaki yorumuyla ilgili ikinci bir rivâyet nakledilir.⁴⁷⁰ On altıncı bölümde İbrâhim b. Edhem'e, hac yolculuğunda çölde iblisin musallat olmasını Allah'a niyazda bulunması, Allah'ın da İbrâhim b. Edhem'i gayb âleminden rızıklandırması anlatılır.⁴⁷¹ On yedinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in ibadetlerinin manevi zevkenden mahrum kalmasının sebebini Beytü'l-Makdis'te toplanan gayb erenlerinden öğrenmesi ve hatasını telafi etmesini anlatan bir menkabeye yer verilir.⁴⁷² On sekizinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in sarhoş bir şahsın ağzını yıkamasının bereketiyle tevbe etmesi anlatılır.⁴⁷³ On dokuzuncu bölümde İbrâhim b. Edhem'in, bir dağ başında bir zâhidle kemâle ermiş kişinin belirtisini konuşmaları ve dağın yürümesi rivâyeti aktarılır. Ebû Hâzım el-Medenî'nin geminin batacakmış gibi olduğu denizdeki bir fırtınadan İbrâhim b. Edhem'in bereketiyle kurtulduklarını anlattığı bir menkabe yer alır.⁴⁷⁴ Yirminci bölümde İbrâhim b. Edhem'in bindiği geminin ücretini verememesi sonucu iyice sıkıştırılınca Allah'ın yardımıyla sahilin kumlarını altına dönüştürmesi kerâmeti nakledilir.⁴⁷⁵ Yirmi birinci bölümde İbrâhim b. Edhem'in, Dicle kenarında nehre düşen iğnesini zayıf bir balığın su yüzüne çıkarması kerâmeti anlatılır.⁴⁷⁶ Yirmi ikinci bölümde bir arslandan kaçan ceylanın İbrâhim b. Edhem'in önüne gelip yatmasıyla ilgili kerâmeti anlatılır.⁴⁷⁷ Yirmi üçüncü bölümde salihlerin mertebesine ulaşmak için aşılması gereken altı engeli İbrâhim b. Edhem'in açıkladığı bir bölüm yer alır.⁴⁷⁸ Yirmi dördüncü bölümde İbrâhim b. Edhem'in vefatı yaklaşınca "yeryüzünün emanı ölmüştür" diye bir ses işitildiği rivâyet edilir.⁴⁷⁹ Câmî'nin, *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinden, İbrâhim b. Edhem'in bir müddet Mekke'de ikamet ettikten sonra Şam'a dönüp bağ bekçiliği yaparak geçimini temin ettiği ve Şam'da yüz altmış yedi yılında ünsiyet makamına vasıl olduğu yani

⁴⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a; A.N., vr.35b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.141.

⁴⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a-b; A.N., vr.35b.

⁴⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54b-55a; A.N., vr.35b-36a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.142-143.

⁴⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a; A.N., vr.36a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.143.

⁴⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a-b; A.N., vr.36a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.144.

⁴⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b; A.N., vr.36a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.144.

⁴⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b; A.N., vr.36a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.145.

⁴⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b-56a; A.N., vr.36b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.145.

⁴⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a; A.N., vr.36b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.140.

⁴⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a; A.N., vr.36b-37a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.145.

vefat ettiği nakledilir ve Allah, geniş rahmetiyle rahmet etsin⁴⁸⁰ ifadesiyle bu ünite bitirilir.

6.21. Zünnûn el-Mısırî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi bu bölüme, kıyamet ahalisinin sultanı, melâmet ehlinin meşalesi, burhanı, “fakr benim iftiharımdır”⁴⁸¹ peygamber sözünün sahibi, asrının kutbu Zünnûn el-Mısırî⁴⁸² şeklinde bir girişle başlar. Daha sonra Şeyh Abdurrahman Câmî’nin *Nefahât*’ından onunla ilgili alıntılar yapar.⁴⁸³ Birinci bölümde Zünnûn el-Mısırî’nin tevbe edip zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay nakledilmektedir.⁴⁸⁴ İkinci bölümde Zünnûn el-Mısırî’nin kerâmeti olarak yüzlerce balığın ağızlarında mücevherlerle ona gelmesini konu alan bir menkabe anlatılır.⁴⁸⁵ Üçüncü bölümde Zünnûn el-Mısırî’nin hizmetinde bulunan kız kardeşinin de keşf ve kerâmet sahibi olduğunu belirten bir menkabe anlatılır.⁴⁸⁶ Dördüncü bölümde Dağlarda uzlete çekilen ve insanlara yılda bir gün şifa dağıtan bir zat ve onun Zünnûn’a öğüdüyle ilgili bir menkabe yer alır.⁴⁸⁷ Beşinci bölümde Zünnûn el-Mısırî’nin rüyasında belli bir şekli olmaksızın Allah’ı gördüğünü anlatan bir menkabe

⁴⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a; A.N., vr.37a.

⁴⁸¹ Aclûnî, *keşfü’l-Hafâ*, 1833. hadis. c.2, s.80.

⁴⁸² Zünnûn el-Mısırî’nin tam adı, Ebü’l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm’dır. İsmi el-Feyz b. İbrahim olarak da rivayet edilir. Ebü’l-Feyz künyesidir. 180/796’da Yukarı Mısır’da Ahmim (ihmim)’de doğdu. 245/860 senesinde Mısır’da vefât etti. Amr b. el-Âs’ın yanına defnedildi. ismine, balık sahibi, balıkçı ma’nâsında “Zünnûn” denilmiştir. Mısır’da tasavvuf ilmini ilk defa o açıklamıştır. Hocası, Mâlîkî mezhebinin imâmı, Mâlik b. Enes’tir. Zünnûn, onun eseri Muvattâ’yı bizzat kendisinden okumuş ve fıkıh ilmini ondan öğrenmiştir. Tasavvuf ilmini Şeyh İsrâfil’den öğrenip kemâle ulaştı. Fakat hâlini bilmiyen pekçok kimse, ona düşman oldular ve vefâtına kadar onun değerini anlayamadılar. Kur’an’ın mahluk olmadığını savunmuştur. Mutezilenin tenkitine hedef olmuştur. Bağdat’ta halife el-Mütevekkil’e onun zındık olduğu şikayet edilmiş, hapsedilmiştir. Daha sonra halife onunla bizzat ilgilenmiş, neticede yapılan isnadların yetersizliğine hükmetmiş ve ona ikramlarda bulunarak Mısır’a yollamıştı. Bir çok seyahat yapmış Bağdat, Şam, Antakya, Kudüs ve Mekke’deki zâhid ve sûfilerle görüşmüştür. (Bkz. Ahmet Suphi Furat, *MEB. İA.*, “Zünnûn” maddesi, c.13, ss.655-656; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, c.9, s.333; Hatîb, *Târîh-i Bağdâd*, c.14, s.316, c.8, s.393; Huevirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, (Uludağ), s.167; a.mlf. *Keşfü’l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.311; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.114; Câmî, *Nefehâtü’l-Üns* (Uludağ, Kara), s.154; Şarânî, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.; a.mlf. *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.102; Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.154-171; a.mlf. *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.114-134; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.93.)

⁴⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a-b; A.N., vr.37a.

⁴⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56b-57b; A.N., vr.37a-38a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.154, 159.

⁴⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.57b-58a; A.N., vr.38a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.155-156.

⁴⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58a; A.N., vr.38b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.156.

⁴⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58a-b; A.N., vr.38b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.156.

anlatılır.⁴⁸⁸ Altıncı bölümde bir müridinin gönlünden dünya sevgisini gidermek için Zünnûn'un cisimlerin yapısını değiştirme kerâmetini konu alan bir menkabe anlatılır.⁴⁸⁹ Yedinci bölümde Zünnûn'un bir taşı zümrüte dönüştürme kerâmetiyle ilgili bir menkabe yer alır.⁴⁹⁰ Sekizinci bölümde Zünnûn el-Mısrî'nin sûflerin ilminin değerini bir gence anlatmasını konu alan bir menkabe nakledilir.⁴⁹¹ Dokuzuncu bölümde Zünnûn'un bir zatın keşfinin açılmasına yardımcı olmasını konu alan bir menkabe anlatılır.⁴⁹² Onuncu bölümde Zünnûn'un verdiği az parayla çok iş yapabilme kerâmetini Ahmed es-Sülemî'nin anlattığı bir menkabe aktarılır.⁴⁹³ On birinci bölümde Muharrem Efendi, muhabbetullahtan ağlayarak kâbe'yi tavaf eden zayıf bir Arap ile Zünnûn'un arasında geçen konuşmalar anlatılıyor.⁴⁹⁴ On ikinci bölümde Muharrem Efendi, bir hristiyanın müslüman olmasına sebep olan yakaza halini ve Zünnûn'un hatiften ses işitme kerâmetini naklediyor.⁴⁹⁵ On üçüncü bölümde Muharrem Efendi, mücâhede ederken uyulması gereken kurallarla ilgili Zünnûn'un bir sözünü rivâyet ediyor.⁴⁹⁶ On dördüncü bölümde Zünnûn el-Mısrî'nin sarhoşluğun tedavisiyle ilgili bir sözü yer alıyor.⁴⁹⁷ On beşinci bölümde Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısrî'nin açlığın faziletiyle ilgili bir sözüne yer verilir.⁴⁹⁸ On altıncı bölümde Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısrî'nin açlığın fazileti ve takvâ ile ilgili bir sözüne yer verir.⁴⁹⁹ On yedinci bölümde Allah'ın, nefisini tanımasına imkan verdiği kulunun en şerefli kul olduğunu belirten Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözü yer alır.⁵⁰⁰ On sekizinci bölümde Muhabbetullahtaki âfetlerle ilgili Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözü rivâyet edilir.⁵⁰¹ On dokuzuncu bölümde mârifeti üç bölüme ayırdığı Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözü nakledilir.⁵⁰² Yirminci bölümde âriflerle ilgili Zünnûn

⁴⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b; A.N., vr.38b-39a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.156-157.

⁴⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b-59a; A.N., vr.39a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.157.

⁴⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59a-b; A.N., vr.39a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.158.

⁴⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b; A.N., vr.39b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.158.

⁴⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b-60a; A.N., vr.39b-40a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.159.

⁴⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60a-b; A.N., vr.40a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.159.

⁴⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b; A.N., vr.40a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.160-161.

⁴⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b-61a; A.N., vr.40a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.161.

⁴⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.162.

⁴⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.162-163.

⁴⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.162.

⁴⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.162.

⁵⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.163.

⁵⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b

⁵⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a-61b; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.164.

el-Mısrî'nin bir sözü yer alır.⁵⁰³ Yirmi birinci bölümde muhabbetullahın belirtisiyle ilgili Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözü rivâyet edilir.⁵⁰⁴ Yirmi ikinci bölümde zâhidlerle arifleri karşılaştırdığı Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözüne yer verilir.⁵⁰⁵ Yirmi üçüncü bölümde her organın bir tevbesinin olduğuyla ilgili Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözü nakledilir. Zünnûn'un, iki yüz kırk beş senesinde vefat ettiği açıklamasıyla da bu bölüm sonlandırılır.⁵⁰⁶

6.22. Bısr el-Hâfî⁵⁰⁷ ve Menkabeleri

Muharrem Efendi'nin beyanına göre Bısr, "hâfî" lakabıyla meşhurdur. Ali b. el-Haşrem'in kız kardeşinin oğludur. Birinci tabaka sûfîlerinden şanı büyük bir zattı. Aslen Merv'lidir. Bağdat'ta yaşadı ve orada vefat etti şeklinde Muharrem Efendi *Kuşeyrî*'den bir alıntı ile bu üniteye giriş yapar. Birinci bölümü Muharrem Efendi, Attar'ın *Tezkire*'sinden aldığını belirtir. Bısr el-Hâfî'nin nasıl tevbe ettiği anlatılır.⁵⁰⁸ İkinci bölümde Ahmed b. Hanbel'in sık sık Bısr'ın yanına gitmesini talebelerinin eleştirmeleri üzerine Ahmed b. Hanbel'in onlara verdiği cevap nakledilir.⁵⁰⁹ Üçüncü bölümde Bısr'ın su üzerinde yürüme kerâmetine şahit olduğunu Ahmed b. İbrâhim el-Mutayyab'ın anlattığı bir rivâyete yer verilir.⁵¹⁰ Dördüncü bölümde Muharrem Efendi, Attar'ın *Tezkire*'sinden naklettiğini belirttiği bir menkabeye yer verir. Bısr'ın

⁵⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.164.

⁵⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.164.

⁵⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.164.

⁵⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b-41a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.165.

⁵⁰⁷ Bısr el-Hâfî'nin tam adı, Ebû Nasr Bısr b. Hâris b. Abdurrahmân b. Ata b. Hilal el-Hâfî el-Mervezî'dir. Kısaca Bısr-i Hâfî olarak tanınmıştır. Künyesi Ebû Nasr'dır. Bısr-i Hâfî, Merv şehrinin Bekird bölgesinde 150/767 veya 152/769 senesinde doğmuş, Bağdât'ta yaşamıştır. Hadîs, fıkıh ve tasavvuf ilminde söz sahibi olmuştur. Pek çok hadîs kitabını ezberlemişti. Tasavvufta yüksek makamlara erişmiş olan Bısr-i Hâfî 227/841 yılında Bağdât'ta vefat etti. Hanbelî Mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel, Bısr-i Hâfî'yi çok sever, devamlı ziyaretine giderdi. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Bısr el-Hâfî" maddesi" c.6, ss.221-222; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, s.336; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.2, ss.92, 94; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.39; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.171; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.316; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.119; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.172; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.236; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.105; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.146-154; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, ss.106-114; Nebhânî, *Câmî'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.1, s.367; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.183; Brockelman, *GAL-1*, s.638; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.208; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.92.)

⁵⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62a-b; A.N., vr.41a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.146.

⁵⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.147.

⁵¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.149.

çok soğuk bir kış günü yakacak bulamayan fakirlere yardım edemediği için onların duygularını paylaşmak üzere onun da soğukta oturmasını konu alan bir menkabe anlatılır.⁵¹¹ Beşinci bölümde Bişr'e gelip hacca gitmek istediğini söyleyen bir gence Bişr'in verdiği cevap anlatılır. Ardından da Muharrem Efendi, *Menâkıb-ı Evliyâ*'dan⁵¹² aldığını belirttiği hem Arapça hem de Farsça olarak verilen iki beytlik bir şiir yer almaktadır. Şiir, farzın dışında hukukullahtan olan kâbe'yi tavaf yerine gönül yapmanın ve kul hakkının daha öncelikli olduğu, gönlün nazargâh-ı ilahi olduğu temasını işlemektedir.⁵¹³ Altıncı bölümde Bişr'e verilen kabir ehlinin hallerinin gösterilmesi kerâmeti aktarılır. Ardından Bişr'in, "yalın ayak gezen" anlamında "hâfî" olarak isimlendirilmesinin sebebi anlatılır. Bundan sonra da halvete çekilen bazı münzevîlerin onun üzerinde namaz kılıp secde etsinler diye yeryüzünü Allah'ın döşediğini düşünerek yere tükürmezler, bütün eşyayı Allah'ın nurunun sırrı olarak görürlerdi şeklinde sûfilerin edep anlayışlarını yansıtan bir rivâyet yer alır.⁵¹⁴ Yedinci bölümde Bişr hayatta olduğu sürece yalınayak gezdiği için sokaklarda hayvanlar ona hürmeten pislemezlerdi şeklinde bir olay anlatılır.⁵¹⁵ Sekizinci bölümde Bişr'in varlıklara olan şefkatini konu alan bir menkabe nakledilir. Vefatından sonra da mahlukata şefkatinden dolayı cennette ödüllendirildiği ile ilgili salih bir rüya aktarılır.⁵¹⁶ Dokuzuncu bölümde Ahmed b. Hanbel'e bir fetva sormak için gelen Bişr'in kız kardeşinin verâ duygusunu İbn Hanbel'in övdüğü bir menkabe anlatılır.⁵¹⁷ Onuncu bölümde Bişr el-Hâfî'nin doğum yeri, yaşadığı yer, kimin müridi olduğu ve sohbet ettiği meşâyih ile ilgili bilgiler verilir. Fudayl b. İyaz'ın sohbetinde yetiştiği, dayısı Ali el-Haşrem'in müridi olduğu, Merv'de doğup Bağdat'ta yaşadığı anlatılır.⁵¹⁸ On birinci bölümde Bilal el-Havvâs'ın bir rivâyeti nakledilir. İsrailoğulları çölünde giderken Hızır ile karşılaştığını ve İmam-ı Şâfî'nin dörtlerden (evtâd), Ahmed b. Hanbel'in sıddıklardan, Bişr el-Hâfî'nin ise onun gibisinin artık

⁵¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.148.

⁵¹² *Menâkıb-ı Evliyâ* adlı eser, Sinan Paşa olarak tanınan Sinanüddin Yusuf b. Hızır Bey'e aittir. (ö.891) (Bkz. Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, 3/431; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/562; Ziriklî, *el-Alâm*, 8/228; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 4/158.)

⁵¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b-63a; A.N., vr.41b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.150.

⁵¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63a-b; A.N., vr.41b-42a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.152.

⁵¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b; A.N., vr.42a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.152.

⁵¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b; A.N., vr.42a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.152.

⁵¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b-64a; A.N., vr.42a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.153.

⁵¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a; A.N., vr.42a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.146.

hiç gelmeyeceği bir zat olduğu ile ilgili Hızır'dan bilgiler aldığını aktarır.⁵¹⁹ On ikinci bölümde rızâ ve tevekkül makamlarıyla ilgili sorulan sorulara Bişr'in verdiği cevap anlatılır. Ayrıca bu makamların açıklaması olarak sûflerin ve fakirlerin üçe ayrıldığı ile ilgili bir görüşe yer verilir. Sonunda da Bişr el-Hâfî'nin ölüm tarihi ile ilgili bilgi verilir. O, iki yüz yirmi yedi senesinde, Muharrem ayının onunda, Çarşamba günü Rabbine yürüdü şeklinde bu ünite bitirilir.⁵²⁰

6.23. Abdullah b. Mübârek ve Menkabeleri

Muharrem Efendi'ye göre Abdullah b. Mübârek⁵²¹, şeriatın kurallarıyla amel eden âlim, tarikatta kâmil olan şeyh, zamanının müçtehidî, her ilimden bilgisi olan, meşhur kerâmetleri bulunan, herkesçe bilinen kahramanlıkları olan, âlimlerin şahı olarak isimlendirilen, pek çok eseri olan bir zattır. Birinci bölümde Abdullah b. Mübârek'in manevi makamını Süfyân-ı Sevrî ve Fudayl b. Iyad'ın övgüleri nakledilir.⁵²² İkinci bölümde Abdullah b. Mübârek'in tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.⁵²³ Üçüncü bölümde Abdullah b. Mübârek'in duası makbul bir zat olduğu ile ilgili bir rivâyete yer verilir.⁵²⁴ Dördüncü bölümde Abdullah b. Mübârek'in Merv yakınlarında bir sahrada yaşlı bir kadınla terviye günü karşılaşmasının ve o kadın aracılığıyla tayy-ı mekân yaparak binlerce kilometre uzaklıktaki kutsal mekânlara Arefe günü yetişip hac yapmalarının ve başlarından

⁵¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a; A.N., vr.42b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., s.120.

⁵²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a-64b; A.N., vr.42b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.148-149.

⁵²¹ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâzihî'l-Hanzalî el-Mervezî, tebei tabînin büyüklerinden muhaddis, zâhid ve fakih bir şahsiyettir. Horasan'ın Merv şehrinde 118/736'da doğdu. Bağdat yakınlarında Hibî denilen yerde 181/797'de vefât etti, oraya defnedildi. Babası Türk, annesi Harezmlidir. İlk tahsilini Merv'de yaptı, sonra Bağdat'a gitti. Süfyan-ı Sevrî'den ve Ebû Hanife'den ilim tahsil etti. Ahmed b. Hanbel onun talebelerindendir. Bir yıl ticâretle uğraşır, kazancının hepsini fakîrlere dağıtırdı, ikinci yıl İslâmiyeti yaymak için harplere giderdi. Geceleri ibâdet ile geçirirdi. Merv'de senelerce hadîs ve fıkıh okuttu. Eserleri: *Kitâbü'z-Zühed ve'r-Rekâik; Kitâbü'l-Cihâd; El-Müsne'd; Kiâbü'l-Birr ve's-Sıla; Es-Sünen fi'l-Fıkıh; Kitâbü't-Tefsîr; Kitâbü't-Târîh; Kitâbü'l-Erbaîn*. (Bkz. Raşit Küçük, TDVİA., "Abdullah b. Mübârek" maddesi, c.1, ss.122-124; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, s.162; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, ss.57, 911, 1410, 1422; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifîn*, c.1, s.438; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.162; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.306; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.192; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.86; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.210-219; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, ss.179-188; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ*, c.2, s.104; Yâfî, *Miratü'l-Cinân*, c.1, s.294.)

⁵²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64b; A.N., vr.42b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.210.

⁵²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64b-65a; A.N., vr.42b-43a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.210.

⁵²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65a; A.N., vr.43a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.211.

geçen bazı olayların anlatıldığı bir rivâyet nakledilir.⁵²⁵ Beşinci bölümde atı haram yediği için yediğine karşılık olarak atı tarla sahibine bırakması şeklinde Abdullah b. Mübârek'in verâ sahibi olduğula ilgili bir menkabe anlatılır.⁵²⁶ Altıncı bölümde Abdullah b. Mübârek'in tasavvuf yoluna girmeden önce bir derviş ile beraber hacca giderken aralarında geçen zengin mi hacdan daha sevap alır yoksa fakir mi konulu bir konuşma rivâyet edilir.⁵²⁷ Yedinci bölümde otuz yılda biriktirdiği hac parasını yedi gün hiç yemek bulamayan komşusunun çocuklarına nafaka olması için hibe eden Şam'lı tamircinin, hac sevabına kavuştuğunu Abdulah b. Mübârek'e rüyasında iki meleğin müjdelemesini konu alan uzunca bir menkabe nakledilir.⁵²⁸ Sekizinci bölümde ehlibeytten olan kişilerin günahlarını dillendirmemenin gerektiği konusunda Abdullah b. Mübârek ile ehlibeytten bir genç arasında geçen bir menkabe anlatılır.⁵²⁹ Dokuzuncu bölümde, Sehl b. Abdullah el-Mervezî'nin ölüm vaktine işaret olduğuna dair Abdullah b. Mübârek'in verdiği bir haberin doğru çıkmasını konu alan bir menkabe yer alır.⁵³⁰ Onuncu bölümde Abdullah b. Mübârek'in Şam'dayken kullanmak için ödünç aldığı kalemi üzerinde unutarak Merv'e gelmesi ve sadece emaneti iade etmek için o kadar yolu geri dönerek Şam'da kalemi sahibine teslim edip Merv'e geri dönmesi anlatılır.⁵³¹ On birinci bölümde Abdullah b. Mübârek'e tarikatta üstadının kim olduğu sorusuna Hint'li bir köle cevabını vermesi ve sebebi anlatılır.⁵³² On ikinci bölümde mümindeki en güzel amelin hangisi olduğu sorusuna Abdullah b. Mübârek'in verdiği cevap nakledilir.⁵³³ On üçüncü bölümde Abdullah b. Mübârek'in dedikodu'nun kötülüklerinden bahsettiği bir bölümdür.⁵³⁴ On dördüncü bölümde Abdullah b. Mübârek'in, Arafat'ta duasının makbul olduğunu gördüğü köleyi satın alıp azat etmesi ile ilgili bir menkabe anlatılır.⁵³⁵ On beşinci bölümde ölüm döşeginde can çekişirken bütün mallarını yoksullara dağıtan Abdullah b.

⁵²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65a-65b; A.N., vr.43a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.211-212.

⁵²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65b; A.N., vr.43b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.211.

⁵²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.66a; A.N., vr.43b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.211.

⁵²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.66a-67b; A.N., vr.43b-44b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.212-213.

⁵²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.67b; A.N., vr.44b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.213-214.

⁵³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.67b-68a; A.N., vr.44b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.214.

⁵³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a; A.N., vr.44b-45a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.211.

⁵³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a; A.N., vr.44b-45a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.215.

⁵³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a-b; A.N., vr.45a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.215-216.

⁵³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68b-69a; A.N., vr.45a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.215,217.

⁵³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69a-b; A.N., vr.45b.

Mübârek'in geride kalan üç kızına bıraktığı mirasla ilgili yaptığı açıklama aktarılır.⁵³⁶ On altıncı bölümde Abdullah'ın vefatından sonra Süfyân'ı (ö.161/778) salih zatlardan birisi rüyasında görür. Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/796) her gün Rabbini ziyaret ettiği nakledilir.⁵³⁷

6.24. Bâyezid el-Bistâmî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi'nin beyanıyla Ebû Yezid b. Tayfur b. İsa el-Bistâmî⁵³⁸ evliyânın kutbu, sûfîlerin yakîni, salıkların efendisi, ariflerin sultanıdır. Muharrem Efendi, bu girişten sonra *Risâle-i Kuşeyrî*'den alıntı yapıyor: “Bâyezid el-Bistâmî'nin dedesi, mecusi iken müslüman oldu. Âdem, Tayfur ve Ali adında üç kardeş idiler. Hepsisi de zahid idi. Bunların içinde hal bakımından en yüce olanı, Tayfur yani Bâyezid el-Bistâmî'ydî.⁵³⁹ Daha sonra Bâyezid'in, mârifeti aç karın ve çıplak bedenle bulduğunu anlatması ve peşinden de Cüneyd'in Bâyezid'e övgüsü aktarılır.⁵⁴⁰ Birinci bölümde annesi ona hamile iken Bâyezid el-Bistâmî'nin yaşadığı olağanüstü bir olay nakledilir.⁵⁴¹ İkinci bölümde Bâyezid'in dört yaşındayken öğretmene gönderildiğini, lokman suresi on dördüncü ayeti ile yakaza halini

⁵³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69b; A.N., vr.46a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.217.

⁵³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69b; A.N., vr.46a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.217-218.

⁵³⁸ Bâyezid el-Bistâmî'nin tam adı Ebû Yezid Tayfur b. İsa b. Serûşân'dır. Lakabı “Sultânü'l-Ârifin”dir. Künyesi, Ebû Yezîd'dir. İsmi Tayfur, babasının adı İsâ'dır. 160 veya 188/803'de İran'da Hazar Denizi kenarında Bistâm'da doğdu. Hüseyin b. Yahyâ'nın rivayetine göre 234 senesinde veya Abdullah b. Ali'nin rivayetine göre 261/874 senesinde Bistâm'da vefât etti. İmam Ali Rızâ'nın sohbetiyle yetişti. Otuz sene Şam ve civarında dolaşarak âlimlerin sohbetinde bulundu. Bu sohbetlerin bereketiyle, kendisinin doğumundan kırk sene önce vefat etmiş olan İmam Ca'fer-i Sâdık'ın ruhaniyetinden de istifade ederek üveysî meşrep olarak tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Daha sonra tekrar Bistâm'a döndü. Bâyezid el-Bistâmî kitap yazmadı. Ancak, menkabeleri, hikmetli sözleri birçok kitaplarda toplandı. (Bkz. Süleyman Uludağ, *TDVİA*, “Bâyezid el-Bistâmî” maddesi, c.5, ss.238-241; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, ss.67-74; Ebû-Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.33-42; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.172; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb* (th.:Abdülhâdî Kandil), s.317; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, s.126; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*(Uludağ, Kara), s.182; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.250; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ* (th.:Halil Mansûr), c.1, s.110; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ) ss.171-210; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicholson), c.1, ss.134-179; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.4, s.89; Yâfîî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.2, s.173; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, ss.245,398,402; Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldan*, “Bistâm” maddesi, c.1,s.152; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.94-95.)

⁵³⁹ Aynı ifadeler *Tabakâtü's-Süfiyye*'de de geçmektedir. (Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, th.: Mustafa Abdülkâdir 'Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s.67.)

⁵⁴⁰ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.70a; A.N., vr.46a; Bâyezid-i Bistâmî'nin tasavvuftaki ayrıcalıklı konumunu Cüneyd el-Bağdâdî gibi İbnü'l-Arabî de teyit etmektedir. İbnü'l-Arabî, Bâyezid'in yaşadığı zamanın kutbu ve gavısı olduğunu yazar. (Bkz.*er-Risale el-Kuşeyriyye*, th.: Abdulhalim Mahmud, dr. Mahmut b. eş-Şerif, Dari's-Şa'b, Kahire 1989, s.63 dipnot.)

⁵⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70a; A.N., vr.46a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.171.

yaşadığını, kendisini ibadete verip otuz yıl kadar riyâzet yolunu seçtiğini konu alan bir menkabe anlatılır.⁵⁴² Üçüncü bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin nefis mücâhadesiyle ilgili bir rivâyet yer alır.⁵⁴³ Dördüncü bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin, hizmetinde kaldığı yüz on üç veliden istifade ettiği, Câfer-i Sâdık'ın da bu velilerden birisi olduğu ile ilgili bir rivâyet nakledilir.⁵⁴⁴ Beşinci bölümde; Bâyezid el-Bistâmî'nin seyahati esnasında bir mescide uğradığı, birkaç gün orada ikamet ettiği ve daha sonra da oranın imamına bir imamda bulunması gereken özellikleriyle ilgili verdiği bir öğüt aktarılır.⁵⁴⁵ Altıncı bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin kabz halindeyken söylediği şathiye⁵⁴⁶ niteliğindeki sözlerinin bast halinde kendisine hatırlatılmasını ve verdiği cevabı konu alan bir menkabe anlatılır.⁵⁴⁷ Yedinci bölümde Ebû Turâb'ın vecd sahibi bir müridinin Bâyezid el-Bistâmî aracılığıyla aldığı manevi bir makamı kaldıramamasını konu alan bir menkabe nakledilmektedir.⁵⁴⁸ Sekizinci bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin dar bir yolda karşıdan gelen bir köpeğe kenara çıkıp yol vermesini tasavvufî bakış açısıyla yorumladığı bir menkabe yer alır.⁵⁴⁹ Dokuzuncu bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin bir köpeğe yol arkadaşı olamayacak kadar günahkâr olduğunu ve tevâzusunu anlatan bir yorumu yer alır.⁵⁵⁰ Onuncu bölümde İbrâhim, Musa ve İsa aleyhimüssalam peygamberlerin Hz Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden olmak için dua ettiklerini anlatan bir rivâyet yer almaktadır.⁵⁵¹ On birinci bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin manevi ilminin yüceliğini belirten Ahmed b. el-Hadraveyh'den bir menkabe anlatılır.⁵⁵² On ikinci bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin evinde daima riyâzet halinde

⁵⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70a-b; A.N., vr.46a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.172.

⁵⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70b; A.N., vr.46b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.186.

⁵⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70b-71b; A.N., vr.46b-47a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.172,173, 174..

⁵⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.71b; A.N., vr.47a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.186.

⁵⁴⁶ Şatah, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade eder. Aşırı tecellî ve feyz gelen velilerden, bir takım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiç bir mânâsı yokmuş gibi görülür. Ancak, sûfî'nin ruhanî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından, o sözler ele alınıncaya, anlaşılmazlık durumu ortadan kalkar. (Bkz. Cebecioğlu, *TTVDS*. "Şatah" maddesi, s.247.)

⁵⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.71b-72a; A.N., vr.47a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.175.

⁵⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72a-b; A.N., vr.47a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.177.

⁵⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72b; A.N., vr.47b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.179.

⁵⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72b-73a; A.N., vr.47b-48a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.180.

⁵⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73a; A.N., vr.48a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.197.

⁵⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73a-b; A.N., vr.48a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.182.

olduğu belirtilen bir rivâyet nakledilir.⁵⁵³ On üçüncü bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin açlığın üstünlüklerini övdüğü bir rivâyet aktarılır.⁵⁵⁴ On dördüncü bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin keşf ve kerâmetlerini ve Hızır ile görüştüğünü konu alan bir menkabe anlatılır.⁵⁵⁵ On beşinci bölümde imtihan etmek amacıyla Bâyezid el-Bistâmî'den kerâmet göstermesini isteyen şahsı Bâyezid'in çoban müridine göndermesini konu alan bir menkabeye yer verilir.⁵⁵⁶ On altıncı bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin kalbinin ve lisanının Allah ile sürekli meşgul olmasından dolayı onun gayrısını unutmama halini beyan etmesini anlatan bir rivâyet aktarılır.⁵⁵⁷ On yedinci bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin kerâmetle ilgili bir yorumu verilir. Ardından da Bâyezid el-Bistâmî'nin vefatından sonraki bir kerâmeti anlatılır.⁵⁵⁸ On sekizinci bölümde Allah'tan başka müessir, âmil olmadığını yaşadığı bir olayla ilişkilendirilerek öldükten sonra Bâyezid el-Bistâmî'ye hatırlatıldığını konu alan salih bir zatın rüyası anlatılır.⁵⁵⁹ On dokuzuncu bölümde Bâyezid el-Bistâmî'nin otuz yıllık riyazet sonucu ulaştığı nimeti anlattıktan sonra iki yüz altmış bir (ö.261) yılında vefat ettiği belirtilir.⁵⁶⁰

6.25. Şakîk el-Belhî ve Menkabeleri

Muharrem Efendi, Ebû Ali Şakîk b. İbrâhim el-Belhî'yi⁵⁶¹ tarikatın tamamlayıcısı, ilim tahsil edici, tevfiik ehli sûfilerin birinci tabakasından, ilim

⁵⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A.N., vr.48b

⁵⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A.N., vr.48b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.183,197.

⁵⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A.N., vr.48b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.184.

⁵⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b-74a; A.N., vr.48b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.184.

⁵⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a; A.N., vr.48b Krş. Attar (Uludağ), age., s.189.

⁵⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a-74b; A.N., vr.48b-49a Krş. Attar (Uludağ), age., s.208.

⁵⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74b; A.N., vr.49a Krş. Attar (Uludağ), age., ss.208-209.

⁵⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74b-75a; A.N., vr.49a.

⁵⁶¹ Şakîk el-Belhî'nin tam adı, Ebû Ali Şakîk b. İbrahim el-Ezdî el-Belhî'dir. Tebe-i tâbiîndendir. Belh halkındandır. Künyesi Ebû Ali olup, babasının ismi İbrâhîm'dir, İbrâhîm b. Edhem'in mürididir. Hâtîm el-Esâm'ın şeyhidir. Horasan meşayihinin meşhurlarındandır. Sülemî, Horasan beldelerinde tasavvufi hallerden bahseden ilk sûfinin Şakîk el-Belhî olduğunu yazar. Ticâretle uğraşırdı. Şakîk el-Belhî, İbn Hallikan'a göre 153 senesinde, Zehebî, İbn Asâkir, Yâfî ve İbnü'l-İmâd'a göre 194/810 senesinde vefat etti. İbn Asakir'in *Tehzib*'inden alıntı yaparak İmam Zehebî'nin verdiği bilgi; Şakîk'in 194 senesinde Maverâünnehir bölgesinde bir Türk beldesi olan Kulan'ın fethinde şehit olduğu şeklindedir. *Nefahât*'a göre ise bazı Belh tarihi ile ilgili kitaplarda yazan bilgi şöyledir; Şakîk 174/790 yılında Huttalan vilayetinde şehit edildi. Kabri oradadır. (Bkz. Ali Bolat, *TDVİA.*, "*Şakîk-i Belhî*" maddesi, c.38, ss.305-306; Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.177; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.323; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, (Uludağ), s.124; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.173; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.248; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.110; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.228-

dallarının tümünde yetkin bir zat, İmam-ı Züfer'in öğrencisi, pek çok eseri bulunan bir zat diye tanıtır. Birinci bölümde kırk deve yükü kitap topladığı rivâyet ediliyor. Hepsinde de işin özü dört maddeyle açıklanmaktadır şeklinde bir rivâyet nakledilmektedir.⁵⁶² İkinci bölümde Şakîk ile İbrâhim b. Edhem arasında Mekke'de Harem-i şerif'te geçen, tevekkül, şükür ve îsâr kavramlarına vurgu yapan bir menkabe anlatılır.⁵⁶³ Üçüncü bölümde Şakîk'in Mekke'den tekrar Bağdat'a döndüğü, bir meclis kurup vaaz vermeye başladığı, daha çok tevekkül üzerinde durduğu örnekler anlatılmaktadır. Daha sonra da yedi yüz âlim görmenin verdiği tecrübeyle Şakîk'in âlim, akıllı, zengin, fakir, cimri kavramlarının tanımlarını yaptığı bir rivâyet nakledilir.⁵⁶⁴ Dördüncü bölümde ibadetin on kısma ayrıldığı, onda dokuzunun halktan uzaklaşıp uzlete çekilmek olduğunu, onda birinin ise susmak olduğunu belirten Şakîk'in bir yorumu yer alır. Şakîk, yüz kırk dört yılında Huttalan vilayetinde şehit edilmiştir⁵⁶⁵ bilgisiyle bu ünite bitirilir.

6.26. Ma'rûf el-Kerhî ve Menkabeleri

Âriflerin seyyidi, şeriflerin senedi Ebû Mahfûz Ma'rûf b. Feyrûz el-Kerhî. Ma'rûf el-Kerhî,⁵⁶⁶ birinci tabaka sûfilerindendir. Anne babası zimmiydiler şeklinde Muharrem Efendi bu bölüme giriş yapar. Birinci bölümde Ma'rûf el-Kerhî küçükken

235; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.196-202; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, c.9, s.313-316; Yâfiî, *Mir'atü'l-Cinân*, c.1, s.341; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, ss.61, 66; ibn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, c.1, ss.26, 32, c.2, ss.475-476; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, ss.37, 53, 58-59, 64, 66, 69, 72-73; ibnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, ss.12,14,44; Zehebî, *el-'İber*, c.1, s.315; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, c.4, s.311; ibnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.160.)

⁵⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a Krş. Attar (Uludağ), age., s.1228.

⁵⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a-49b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.231.

⁵⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.231,233.

⁵⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b; A.N., vr.49b.

⁵⁶⁶ Ma'rûf el-Kerhî'nin tam adı, Ebû Mahfuz Ma'rûf b. Fîrûz el-Kerhî'dir. Künyesi Ebû Mahfûz'dur. Doğum târihi bilinmemektedir. 200/815 senesinde Bağdât'ta vefât etti. Bağdât'ın Kerh beldesinden olduğu için el-Kerhî denilmektedir. İranlı Hristiyan bir anne ve babanın çocuğuydu. Ma'rûf el-Kerhî, Dâvûd et-Tâî'nin müridiydi. Serî es-Sakâtî ise, Ma'rûf el-Kerhî'nin müridiydi. Hârûn er-Reşid ile aynı dönemde yaşadı. Muhaddis olup, zamanının meşhûr hadîs âlimlerinden hadîs dinledi. (Bkz. Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.91; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.2, s.266; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, s.360; Kehhâle, *el-A'lâm*, c.7, s.269; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.179; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.325; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.116; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.161; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.235; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.104; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.305-310; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.269-274; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, ss.80-86; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, ss.79-84; Yâfiî, *Miratü'l-Cinân*, c.1, ss.353-355; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.215.)

çok zeki bir çocuk idi. Ali b. Musa Rızâ'nın elinde müslüman oldu. Bir süre sonra eve döndüğünde anne babası da onun aracılığıyla müslüman oldular diye bir rivâyet nakledilmektedir.⁵⁶⁷ İkinci bölümde Ma'rûf el-Kerhî'nin bir süre Dâvud et-Tâî'nin hizmetinde bulunduğu nakledilir. Bu bölümde Ma'rûf el-Kerhî'nin tayy-ı mekân kerâmetine şahit olduğunu anlattığı Muhammed b. Mansûr et-Tusî'nin bir rivâyeti aktarılır.⁵⁶⁸ Üçüncü bölümde Serî es-Sakatî, Ma'rûf el-Kerhî'nin mürididir. Ma'rûf'un himmetiyle Allah'a yalvardığında Serî es-Sakatî'nin ihtiyacının karşılandığı ile ilgili bir rivâyet anlatılmaktadır.⁵⁶⁹ Dördüncü bölümde Ma'rûf el-Kerhî'nin mahlûkata şefkat ve merhameti anlatılır.⁵⁷⁰ Beşinci bölümde Ma'rûf el-Kerhî'nin Şii lider Ali b. Musa'nın kapısında kapıcılık yaparken Ma'rûf'un bazı görüşleri savunması nedeniyle bazı şiilerin hücumuna uğrayıp mezhep taassubu ile döğülmesi sonucu kaburga kemiğinin kırıldığı ve ölümüne sebebiyet verildiği anlatılır.⁵⁷¹ Altıncı bölümde Serî es-Sakatî'nin Ma'rûf'u arşın altında dehşet ve hayret içinde kalmış bir halde iken rüyasında gördüğü rivâyeti nakledilmektedir. Bazıları iki yüz senesinde, bazıları da iki yüz bir senesinde vefat ettiğini rivâyet ederler. *Nefahat*'ta da aynı bilgi bulunmaktadır cümlesiyle bu bölüm sonlandırılır.⁵⁷²

6.27. Ahmet b. el-Hadraveyh el-Belhî ve Menkabeleri

Şeyh Ebû Hamid Ahmed b. el-Hadraveyh el-Belhî,⁵⁷³ birinci tabaka sûfîlerdendir. Horasan'ın en büyük meşayihinden idi. Şeriat ilimlerinde mükemmel

⁵⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b; A.N., vr.49b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.305.

⁵⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b-76a; A.N., vr.49b-50a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.305.

⁵⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.308.

⁵⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.309.

⁵⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.308,309.

⁵⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.309.

⁵⁷³ Ahmed b. Hadraveyh'in tam adı Ebû Hâmid Ahmed b. Hadraveyh b. Muhammed b. Ebî Amr el-Belhî'dir. Ahmed b. Hadraveyh, Belh şehrinde. Künyesi Ebû Hâmid'dir. Hâtem el-Es'am'ın müridiydi. Ebû Turâb en-Nahşebî ve Ebû Hafs el-Haddâd ile sohbet etmiş, İbrâhim b. Edhem'i görmüştür. Bâyezid el-Bistâmî ile görüştü. İlk sûfîlerden ve Melâmetiyye'nin ilk temsilcilerindendir. Özellikle fütüvvet sahasındaki düşünce ve sözleriyle meşhûr olan Ahmed b. el-Hadraveyh, Belh emîrinin kızı Fâtıma ile evlenmişti. Hanımı Fâtıma da tasavvufta örnek bir kişiydi. Ahmed b. Hadraveyh 240/854 senesinde Belh'de vefât etti. Vefat ettiğinde 95 yaşında olduğu rivayet edilir. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA*, "Ahmed b. Hadraveyh" maddesi, c.2, s.71; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.42; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.185; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.332; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.133; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.180; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.268; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.118; Attar (Uludağ), *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ss.327-334;

idi. Tarikat sülûkunu tamamlatıcı idi. Ahmed b. el-Hadraveyh, Hâtem el-Asamm'ın halifelerindendir. Şeyh Ebû Turâb en-Nahşebî ve Şeyh Ebû Hafs el-Haddâd ile sohbet etmişlerdir. Ebû Hafs'ın, onun fütüvvet anlayışının babası olduğunu söylediği nakledilir şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde Belh emirinin kızlarından birisi olan Fatma'nın, Ahmed b. el-Hadraveyh'in manevi halini duyup aracı koyarak onunla evlenme isteğini ona iletmesi anlatılır.⁵⁷⁴ İkinci bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh'in maiyetiyle birlikte Bistam'dan Nîşâbûr'a geçişi, orada Belh'e gitmek üzere olan Yahyâ b. Muâz'a rastlamaları nakledilir.⁵⁷⁵ Üçüncü bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh'in Allah için yaktığı yetmiş muma karşılık olarak yetmiş kişinin iman nuru ile müşerref olmasının hikmeti anlatılır.⁵⁷⁶ Dördüncü bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh'in bir gece evine giren bir hırsıza karşı onun fütüvvet anlayışını yansıtan bir menkabe daha aktarılır.⁵⁷⁷ Beşinci bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh, bazı dervişlerin kılık kıyafetinden dolayı bazı insanları dışlamalarını eleştirdiği bir menkabe rivâyet edilir. Burada melâmet anlayışı vurgulanır.⁵⁷⁸ Altıncı bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh'le bir genç arasında geçen ve fütüvvet anlayışına sahip olan bir civanmertle ilgili bir menkabe anlatılır.⁵⁷⁹ Yedinci bölümde Ahmed b. el-Hadraveyh'in vefatı yaklaştığında yoksullara verdiği paranın borcunun hiç kimsenin tanımadığı birisi tarafından ödendikten sonra ruhunu teslim etmesini anlatan bir menkabe nakledilir.⁵⁸⁰

6.28. Ebû Tûrâb en-Nahşebî ve Menkabeleri

Şeyh Ebû Tûrâb Asker b. Hüseyin en-Nahşebî⁵⁸¹ el-Horasânî , birinci tabaka sûfîlerindendir. Birinci bölümde Ebû Tûrâb,⁵⁸² Horasan meşâyihinin seyyididir. O,

a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.288-294; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*; c.4, s.137; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.1, s.287; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.94.)

⁵⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76b-77a; A.N., vr.50a-b.

⁵⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77a-b; A.N., vr.50b-51a.

⁵⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77b; A.N., vr.51a.

⁵⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77b-78a; A.N., vr.51a.

⁵⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.78a; A.N., vr.51a.

⁵⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.78a-79a; A.N., vr.51b-52a.

⁵⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79a; A.N., vr.52a.

⁵⁸¹ Nahşeb (Nesef), maveraünnehirde bir beldenin adıdır. (Bkz. İbn Mulakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.355.)

⁵⁸² Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin tam adı, Ebû Tûrâb Asker b. Muhammed b. Husayn en-Nahşebî'dir. Ebû Tûrâb künyesi ile tanınmış, asıl ismi unutulmuştur. Horasan'lı ilk sûfîlerdendir. Tahsil hayatına Nahşeb'de (Nesef'de) hadis ve fıkıh öğrenerek başlamıştır. Hâtim el-Esâm ve Ebû Hâtim

zühhd ve takvânın zirvesindeydi şeklinde Muharrem Efendi onun tasavvufî yönünü öven bir rivâyet yer alır.⁵⁸³ İkinci bölümde Ebû Tûrâb'ın tayy-ı mekân kerâmetinden bahseden İbnü'l-Cellâ'nın bir rivâyeti nakledilir.⁵⁸⁴ Bu bölüm Çorum nüshasında bulunmamaktadır. Üçüncü bölümde Ebû Tûrâb'dan nefsinin rızâsının peşine düşmesinin gayretullaha dokunduğunu anlatan bir menkabe anlatılır.⁵⁸⁵ Bu bölüm de Çorum nüshasında yer almamaktadır.

Attar el-Basrî ile sohbet etmiştir. Bâyezid el-Bistamî ile görüştü. İbnü'l-Cellâ altıyüzden fazla sûfî ile karşılaştığını bunlar içerisinde Ebû Tûrâb gibisini görmediğini söyler. Ebû Tûrâb'ın çevresinde seçkin zâhidler ve âbidler toplanmıştı. İbnü'l-Cellâ, Hakîm et-Tirmizî, Ali b. Sehl, Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî, Ebû Hamza el-Horasânî, Ebû Hamza el-Bağdâdî, Ahmed b. el-Hadraveyh ve Hamdûn el-Kassâr onun sohbetinde bulunarak kendisinden faydalanan tanınmış sûfiler arasında sayılabilir. Onun, Hamdûn el-Kassâr gibi Melâmîliğin kurucusu sayılan bir sûfî ile Ahmed b. el-Hadraveyh gibi fütüvvet yönü güçlü bir sûfiye tesir etmiş olması, kendisinin de bu temayüllere sahip olduğunu göstermektedir. Yamalı hırka giyip tekkede oturmayı ve halkın dinlemesi için yüksek sesle Kur'an okumayı onun bir çeşit dilencilik saydığını belirten bir sözünü nakleden Kuşeyrî, onun fütüvvetle ilgili bazı menkabelerini kaydeder. Şâfiî mezhebinde fıkıh âlimiydi. Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'den de ilim almıştır. Mekke, Basra ve Şam'ı dolaşmıştır. Ebû Abdullah b. el-Cellâ'nın ve Ebû Abîd el-Bûsrî'nin hocasıdır. 245/859 senesinde Basra çölünde namaz kılarak vefat etti. Bazı kaynaklara göre; Ebû Tûrâb, bir yolculuk sırasında çölde vefat etmiş ve vücudu yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmıştır. Ancak cesedinin kerâmet olarak uzun süre hiç bozulmadan kaldığına dair klasik kaynaklarda çeşitli menkabeler bulunmaktadır. (Bkz. Mehmet Demirci, *TDVİA.*, “*Ebû Tûrab en-Nahşebî*” maddesi, c.10, ss.243-244; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.46-52, 219; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.186; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.334; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.135; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.176; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçipek), c.1, s.272; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.119; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.334-339; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.294-298; Sülemî, *Tabâkatü's-Sûfiyye*, s.146; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.4, s.145; İbn Mulakkin, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.355; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.202.)

⁵⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79a-79b; A.N., vr.52a.

⁵⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.- ; A.N., vr.52a.

⁵⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.- ; A.N., vr.52a-52b.

6.29. Yahyâ b. Muâz er-Râzî⁵⁸⁶ ve Menkabeleri

Ebû Zekerîya Yahyâ b. Muâz er-Râzî, birinci tabaka sûfilerdendir şeklinde giriş yapılır. Muharrem Efendi, bu bölümde Yahyâ b. Muâz'ın rızâ makamına, kabz ve bast haline, havf ve recâ haline ait menkabelerini nakletmektedir. Bir süre Rey'de ikamet ettikten sonra Belh'e gitmiş, daha sonra da Nîşâbûr'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir şeklinde bilgi verilmektedir. Birinci bölümde tam bir haşyetle Allah'a boyun eğen, O'ndan sakınan, O'ndan korkan Allah'ın iki Yahyâ'sı var. Biri enbiyâ'dan öbürü evliyâdandır. Yahyâ b. Zekeriyâ (as) peygamber olanı, Yahyâ b. Muâz ise evliyâ olanıdır açıklamasından sonra Yahyâ b. Muâz'ın zühd ve Verâ kavramlarıyla ilgili birkaç sözü aktarılır.⁵⁸⁷ İkinci bölümde Yahyâ b. Muâz'ın bir mum ışığının

⁵⁸⁶ Yahya b. Muâz'ın tam ismi, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Muâz b. Câfer er-Râzî olup, künyesi, Ebû Zekerîyyâ ve lakabı vâizdi. Rey şehrinde doğdu. 258/872'de Nîşâbûr'da vefât etti. Bağdât ve Belh şehirlerine gitti. Tasavvuf büyükleriyle görüşüp sohbet etti. Nîşabur'dan yetişen sûfilerdendir. Recâ ilmi konusunda konuşurdu. Üç kardeşlerdi. Kendisi de dahil yaş sırası İsmail, Yahya, İbrahim şeklindedir. Üçü de zâhidlerdendi. Bâyezîd'in hem hemşehrîsi hem de çağdaşıdır. Seyr-ü sülûk makamlarından bahseden ilk sûfilerdendir. Fütüvvet ve melâmeti temsil eden Nîşâbûr mektebindendir. O, fenâ, vecd ve sekrden bahseden "aşk sarhoşu" deyimini kullananlardandır. Râbia'dan sonra Allah sevgisi konusunda Ma'rûf el-Kerhî gibi açıkça söz söyleyenlerin ilklerindendir. Onun muhabbet anlayışı huşû, hudû ve Allah'a teslimiyet gibi faziletleri dayanır. Tasavvuf tarihinde Bâyezîd ve onun meşrep olarak takipçisi Yahya "sekr" in savunucusu olarak kabul edilirler. (Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss.124-125.) Başta Louis Massignon olmak üzere bazı araştırmacılar, onu Kerrâmîyye mezhebinin kurucusu Muhammed b. Kerrâm'ın öğrencileri arasında göstermişlerse de bu doğru değildir. Kaynaklarda Yahyâ'nın Bâyezîd el-Bistamî, Hâtîm el-Es'am, Ebû Turâb en-Nahşebî ve Cüneyd el-Bağdâdî gibi sûfilerle görüştüğü kaydedilmektedir. Ondan feyz alanlar arasında Ebû Osman el-Hîrî, Hakîm et-Tirmizî, Yusuf b. Hüseyin er-Razî gibi isimler vardır. Ebû Hayyan et-Tevhidî, Yahya b. Muâz'ın sözlerini ve münacaatlarını eserlerinde nakletmiştir. (*TDVİA.*, c.43, s.258.) Yahya b. Muâz, tasavvufu ilk defa açık camî dersi haline koyan kişidir. Allah aşkını büyük kitlelere ilk ifade eden de yine o olmuştur. O "Tafdhilü'l-Ganî" doktrinini takip etmiştir. Ganî, Allah'ın sıfatıdır. *Münacaat*'ı (oraisons) büyük bir edebî kıymeti haizdir. Yahya'dan önce tasavvufî şiiri, Ebû Atahîyye yer yer kullanmıştır. Bu nedenle Ebû Atahîyye, tasavvufî şiire ilk kez tek eserde yer veren sûfî olarak kabul edilir. Ancak Yahya b. Muâz ise tasavvufî şiire tüm eserlerinde yer verenlerin ilkidir. Yani Yahya bütün eserlerinde mistik şair olarak görünüyor. Böylece Yahya'dan itibaren edebî tasavvuf bir gelenek oldu. Yahya'nın talebelerinden İbrahim el-Havvâs ve Mekhul b. Fazl en-Neseffî de bu şiir tarzını devam ettirdiler. Daha sonra aynı gelenekten gelen Amr b. Fâriz, Mahmud Şibesterî (*Gülşen-i râz*), Feridüddin Attar (*Mantiku't-Tayr*), Hakîm Senaî, Mevlâna (*Mesnevi*) gibi büyük şairler yetişmiştir. Edebî tasavvuf geleneği Osmanlı devrinde Şeyh Gâlib'e kadar gelir. (Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, s.102.) (Ayrıca bkz. Salih Çift, *TDVİA.*, "Yahya b. Muâz" maddesi, c.43, ss.257-258; Sülemî, *Tabakât'üs-sûfiyye*, ss.98-103; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.53-75; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.71; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.186; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.314; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.112; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.181; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçipek), c.1, s.265; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.117; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.339-352; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.298-312; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.238.)

⁵⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.52b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.339.

sönmesiyle yaşadığı kabz ve bast haline örnek verilir.⁵⁸⁸ Üçüncü bölümde kardeşinin Yahyâ b. Muâz’a yazdığı bir mektup ve Yahyâ’nın da tasavvufî bazı kavramlara açıklık getirdiği cevabi nitelikteki mektubu ele alınır.⁵⁸⁹ Dördüncü bölümde, cehennem ateşinin: “*Ey mümin! çabuk geç zira nurun narımı (ateşimi) söndürecek*”⁵⁹⁰ diye söyleyeceğini duyuran hadis-i şerifi Yahyâ b. Muâz’ın yorumladığı recâ konusu işlenmektedir.⁵⁹¹ Beşinci bölümde Yahyâ b. Muâz’ın kulu Allah’tan uzaklaştıran kişilerle ilgili bir öğüdü nakledilmektedir.⁵⁹² Altıncı bölümde Yahyâ b. Muâz’ın bir sözündeki, fakir ve zengin kavramlarına yapılan yorum verilir.⁵⁹³ Yedinci bölümde manevi azık hazırlama konusunda dört kişinin akıllı olduğu ile ilgili Yahyâ b. Muâz’ın bir sözü nakledildikten sonra onun münacaatlarından dört tane örnek verilir.⁵⁹⁴ Sekizinci bölümde kıyamet gününde “ne getirdin” diye sorulacak olursa şeklindeki bir soruya Yahyâ b. Muâz’ın cevabî nitelikteki bir sözü rivâyet edilir.⁵⁹⁵ Dokuzuncu bölümde Yahyâ b. Muâz’ın fakirlere dağıtmak için yüklü miktardaki borç aldığı parayı vadesinde ödeyemeyerek zor duruma düşmesini konu alan uzun bir menkabe anlatılır. Daha sonra oğlu tarafından Yahyâ b. Muâz’ın iki yüz elli sekiz senesinde öldürülüp Nişabûr’a defnedildiği belirtilir.⁵⁹⁶

6.30. Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî ve Menkabeleri

Birinci bölümde Şah’ın⁵⁹⁷ önceden Kirmân⁵⁹⁸ meliklerinden birisinin oğlu olduğunu sonradan Kirmân’ın en büyük meşâyihî olduğunu, pek çok kitabının

⁵⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.53a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.341.

⁵⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b-81a; A.N., vr.53a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.340.

⁵⁹⁰ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl Fî ma'rifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Mektebetü'l-İmami'l- Buhârî, Kâhire 2008, 100. hadis c.1, s.75. (Mansûr b. Ammâr’ın rivâyet ettiği hadisin sıhhatini eleştirenleri saydıktan sonra Hakîm et-Tirmizî kendi tercihinin hadisin sahih olduğu yönündedir şeklinde bir açıklamayı dipnota ilave eder.) Aynı hadisi Mevlana Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevi*’sinde işlemektedir. (Bkz. c.4, 2710. Beyt.)

⁵⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81a-81b; A.N., vr.53a-53b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.341.

⁵⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b

⁵⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.343.

⁵⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.344,349,350.

⁵⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.82a; A.N., vr.53b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.350.

⁵⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.82a-83a; A.N., vr.53b-54b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.351.

⁵⁹⁷ Şah b. Şücâ’nın tam adı, Ebû'l-Fevâris Şah b. Şücâ el-Kirmânî’dir. Ebû'l-Fevâris künyesidir. Kirmân melikinin oğluydu. Şah b. Şücâ’ dünyâya geldiği vakit, göğsünün üzerinde yeşil bir hatla, “Allah” yazılıydı. Ebû Turâb en-Nahşebî, Ebû Hafs, Ebû Ubeyd el-Busrî ve Yahyâ b. Muâz gibi âlimlerle sohbet etmiştir. Ebû Osman el-Hirî onun müridiyken, Şah Şücâ’nın izniyle Ebû Hafs’ın

bulunduğunu, “*Mir’atü’l-Hükemâ*” adlı eserin ona ait olduğunu, sûflerin ikinci tabakasından olduğunu, Ebû Hafs el-Haddâd, Yahyâ b. Muâz, Ebû Turâb en-Nahşebî ve o dönemde Nişabûr’da yaşamış olan diğer meşâyih’in⁵⁹⁹ onun sohbet arkadaşı olduğunu anlatarak Muharrem Efendi bu üniteye giriş yapar. Ebû Hafs el-Haddâd, Kirmânî’ye şöyle derdi: “Ey Şücâ’! Sen abada aradığını kabada⁶⁰⁰ buldun.” Bundan sonra Şah b. Şücâ’nın takvânın alâmeti, yalan, ihânet ve gıybet konularıyla ilgili sözleri nakledilir.⁶⁰¹ İkinci bölümde Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin saltanatını terk edip zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.⁶⁰² Üçüncü bölümde Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin kırk yıl hiç uyumadığı, uyumamak için gözlerine tuz koyduğu, kırk yıldan sonra bir gece uyuduğu, rüyasında Allah’ı gördüğü nakledilen bir menkabe anlatılır.⁶⁰³ Dördüncü bölümde Şah b. Şücâ’ ile Yahyâ b. Muâz arasında geçen menkabe Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin ferâseti işlenmektedir.⁶⁰⁴ Beşinci bölümde Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin bir oğlu vardı. Doğuştan göğsünde yeşil yazı ile Allah yazılıydı. Onun tevbe etme serüveniyle ilgili bir menkabe anlatılır.⁶⁰⁵ Altıncı bölümde Şah b. Şücâ’nın zâhide bir kızı vardı. Bu bölümde Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin kızının da babası gibi zühd ve tevekkül anlayışını iyice özümsemiş olduğunu nakleden bir menkabe yer alır.⁶⁰⁶ Yedinci bölümde Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin velilik, fakr ve siddikiyet alâmetiyle ilgili sözleri nakledilmektedir.⁶⁰⁷

müridi olmuştur. Şah Şücâ’ 276/889’da vefât etti. (Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, c.10, s.237,252-254; Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, ss.156-157; Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, (Uludağ), s.202; a.mlf. *Keşfü’l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.349; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.148; Câmî, *Nefehâtü’l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.216; Şarânî, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.300; a.mlf. *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.129; Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.353-356; a.mlf., *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.212-216; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, c.4, ss.67-68; İbn Mülakkın, *Tabakâtü’l-Evliyâ*, ss.239,244,360.)

⁵⁹⁸ Kirmân, o dönemde Abbasi yönetimi altında bulunan, bugünkü İran’ın güney doğusunda bir kenttir. (Bkz. *Tarih Atlası*, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2004, s.32.) Ayrıca beldelerden, köylerden ve şehirlerden oluşan Mekran bölgesiyle Fars bölgesi arasında kalan geniş bir bölgeye de Kirman bölgesi denilmektedir. Doğusunda Sind bölgesi, batısında Fars bölgesi, kuzeyinde Horasan bölgesine kadar Sistan ve Kuhistan bölgesi, güneyinde Arap denizi bulunmaktadır. (Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c.4, s.454.)

⁵⁹⁹ Ebû Ubeyd Busri, Ebû Abdullah Zerra’ Basrî gibi (Câmî (Uludağ, Kara), age., s.216.)

⁶⁰⁰ Kaba; bir tür kaftandır. Sözcük, müzekker isim olarak kullanılır. (Samî, age., s.1047)

⁶⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83a; A.N., vr.54b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.353.

⁶⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83b-84a; A.N., vr.54b-55a

⁶⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83b-84a; A.N., vr.54b-55a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.353.

⁶⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84a; A.N., vr.55a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.354.

⁶⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84a-b; A.N., vr.55a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.353.

⁶⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b; A.N., vr.55a-b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.354.

⁶⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b-85a; A.N., vr.55b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.355.

En sonunda da Farsça bir beyt yer almaktadır. Sekizinci bölümde firâset ile ilgili Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin bir sözü aktarılır.⁶⁰⁸ Dokuzuncu bölümde fütüvvet ehli olmanın yani Allah'ın yarattıklarının hepsine şefkatle yaklaşmanın önemi belirtilmektedir. Daha sonra Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin hatiften bir ses işitme kerâmet motifi nakledilir. Şah b. Şücâ' el-Kirmânî, üç yüz yılından birkaç yıl önce vefat etti. *Nefahât*'ta ise iki yüz yetmiş yılından sonra vefat ettiği kaydedilir⁶⁰⁹ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.31. Yûsuf b. Hüseyin ve Menkabeleri

Yûsuf b. Hüseyin,⁶¹⁰ ikinci tabaka sûfilerindendir. Zünnûn el-Mısırî'nin müridiydi. Meşâyihin en uzun riyâzet yapanıydı. Ebû Türâb ve Ebû Saîd el-Harrâz onun sohbet arkadaşlarıydı. O, gençliğinde Rey beldesindeki gençlerin en yakışıklılarından birisiydi şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde Yûsuf b. Hüseyin'in zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.⁶¹¹ İkinci bölümde İbrâhim el-Havvâs'ın şeyhi Yûsuf b. Hüseyin'in ilahi huzurdan koğulduğu rüyası üzerine hocasına olan inancı sarsılan İbrâhim'i çölde Hızır'ın uyarması ile ilgili bir menkabe anlatılır.⁶¹² Üçüncü bölümde aşırı yaramaz bir çocuk olan Abdulvahid b. Zeyd'in anne babası tarafından Yûsuf b. Hüseyin'in meclisine götürülmesi ve vaazından etkilenip terbiye olmasını konu alan bir menkabe nakledilir.⁶¹³ Dördüncü bölümde kendisine emanet edilen cariye'nin güzelliğine Ebû Osman el-Hîrî'nin kalbinin meyletmesindeki hikmetin, onun Yûsuf b. Hüseyin'den

⁶⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a; A.N., vr.55b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.355.

⁶⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a-85b; A.N., vr.55b-56a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.356.

⁶¹⁰ Yusuf b. Hüseyin'in tam ismi Ebû Yakub Yûsuf b. Hüseyin b. Ali er-Râzî'dir. Künyesi Ebû Ya'kûb'dur. Zamanında Cibâl ve Rey şehrinin âlimi idi. Çok seyahat etti. Zünnûn el-Mısırî'nin müridi olup, aynı zamanda Ebû Türâb Nahşebî, Yahyâ b. Mu'âz ve başka âlimlerle de görüşüp sohbet etti ve kendilerinden ilim öğrendi. Ebû Saîd el-Harrâz ile yol arkadaşlığı ve Cüneyd-i Bağdâdî ile mektuplaşmaları meşhûrdur. 304/915'de vefat etti. Şarânî, 334'de vefat ettiğini yazar. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.200; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.348; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), s.148; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.230; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.301; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.130; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.357-363; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.216-222; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.151-155; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.238-243; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, ss.102-103; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 268; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.96.)

⁶¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-56b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.357.

⁶¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.359.

⁶¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.360.

melâmiliğin inceliklerini öğrenmesi olduğu ile ilgili bir menkabe aktarılır.⁶¹⁴ Beşinci bölümde Yûsuf b. Hüseyin'in eceli yaklaştığında söylediği sözler nakledilir. Vefatından sonra Yûsuf b. Hüseyin rüyada görüldüğü ve Allah'ın onu affettiği rivâyetine yer verilir. Yûsuf b. Hüseyin, üç yüz dört senesinde vefat etti şeklinde bilgi verilir.⁶¹⁵

6.32. Ebû Hafs el-Haddâd ve Menkabeleri

Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Salim el-Haddâd en-Nîsâbü'rî,⁶¹⁶ görüş birliği ile meşayihın sultanıdır. Hak halifesiydi. Bu tabaka içinde o, büyüklüğü, şanı ve şerefi ile meşhurdu. Onun muallimi, vasıtasız Allah'dı. Ebû Osman el-Hîrî, onun müridiydi. O, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî ve Ahmed b. el-Hadraveyh'in dostlarından ve şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde Ebû Hafs el-Haddâd'ın zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.⁶¹⁷ İkinci bölümde Ebû Hafs'ın üns makamında gönlünden geçen bir talebine Allah'tan derhal cevap gelmesini anlatan bir menkabe nakledilir.⁶¹⁸ Üçüncü bölümde Ebû Hafs'ın duasıyla kaybolanı geri döndürme kerâmetinin anlatıldığı bir menkabe yer alır.⁶¹⁹ Dördüncü bölümde Ebû Hafs'ın müritlerinin ona çok hürmet ve edep göstermelerini sultanlara benzemekle eleştiren Cüneyd'e, meleklerin saygı duyduğu zata insanlar saygı

⁶¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.360.

⁶¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A.N., vr.57b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.362.

⁶¹⁶ Ebû Hafs el-Haddâd'ın tam ismi, Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbü'rî'dir. Nîsâbü'r civarındaki Kurdâbâd köyünde doğdu ve burada yaşadı (ö.260/874). Babasının adı çeşitli kaynaklarda Mesleme, Salim, Seleme (Selme) şeklinde kaydedilmiştir. Ümmî olduğu ve Arapça bilmediği yolundaki rivayetlere bakılırsa Arap olmadığı ve öğrenim görmediği anlaşılar. Kendisinden ilk defa Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö.405/1014) *Târîh-u Nîsâbü'r* adlı eserinde bahsetmiş, daha sonra Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmetiyye* ve *Tabakâtü's-Süfîyye*'si ile müteakip tabakât kitaplarında çoğu birbirinin aynı olan bilgiler verilmiştir. Mesleği dolayısıyla "Haddâd" (demirci) diye tanınmıştır. Ebû Hafs hacca giderken sekiz arkadaşıyla birlikte Bağdat'a uğramış, Cüneyd el-Bağdadî ile görüşmüş ve burada bir yıl kalmıştır. Sülemî *Risâletü'l-Melâmetiyye*'sinde Ebû Hafs'ın özellikle fütüvvet konusundaki fikirleriyle Bağdat sûfîlerini kendisine hayran bıraktığını belirtir ve onu melâmet ehlinin temsilcilerinden sayar. (Bkz. Tahsin Yazıcı, *TDVİA*, "Ebû Hafs el-Haddâd," c.10, s.127-128; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.229,244; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.188; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.336; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.148; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.216; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.270; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.119; Attar (Uludağ), *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ss.363-371; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.222-231; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 4/98,118-121; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.257; Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, ss.86-120; Yâfîî, *Miratü'l-Cinân*, c.2, s.179.)

⁶¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b; A.N., vr.57b-58a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.364.

⁶¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b-89a; A.N., vr.58a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.364.

⁶¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.89a; A.N., vr.58a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.365.

duymak durumunda kalıyor şeklinde Ebû Hafs'ın cevabı rivâyet edilmektedir.⁶²⁰ Beşinci bölümde Cüneyd ile Ebû Hafs arasında geçen ve Ebû Hafs'ın müritlerinden birinin diğerlerine göre daha edepli olmasını anlatan bir rivâyet aktarılır.⁶²¹ Altıncı bölümde Ebû Hafs ile Şiblî arasında geçen karşılıklı misafir ağırlamada Şiblî'nin Bağdat'ta ikram ettiğini, misafirin rızâsı için Ebû Hafs'ın Nîşâbûr'da ikram ettiğini ise Allah rızâsı için yapmanın aralarındaki farkı konu alan bir menkabe anlatılır.⁶²² Yedinci bölümde Ebû Hafs'ın tevekkül, samt, fütüvvet, melâmet, ubûdiyyet (kulluk), fakr konularıyla ilgili seçme sözleri nakledilir.⁶²³

6.33. Mansûr b. Ammâr ve Menkabeleri

Şeyh, âlim, ilmi ile âmil, sır sahibi, Ebû'l-Yüsrâ, Mansûr b. Ammâr el-Mervî,⁶²⁴ Dandangar köyündendir. Künyesi, Ebû'l-Yüsrâ'dır. Sûfilerin birinci tabakasındandır. Onun Bûsenc'li olduğu da rivâyet edilir. Horasan ve Irak'ta etkili vaazları ve faziletiyle meşhurdur şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde tevbe edip tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır: Yolda giderken yerde üzerinde besmele yazılı bir kâğıt parçası görüp kâğıtta yazılı olan Allah adını saygısı gereği yuttu. Sonra da Basra'da zikir ve vaaz ile meşgul oldu⁶²⁵ şeklinde başlayan uzun bir menkabe yer alır. İkinci bölümde bir gencin, hizmetlisinin eliyle Mansûr'un dört dirheme dört duasıyla tevbe etmesini anlatan bir menkabe

⁶²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.89a-b; A.N., vr.58a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.366.

⁶²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.89b; A.N., vr.58a-b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.367.

⁶²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a; A.N., vr.58b-59a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.368.

⁶²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a-b; A.N., vr.58b-59a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.369,370.

⁶²⁴ Mansûr b. Ammâr'ın tam adı, Ebû's-Serî Mansûr b. Ammâr b. Kesîr'dir. Künyesi Ebu's-Sırrî es-Sülemî'dir. Aslen Merv'li olup, Basra'da yaşamıştır. 225/840 senesinde Basra'da vefât etti. Ömrünün son yıllarını Bağdat'ta geçirdi ve Bağdat'ta vefat etti diyenler de vardır. (TDVİA., c.28, s.8.) Bağdat'ta Bîşr-i Hâfî ile görüşmüştür. Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin sohbetlerinde bulunmuştur. Zamanının meşhûr âlim ve velîlerinden olan Ma'rûf b. Ebi'l-Hattâb, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Lühey'e, Münkedir b. Muhammed ve Bîşr b. Talha'dan ilim öğrenip hadîs-i şerîf dinlemiştir. Kendisinden oğlu Selîm, Ali b. Haşrem, Muhammed b. Ca'fer ve birçok âlim ilim öğrenmiş, hadîs-i şerîf dinlemiştir. Mansûr b. Ammâr, Iraklılar ve Horasanlılar tarafından makbul sayılan ve sevilen bir zattı. (Bkz. Ethem Cebecioğlu, TDVİA., "Mansûr b. Ammâr" maddesi, c.28, s.8; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.9, s.325; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.191; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.338; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.137; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.189; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.120; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.376-379; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.235-238; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, 130; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.270; Fuat Sezgin, GAS, c.1, s.637.)

⁶²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b; A.N., vr.59a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.376.

aktarılır.⁶²⁶ Üçüncü bölümde bir gencin, mehâfetullahtan ödünün patlayıp ölmesi ile eşzamanlı olarak Mansûr b. Ammâr'ın sekr halindeyken manevi duruma uygun düşen bir ayeti okumasının aynı zamana denk gelmesini anlatan bir menkabe nakledilir.⁶²⁷ Dördüncü bölümde Harun er-Reşîd ile Mansûr b. Ammâr arasında geçen bir konuşma anlatılır. Daha sonra Mansûr, vefat edince Ebû'l-Hasan eş-Şa'rânî onu rüyasında görür ve Yüce Allah ona nurdan bir kürsü kurup oturttu şeklinde rivâyet nakledilir.⁶²⁸

6.34. Cüneyd el-Bağdâdî ve Menkabeleri

Mutlak şeyh, hakiki kutub, esrar kaynağı, nurlar otağı, üstat olarak başı çeken, tarikatın senedi, şeyhlerin şeyhi, büyük âlim Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Bağdâdî⁶²⁹ şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde doğduğu ve yetiştiği yer, tasavvufta tuttuğu yol, Serî es-Sakatî'nin müridi ve kız kardeşinin çocuğu olduğu ve Serî es-Sakatî'nin Cüneyd'i övmesi nakledilir.⁶³⁰ İkinci bölümde Cüneyd daha yedi yaşındayken Serî onu alıp hacca götürür. Mescid-i Haram'da dört yüz pir arasında şükür meselesi hakkında Cüneyd'in yaptığı tanımın hepsini etkilediği rivâyet edilir.⁶³¹ Üçüncü bölümde Cüneyd daha küçükken onun zekasının dayısının hoşuna gittiğini ve ona dayısının gönlünde ayrı bir yer verdiğini anlatan bir menkabe anlatılır.⁶³² Dördüncü bölümde Cüneyd'in ünü her tarafa

⁶²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b-91a; A.N., vr.59a-59b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.377.

⁶²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91b; A.N., vr.59b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.377.

⁶²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91b; A.N., vr.59b ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.378.

⁶²⁹ Cüneyd el-Bağdâdî, seyyidü't-tâife lakabıyla meşhûrdur. Künyesi, Ebû'l-Kâsım'dır. Cüneyd b. Muhammed el-Kazzâz el-Kavâirî 207/822'de Nihâvend'de doğdu. Bağdât'ta büyüdü ve 298/911'de 91 yaşında orada vefat etti. Kabri, hocası ve dayısı olan Serî es-Sakatî'nin kabrinin yanındadır. Süfyân es-Sevrî'nin derslerinde yetişti, fıkıhta onun mezhebini takip etti. Tasavvufu, dayısı Serî es-Sekatî'den öğrendi. Zahirî ilimleri, İmâm-ı Şâfiî'nin talebelerinden Ebû Sevr'den öğrendi. Ayrıca Hâris el-Muhâsibî, Muhammed el-Kassâb ve başka zâtlarla da sohbet etti. (Bkz. Süleyman Ateş, *TDVİA.*, "Cüneyd-i Bağdâdî" maddesi, c.8, ss.119-121; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.225; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.155; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.235; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.188; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.336; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.139; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.209; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.279; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.122; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.385-415; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.5-36; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.219; Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları*, İstanbul, 1970; Fuat Sezgin, *GAS*, c.1, s.647; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.1, s.383; *Tabakâtü's-Süfiyye* (Abdullah-ı Ensârî) s.161; Yâfiî, *Mir'atü'l-Cinân*, c.2, s.173.)

⁶³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91b-92a; A.N., vr.59b-60a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.385.

⁶³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92a; A.N., vr.60a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.386.

⁶³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92a-b; A.N., vr.60a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.386.

yayıldığında rüyada peygamberimizi görüp vaaz etmesini söyleyince halka vaaz etmeye başladı şeklinde bir menkabe aktarılır.⁶³³ Beşinci bölümde Cüneyd camiide vaaz ederken aslında Hristiyan olan bir çocuğun tam bir islam kıyafeti içinde onun yanına gelmesi üzerine Cüneyd'in o çocuğa müslüman olmasının vaktinin geldiğini söylemesi halkta büyük bir şaşkınlığa sebep olur. Çocuk da müslüman olur şeklinde bir menkabe nakledilir.⁶³⁴ Cüneyd'in tasavvufun incelikleriyle ve yaşadığı tasavvufi tecrübelerle ilgili birkaç sözü rivâyet edilir.⁶³⁵ Altıncı bölümde Cüneyd ve müritlerinin ruhlar âleminde gelen meltem içinde Sînâ dağında vecde gelerek raks etmelerinden etkilenen bir rahibin müslüman olmasını konu alan bir menkabe anlatılır.⁶³⁶ Yedinci bölümde büyüklerden birisinin Peygamberimizi rüyasında görmesi ve Cüneyd'le ilgili peygamberin övgüsü aktarılmaktadır.⁶³⁷ Sekizinci bölümde Cüneyd'in ağır hastalığında bile abdest alıp namaz kıldığı için hatiften bu davranışını öven bir ses duyduğu şeklinde bir menkabe anlatılır.⁶³⁸ Dokuzuncu bölümde iblis'in Cüneyd'in yanından kaçmasını ve onun bu durumu yorumlaması nakledilir.⁶³⁹ Onuncu bölümde Allah'ın "belamıza degecek kadar senin kulluğun yok" demesinden Cüneyd'in korktuğu ile ilgili bir menkabe anlatılır.⁶⁴⁰ On birinci bölümde Rûveym Hicaz çölündekeyken Bağdat'taki Cüneyd'i arkasından eleştiren yaşlı bir kadına, Rûveym Bağdat'a döndüğünde Cüneyd'in verdiği cevap rivâyet edilir.⁶⁴¹ On ikinci bölümde Cüneyd'in meclisinde dilenen birisini Cüneyd içinden kınadığı için rüyasında manen uyarıldı şeklinde bir rivâyet aktarılır.⁶⁴² On üçüncü bölümde Cüneyd'in sekiz müridiyle cihat yapmak üzere Rum diyarına gitmelerini konu alan bir rivâyete yer verilir.⁶⁴³ Ondördüncü bölümde tasavvuf ilminin kitap ve

⁶³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92b; A.N., vr.60a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.390.

⁶³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.390-391.

⁶³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.391.

⁶³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a-b; A.N., vr.60b-61a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.392.

⁶³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b; A.N., vr.61a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.393.

⁶³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b-94a; A.N., vr.61a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.393.

⁶³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a; A.N., vr.61a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.393-394.

⁶⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a-b; A.N., vr.61a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.394-395.

⁶⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.392.

⁶⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.396.

⁶⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.401, 406; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.140.

sünnetle tahkim edildiğiyle ilgili Cüneyd'den iki söz rivâyet edilir.⁶⁴⁴ Onbeşinci bölümde Cüneyd'in sûfinin tanımını yaptığı bir açıklamasına yer verilir.⁶⁴⁵ Onaltıncı bölümde Cüneyd'e kiminle dostluk kuralacağı, manevi dereceye neyle erdiği, mârifet ilmini nereden tahsil ettiği ile ilgili sorulan sorulara verdiği cevap nakledilir.⁶⁴⁶ Onyedinci bölümde vefatı yaklaşıncı, yaşadığı bazı ölüm öncesi halleriyle ilgili rivâyetler aktarılır.⁶⁴⁷ Onsekizinci bölümde salihlerden birinin onu rüyada görmesi ve kabir halleriyle ilgili sorduğu sorulara Cüneyd'in verdiği cevaplar anlatılır. *Kuşeyrî Risâlesi*'nde Cüneyd'in dünya aleminden kutsî âleme intikalinin iki yüz doksan yedi senesinde olduğu ifadesiyle Muharrem Efendi, bu bölümü sonlandırır.⁶⁴⁸

6.35. Ebü'l-Hüseyin Ahmed en-Nûrî ve Menkabeleri

Birinci bölümde sûfî zâhidlerden Ebü'l-Hasan (veya Hüseyin) Ahmed b. Muhammed en-Nûrî,⁶⁴⁹ aslen Bağav'lı olup Bağdat'ta doğmuş orada yetişmiştir. Cüneyd'in akranı olup Serî es-Sakatî ve Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin sohbetinde bulunmuş, 295/907 senesinde vefat etmiştir şeklinde bir girişten sonra Muharrem

⁶⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.391; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.140.

⁶⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.414, 415.

⁶⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b; A.N., vr.62a.

⁶⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b-96a; A.N., vr.62a-b.

⁶⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b-96a; A.N., vr.62a-62b; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.140.

⁶⁴⁹ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tam ismi Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nûrî olup künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. İbn-i Begâvî diye de tanınır. Babası, Herat ile Merv arasında bulunan Buğşur şehrindendir. Ebü'l-Hüseyin, Bağdâd'da doğdu ve orada yetişti. Zünnûn el-Mısırî, Serî es-Sakatî, Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Muhammed b. Ali el-Kassâb gibi zâtları görüp kendilerinden ilim öğrendi. Mısır'a gidip Zünnûn el-Mısırî ile görüştüğü de rivayet edilmektedir. Cüneyd el-Bağdâdî'nin akranıdır. Tasavvuf terbiyesini Serî es-Sakatî ile Cüneyd el-Bağdâdî'nin yanında tamamladı. Tasavvufta şathiye niteliğindeki sözlerin ilk temsilcilerindendir. Baklî onu şatah ehlinin kılıcı, vecd ehlinin reisi olarak vasıflandırmıştır. O işârî tefsir hareketinin de ilk temsilcilerindendir. Sonra gelen âlimler, kendisine Emîru'l-Kulûb (kalblerin emîri) dediler. Karanlık gecede, odasında söz söylese, mübarek ağzından nûr çıkar, bu nûr ile oda aydınlanırdı. Firâset nurunun çokluğu ile bâtın hâllerinden haberler verdiği için, kendisine Nûrî denilirdi. Kulübesinden göğe kadar bir nûr çıkar, bunu herkes görürdü. 295/908'de vefât etti. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî" maddesi, c.10, ss.328-330; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.249; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.195; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.342; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.142; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.207; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.290; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.125; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.426-434; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.46-55; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiye*, 164: Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.194; Fuat Sezgin, *GAS*, c.1, s.650.)

Efendi, ona Nûrî (ışıklı) denmesinin nedenini açıklamaktadır.⁶⁵⁰ İkinci bölümde onun tasavvuf ve zühd yolundaki başlangıç hali anlatılmaktadır. Devamında onun nefsiyle yaptığı mücâhedesinden bahsedilir.⁶⁵¹ Üçüncü bölümde Nûrî'nin iblisle aralarında geçen bir olay aktarılır.⁶⁵² Dördüncü bölümde Bağdat'ta bakırcılar çarşısında çıkan yangında köle olan iki Rum çocuğunu kurtarmak için Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin kendisini ateşe atıp ikisini de sağ salim dışarı çıkarmasının ateşte yanmama kerâmetiyle ilişkilendirilerek anlatıldığı bir menkabe nakledilir.⁶⁵³ Beşinci bölümde kendisi hastalandığında ziyaretine gelen Cüneyd'in Nûrî'ye çiçek ve meyve getirmesine karşılık Cüneyd hastalanıp yatağa düşünce Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin Cüneyd'in hastalığından bir parçasını kendi üzerine alması ve Cüneyd'in de sıhhat bulmasını konu alan bir menkabe anlatılır.⁶⁵⁴ Altıncı bölümde sûfilerin halleri ve fakr kavramıyla ilgili Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin bir sözü rivâyet edilir. Yedinci bölümde Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tasavvufu açıkladığı birkaç tanım verilir. Muharrem Efendi, *Kuşeyrî Risâlesi*'nden tasavvufun tanımıyla ilgili birkaç alıntı daha nakleder. Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, 295/907 senesinde vefat etmiştir bilgisiyle bölümü sonlandırır.⁶⁵⁵

6.36. Ebû Osman el-Hîrî en-Nîsâbûrî ve Menkabeleri

Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî, aslen Rey'li olmasına rağmen Nîsâbûr'da ikamet etmekteydi. İkinci tabaka sûfilerdendir şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar.⁶⁵⁶ Birinci bölümde Muharrem Efendi şu bilgileri nakletmektedir; Ebû Osman

⁶⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.96b; A.N., vr.62b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ) age., 142 ; Attar (Uludağ), age., s.427.

⁶⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.96a-96b; A.N., vr.62b-63a.

⁶⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.96b-97a; A.N., vr.63a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.431.

⁶⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97a; A.N., vr.63a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.432.

⁶⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97a-b; A.N., vr.63a-b (Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.167); Krş. Attar (Uludağ), age., s.433.

⁶⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b; A.N., vr.63b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.434; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.142.

⁶⁵⁶ Ebû Osman el-Hîrî'nin tam adı, Ebû Osman Sa'îd b. İsmâil el-Hîrî'dir. Aslen Rey şehriden olup, Nîşâbûr'a yerleşmiştir. Önceleri Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin müridiydi. Hocasıyla birlikte Nîşâbûr'a gidince orada kaldı ve Ebû Hafs'ın talebesi oldu. Ebû Hafs'ın kızı ile evlenmiştir. Fıkıh ve tasavvuf ilminde derin bilgi sahibiydi. Kayınpederi Ebû Hafs'tan sonra otuz sene yaşamış ve 298/910 senesinde vefat etmiştir. (Bkz. Erhan Yetik, *TDVİA.*, "Ebû Osman el-Hîrî" maddesi, c.10, s.208; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.197; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.344; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.141; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.217; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.287; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1,

Saîd b. ismail el-Hîrî, Nîşâbûr'da ikâmet etmesine rağmen aslen Rey'li olduğu, Şâh b. Şucâ el-Kirmânî ve Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin sohbetinde bulunduğu, Horasan'da tasavvufun Ebû Osman el-Hîrî'den yayıldığı, Ebû Hafs'dan icazetnâme alıp onun kızı ile evlendiği, kayınpederinden sonra otuz küsur sene yaşadığı ve 298/910 senesinde vefat ettiği anlatılır.⁶⁵⁷ İkinci bölümde Ebû Osman el-Hîrî'nin anne ve babasıyla olan ilgisini kesip Yahyâ b. Muâz'ın huzurunda ve nezâretinde riyâzet yaptığı ve çile çektiğiyle ilgili bir menkabe nakledilir.⁶⁵⁸ Üçüncü bölümde Şâh b. Şucâ'nın yanından gelen bir cemaatin Ebû Osman el-Hîrî'ye Şâh'ın halini hikâye ettikleri bir menkabe anlatılır.⁶⁵⁹ Dördüncü bölümde Şâh b. Şucâ'nın, Nîşâbûr'a gidip Ebû Hafs el-Haddâd'ı ziyaret etmesi aktarılır.⁶⁶⁰ Beşinci bölümde Ebû Osman el-Hîrî'nin, Ebû Hafs el-Haddâd'ın bir süre sohbetinde bulunmak için hocası Şâh Şucâ'dan izin almasının anlatıldığı bir menkabe yer alır.⁶⁶¹ Altıncı bölümde Ebû Osman el-Hîrî'nin henüz gençken hocası Ebû Hafs ile aralarında geçen bir olayı ve şeyhin kızıyla evlenmesini anlattığı bir menkabe nakledilir.⁶⁶² Yedinci bölümde Ebû Osman el-Hîrî'nin tevâzusunun anlatıldığı bir menkabeye yer verilir.⁶⁶³ Sekizinci bölümde imanın kemaliyle ilgili Ebû Osman'ın bir sözü rivâyet edilir.⁶⁶⁴ Dokuzuncu bölümde Şeyh Ebû Osman'ın sünnete muhalefet etmek münafıklığın işaretini açığa vurmaktan başka bir şey değildir konulu bir gençle aralarında geçen bir menkabe anlatılır.⁶⁶⁵

6.37. Ebû Abdullah b. el-Cellâ ve Menkabeleri

Sûfî zâhidlerden Ebû Abdullah Ahmed b. Yahyâ el-Cellâ, aslen Bağdat'lı olup Remle ve Şam'da ikamet etmiştir. Şam'ın büyük şeyhlerindendir. Ebû Tûrab,

s.124; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.435-442; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.55-63; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.244; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.170; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s. 103; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, ss.421-422; Fuat Sezgin, *GAS*, c.1, s.665; Yâfiî, *Miratü'l-Cinân*, c.2, s.300.)

⁶⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b-98a; A.N., vr.63b-64a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.435.

⁶⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-98b; A.N., vr.64a- 64b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.436,437; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.141.

⁶⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-98b; A.N., vr.64a- 64b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.441.

⁶⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a- b; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.141.

⁶⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a- b; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.141.

⁶⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a- b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.437.

⁶⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a- b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.439.

⁶⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-4b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.441.

⁶⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.99b; A.N., vr.64b-a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.436.

Zunnûn, Ebû Ubeyde el-Busrî ve babası Yahyâ el-Cellâ'nın sohbetlerinde bulunmuştur⁶⁶⁶ şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde İbnü'l-Cellâ'nın, anne babasından kendisini Allah'a hibe etmelerini istemesi ve onların sözlerinden caymamalarıyla ilgili bir menkabe nakledilir.⁶⁶⁷ İkinci bölümde bakışlarında harama ve helale dikkat etmediği için İbnü'l-Cellâ'nın Cüneyd el-Bağdâdî tarafından uyarıldığıyla ilgili bir menkabe anlatılır.⁶⁶⁸ Üçüncü bölümde İbnü'l-Cellâ'nın vahid ve muvahhid kavramlarıyla ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁶⁶⁹ Dördüncü bölümde İbnü'l-Cellâ'nın vefatından sonra da gülümsediğiyle ilgili bir kerâmeti nakledilir.⁶⁷⁰

6.38. Rûveym b. Ahmed el-Bağdâdî ve Menkabeleri

Sûfî zâhidlerden Ebû Muhammed Rûveym b. Ahmed, Bağdatlıdır. Ulu şeyhlerden olup 330/941 senesinde vefat etmiştir. Kıraat âlimi idi. Dâvud ez-Zâhirî mezhebine göre fıkıh tahsil etmişti⁶⁷¹ şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci

⁶⁶⁶ Tam ismi, Ebû Abdullah Ahmed b. Yahyâ el-Cellâ'dır. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. Aslen Bağdatlı olup, Şam ve Remle'de oturdu. Zunnûn el-Misrî, Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû'l-Hasan en-Nürî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî gibi zâtların sohbetlerinde bulundu. Hakîm et-Tirmizî onun mürididir. 306/918 yılında vefât etti. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.198; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.346; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.143; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.245; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.292; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.126; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.454-455; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.63-64; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.314; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.443; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.14; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, s.176.)

⁶⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.99b; A.N., vr.65a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.454; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.143.

⁶⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.454; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.143.

⁶⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ) age., s.143.

⁶⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ) age., ss.143-144.

⁶⁷¹ Rûveym b. Ahmed'in künyesi Ebû Muhammed olup, ismi Rûveym b. Ahmed b. Yezîd b. Rûveym el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ta doğdu. Benî Şeyban kabilesine mensuptur. Bağdat âlimlerindendir. Dönemin ünlü sûfîlerinden Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Muhammed el-Cerîrî, İbn Atâ, Ebû Osman el-Hîrî ve Ebû Saîd el-Harrâz ile görüştü. İbn Hafîf, Ca'fer el-Huldî ve Ebû Abdullah b. Muhammed er-Râzî kendisinden faydalandı. Hatib el-Bağdâdî'nin devrin imamlarından biri olarak zikrettiği Rûveym, Dâvud ez-Zâhirî'nin mezhebine mensup bir fakihdir. Ferîdüddin Attâr onun bir dönem kadılık yaptığını ve halifenin güvenini kazandığını söyler. (*Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 443.) Rûveym'in hadis ve kıraat ilimleriyle de meşgul olduğu kaydedilir. Kıraat hocası aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın meşhur iki râvisinden biri olan İdrîs b. Abdülkerim'dir. 303/915 senesinde Bağdat'ta vefât eden Rûveym Şûnuziyye kabristanlığına defnedildi. Cüneyd el-Bağdâdî'nin arkadaşıydı. Rûveym, Cüneyd gibi temkinli bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. (Bkz. Salih Çift, *TDVİA*, "Rûveym b. Ahmed" maddesi, c.35, ss.273-274; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.199; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.347; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.143; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), s.227; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.293; a.mlf.

bölümde velînin hikmetlerini saydığı Rûveym'in bir sözü anlatılır.⁶⁷² İkinci bölümde tasavvufun can feda etmekle elde edileceğiyle ilgili Rûveym'in bir sözünü Ebû Abdullah b. Hafif nakleder.⁶⁷³ Üçüncü bölümde halktan bir tabaka ile düşüp kalkmaktan, sûfilerle düşüp kalkmanın daha az mahzurlu olduğuyla ilgili Rûveym'in bir sözü aktarılır.⁶⁷⁴ Dördüncü bölümde Rûveym'in gündüzleri su içmemesine sebep olan olay anlatılmaktadır.⁶⁷⁵ Beşinci bölümde söz, ilim ve bildiğiyle amel konularıyla ilgili Rûveym'in bir sözü nakledilir. Muharrem Efendi'nin *Kuşeyrî Risâlesi*'nden yaptığı alıntı burada biter. Bundan sonra Muharrem Efendi, Attar'ın *Tezkire*'sinden alıntı yapar. Rûveym ömrünün sonunda kendini servet sahiplerinin arasında gizlemişti. Kadılığıyla halifenin güvenini kazanmıştı. Amacı bu durumu kendine maske yapıp perde ardında kalmaktı şeklinde rivâyette bulunur. Üç yüz üç senesinde vefat etti (ö.303/915) ifadesiyle bu bölüm de tamamlanır.⁶⁷⁶

6.39. Ahmet b. Ata er-Ruzbârî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Ahmed b. Ata er-Ruzbârî,⁶⁷⁷ beşinci sûfî tabakasındandır şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde İbn Ata'nın o zamanlar Şam

Tabakâtü'l-Kübrâ, (Halil Mansûr), c.1, s.127; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.443-445; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.64-67; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.269,296; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.442; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.180; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.34.)

⁶⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.144.

⁶⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.144.

⁶⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.144.

⁶⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a ; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.144.

⁶⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.144.

⁶⁷⁷ İbn Ata'nın asıl adı, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Ata'dır ve aslen Bağdât'lıdır. 309/922 veya 311/923 veya 319/931 yılında vefat etti. İlk dönem sûfilerindendir. Hanbeli mezhebine mensup, müfessir ve muhaddistir. Hallâc-ı Mansûr'un en sadık dostlarından biri olup onun idamına karşı çıkmış ve Hallâc gibi kendisi de zındıklıkla suçlanmıştır. Hallâc'ın idamından kısa bir süre önce onun görüşlerini savunduğu için vezir Hâmid b. Abbas'ın huzuruna çıkarılan İbn Ata, ağır hakaretlere uğramasına rağmen yine de doğru bildiğinden vazgeçmeyip vezire bu gibi işlerle uğraşmamasını, halka yaptığı zulümlerin ve haksız yere gasp ettiği malların hesabını düşünerek tevbe etmesini söylemiş, bunun üzerine işkence edilerek öldürülmüştür. (Bkz. Reşat Öngören, *TDVİA.*, "İbn Ata" maddesi, c.19, s.336; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.199; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.347; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.174; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ, Kara), ss.409-410; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.439; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ* (Halil Mansûr), c.1, s.177; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.446-454; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.67-75; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.302; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.444; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.13; Sülemî, *Tabakât-ı Sûfiyye*, s.269; Yâfî', *Mir'âtü'l-Cinân*, c.2, s.261.)

şeyhi olan Ebû Ali er-Ruzbârî'nin⁶⁷⁸ kız kardeşinin oğlu olduğu ve Cüneyd'in önde gelen müritlerinden olduğu, usûl ve fîrûda fetva veren bir müftü olduğu anlatılır.⁶⁷⁹ İkinci bölümde İbn Ata'nın çocuklarını kaybetmesini Allah'ın iradesiyle ve tevekkülle açıklaması aktarılır.⁶⁸⁰ Üçüncü bölümde İbn Ata'nın müminlerin en yüksek mertebesiyle ilgili sözü nakledilir. Daha sonra Ebû Abdullah er-Ruzbârî'nin yüksek derecelere ulaşanların yalnızca güzel ahlaklarıyla ulaştıklarıyla ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁶⁸¹ Dördüncü bölümde İbn Atâ'yı zındık olmakla suçlamaları, halifenin veziri Ali b. İsa'nın İbn Ata'yı yanına çağırıp acı sözler söylemesi, İbn Ata'nın vezire sert konuşması, vezirin de İbn Ata'yı öldürtmeye kalkışması sonucu İbn Ata'nın beddua etmesi ve beddua konusundaki yorum nakledilir.⁶⁸² Beşinci bölümde Ahmed b. Atâ er-Ruzbârî'nin bindiği devenin ayakları kuma battığında İbn Ata'nın "Allah" demesi üzerine devenin de "Allah" demesi anlatılır. Altıncı bölümde dervişleri suçlayan bir bakkala Ebû Abdullah er-Ruzbârî'nin haddini bildirmesini anlatan bir menkabe aktarılır. Ahmed b. Ata er-Ruzbârî, Sur kentinde üç yüz altmış dokuz senesinde zilhicce ayında vefat etmiştir, (ö.369/979) Allah rahmet eylesin⁶⁸³ duasıyla bu ünite tamamlanır.

6.40. Semnûn b. Hamza ve Menkabeleri

(Semnûn-i Aşık / Semnûn el-Muhîb)

Ebû Hasan Semnûn b. Hamza,⁶⁸⁴ ikinci tabaka sûfilerindendir girişinden sonra birinci bölümde Semnûn el-Muhîb hali itibariyle tek olup zamanındaki halkın

⁶⁷⁸ Ebû Abdullah er-Ruzbârî, 369/970 senesinde Sûr'da vefat etti. (Kuşeyrî (Uludağ), age., s.174); *Nefahât*'ta da 369/979 senesinde vefat ettiği yazılıdır. (Câmî (Uludağ, Kara) age., s.409.)

⁶⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100b-101a; A.N., vr.65b-66a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.446.

⁶⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.65b-66a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.446.

⁶⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.66a ; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.450,452.

⁶⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a-101b; A.N., vr.66a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.453.

⁶⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b; A.N., vr.66a-66b; Şam şeyhlerindendir. Sur'da bulunurdu. Sur, deniz kenarında bir şehirdir. Kabri de Sur'dadır. Şimdi bu kabir deniz içinde kalmıştır. Ebû Abdullah b. Ata er-Ruzbârî, Ebû Ali er-Ruzbârî'nin kız kardeşinin oğludur. (Câmî (Uludağ, Kara) age., s.409.)

⁶⁸⁴ Semnûn-u Muhîb'in tam ismi Ebû'l-Kasım Semnûn b. Hamza'dır. Basra'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Bağdat sûfilerinden olmakla birlikte Horasan bölgesinde doğup gelişmiş olan melâmet akımının mensuplarında görülen eğilimlere sahiptir. Tasavvufta Allah sevgisini esas alan ilk sûfilerdendir. Allah'a âşık olması ve aşkına dâir sözleri ve yaşayışının dilden dile dolaşması, kendisine "Muhîb" âşık denilmesine sebep oldu. Aslen Basra'lı olduğu için Basrî,

makbulü ve şeyhlerin en latif olanıydı. Garip işaretlere ve acayip remizlere sahipti. Muhabbette bir harika ve bir alâmetti. Bütün ulular onun büyüklüğünü kabul etmişlerdi. Muhabbette öyle bir mertebeye ulaştı ki, ondan başka hiç kimse o mertebeye ulaşamadı. Bu muhabbetten dolayı ona aşık Semnûn adı verildi. Ona mecnun Semnûn da denilirdi. Bunu onun düşmanları bile söylerdi⁶⁸⁵ şeklinde Muharrem Efendi onun övgüye layık özelliklerini nakleder. İkinci bölümde Semnûn el-Muhîb Hicaz'dayken muhabbete dair söylenen sözlerin etkisiyle kandillerin yere düşmesi ve uçan kuşun muhabbettinden yere inip ölmesi anlatılır.⁶⁸⁶ Üçüncü bölümde bir gece rüyasında gayretullahla ilgili bir rüya görüp Semnûn'un uyarılması aktarılır.⁶⁸⁷ Dördüncü bölümde Semnûn el-Muhîb, fakr kavramının tanımını yapar.⁶⁸⁸ Beşinci bölümde *Kuşeyrî Risâle*'sinden Semnûn, muhabbetullah'da bir mertebeye ulaşınca bir beyt okudu, o da gayretullaha dokundu ve hastalıkla imtihan edildi şeklinde bir rivâyet nakledilir.⁶⁸⁹ Altıncı bölümde Ebû Ahmed el-Megâzîlî'nin Bağdat'ta fakirlere dörtbin dirhem dağıtan bir adamı anlatması üzerine Semnûn ile karar verip Medâin'de her dirhem için bir rekat namaz kıldıkları rivâyet edilir. Semnûn, Cüneyd'den önce vefat etmiştir⁶⁹⁰ ifadesiyle bu ünite tamamlanır.

Bağdât'a yerleştiği için Bağdâdî nisbet edildi. Cüneyd-i Bağdâdî'nin döneminde yaşadı. 320/932 (298/911?) yılında vefat etti. Sülemî onun Cüneyd-i Bağdâdî'den sonra, Ebû Nuaym ise Cüneyd-i Bağdâdî'den önce vefat ettiğini belirtir. Bu ifadelerden Semnûn'un 297/909'da vefat eden Cüneyd'in ölümüne çok yakın bir tarihte öldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre İbnü'l-Cevzî'den itibaren (*el-Muntazam*, c.7, s.424.) bazı müellifler tarafından kaydedilen 298/911 yılının doğru olduğu söylenebilir. Irak ulemâlarından ve sûfilerinden olan Semnûn-u Muhib, Serî-yi Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi zamanın büyükleriyle sohbet etti. (Bkz. Abdullah Kartal, *TDVİA.*, "*Semnûn b. Hamza*" maddesi, c.36, ss.498-499; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.201; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.348; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.146; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.233; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.297; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.128; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.465-468; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.82-85; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.309; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 195; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.426; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.236.)

⁶⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b-102a; A.N., vr.66b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.465.

⁶⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a; A.N., vr.66b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.465.

⁶⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a-102b; A.N., vr.66b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.465.

⁶⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a-102b; A.N., vr.66b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.468.

⁶⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., vr.66b-67a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.146.

⁶⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., vr.67a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.146.

6.41. Hakîm et-Tirmizî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Hakîm Muhammed b. Ali et-Tirmizî,⁶⁹¹ meşâyihin büyüklerindendir ve ikinci tabaka sûfîlerdendir şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde ilmin her dalında kâmil idi, şeriat ve tasavvufta içtihat ehliydi. Tarikat ve şeriat konusunda çok eseri vardı. Emîr Yahyâ onun ilmîne hayran kalmıştır. Konuştuğunda ancak hikmetle konuşurdu. O yüzden ona “*Hakîmü’l-Evliyâ*” yani “evliyânın bilgisi” adı verildi. Bu ünvan şaşılacak bir ünvan değildir. Çünkü onun hocası, Hızır aleyhisselam idi⁶⁹² şeklinde onu övücü sözler nakledilir. İkinci bölümde Hakîm et-Tirmizî’nin manevî devleti, validesinin rızâsı sayesinde bulunduğuyla ilgili bir sözü aktarılır. Ebûbekir el-Verrâk ise her pazartesi Hakîm et-Tirmizî’nin hocası Hızır’ın onun yanına geldiğini rivâyet eder.⁶⁹³ Üçüncü bölümde Ebûbekir el-Verrâk’ın Hakîm et-Tirmizî ile İsrailoğulları çölünde, Kutbü’l-Müdâr ve onun yanındaki kırk erenleri ziyaret etmeleri anlatılır.⁶⁹⁴ Dördüncü bölümde Hakîm et-Tirmizî’nin yazdığı eserlerin birkaç fasikülünü Ebûbekir el-Verrâk’a Ceyhun ırmağına attırması, bunları Hızır’ın kendisinden istediği ve bir balığın ona ulaştıracağı şeklinde bir rivâyet yer alır.⁶⁹⁵ Beşinci bölümde meczubun menzilleri ile

⁶⁹¹ Hakîm et-Tirmizî’nin tam ismi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr ez-Zâhid olup, künyesi Ebû Abdullah’tır. Tirmiz’de muhtemelen III./IX. yüzyılın başında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Horasan sûfîlerinin büyüklerinden olan Hakîm-i Tirmizî, Tirmiz’de uzun müddet bulundu. Tirmiz, Buhârâ’nın güneyinde, Ceyhun nehri kenarında bir kasabadır. Hakîm-i Tirmizî’nin bazı beyanlarından dolayı, sözlerinin ince manâsını anlayamayan kimseler tarafından Tirmiz’den çıkarıldı, Belh şehrine geldi. Belh halkı, onu büyük saygı ile karşıladı. Kendisine izzet ve ikrâmda bulundular. Uzun müddet Belh şehrinde ikâmet eden Hakîm-i Tirmizî, daha sonra Nişâbü’r’a geldi. 320/932’de şehîd edildi. *Nefahât*’ta *Faslü’l-Hitâb* adlı eserden alıntı yaparak Hakîm et-Tirmizî’nin 255/869 yılında vefat ettiği yazmaktadır. İbn Hacer, *Lisan*’da onun 320’lerin sınırlarına kadar yaşadığını söylemiştir. Zira ibnü’l-Enbârî’nin ondan 318’de hadis dinlemiş olduğu bildirilmiştir. İbn Hacer onun yaklaşık 90 yaşına kadar yaşadığını da ilave etmiştir. Belh’te 295 yılında katledilmiştir diyenler de vardır. (Bkz. Abdülfettah Abdullah Bereke, *TDVİA.*, “*Hakîm et-Tirmizî*” maddesi, c.15, ss.196-199; Kettânî, *Hadis literatürü*, s.81; Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb* (Uludağ), s.205; a.mlf. *Keşfü’l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.353; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.149; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ) sh-127; Câmî, *Nefehâtü’l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.254; Şarânî, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.304; a.mlf. *Tabakâtü’l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.130; Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.476-484; a.mlf. *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.91-99; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, c.10,s.233; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, c.4, s.167; Münâvî, *el-Kevâkibü’d-Dürriyye*, c.2, s. 45; Fuat Sezgin, *GAS.*, c.1, s.653; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.97.) Ayrıca daha geniş bilgi için şu kitaplara bakılabilir: *Kitâb-u Hatmî’l-Evliyâ*, ed. Osman İsmail Yahya; Salih Çift, *Hakîm-i Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*.)

⁶⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b-103a; A.N., vr.67a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.476.

⁶⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103a; A.N., vr.67a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.476.

⁶⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103a-b; A.N., vr.67a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.477.

⁶⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103b; A.N., vr.67b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.477-478.

ilgili bir bilgi sunulur.⁶⁹⁶ Altıncı bölümde gençliğinde meyletmediği güzel bir kadını hatırlatarak nefsinin Hakîm et-Tirmizî'yi sızlandırması sonucu pek çok kere rüyasında Allah tarafından teselli edilmesi rivâyet edilir.⁶⁹⁷ Yedinci bölümde aziz, hür, hoca ve seyyid kavramlarıyla ilgili Hakîm et-Tirmizî'nin sözleri aktarılır.⁶⁹⁸

6.42. Ebûbekir el-Verrâk ve Menkabeleri

Ebûbekir Muhammed b. Ömer el-Verrâk Tirmizî,⁶⁹⁹ ikinci tabaka sûfilerindendir. Tirmiz'de doğmuş daha sonra Belh'de ikamet etmiştir. Tecrit ve tefritte mükemmeldi. Meşâyihin zeki ve kültürlü olanlarındandı. Bu yüzden şeyhler ona “Müeddib-i Evliyâ”, yani “velilerin eğitmeni” derlerdi. Ahmed b. Hadraveyh'in dostlarından olup sohbetinde bulunmuşlardır. Riyâzete dair eserleri vardır şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde Hızır'ın Ebûbekir el-Verrâk'a inzivâ, tecrit ve yalnızlığın bütün işlerden üstün ve şerefli olduğuyla ilgili öğüdü nakledilir. Daha sonra tamahkâr (aç gözlü) olmamakla ilgili onun bir sözü rivâyet edilir.⁷⁰⁰ İkinci bölümde Muharrem Efendi, Ebûbekir el-Verrâk'ın insanın tabiatı ve fakr kavramı ile ilgili iki sözünü aktarır.⁷⁰¹ Üçüncü bölümde Ebû Bekir el-Verrâk'ın tamahkarlıkla ve bereketle ilgili birer sözü rivâyet edilir.⁷⁰² Dördüncü bölümde Ebûbekir el-Verrâk'ın vefat ettikten hemen sonra rüyada görülmesi ve manevi haliyle ilgili bir rivâyet nakledilir.⁷⁰³

⁶⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103b-104a; A.N., vr.67b-68a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.482.

⁶⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104a; A.N., vr.68a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.479.

⁶⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104a; A.N., vr.68a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.482.

⁶⁹⁹ Ebûbekir el-Verrâk'ın tam ismi Ebûbekir Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk olup, künyesi Ebûbekir, lakabı el-Verrâk'tır. Ücret karşılığında eserleri istinsah eden katiplere hattat anlamında “verrâk” denilir. Ebûbekir el-Verrâk, zamanında “Müeddib-i Evliyâ” yani “Velilerin Terbiyecisi” diye meşhûr oldu. Aslen Tirmizîlidir. “Müsned” sahibi Ebû Abbâs, Ebûbekir el-Verrâk'ın dayısıydı. Ahmed b. Hadraveyh ve Muhammed b. Ali Hakîm et-Tirmizî gibi büyük âlimlerin derslerinde ve sohbetlerinde bulundu. Belh'e yerleşti. Kitaplar yazdı. Tirmiz'de vefât edip, oraya defnedildi. 280/893 yılından önce vefât ettiği tahmin edilmektedir. (Bkz. Salih Çift, “Verrâk Ebû Bekir” maddesi, c.43, ss.58-59; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.205; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.354; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, s.149; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ) sh-127; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.259; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.305; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.131; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.485-489; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.102-107; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.235; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.165; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, 221; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.43.)

⁷⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104b; A.N., vr.68a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.485,487.

⁷⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104b-105a; A.N., vr.68b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.488.

⁷⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a; A.N., vr.68b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.487.

⁷⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a; A.N., vr.68b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.489.

6.43. Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî ve Menkabeleri

Künyesi, Ebû'l-Hasan idi. Tam ismi Muhammed b. İsmail es-Semarrânî'dir.⁷⁰⁴ İkinci tabaka sûfilerdendir. Serî es-Sakatî'nin mürididir. Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî, İbn Ata ve Muhammed el-Cerîrî'nin üstadıdır. Şiblî ve İbrâhîm el-Havvâs, onun meclisinde tevbe edip zühd ve tasavvuf yoluna girmişlerdi şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde Ebu'l-Hasan Muhammed b. İsmail es-Semarrânî'ye Hayru'n-Nessâc denilmesinin nedeni ile ilgili bir menkabe nakledilir.⁷⁰⁵ İkinci bölümde Dicle'nin kenarına varınca balıkların Hayr en-Nessâc'a para getirmeleri kerâmeti anlatılır.⁷⁰⁶ Üçüncü bölümde Hayr en-Nessâc, yüzyirmi yıl ömür sürmüştü. Ölümü yaklaşınca akşam namazını kılmak için Azrâîl'den izin istedi. Sonra abdest alıp namaz kıldı ve daha sonra da Rabbine ruhunu teslim etti şeklinde bir rivâyet nakledilir. (ö.322/934)⁷⁰⁷

6.44. Ebû Hamza el-Horasânî ve Menkabeleri

Ebû Hamza el-Horasânî en-Nîsâbü'rî,⁷⁰⁸ Üçüncü tabaka sûfilerindendir. Cüneyd'in, Ebû Saîd el-Harrâz'ın ve Ebû Türâb en-Nahşebî'nin akranıdır. Tevekkül,

⁷⁰⁴ Hayr en-Nessâc'ın tam ismi Muhammed b. İsmâîl el-Bağdâdî olup künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Aslen Semarrâ şehriden olup Bağdât'ta ikâmet ederdi. 202/817'de Semerra'da doğdu. Daha çok Hayr en-Nessâc lakabı ile meşhurdur. Serî es-Sakatî'nin müridiydi. Cüneyd el-Bağdâdî ve Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî'nin akranıydı. Ebu'l-Abbâs İbn Ata, Ebû Muhammed el-Cerîrî kendisinden ilim öğrendiler. İbrâhîm el-Havvâs, Ebûbekr eş-Şiblî gibi zatlar, onun meclisinde tövbe ettiler. Hayr en-Nessâc, Ebûbekir eş-Şiblî'yi yetiştirmesi için Cüneyd el-Bağdâdî'ye gönderdi. 322/934'de 120 yaşında iken vefât etti. (Bkz. Mehmet Demirci, *TDVİA.*, "Hayr en-Nessâc" maddesi, c.17, s.54; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.208; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.356; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, s.158; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ) s.103 ; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.273; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.348; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.147; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Uludağ), ss.495-497; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.111-113; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.307; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.322; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.451; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.222.)

⁷⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a-b; A.N., vr.68b-69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.495.

⁷⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105b; A.N., vr.69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.496.

⁷⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105b-106a; A.N., vr.69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.496.

⁷⁰⁸ Ebû Hamza el-Horasânî, aslen Nîşâbü'r'un Melkabâz mahallesindendir. Bağdat meşayihinin sohbetlerinde bulunmuştur. Cüneyd el-Bağdâdî'nin akranıdır. Ebû Türâb en-Nahşebî ve Ebû Saîd el-Harrâz'la beraber sefere çıkmıştır. Meşâyihin en fütüvvet ehli ve en verâ' sahibi olanıdır. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.209; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.357; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, s.159; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (Abdulhalim Mahmud), s.104; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.198; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.349; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.147; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.500-502; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.113-115; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.250; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.131; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.205.)

verâ' ve edebi en son makamına kadar yaşardı şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde Muharrem Efendi, Ebû Hamza el-Horasânî'nin tevekkülde geldiği en son noktaya örnek olacak bir menkabe nakletmektedir.⁷⁰⁹ İkinci bölümde Ebû Hamza'nın Allah'ın evliyâsının iblis'in öğrenemeyeceği kadar aziz olduğu ile ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁷¹⁰ Üçüncü bölümde Ebû Hamza'nın "gönlünde ölüm sevgisi yer tutan bir kimseye bâkî olan her şey sevdilir. Fânî olan her şeyden nefret ettirilir" sözü nakledilir. Daha sonra nasihat isteyen birisine, "Önündeki sefer için çok azık hazırla" sözü yer alır. Ebû Hamza ile ilgili olarak Nîşâbûr'da iki yüz doksan senesinde vefat ettiği ve Ebû Hafs el-Haddâd'ın mezarının yanına defnedildiği bilgisi verilir. (ö.290/903)⁷¹¹

6.45. Ebûbekir el-Kettânî ve Menkabeleri

Ebûbekir Muhammed b. Ali el-Kettânî,⁷¹² dördüncü tabaka sûfilerindendir. Aslen Bağdat'lıydı. Daha sonra Mekke'ye gelip orada ölünceye kadar mücavir hayatı yaşadı. Cüneyd, Harrâz ve Nûrî'nin sohbetlerinde bulundu. Mekke'nin büyük meşâyihlerindendir. Ona haremın kandili diye isim verilmişti. Tasavvufta temkîn ehliindendir. Mücâhede ve riâyette onun benzeri görülmedi. Tarikatla ilgili eserleri vardır⁷¹³ şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde Ebûbekir el-Kettânî'nin hacca gitmek için annesinin rızâsını alması nakledilir.⁷¹⁴ Daha sonra Kettânî'nin çölde rastladığı, ölü bir dervişin gülümseyen bedeninin dile gelip konuşması kerâmeti rivâyet edilir.⁷¹⁵ Ardından otuz yıl kadar Ebûbekir el-Kettânî'nin Harem'de oluğun altında oturması, bu süre içinde günde bir kere abdest alması ve

⁷⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106a; A.N., vr.69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.500.

⁷¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b; A.N., vr.69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.501.

⁷¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b; A.N., vr.69a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.501.

⁷¹² Ebubekir el-Kettânî'nin künyesi, Ebûbekir olup adı Muhammed b. Ali b. Ca'fer el-Bağdâdî el-Kettânî'dir. Aslen Bağdatlı olup, ömrünün büyük bir kısmını Mekke'de geçirmiştir. Ebûbekir el-Kettânî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin talebesidir. Ebû Sa'îd el-Harrâz, Abbas b. Mühtedî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî gibi âlimlerin sohbetinde bulundu. 322/934 senesinde Mekke'de vefat etti. (Bkz. Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.162; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.109; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.323; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.375; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.157; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.511-515; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.119-124; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.357; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.445; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Düriyye*, c.2, s.50.)

⁷¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.511.

⁷¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.513.

⁷¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.513.

ömür boyu hiç uyumaması anlatılır.⁷¹⁶ Yine Kettânî'nin akşamdan sabaha kadar namaz kılıp tavaf yaparak Kur'ân'ı hatmetmesi nakledilir.⁷¹⁷ İkinci bölümde Ebûbekir el-Kettânî'nin omzundaki abayı çalan hırsızın manen cezalandırılması ve Kettânî'nin duası ile sağlığına kavuşması anlatılır.⁷¹⁸ Üçüncü bölümde Ebûbekir el-Kettânî'nin rüyada misâl âleminde gördüğü bir gencin adının takvâ, yine rüyada gördüğü yaşlı bir ihtiyar kadının adının da kahkaha olduğu ile ilgili bir rivâyet yer alır.⁷¹⁹ Dördüncü bölümde Ebûbekir el-Kettânî, rüyasında elli bir kere Peygamber (s.a.v.)'i gördüğünü, kalbinin ölmemesi için nasıl dua etmesi gerektiğini ondan öğrendiğini belirten bir rivâyet nakledilir.⁷²⁰ Beşinci bölümde tasavvuf, tamamıyla ahlaktan ibaret olup, ahlakça çok olan tasavvufça da çoktur şeklinde Ebûbekir el-Kettânî'nin bir tanımı verilir.⁷²¹ Altıncı bölümde Kettânî'nin Allah'tan başka her şeyi kalpten uzaklaştırdığıyla ilgili bir rivâyet nakledilir.⁷²² Yedinci bölümde şehvetin şeytanın yuları olduğuyla ilgili Kettânî'nin bir sözü rivâyet edilir. Kettânî'nin Mekke'de üç yüz yirmi iki senesinde vefat ettiği belirtilir. (ö.322/934)⁷²³

6.46. Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî,⁷²⁴ üçüncü tabaka sûfîlerdendir. Şeyh Ebûtâlib el-Hazrec el-Bağdâdî'nin müridiydi. Melik çocuğuydu. Tevbe edip

⁷¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.513.

⁷¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.514.

⁷¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107a; A.N., vr.69b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.515.

⁷¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.513.

⁷²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.513.

⁷²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.514.

⁷²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.515.

⁷²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b-108a; A.N., vr.70a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.515.

⁷²⁴ İbn Hafîf'in tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf b. İsfikşâd ed-Dabbî'dir. Künyesi, Ebû Abdullah'dır. O, Hafîfiyye silsilesinin kurucusu olan sûfîdir. Muhtemelen 266/879'da Şirâz'da doğdu. Orada yaşamıştır. İbn-i Hafîf, Ebû Tâlib Hazrec-i Bağdâdî'nin talebesiydi. Kelâm ilmini İmâm-ı Eş'arî'den öğrenmiştir. Kendisinden ise, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Husâî, Hüseyin b. Hâfız Endülüsî, Muhammed b. Abdullah Bakuya ve Ebûbekr Bâkîllânî ve birçok âlim hadîs-i şerîf rivâyet etmiş ve ilim öğrenmiştir. Her sene kırk gün riyâzete çekilirdi. Vefât ettiği sene de kırk günlük riyâzete çekilmiş, bu sonuncu riyâzette vefât etmiştir. 371/981 senesinde vefât etti. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.220; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.370; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.170; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.120; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.380; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.173; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.516-522; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.124-133; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10,s.385; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiye*, s.462; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2,s.649; Tahsin Yazıcı, *TDVİA.* , "İbn Hafîf" maddesi, c.19, ss.535-537.)

zühhd ve tasavvuf yoluna girdiğinde Rüveyym, Cerîrî, Ebûbekir el-Kettânî, Yûsuf b. Hüseyin, Ebû Hüseyin Mâlik, Ebû Hüseyin el-Müzeyyin, Ebû Hüseyin ed-Derrâc, Ebû Tâhir el-Makdisî, Ebû Amr ed-Dimeşkî, İbn Ata, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ve Cüneyd ile sohbet etti. Her birerinden de ilim ve sanat olarak istifade etti şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde her gece gıdasının iftar vaktinde yalnızca yedi tane üzümünden ibaret olduğu rivâyeti nakledilir.⁷²⁵ İkinci bölümde İbn Hafîf'in hacdan dönerken Bağdat'ta Cüneyd el-Bağdâdî'ye uğraması ve Cüneyd'in tevekkül ile ilgili yaptığı yorum yer alır.⁷²⁶ Üçüncü bölümde sülûke başlayıp da sonra sülûkundan vazgeçmesinin yanlış olduğunu İbn Hafîf'e rüyasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarısı ile ilgili bir rivâyet nakledilir.⁷²⁷ Dördüncü bölümde İbn Hafîf'in rüyasında peygamberimizi görmesi ve evlenip çocuk sahibi olması rivâyet edilir.⁷²⁸ Beşinci bölümde İbn Hafîf'in çok nikahlanmasının sebebi rivâyet edilir. Ardından İbn Hafîf'in riyazetinin çok olduğu ve kadınlarla işinin hiç olmadığı rivâyetine yer verilir.⁷²⁹ Altıncı bölümde Şeyh İbn Hafîf'in kardeş olan iki müridinden verilen emre derhal sarılanı ve hiç itiraz etmeyenine daha çok iltifat gösterdiği anlatılır.⁷³⁰ Yedinci bölümde Şeyh İbn Hafîf'in sûfilerin devlet büyüklerinin yanında bazen bulunmalarının da bir hikmete mebni olduğunu gösterdiği bir menkabe nakledilir.⁷³¹ Sekizinci bölümde İbn Hafîf'in takvâ ve riyazet ile ilgili iki sözü aktarılır. Vefat ettiğinde onun aziz kılındığını belirten hatiften bir ses işitildiği rivâyet edilir.⁷³² Dokuzuncu bölümde İbn Hafîf'in, müridin nefsine müsamaha ederek ruhsatla amel etmesini eleştiren bir yorumu nakledilir.⁷³³ Ardından Ebû Abdullah es-Sûfî'nin, İbn Hafîf'in ibadetlerdeki üstün hallerini rivâyetine yer verilir. Daha sonra İbn Bakeveyh'in Ebu'l-Abbas el-Kerhî'den İbn Hafîf'in nafîle ibadetiyle ilgili bir sözünü nakleder. Ebû Abdullah Muhammed ibn Hafîf, üç yüz yetmiş bir senesinde vefat etti.

⁷²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108a; A.N., vr.70b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.516.

⁷²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108a-b; A.N., vr.70b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.517.

⁷²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108b; A.N., vr.70b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.518.

⁷²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108b-109a; A.N., vr.-; Krş. Attar (Uludağ), age., s.518.

⁷²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.109a-b; A.N., vr.-; Krş. Attar (Uludağ), age., s.519.

⁷³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.109b-110a; A.N., vr.-; Krş. Attar (Uludağ), age., s.519.

⁷³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110a-b; A.N., vr.-; Krş. Attar (Uludağ), age., s.520.

⁷³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b; A.N., vr.-; Krş. Attar (Uludağ), age., s.521,522.

⁷³³ Abdülkerim Kuşeyrî, age., s.170; Kuşeyrî, age., th.: Abdulhalim Mahmud, ss.120-121.

Nefahât'ta üç yüz otuz bir senesinde vefat ettiği geçmektedir şeklinde bir bilgi verilir. (ö.371/981)⁷³⁴

6.47. Ebû Muhammed el-Cerîrî ve Menkabeleri

Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Cerîrî.⁷³⁵ Birinci bölümde Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin Allah'a edebinden dolayı halvetteki geçirdiği süreler de dahil yirmi yıl boyunca hiç ayağını uzatarak oturmadağı rivâyet edilir.⁷³⁶ İkinci bölümde hangâha misafir gelen bir dervişi hor gördüğü için Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin rüyasında Peygamberimiz tarafından uyarıldığı nakledilir.⁷³⁷ Üçüncü bölümde müslümanlığın her geçen yüzyılda biraz daha zayıfladığını belirten Cerîrî'nin bir yorumu aktarılır.⁷³⁸ Dördüncü bölümde nefsinin vesvesesine kulak veren kişiyle ilgili Cerîrî'nin eleştirisi anlatılır.⁷³⁹ Beşinci bölümde ihlas, riyâ, şükürle ilgili Muhammed el-Cerîrî'nin bazı sözleri aktarılır.⁷⁴⁰ Altıncı bölümde imanın devamı, dinlerin kıvamı ve bedenlerin salâhının üç şeyle olacağını anlatan Muhammed el-Cerîrî'nin yorumu nakledilir.⁷⁴¹ Yedinci bölümde Cerîrî'nin, dinin esaslarını ve dinin tâlî hükümlerini yaşamadan manevî hâlleri müşâhede makamına ulaşmanın mümkün olmayacağıyla ilgili yorumu aktarılır.⁷⁴² Sekizinci bölümü Muharrem Efendi *Nefahât*'tan aldığını belirtmektedir. Karmatîlerle çarpışma sonrası hastalar içinde gezerken Ebû Muhammed el-Cerîrî'yi gören bir dervişin rızâ ve teslimiyetle ilgili onun bir sözünü nakleder. Ebû Muhammed el-Cerîrî, Hubeyre

⁷³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b-111a.

⁷³⁵ Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin tam ismi, Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Cerîrî olup, künyesi Ebû Muhammed el-Cerîrî'dir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin talebelerindendir. Tasavvufta Cüneyd mektebinin ve sahiv ekolünün en büyük temsilcilerindendir. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin sohbetinde de bulunmuştur. 321/933'de Bağdat'ta vefat etmiştir. (Bkz. Mustafa Kara, "*Ebû Muhammed el-Cerîrî*" maddesi, *TDVİA.*, c.10, s.190; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.211; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.: Abdülhâdî Kandil), s.360; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.152; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.96; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.278; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.316; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.: Halil Mansûr), c.1, s.135; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.523-526; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.132-134; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.374; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.259; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.447; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.9.)

⁷³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111a; A.N., vr.72b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.523.

⁷³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111a-b; A.N., vr.72b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.523.

⁷³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.72b-73a ; Krş. Attar (Uludağ), age., s.524.

⁷³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.524; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.152.

⁷⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.525.

⁷⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.525.

⁷⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.152.

yılında, Karmatîler savaşında susuzluktan vefat etmiştir. Vefatı 312/924 yılındadır. 314/926 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. *Nefahât*'tan alıntı burada bitti ifadesinden sonra Ebû Muhammed el-Cerîrî, Hubeyre senesinde üç yüz on birde vefat etti (ö.311/923) şeklinde bu ünite tamamlanır.⁷⁴³

6.48. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ve Menkabeleri

Muharrem Efendi, bu bölümün girişinde Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ile ilgili şu alıntılara yer verir; Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Bağdâdî,⁷⁴⁴ üçüncü tabaka sûfilerindendir. Onun Fars beldelerinden Beyzâ denilen bir köyden olduğu söylenir. *Nefahât*'ta da aynı bilgiler bulunmaktadır. O, bazen zevkler denizinde seyahat eder, bazen de şevkler arsasında seyahat ederdi. Riyâzette zirveye, kerâmette de en son çizgiye ulaşmıştır. Mârifet ve hakikat konusunda pek çok eseri vardır.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a ; Burada Muharrem Efendi, Muhammed el-Cerîrî'nin vefat yılıyla ilgili 311, 312 ve 314 olmak üzere üç farklı rivayet nakletmektedir.

⁷⁴⁴ Hüseyin b. Mansûr'un künyesi Ebu'l-Mugîs'tir. Doğum târihi kesin bilinmemekle beraber 243-246/857-860 yılları arasında İran'ın Beyzâ şehrinde (Şiraz'a otuz kilometre yakınlıktadır. Bkz. *Târîh-u Bağdâd*, c.8, s.688, dipnot) doğduğu kaydedilmektedir. 306/918'de şehit edildi. Babasının Mahamma isimli bir zerdüş olduğu rivâyet edilmektedir. İlk gençlik yıllarından sonra tasavvufa meylederek Tüster'de büyük velilerden Abdullah-ı Tüsterî'nin sohbetinde iki sene bulundu. Onsekiz yaşında Basra'ya gelerek Amr b. Osman el-Mekkî'ye bağlandı ve onsekiz ay sohbetinde kaldı. Her iki sûfinin yanında da çok sıkı riyâzetler, mücâhedeler yaptı. Muteber ailelerden Ebû Ya'kûb-i Aktâ'nın kızı ile evlendi. Bir müddet Basra'da kaldıktan sonra, Bağdât'a Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanına gitti. Cüneyd ona susmayı ve insanlarla görüşmemeyi emretti. Daha sonra Hicaz'a giderek, bir sene Ravza-i mutahhara'da mücavirlik yapıp tekrar Bağdât'a döndü. Bağdat'ta yine Cüneyd-i Bağdâdî ile görüştü ve ona bazı sorular sordu. Cüneyd-i Bağdâdî onun sorularına cevap vermedi. Sorduğu meselelerin cevâbını alamayınca, izin alarak Tüster'e gitti. Bir sene orada kaldı. Tüster'de büyük kabul ve ilgi gördü. Daha sonra buradan ayrılıp, beş yıl ortadan kayboldu. Horasan ve Mâverâünnehir gibi beldelerde bulundu. Sonra Ahvaz'a gitti. Burada da nasihatlerde bulunup, Ahvaz halkı içinde büyük kabul ve ikrâm gördü. Ahvaz'da ilâhî esrardan çok bahsettiğinden, kendisine "Hallâc-ı Esrar" denildi. Oradan tekrar hacca gitti. Dönüşte Basra'ya geldi. Basra'dan tekrar Ahvaz'a gitti. "Halkı Hakka da'vet için şirk beldelerine gidiyorum" diyerek, o zamanlar henüz müslüman olmamış bazı Türk ve Kürt kavimlerinin müslümanlığı kabul etmeleri için, Hoten ve Turfan'a sonra Hindistan'a gitti. Bu arada üç defa hacca gitti. Manevi sarhoşluk esnasında gördüklerini, İslâmiyetin zâhirine uymayan kelimelerle söylediğinden, 306/918 yılı Zilka'de ayının 24. Salı günü, halife Ca'fer b. Mu'tasım'ın zamanında Bağdât'ta elleri ve ayakları kesilip asılarak şehit edildi. Sonra yakılarak, külleri Dicle'ye atıldı. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Uludağ), s.212; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.362; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.290; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.367; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.154; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.527-538; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.135-145; Juan Campo, *Encyclopedia of Islam*, "al-Hallaj, al-Husayn ibn Mansûr", s.285; Louis Massignon, *MEB İA*, "Al-Hallâc" maddesi, c.5/1, ss.167-170; Süleyman Uludağ, *TDVİA*, "Hallâc-ı Mansûr" maddesi, c.15, ss.377-381; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, "Hallâc-ı Mansûr" konusu, çev. İhsan Durdu, Ufuk Yayınları, İstanbul 2011, s.76.)

⁷⁴⁵ Hallâc'ın eserleri için bkz. Cebecioğlu, "Hallâc-ı mansur", AÜİFD., Ankara, 1988, ss. 330-350.

Birinci bölümde başlangıçta riyâzet yapmaktaydı. Bir abası vardı, yirmi yıldır üzerinden çıkarmamıştı şeklinde başlayan bir menkabe nakledilir.⁷⁴⁶ İkinci bölümde boynunda dolaşan bir akrep gördüler, onu öldürmek istediler ama o, akrebe zarar vermedi şeklinde özetlenebilen bir menkabe anlatılır.⁷⁴⁷ Üçüncü bölümde dört yüz sûfiyle çöle açıldıklarında Hallâc'ın hiç yoktan yiyecek edinme kerâmetini gösterdiği rivâyeti Semerkandlı Reşîd el-Hûrd rivâyet eder.⁷⁴⁸ Dördüncü bölümde Hallâc'ın lehinde ve aleyhinde olan büyük zatların isimlerinden örnekler verilir. Nitekim Hallâc'a olanın aynısı Belh'te iki kişinin başına gelmişti, onlar da öldürülmüş ve yakılmışlardı şeklinde bir rivâyet nakledilir.⁷⁴⁹ Beşinci bölümde Hüseyin b. Mansûr'a "Hallâc" yani "pamuk atan" denilmesinin sebebi anlatılır.⁷⁵⁰ Altıncı bölümde, tarihte Hüseyin b. Mansûr adında iki kişi vardı. Birincisi doğru ve dürüst, ikincisi ise büyücüydü şeklinde bir rivâyete yer verilir.⁷⁵¹ Yedinci bölümde, deliliğe nispet edilmesinin Şiblî'yi kurtardığı, Hallâc'ı ise aklının mahvettiği rivâyet edilir.⁷⁵² Sekizinci bölümde Hüseyin b. Mansûr'un söylediği şathiyeye Cüneyd'in yorumu nakledilir.⁷⁵³ Dokuzuncu bölümde Hallâc'ı hapse koydukları ilk gece görünmez olma kerâmeti gösterdiği rivâyet edilir.⁷⁵⁴ Onuncu bölümde, ziyaretine gelen Hallâc'ın sorularına Cüneyd'in cevap vermediği ve onu dikkatli olması konusunda uyardığı rivâyeti aktarılır.⁷⁵⁵ Onbirinci bölümde, Hallâc'ın hapisanede bütün kelepçeleri bir işaretle kırma kerâmeti göstererek üç yüz kişiyi hapisten kurtarması nakledilir.⁷⁵⁶ Onikinci bölümde Hallâc'ın Bağdat'ta asılmaya götürülmesiyle ilgili bir rivâyete yer verilir.⁷⁵⁷ Onüçüncü bölümde, darağacı önünde Şiblî ile Hallâc arasında geçen tasavvufun mahiyeti konulu bir konuşma nakledilir.⁷⁵⁸ Ondördüncü bölümde, Hüseyin b. Mansûr'a olan fütûhat, tasavvuf yolunun yolcularından hiç kimseye

⁷⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a; A.N., vr.73a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.530.

⁷⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a; A.N., vr.73a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.530.

⁷⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a-b; A.N., vr.73b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.530.

⁷⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112b-113a; A.N., vr.73b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.527.

⁷⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113a; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.529.

⁷⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113a; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.528.

⁷⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113a-113b; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.528.

⁷⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.532.

⁷⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.532.

⁷⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b; A.N., vr.74a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.528.

⁷⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b-114b; A.N., vr.74a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.533.

⁷⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.114b; A.N., vr.74b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.534.

⁷⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.114b-115a; A.N., vr.74b-75a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.534.

olmamıştı şeklinde bir rivâyet ve yorum aktarılır.⁷⁵⁹ Onbeşinci bölümde, Hallâc'ın şehâdetiyle ilgili Şiblî'nin bir rüyası nakledilir.⁷⁶⁰ Onaltıncı bölümde, Hallâc'ı darağacında astıklarında iblisin onun yanına gelmesi ve aralarında geçen konuşmalardan bahsedilir. Hallâc, yirmi dört Zilkâde salı günü üç yüz dokuz senesinde Bağdat'taki Bâbu't-Tak'ta şehadet şerbetini içti (ö.309/921)⁷⁶¹ şeklinde bu ünite tamamlanır.

6.49. Süfyân es-Sevrî ve Menkabeleri

Kutbu'l-devri Süfyân-ı Sevrî,⁷⁶² tebe-i tâbiîndendir. Kûfe'li daha sonra da Şam'lı olan Ebû Haşim es-Sûfî ve diğer bazı büyük meşayihle sohbet etti. Süfyân'ın tasavvufun ve riyânın inceliklerini Ebû Haşim'den öğrendiğini belirttiği bir rivâyet ile Muharrem Efendi bu bölüme giriş yapar.⁷⁶³ Muharrem Efendi birinci bölümde, Süfyân es-Sevrî'nin, henüz ana rahmindeyken annesinin karnına vurarak harama düştüğünü hatırlatması ve onun da komşusundan helallik dilemesiyle ilgili bir rivâyet nakleder.⁷⁶⁴ Muharrem Efendi ikinci bölümde, Süfyân es-Sevrî'nin "Sevr" lakabını almasına sebep olan olay ve bu olayın etkisiyle zühd yoluna girmesini konu alan bir menkabe anlatır.⁷⁶⁵ Muharrem Efendi üçüncü bölümde, halifenin haksız kararına Süfyân'ın beddua etmesi, duasının makbul olmasıyla halifenin Süfyân'dan özür dilemesini konu alan bir menkabe nakleder.⁷⁶⁶ Muharrem Efendi dördüncü bölümde, Süfyân es-Sevrî'nin vesilesiyle Hristiyan bir tabibin Müslüman olmasını anlatan bir

⁷⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a; Krş. Attar (Uludağ), age., ss.535,536.

⁷⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.536.

⁷⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.536.

⁷⁶² Süfyân es-Sevrî'nin tam adı, Ebû Abdullah Süfyan b. Sa'id b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûffî'dir. Künyesi, Ebû Muhammed veya Ebû Abdullah'tır. 95/715 senesinde Kûfe'de doğdu. 161/778'de Basra'da vefât etti. Tebe-i tâbiîndendir. Hadîs ve fıkıh ilminde yükseldi. Mezhebi zamanla unutuldu. Cüneyd el-Bağdâdî, Hamdûn el-Kassâr onun mezhebindendirler. (Bkz. Abdürrezzak Tek, *TDVİA.*, "Süfyan es-Sevrî" maddesi, c.38, ss.23-28; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.90; M. Plessner, *MEB. İA.*, "Süfyan es-Sevrî" maddesi, c.11, ss.83-86; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.153; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.70; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.219-227; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.188-196; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.6, s.356, c.7, s.3; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.3, s.147; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.115; Nebhânî, *Câmi'ü Kerâmâti'l-Evliyâ*, c.2, s.27.)

⁷⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.219.

⁷⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b-116a; A.N., vr.75b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.219.

⁷⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116a; A.N., vr.75b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.220.

⁷⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116a-b; A.N., vr.75b-76a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.220.

rivâyet aktarır.⁷⁶⁷ Beşinci bölümde, ilim öğrendiği hocasına son nefesinde iman telkin edemeyişinden dolayı genç olduğu halde Süfyân'ın beli iki büküm olmuştu şeklinde bir rivâyet nakledilir.⁷⁶⁸ Altıncı bölümde, Süfyân'ın verâ'ıyla ilgili bir rivâyetten bahsedilir.⁷⁶⁹ Yedinci bölümde Süfyân'ın mürüvvet anlayışına örnek teşkil edecek bir olay anlatılır.⁷⁷⁰ Muharrem Efendi, sekizinci bölümdeki menkabeyle Süfyân'ın îsâr ve fütüvvet duygusunu anlatmaktadır. Ardından Süfyân'ın hacda vefat eden bir gencin ruhuyla konuşmasını konu alan bir menkabe nakledilir.⁷⁷¹ Dokuzuncu bölümde aileyle gereğinden fazla ilgilenmenin kişiyi ibadetlerden alıkoyacağı konusundaki Süfyân'ın bir yorumu aktarılır.⁷⁷² Onuncu bölümde Süfyân'ın vefatı Basra'da olmuştu. Son zamanlarında Azrâil'e abdestsiz yakalanmamak için son derece titiz davrandığı nakledilir.⁷⁷³ Onbirinci bölümde Süfyân'ın, Allah'ın mahlûkatına karşı şefkatini anlatan kuşla ilgili bir menkabe anlatılır.⁷⁷⁴ Onikinci bölümde ölüm hastalığı sonrasında Süfyân vefat edince insanların rüyalarında onun cenaze namazında hazır olun diye bir emir aldıklarını Abdullah el-Muhterî rivâyet eder.⁷⁷⁵ Onüçüncü bölümde Süfyân defnedildiği gece onu büyüklerden birisi rüyasında cennette gördü şeklinde bir rivâyet nakledilir. Tedennüs makamından ünsiyet makamına irtilali, Basra'da yüz altmış bir senesinde oldu (ö.161/778)⁷⁷⁶ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.50. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Menkabeleri

Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî et-Tirmizî,⁷⁷⁷ ikinci tabaka sûfîlerindendir. Zünnûn el-Mısrî'nin talebelerindendir. Kavmin en âlimi, amel

⁷⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A.N., vr.76a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.220.

⁷⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A.N., vr.76a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.221.

⁷⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b-117a; A.N., vr.76a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.221.

⁷⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.221.

⁷⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a-b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.222.

⁷⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a-b; A.N., vr.76b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.224.

⁷⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b; A.N., vr.76b; Krş. Attar (Uludağ), age., s.225.

⁷⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b-118a; A.N., vr.76b-77a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.225.

⁷⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a; A.N., vr.77a; Krş. Attar (Uludağ), age., s.225.

⁷⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a; A.N., vr.77a.

⁷⁷⁷ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. İsa b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî. Künyesi Ebû Muhammed'dir. 203/818'de bugünkü İran'ın güneybatısındaki Huzistan eyaletinin Tüster (Şüster) şehrinde doğdu. Dayısı Muhammed b. Süvâr'ın sohbetlerinde yetişti. Hacca gidince orada Zünnûn el-Mısrî'yi gördü ve ona mürid oldu. 283/896'da Basra'da vefât etti. (Bkz. Mustafa Öztürk, *TDVİA.*, "Sehl et-Tüsterî" maddesi, c.36, ss.321-323; Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.203;

bakımından en kuvvetlisi olmasına rağmen kelam bakımından en zayıfıydı şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde, *Kuşeyrî Risâlesi*'nden Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî'nin kerâmet ve muamele alanlarında sûfler zümresinin o dönemde benzeri bulunmayan önderlerinden olduğu nakledilir. Daha üç yaşındayken dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın yaptığı ibadetleri örnek almaya başladığı anlatılır.⁷⁷⁸ İkinci bölümde, Sehl b. Abdullah'a dayısının zikir şekillerini öğrettiği uzun bir rivâyet aktarılır.⁷⁷⁹ Üçüncü bölümde, Sehl'in bir anda attığı adımın kaf dağının üzerine vardığı şeklinde bir rivâyet *Kûtü'l-Kulûb*'dan⁷⁸⁰ alıntı yapıldığı belirtilir.⁷⁸¹ Dördüncü bölümde, Bedbahtlığın alâmetiyle ilgili Sehl'in bir sözü rivâyet edilir. Sehl et-Tüsterî, Muharrem ayında iki yüz seksen üç senesinde dünyadan ayrıldı. Ömrü seksen senedir (ö.283/896) şeklinde bu bölüm bitirilir.⁷⁸²

6.51. Ahmet b. Ebü'l-Havârî ve Menkabeleri

Çağın kutbu Ahmed b. Ebü'l-Havârî⁷⁸³ vaktinin biriciği olup bütün ilimlerin tüm dallarına vâkıf bir âlimdi. Tarikatta yüksek bir beyana sahip olup hakikatlerde ve

a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.351; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.128; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.65; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.194; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akççek), c.1, s.253; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.112; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.289-304; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.251-268; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.189; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.206; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.95.)

⁷⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a-b; A.N., vr.77a; Kuşeyrî (Uludağ), age., s.128.

⁷⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b; A.N., vr.77a-b; Kuşeyrî (Uludağ), age., ss.128-129.

⁷⁸⁰ Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, (th.:Mahmud er-Rıdvânî), Mektebe Dari't-Türâs, Kahire, 2001, s.521; Metnin Türkçe çevirisi *Kûtü'l-Kulûb*'da şöyle geçmektedir: Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Kaf dağına tırmandığını ve Nuh'un (as.) gemisinin zirvede bulunduğunu gördüğünü söylemiştir. O, bu dağ da, gemiyi de anlatmıştır. Yine o, şöyle demiştir: Allah Teala'nın Basra şehrinde öyle bir kulu var ki, oturduğu yerden ayağını kaldırdığı zaman adımını Kaf dağının üstüne koyabilir. Hatta, bütün dünyanın bir veli için bir adımlık mesafe olduğu söylenmiştir. Allah Teala'nın bir velisi, tek adım attığında beşyüz yıllık mesafeyi alır. Bir ayağını Kaf dağına koyduğunda, diğerini de başka bir dağın üzerine koyarak yeryüzünü tamamen aşabilir.

⁷⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b-119a; A.N., vr.77b.

⁷⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119a; A.N., vr.77b.

⁷⁸³ Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin tam ismi, Ebû Hasan Ahmed b. Abdullah b. Meymun Ebü'l-Havârî'dir. Künyesi Ebû Hasan'dır. 164/780-781'de Şam'da doğmuş, orada yaşamıştır. Aslen Küfelidir. Ebû Süleymân ed-Dârânî'nin mürididir. Ahmed b. Asım el-Antâkî, Bîşr b. Serî, Süfyan b. Uyeyne, Mervan b. Muâviye, Fizârî ve Sa'îd b. Yezîd'in sohbetlerinde bulunmuştur. Otuz yıl ilimle uğraştıktan sonra Rabbine kavuşmada vasıta olarak gördüğü kitaplarına artık ihtiyacı kalmadığını söyleyerek hepsini denize atması tasavvuf tarihi bakımından önemli bir olaydır. Halife Me'mun döneminde "halku'l Kur'an" meselesinden dolayı sorguya çekilip Ahmed b. Hanbel ile birlikte hapiste kalmıştır. Zühd ve verâ' sahibi Muhammed adında bir kardeşi vardı. Ahmed b. Ebü'l-Havârî, 230/844 senesinde vefât etti. 246/860'da vefat ettiğini yazan kaynaklar da vardır. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA*, "Ahmed b. Ebi'l-Havârî" maddesi, c.2, s.58; Hucvirî, *Keşfü'l-*

ince konularda saygın, rivâyetlerde ve hadis alanında örnekti. Zamanındaki insanlar karşılaştıkları meseleleri çözmesi için ona başvurlardı. Şam'ın ulularından olup bütün dillerle övülmüş, herkes ondan övgüyle söz etmiştir. Hatta Cüneyd, “*Ahmed b. Ebü'l-Havârî Şam'ın gülüdür,*” demiştir⁷⁸⁴ şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde Muharrem Efendi, Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin ağlama ile ve muhabbetullahla ilgili sözlerini nakleder.⁷⁸⁵ İkinci bölümde Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin ibadette şirk konulu bir sözü aktarılır.⁷⁸⁶ Üçüncü bölümde Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin şeyhi Süleyman ed-Dârânî'nin himmetiyle ateşte yanmama kerâmetinin anlatıldığı bir menkabe anlatılır.⁷⁸⁷ Dördüncü bölümde Muharrem Efendi, Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin yazdığı sayısız kitapları sekr halindeyken nehre bıraktığını nakleden bir menkabe anlatır. Daha sonra da Ahmed b. Ebü'l-Havârî, iki yüz otuz senesinde dünyadan ayrıldı (ö.230/844)⁷⁸⁸ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.52. Hamdun el-Kassâr en-Nîşâbü'rî ve Menkabeleri

Ebû Salih Hamdun b. Ahmed b. Ammar el-Kassâr,⁷⁸⁹ Nîşâbürludur. Kendi nefsinin ayıplarını açıklayıp başkalarının kusurlarını gizleme özelliğiyle tanınır şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde şu konulardan bahsedilir; Hamdûn el-Kassâr verâ ve takvâ özelliklerine sahip ulu şeyhlerden olup fıkıh ve hadis ilminde yüksek

Mahcûb, (Uludağ), s.183; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.: Abdülhâdî Kandil), s.330; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.133; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.72; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.193; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.269; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.: Halil Mansûr), c.1, s.118; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.324-326; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.286-288; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.5; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.3, s.212; Yâfîî, *Mirâtü'l-Cinân*, c.2, s.153; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.98; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.93.)

⁷⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119a-b; A.N., vr.77b-78a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.133.

⁷⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.134.

⁷⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a.

⁷⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a.

⁷⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b-120a; A.N., vr.78a.

⁷⁸⁹ Hamdun el-Kassâr'ın tam ismi, Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr en-Nîşâbü'rî'dir. Künyesi Ebû Sâlih'dir. 271/884'de Nîşâbü'rî'da vefât etti. Hîre ismindeki kabristana defnolundu. Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Ali en-Nasrâbâdî, Ebû Hafs en-Nîşâbü'rî'nin sohbetlerinde bulundu. Ebü'l-Hasan el-Bârûsî'nin mürididir. Süfyân es-Sevrî'nin mezhebini endi. Fıkıh, hadîs ve tasavvuf alanında meşhurdu. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.190; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (Abdülhâdî Kandil), s.337; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.138; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.77; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.187; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.276; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.: Halil Mansûr), c.1, s.121; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.372-375; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.331-335; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.231; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.123; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.410.)

bir derecedeydi. Nefsin kusurlarını görmede acayip bir nazarı vardı. Mücâhede ve muamelesi son sınırındaydı. Sözleri hem özlü hem de kalplerde etkiliydi. Fıkıh ve hadis bilgisiyle sûfî topluluğu arasında ünlüdür. Fıkıhta Süfyân es-Sevrî'nin mezhebini seçmişti. Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin halifelerindendir. Abdullah b. el-Münâzil'in şeyhi olup Nîşâbûr'da Melâmetîler mezhebi ondan yayılmıştı. Tarikat kurucu pir idi. Bu taifeden bir cemaat ona bağlanmıştı. Bunlara Kassârî, Melâmî derler.⁷⁹⁰ İkinci bölümde, Hamdun el-Kassar'ın takvâ derecesiyle ilgili miras konulu bir menkabe nakledilir.⁷⁹¹ Üçüncü bölümde, Hamdun'a, bir kimsenin halka öğüt vermesi ne zaman caiz olur diye sorulur. Bu soruya verdiği öğüt niteliğindeki cevaplar naklolunur.⁷⁹² Dördüncü bölümde, ölüm döşegine düşen Hamdûn'a, "Çocuklara vasiyette bulun" dediklerinde, verdiği birkaç öğüt aktarılır.⁷⁹³ Beşinci bölümde, nefsin kusurlarıyla ilgili Hamdun'un birkaç öğüdünden söz edilir. Hamdun, 271/884 senesinde vefat etmiştir⁷⁹⁴ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.53. Ahmed b. Âsım el-Antâkî ve Menkabeleri

Ebû Ali Ahmed b. Âsım el-Antâkî,⁷⁹⁵ meşâyihin ve sâdâtın öncülerindendir. Mücâhede ve riyâzet sahibidir. Hâris el-Muhâsibî'nin müridiydi. Bişr el-Hâfî ve Serî es-Sakatî'nin akranıydı. Ebû Süleyman ed-Daranî onu keskin firâsetinden dolayı kalplerin casusu olarak isimlendirmişti. Ahmed el-Antâkî, "*Her kim kalbini ıslah etmek isterse lisanını koruyarak kalbin ıslahına yardım etsin*" derdi şeklinde giriş yapılı. Birinci bölümde, Allah'a iştîyak ve mârifet konularıyla ilgili Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin iki sözü nakledilir.⁷⁹⁶ İkinci bölümde, kalbin devasıyla ilgili beş şartın

⁷⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a; A.N., vr.78a

⁷⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a; A.N., vr.78a-b

⁷⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a; A.N., vr.78b

⁷⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a-b; A.N., vr.78b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.138.

⁷⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.138.

⁷⁹⁵ Ebû Ali Ahmed b. Asım el-Antâkî, 140/757'de doğdu. 215/830'da vefât etti. Künyesi Ebû Ali'dir. Muhâsibî'nin sohbetinde yetişti. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.192; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.339; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.137; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.76; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.189; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.274; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.120; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.380-382; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.1-3; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.9, s.280; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4,s.277, 352; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiye*, s.137; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.10, s.318; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.197.)

⁷⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b.

sayıldığı Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin bir sözü rivâyet edilir.⁷⁹⁷ Üçüncü bölümde, Onun müridlerinin diğergâmlığıyla ilgili bir rivâyet aktarılır.⁷⁹⁸

6.54. Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî, el-Antâkî ve Menkabeleri

Abdullah b. Hubeyk,⁷⁹⁹ mutasavvıf zâhidlerin ve âbidlerin birinci tabakasındandır. Yûsuf b. Esbât ile arkadaşlıkları vardır. Fıkıhta Süfyân es-Sevrî'nin mezhebindendir. Bir süre de Antakya'da yaşamıştır şeklinde giriş yapılır. Birinci bölümde, Allah'la ünsiyet kurmaya sebep olacak dört organla ilgili İbn Hubeyk'in bir sözü aktarılır.⁸⁰⁰ İkinci bölümde, Allah'la ünsiyet konusunda onun bir başka sözü rivâyet edilir.⁸⁰¹ Üçüncü bölümde İbn Hubeyk'in ümit ve recâ ile ilgili birkaç sözü nakledilir.⁸⁰² Dördüncü bölümde, Recâ'nın çeşitleriyle ilgili İbn Hubeyk'in bir rivâyetine yer verilir.⁸⁰³

6.55. Amr b. Osman el-Mekkî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Amr b. Osman el-Mekkî,⁸⁰⁴ sûfilerin ikinci tabakasındandır. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın hocasıdır. Mânâlı sözler söylerdi ve bu sözler

⁷⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b-79a.

⁷⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.79a.

⁷⁹⁹ Abdullah b. Hubeyk'in tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Hubeyk b. Sâbık el-Kûfî el-Antâkî'dir. Kûfe'de doğdu. Antakya'da ikâmet etti. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Fıkıh ve tasavvufta Süfyân b. Sa'îd es-Sevrî'nin görüşlerine bağlıydı. Hucvirî onu "Ümmet içinde Hz. Yahya zühdünün sahibi" diye tanıtır. O, Süfyân es-Sevrî'nin müridiydi. Yûsuf b. Esbât'ın sohbetinde bulundu. Ondan hadis rivayet etti. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA*, "Abdullah b. Hubeyk" maddesi, c.1, s.107; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.192; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.340; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.136; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.75; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.194; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.120; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.383-384; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.3-5; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.168, 280; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.137; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.252; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.178.)

⁸⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121a; A. N.,vr.79a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.136.

⁸⁰¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, 145; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121a-b, A.N., vr.79a.

⁸⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79a.

⁸⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.136.

⁸⁰⁴ Amr b. Osman b. Küreb el-Mekkî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Aslen Yemen'lidir. Ancak Mekke'de yaşadığı için el-Mekkî ünvanıyla tanınmıştır. 296/909'da Bağdât'ta vefât etti. Vefatı için 297/910 ve 291/904 yıllarını rivayet eden kaynaklar da vardır. (*TDVİA*.) Cüneyd el-Bağdâdî'nin müridi, Hallâc-ı Mansûr'un da şeyhiydi. Ebû Sa'îd el-Harrâz'la sohbet etmiştir. (Bkz. Süleyman Uludağ, *TDVİA*, "Amr b. Osman el-Mekkî" maddesi, c.3, s.90; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.202; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.349; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.146; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.88; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ) s.214; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.296; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.128; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.416-419;

sebebiyle onu sürgün ettiler, Mekke'den çıkarttılar. Onu Cidde'de kâdı yaptılar. *Nefahât*'ta böyle geçmektedir. Harem şeyhlerinin büyüklerinden, zâhidlerinden ve itikâfa girenlerindendi. Usûl ilimlerinde ve tarikat ilimlerinde sûfî tabakasının imamıydı. Ebû Abdullah es-Sâcî ile karşılaştı. Cüneyd ve Ebû Saîd el-Harrâz ile sohbet etti. Çok güzel eserleri vardır. İnsanların anlamaları çok zor olan kapalı sözleri vardır. Bu nedenle menâkıbının çoğunu anlatmaktan vazgeçtim diye bir bilgi sunmaktadır müellifimiz Muharrem Efendi. Birinci bölümde Muharrem Efendi, Amr b. Osman el-Mekkî'nin nefis, mahâfetullah ve vecd ile ilgili sözlerinden örnekler vermektedir.⁸⁰⁵ İkinci bölümde, Amr b. Osman el-Mekkî'nin Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'a iki ayrı rivâyette bedduası nakledilir. Daha sonra şu bilgiler sunulur; Amr b. Osman el-Mekkî, iki yüz doksan bir senesinde Bağdat'ta vefat etti. *Nefahât*'ta şu açıklama da geçmektedir: Bazıları iki yüz doksan altı, bazıları da iki yüz doksan yedi senesinde vefat ettiğini söylerler. Ama iki yüz doksan altı daha doğrudur (ö.291/903)⁸⁰⁶ ifadesiyle bu ünite tamamlanır.

6.56. Ebû Saîd el-Harrâz ve Menkabeleri

Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ el-Harrâz el-Bağdâdî,⁸⁰⁷ sûfî tabakalarının ikincisindendir. Zünnûn el-Mısırî, Sâcî, Ebû Abdullah el-Yüsrâ, Serî, Bişr ve diğer sûfîlerin sohbetlerinde bulunmuştur. Meşâyihin önderlerindendi. Kerâmet sahiplerindendi. Hakikat ilimlerinde mükemmeldi. Mürit yetiştirmede bir harikaydı. Kendisine “tasavvufun dili” derlerdi. Çünkü ehli hakikatin dili onunla doğmuştur.

a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.36-40; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.291; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.200; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.440; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1:259; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.97-98.)

⁸⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.146.

⁸⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122a; A.N., vr.79b.

⁸⁰⁷ Ebû Saîd el-Harrâz'ın tam ismi, Ebû Saîd Ahmed b. Îsa el-Harrâz el-Bağdâdî'dir. Muhammed b. Mensûr et-Tûkî'nin talebesidir. Zünnûn el-Mısırî, Serî es-Sakâtî, Bişr el-Hâfî gibi âlimler ile sohbet etmiştir. Dört tane kitap yazmıştır. Kuşeyrî'ye göre 277/890'da, Sülemî'ye göre 279/892'de, Câmî'ye göre 286/899 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu olarak bilinen mutasavvıftır. (Bkz. Mehmet Demirci, *TDVİA.*, “Ebû Saîd el-Harrâz” maddesi, c.10, ss.222-223; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.206; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.355; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.150; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.93; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.202; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.308; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.132; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.420-425; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.40-45; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.246; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.435; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.228; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.190; Yâfî, *Mir'atü'l-Cinân*, c.2, s.159.)

Ondan önce bu kavramlar yoktu. Fenâ ve bekâdan ilk o söz etmişti. Harrâzîler adı verilen ve onun yolunu takip eden bir cemaat de ortaya çıkmıştır bilgisiyle Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde, ilimlerin ince meseleleriyle ilgili olmak üzere zâhir âlimlerinden bazıları onu reddetmişler ve küfre nispet etmişlerdi şeklinde başlayan uzunca bir rivâyet nakledilir.⁸⁰⁸ İkinci bölümde sıdk ve ahde vefâ konularıyla ilgili bir sözü aktarılır.⁸⁰⁹ Üçüncü bölümde, nefisle mücâhede ve sabır konusuyla ilgili bir menkabe anlatılır.⁸¹⁰ Dördüncü bölümde, Ebû Saîd el-Harrâz'ın murâkabe esnasında yaşadığı olağanüstü hallerle ilgili bir menkabe nakledilir.⁸¹¹ Beşinci bölümde, tevhidin başlangıcı, gönlündeki her şeyden fânî olduktan sonra kişinin bütün mevcudiyetiyle yüce Allah'a dönmesidir sözü ve Ebûbekir es-Sıddîk'ın "Öncesinde rabbimi görmediğim hiçbir şey olmadı"⁸¹² sözünden bahsedilir. Altıncı bölümde zikrin üç şekli olduğuyla ilgili bir rivâyet yer alır.⁸¹³ Yedinci bölümde Muharrem Efendi, *Kuşeyrî Risâle*'sinden yeni delikanlılarla sohbet etmenin sakıncalarını anlatan bir rivâyet nakletmektedir. Daha sonra Ebû Saîd el-Harrâz iki yüz yetmiş yedi de dünyadan ayrıldı (ö.277/890)⁸¹⁴ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.57. İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî ve Menkabeleri

Ebû İshak İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî eş-Şâmî,⁸¹⁵ sûfîlerin üçüncü tabakasındandır. Âlim olan meşâyihlerin büyüklerindendir. Riyâzet ve kerâmet sahibidir. Şam meşâyihinin büyüklerinden, tarikat ehlinin öncülerindendir. Cüneyd ve İbnü'l-Cellâ'nın akranıdır şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci

⁸⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122a-b; A.N., vr.79b-80a.

⁸⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

⁸¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

⁸¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

⁸¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b-123a; A.N., vr.80a.

⁸¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a.

⁸¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.150.

⁸¹⁵ Ebû İshak İbrahim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî eş-Şâmî, Şam civarında bulunan Rakka'da doğup büyüdüğü için, "Rakkî" denilmektedir. Künyesi, Ebû İshâk'dır. Uzun bir ömür yaşadı. Şam'da yetişen sûfîlerin pekçoğu ile görüşüp sohbetlerinde bulundu. Çocukken Zünnûn el-Mısrî'yi gördü. Cüneyd el-Bağdâdî'nin ve Ebû Abdullah el-Cellâ'nın zamanında yaşamıştı. Fakat onlardan çok sonra, 326/937 senesinde vefât etti. (Bkz. Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.157; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.102; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.309; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.345; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.146; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.456-457; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.75-76; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.354; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, ss.245-247; ibn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.54.)

bölümde, Şeyh Rakkî'nin elbisesine vahşi bir arslanın saygı göstermesini konu alan bir menkabe nakledilir.⁸¹⁶ İkinci bölümde Muharrem Efendi, İbrâhim er-Rakkî'nin mârifet, basîret, nefis ve muhabbetullah ile ilgili sözlerini aktarır. İbrâhim er-Rakkî, üç yüz yirmi altı senesine kadar yaşadı. *Kuşeyrî Risâle*'sinde de böyle geçer. *Nefahât*'ta da yine üç yüz yirmi altı senesinde vefat etti şeklinde geçmektedir (ö.326/938)⁸¹⁷ bilgisi verilerek bu ünite sonlandırılır.

6.58. Yûsuf b. Esbât ve Menkabeleri

Yûsuf b. Esbât,⁸¹⁸ tabîîn arasında insanların en zâhidi ve en mücâhede ehli idi açıklamasıyla Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde, onun halini gizli tutması, riyâzet yapması ve dünyadan tamamıyla kopmasıyla ilgili bir menkabe anlatılır.⁸¹⁹ İkinci bölümde Muharrem Efendi, Yûsuf b. Esbât'ın tevâzûsu ile ilgili bir sözünü nakleder. Yûsuf b. Esbât, yüz doksan altı senesinde vefat etti (ö.196/812)⁸²⁰ şeklinde bu ünite tamamlanır.

6.59. İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî ve Menkabeleri

Ebû Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî,⁸²¹ üçüncü sûfî tabakasındandır. Ebû Yakup es-Sûsî'nin talebesidir şeklinde Muharrem Efendi giriş

⁸¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a.

⁸¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a-b; A.N., vr.80b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.157.

⁸¹⁸ Yusuf b. Esbat, tebe-i tâbiîndendir. Tam adı, Yûsuf b. Esbât b. Vâsıl eş-Şeybânî, el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Halep ile Antakya arasında bir köyde doğdu. Antakya'da yaşadı. 195/810'de vefât etti. 196'da vefât ettiği de rivâyet edilmektedir. Hadîs-i şerîf ilminde sika râvîdir. (Bkz. Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.91; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.161; Şaranî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.200; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.89; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.458-461; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.76-79; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, ss.324-326; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, s.237; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s.36.)

⁸¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

⁸²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

⁸²¹ İshak en-Nehrecûrî'nin tam ismi, İshâk b. Muhammed en-Nehrecûrî olup, künyesi Ebû Yakup'tur. Meşâyihin alimlerindendir. Basra ile Abadan arasında bulunan Nehrecûr'da doğdu. 330/941 senesinde Mekke-i mükerreme'de vefât etti. Irâk'da Ahvaz'ın yakınındaki Nehrecûr denilen köyden olduğu için Nehrecûrî diye bilinir. Hicaz'a gitti. Uzun seneler Harem-i şerîf'e komşu olarak kaldı. Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Ya'kûb es-Sûsî, Amr b. Osman el-Mekkî ve diğer meşâyihle görüşüp sohbet etmiştir. (Bkz. Mehmet Demirci, *TDVİA.*, "*Ebû Yakub en-Nehrecûrî*" maddesi, c.10, s.252; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.163; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.: Abdulhalim Mahmud), s.110; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.267; Şaranî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.379; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1,s.158; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.462-464; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.79-82; Ebû Nuaym,

yapar. Birinci bölümde İshak en-Nehrecûrî'nin takvâ ile ilgili bir sözü nakledilir. Daha sonra İshak en-Nehrecûrî, Amr b. Osman el-Mekkî ve Cüneyd ile sohbet etti. Mekke'de mücâvir hayatı yaşadı. Bir saat bile mücâhedededen ve riyâzetten geri durmazdı. Münacaat halindeyken hep inlerdi şeklinde Muharrem Efendi bir rivâyete yer verir.⁸²² İkinci bölümde, Allah'a giden yol konusuyla ilgili İshak en-Nehrecûrî'nin bir sözü nakledilir.⁸²³ Üçüncü bölümde tevekkülün hakikatlerine ilişkin İshak en-Nehrecûrî'nin bir sözü aktarılır.⁸²⁴ Dördüncü bölümde *Kuşeyrî Risâle*'sinden takvâ ve gayretullah konularıyla ilgili İshak en-Nehrecûrî'nin sözleri nakledilir. İshak en-Nehrecûrî, üç yüz otuz senesinde Mekke'de vefat etti (ö.330/941)⁸²⁵ bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.60. Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş ve Menkabeleri

Sûfî zâhidlerden Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş,⁸²⁶ Nişâbûr'un Hire mahallesindendir. Ebû Hafs ve Ebû Osman'ın sohbetinde bulunmuş, Cüneyd'le görüşmüştür. Şanı büyük bir sûfiydi. Bağdat'ın Şüniziyye mescidinde ikâmet ederdi şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde Abdullah el-Mürtaiş'in, Bağdat'ın bir mahallesinde gördüğü bir kızla bakışması ve onunla evlenmesi gayretullaha dokunur. Allah aşkına muhalif olan bir bakış nedeniyle üzerindeki salâh ve takvâ elbisesinden soyulduğu uyarısını anlatan bir menkabe nakledilir.⁸²⁷ Muharrem Efendi, ikinci bölümü *Kuşeyrî Risâle*'sinden aldığını belirtir. Mürtaiş'in İrâde tanımı verilir. Su üzerinde yürüme kerâmeti konusunda Mürtaiş'in

Hilyetü'l-Evliyâ, c.10, ss.380-381; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, ss.286-289; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.96; Yâfîî, *Miratü'l-Cinân*, c.2, s.298.)

⁸²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.163.

⁸²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b

⁸²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b-124a; A.N., vr.80b

⁸²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124a; A.N., vr.80b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.163.

⁸²⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş en-Nîsâbûrî. künyesi, Ebû Muhammed'dir. Mürtaiş diye tanınır. Hatib el-Bağdâdî, onun ismini Ca'fer el-Murtaiş Ebû Muhammed şeklinde zikretmektedir. Aslen Nişâbûr'un Hîre mahallesinden olup Bağdât'a yerleşti. Şüniziyye mescidinde ikâmet ederdi. 328/939'da orada vefât etti. Ebû Hafs el-Haddâd'ın mürididir. Ayrıca Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Osman el-Haddâd ve başka büyük zâtlarla görüşüp sohbet etti. Irak meşayihinin alimlerindendir. (Bkz. Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.160; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.106; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.351; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.359; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.151; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.469-471; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.85-87; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.355/380; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s.265-269; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, s.211/261; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.122.)

⁸²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124a-b; A.N., vr.80b-81a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.160.

yorumu aktarılır. Bağdat'ın Şüniziyye mescidinde 328/939 senesinde vefat etmiştir⁸²⁸ bilgisiyle bu ünite tamamlanmaktadır.

6.61. Muhammed b. el-Fazl el-Belhî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fazl el-Belhî,⁸²⁹ üçüncü tabaka sûfîlerindendir. Aslen Belh'li olmasına rağmen taassup sahibi insanlar onu suçsuz yere Belh'ten çıkarttılar ve Semerkant'ta ikamet etti. Ahmed el-Hadraveyh ile sohbet etti. Tirmizî ile görüştü şeklinde Muharrem Efendi bu üniteye giriş yapar. Birinci bölümde Ebû Osman el-Hîrî'nin Muhammed b. Fazl'a karşı büyük bir hayranlığı vardı. Ebû Osman el-Hîrî, Muhammed b. Fazl'a yazdığı bir mektupta şekâvet ve bedbahtlığın alâmetini açıklıyor. Daha sonra Muhammed b. Fazl'ın sûfî tanımı nakledilir. Ardından da Ebû Osman el-Hîrî'nin Muhammed b. Fazl'ın insan simsarı olduğu övgüsü aktarılır.⁸³⁰ İkinci bölümde İslam'ın insandan dört nedenle ayrılacağı sözü nakledildikten sonra Muhammed b. Fazl'ın nefis mücadelesiyle ilgili bir öğüdü anlatılır.⁸³¹ Üçüncü bölümde Muhammed b. Fazl'ın muhabbet'in alâmetleri ile ilgili bir sözüne yer verilir. Muhammed b. Fazl, üç yüz on dokuz senesinde Semerkant'ta vefat etti (ö.319/931)⁸³² bilgisiyle bu ünite tamamlanır.

6.62. Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî ve Menkabeleri

Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî,⁸³³ Horasan gençlerinden birisiydi. Ebû Osman el-Hîrî, İbn Ata, Cerîrî, Ebû Amr ed-Dimeşkî ile görüştü.

⁸²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124b; A.N., vr.81a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.160.

⁸²⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Fazl el-Belhî'nin künyesi Ebû Abdullah olup, tam adı Muhammed b. Fazl b. Abbâs b. Hafs el-Belhî'dir. Aslen Belh'li olmasına rağmen Belh'de onu anlıyamadıkları için şehirden sürmüşler, o da Semerkand'a yerleşmiştir. Muhammed b. Fazl, Ahmed b. el-Hadraveyh'in müridi olup, daha birçok âlimin sohbetinde bulunmuştur. Semerkand'da kadılık yaptı. 319/931 senesinde burada vefat etti. (Bkz. Mehmet Demirci, *TDVİA.*, "Muhammed b. Fazl" maddesi, c.30, s.529; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.204; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.352; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî (Uludağ)*, (Uludağ), s.144; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî (Uludağ)*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.86; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.252; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.294; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.127; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.472-473; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.87-89; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.232; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiye*, s.212; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.165; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.52.)

⁸³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124b; A.N., vr.81a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.145.

⁸³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125a; A.N., vr.81b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.145.

⁸³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125a; A.N., vr.81b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.145.

⁸³³ Bûşencî'nin tam ismi, Ali b. Ahmed b. Sehl olup, künyesi Ebû'l-Hasan el-Bûşencî'dir. Horasan bölgesinin Nîşâbûr kenti Hire kasabası köylerinden Bûşenc'de doğdu. Buşenc, Hire'ye yedi fersah

Yıllarca Bûşenc'ten uzaklarda, Irak'ta yaşamış, memleketine dönünce zındık olmakla suçlanmış, oradan ayrılarak Nîşâbûr'a gelmiş ve ömrünün kalan kısmını burada geçirmişti şeklinde Muharrem Efendi bir giriş yapar. Birinci bölümde Ebû Hasan el-Bûşencî'nin duasının makbul olduğuyla ilgili eşeğini kaybeden adam menkabesi nakledilir.⁸³⁴ İkinci bölümde Ebû Hasan el-Bûşencî'nin hayır yapmada acele etmesinin sebebinin yolunu şeytanın kesmemesi olduğuyla ilgili bir sözü nakledilir.⁸³⁵ Üçüncü bölümde Muharrem Efendi, *Kuşeyrî Risâle*'sinden mürüvvetin tanımıyla ilgili Ebû Hasan el-Bûşencî'nin bir sözünü aldığını belirtir. Ebû Hasan Ali el-Bûşencî, üç yüz kırk sekiz senesinde Nîşâbûr'da vefat etti (ö.348/959) şeklinde bu bölüm sonlandırılır.⁸³⁶

6.63. Ali b. Sehl el-İsfahânî ve Menkabeleri

Ebû Hüseyin Ali b. Sehl b. el-Ezher el-İsfahânî,⁸³⁷ ikinci tabaka sûfilerdendir. İsfahân meşâyihinin önde gelenlerindendi. Muhammed b. Yûsuf el-Bennâ'nın

(yaklaşık 35 km.-Bir fersah yaklaşık 5km.- bkz. *Kubbealtı misalli sözlük*, c.1, s.957.) uzaklığında bir yerleşim yeridir. Ebû'l-Hasan el-Bûşencî, 348/959'da Nîşâbûr'da vefât etti. Fütüvvet hareketinin ilk temsilcilerinden Horasanlı sûfidir. Gençliğinde ilim öğrenmek için memleketinden ayrılp, Irak'a ve Şam'a gitmişti. Sonra Nîşâbûr'a yerleşti. Bağdat'ta İbn Ata, Muhammed el-Cerîrî ile ayrıca Ebubekir eş-Şiblî, Ebû Osman el-Hîrî ve daha birçok âlimlerle görüşüp sohbet etti. (Bkz. Osman Türer, *TDVİA.*, “Bûşencî, Ebû'l-Hasan” maddesi” c.6, ss.475-476; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.169; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.119; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.370; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.426; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.172; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.474-475; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.89-91; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, ss.379/409; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiye*, ss.342-344; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.12; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.96.)

⁸³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125a-b; A.N., vr.81b.

⁸³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b.

⁸³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.169.

⁸³⁷ Ali b. Sehl'in tam ismi, Ebû'l-Hasan Ali b. Sehl b. el-Ezher el-İsfahânî'dir. Ebû'l Hasan onun künyesidir. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda künyesi Ebû'l-Hüseyin olarak geçmektedir. Nisbeti el-Ezher el-İsfahânî'dir. Doğum yılı belli değildir. İsfahân meşâyihinin öncülerindendir. Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî gibi büyük zatlarla görüştü. Muhammed b. Yûsuf el-Bennâ'nın mürididir. Remle'de otururdu. Remle, şu an İsrail topraklarındadır. 261/874'de Remle'de vefât etti. 307/919 yılında bir sohbet sırasında “lebbeyk” diyerek vefat ettiğini ve kabrinin de İsfahân'da Tokçu mezarlığında olduğunu yazan kaynaklar da vardır. (*TDVİA.*) Hadîs-i şerîf ilminde sika râviydi. Cüneyd el-Bağdâdî ile mektuplaşırlardı. Amr b. Osman el-Mekkî, kendisini ziyaret için İsfahân'a geldiğinde Ali el-İsfahânî, Amr b. Osman'ın otuzbin altın olan borcunu ödeyip, onu sıkıntıdan kurtarmıştı. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA.*, “Ali b. Sehl” maddesi, c.2, s.442; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.207; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.355; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.151; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.95; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.237; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.315; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Halil Mansûr), c.1, s.135; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.493-494; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.110-111; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10,

mürididir. Çok büyük riyâzet uygulamaları vardı. Hatta yirmi gün aç ve uykusuz kalırdı şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde Ali b. Sehl, Şeyh Ebû Tûrâb ve Cüneyd ile akrandır. Amr b. Osman el-Mekkî kendisini ziyaret için İsfahân'a geldiğinde Ali b. Sehl, Amr'ın otuzbin altın olan yüklü miktardaki borcunun hepsini ödemesi ve onu sıkıntıdan kurtarmasıyla ilgili menkabe⁸³⁸ nakledilir. İkinci bölümde bidayette iradesini sıhhatli hale getirmeyenin nihayette afiyet ve selamet bulamayacağıyla ilgili Ali el-İsfahânî'nin bir sözü aktarılır.⁸³⁹ Üçüncü bölümde ilim, fakr, zühd, suskunluk ve ümit kavramlarıyla ilgili Ali el-İsfahânî'nin bir sözünden bahsedilir.⁸⁴⁰ Dördüncü bölümde tevhidin hakikatini anlattığı Ali el-İsfahânî'nin bir sözünden sonra aynı konuyla ilgili Arapça bir beyt nakledilir.⁸⁴¹ Beşinci bölümde Ali el-İsfahânî'nin ölüm anında Şeyh Ebû Hasan el-Müzeyyin ile aralarında geçen olağan üstü olaylar anlatılır.⁸⁴²

6.64. Abdullah b. Muhammed b. Münâzil ve Menkabeleri

Faziletler hazinesi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Münâzil en-Nisâbü'rî,⁸⁴³ Hamdun el-Kassâr'ın müridiydi. Melâmetîlerin şeyhi, zâhir ve bâtın ilimlerde ve özellikle hadis-i şeriflerde mükemmeldi. Birinci bölümde maddeyle bağ devam eden zengin Ebû Ali es-Sakafî ile kendisini ibadete vermiş müferrit ve

ss.404/439-440; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.233; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, c.4, s.66; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.133.)

⁸³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b-82a; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.151.

⁸³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b-126a; A.N., vr.82a.

⁸⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A. N.,vr.82a.

⁸⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A. N.,vr.82a.

⁸⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A. N.,vr.82a.

⁸⁴³ Abdullah b. Münâzil'in tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Münâzil en-Nisâbü'rî olup, künyesi Ebû Muhammed'dir. İbnü'l-I'mâd, *Şezerât*'ında Abdullah b. Münâzil'in künyesini Ebû Mahmud olarak yazmaktadır. Sülemî ve İbn Mülakkın onun künyesini Ebû Muhammed olarak naklederler. İlk dönem Melâmîlerinin önemli temsilcilerinden birisidir. Nîşâbur'da yetişen büyük sûfilerdendir. Hamdûn el-Kassâr'ın mürididir. Hadîs ilminde yetkin olup çok hadîs-i şerîf dinlemiş ve yazmıştır. 330/941-942'de Nîşâbur'da vefât etti. Kabri İran'ın Nîşâbur kenti Enbâr şehitliğindedir. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*'ında 331 yılında vefat ettiğini yazmaktadır. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA*, "Abdullah b. Muhammed b. Münâzil" maddesi, c.1, ss120-121; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.161; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.107; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.353; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.365; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.153; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.490-492; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.107-110; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, c.4, s.176; Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, ss.336/366-369; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.2, s.54; Zehebî, *el-I'ber*, c.2, s.232; Zekerîya el-Ensârî, *Netâicü'l-Efkârü'l-Kudsiyye*, c.1, s.191; İbn Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, ss.251,345-346.)

mücerret olan fakir İbn Münâzil arasında geçen halk için değil nefsi için konuşmanın önemini belirten bir rivâyet nakledilir.⁸⁴⁴ İkinci bölümde, farzların ve sünnetlerin önemini belirten bir rivâyete yer verilir. Nefsin vesvese ve düşüncelerinden kurtulmanın gerekliliği anlatılır. Abdullah b. Münâzil, Nîşâbü'r'da üç yüz yirmi dokuz veya üç yüz otuz senesinde vefat etti (ö.329/940)⁸⁴⁵ bilgisiyle bu bölüm bitirilir.

6.65. Ahmet b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî ve Menkabeleri

Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî,⁸⁴⁶ sûfî tabakalarının ikincisindendi. Horasan ve Bağdat meşâyihinin büyüklerindendi şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Birinci bölümde, Serî ve Muhâsibî'nin sohbetinde bulunmuştu. Herkesin ortak görüşüyle evliyâullah cümlesindendi. Kutbü'l Medâr'la⁸⁴⁷ sohbet etmişti. Kendisi de kutuplardandı⁸⁴⁸ bilgisi verilir. İkinci bölümde, yanına gelen şeyh kıyafetindeki bir kişinin aslında bir yahudi olduğunu Ahmed b. Mesrûk et-Tûsî'nin söylemesiyle ilgili onun ferâsetini anlatan bir rivâyet nakledilir.⁸⁴⁹ Üçüncü bölümde İbn Mesrûk'un takvâ, gaflet, tevbe, muhabbet, murâkabe ve diğergâmlık konularıyla

⁸⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

⁸⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82a-b; Krş. Kuşeyrî (Uludağ), age., s.161.

⁸⁴⁶ Ahmed Mesrûk'un tam ismi, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî'dir. Ebû'l-Abbas b. Mesrûk diye de tanınır. 214/829'da Tus'da doğdu. Horasan'da yetişen sûfilerdendir. Bağdât'ta yaşadı. Rey ve Horasan bölgesini dolaştı. 298/910-911'de Bağdât'ta vefât etti. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'una göre 297/909 senesinde vefat etti. Kabri Bağdat'ta Bâb-ü Harb mezarlığındadır. Cüneyd-i Bağdâdî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî, Serî es-Sakatî, Hâris el-Muhasibî gibi meşhur sûfilerden ilim öğrenip feyz aldı. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA*, "Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk" maddesi, c.2, s.103; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.209; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.358; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.151; a.mlf., *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.94; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Uludağ, Kara), s.221; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.313; a.mlf., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.134; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ) ss.503-504; a.mlf., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.115-116; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.213; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, 237; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/169; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, ss.104/128 Yâfî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.2, s.231.)

⁸⁴⁷ Kutb-u Medâr; Her şeyin var olması ve varlıkta durabilmesi için ilâhî feyzlerin gelmesine vasıta olan yüksek zât demektir. Kutbü'l-aktâb'ın çeşitli işlevleri itibariyle adları vardır. Bunlar: kutb-i âlem, kutb-i cihan, kutb-i ekber, kutb-i irşâd, halife, kutb-i zaman, kutb-i vakt, vâhîd-i zaman, sâhib-i vakt, hicâb-ı alâ, mirât-ı Hak, kutb-i medâr ve gavs adını alır. (Süleyman Ateş, *TDVİA*, "Kutub" maddesi, c.26, ss.498-499.)

⁸⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

⁸⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

ilgili sözü aktarılır. İbn Mesruk, iki yüz doksan yedi senesinde Bağdat'ta vefat etti (ö.297/909) şeklinde bu bölüm bitirilir.⁸⁵⁰

6.66. Muhammed b. İsmail el-Mağribî ve Menkabeleri

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Mağribî,⁸⁵¹ ikinci tabaka sûfilerindendir şeklinde Muharrem Efendi bu bölüme giriş yapar. Birinci bölümde Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin, Ali b. Zerrin'in müridi olduğunu ve iki İbrâhim'in de hocası olduğunu yazar. İki İbrahim'den birinin İbrâhim eş-Şeybânî, diğerinin İbrâhim el-Havvâs olduğunu belirtir. Mağribî uzun yıllar insan elinin değdiği hiçbir şey yemedi, yalnızca ot köklerini yemeyi adet edinmişti⁸⁵² bilgisi verilir. İkinci bölümde onun dört oğlu vardı, her biri bir sanat öğrenmişti. Oğullarına kazancın yolunu öğretmesinin hikmetiyle ilgili bir sözü nakledilir.⁸⁵³ Üçüncü bölümde dünyadan sıyrılan dervişin çokça ibadet eden âbidlerden ve fetva veren müftülerden Allah katında daha sevimli olacağıyla ilgili bir sözü aktarılmaktadır. Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî, yüz yirmi sene yaşadı. Sonra Tûr-i Sînâ dağının tepesinde vefat etti. İki yüz doksan dokuz senesinde oraya defnedildi (ö.299/911)⁸⁵⁴ bilgisiyle bu bölüm de bitirilir.

6.67. Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî ve Menkabeleri

Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî,⁸⁵⁵ sûfilerin ikinci tabakasındandır. Horasan meşâyihinin büyüklerindendir. Yaşadığı asırda onun benzeri yoktu. Muâmelât

⁸⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

⁸⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Mağribî, künyesi Ebû Abdullah'dır. Ebû'l Hüseyin Ali er-Râzî el-Hirevî'nin mürididir. İbrâhîm b. eş-Şeybânî, İbrâhîm b. el-Havvâs, Ebubekir el-Bikindî'nin de şeyhidir. 299/912'de 122 yaşında vefât etti. Kabri, Tûr-i Sînâ dağı başında, hocası Ebû'l-Hüseyin er-Râzî'nin kabri yanındaki ağacın altındadır. (Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.210; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.359; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), (Uludağ), s.150; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî* (Uludağ), (th.:Abdulhalim Mahmud), s.94; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.222; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçipek), c.1, s.312; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.133; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.507-508; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.116-118; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c.10, s.335; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.6, s.336; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiye*, s.242; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.266.)

⁸⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

⁸⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

⁸⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b-83a.

⁸⁵⁵ Cüzcânî'nin tam ismi, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cüzcânî'dir. Doğum tarihi belli değildir. Muhammed b. Ali et-Tirmizî'nin ve Muhammed b. Fazl'ın sohbetlerinde bulunmuş, onlardan ders almıştır. Yaşı onlara yakındır. Vefât tarihi kesin bilinmemekle beraber, dördüncü asırda yaşadığı

konusunda eserleri vardır. Hakîm et-Tirmizî'nin müridiydi şeklinde Muharrem Efendi giriş yapar. Ardından da Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî'nin “buhl” (cimrilik) kavramı ile ilgili bir yorumunu nakleder.⁸⁵⁶

6.68. Serî es-Sakatî ve Menkabeleri

Sûfilerden Ebû'l-Hasan Serî b. Mugallas es-Sakatî,⁸⁵⁷ Cüneyd'in dayısı ve şeyhi, Ma'rûf el-Kerhî'nin de talebesidir. Tevhide ait bilgileri, yüce halleri ve verâ' bakımından zamanının tekiydi şeklinde giriş yapılır. Muharrem Efendi *Nefahât*'ta buradaki ifadelerin nakledildiğini belirtmektedir. Birinci bölümde, Ma'rûf'un duasının bereketiyle Serî'nin zühd yoluna girdiğini anlatan bir menkabe anlatılmaktadır.⁸⁵⁸ İkinci bölümde, Serî'nin tasavvuf yoluna girmesini anlatan başka bir menkabe aktarılmaktadır.⁸⁵⁹ Üçüncü bölümde, Serî'nin cennete götüren yollarla ilgili bir sözüne yer verilmektedir.⁸⁶⁰ Dördüncü bölümde, Serî'nin havf duygusuyla

bilinmektedir. 353/964 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Horasan meşâyihindendir. Pek çok eseri vardır. Afetler, mârifet, hikmet, riyâzet ve mücâhede konularını işlemiştir. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA.*, “Cüzcânî, Ebû Ali” maddesi, c.8, s.97; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.210; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.359; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.264; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.299; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.129; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.509-510; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.118-119; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.350/373-374; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s.246; İbn Mulakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s.244/333; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s.178.)

⁸⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.83a.

⁸⁵⁷ Serî es-Sakatî'nin tam ismi, Ebû'l-Hasan Serî b. Mugallas es-Sakatî'dir. Künyesi, Ebû'l-Hasan'dır. 155/772'de Bağdat'ın Kerh semtinde doğdu. Babasının mesleği olan hurdacılık (Sakatî) mesleğini devam ettirerek geçimini sağladı. 251/865'de Ramazân ayında orada vefât etti. Şünizî kabristanına defnedildi. Ebû'l-Hasan İbnü Muksimî'l-Mukrî'ye göre Serî es-Sakatî, 160 civarında Bağdat'ta doğdu ve 251/865 yılında Bağdat'ta vefat etti. O, *Siyer*'inde Serî'nin 253 ve 257 yıllarında vefat ettiği rivayetlerini de nakletmektedir. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'una göre Serî, 3 Ramazan 257/870 tarihinde vefat etmiştir. Serî es-Sakatî'nin mürşidi, Ma'rûf el-Kerhî'dir. Aynı zamanda Serî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin hem dayısı ve hem de hocasıdır. Serî, Hâris el-Muhâsibî ve Bîşr el-Hâfî'nin akranıdır. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*'de diyor ki: “Üçüncü asırda yaşamış olan ikinci tabaka sûfilerin hemen hepsi, Serî es-Sakatî'den feyz almıştır.” O, ticâret yapardı. Bağdat'ta bir dükkânı vardı. (Bkz. Süleyman Uludağ, *TDVİA.*, “Serî es-Sakatî” maddesi, c.36, ss.564-565; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Uludağ), s.176; a.mlf. *Keşfü'l-Mahcûb*, (th.:Abdülhâdî Kandil), s.321; Kuşeyrî (Uludağ), *Risâle-i Kuşeyrî*, s.117; a.mlf. *Risâle-i Kuşeyrî*, (th.:Abdulhalim Mahmud), s.51; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.178; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.242; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.107; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.310-320; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.274-284; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s.48; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.10, s.116/119-132; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.2, ss.209-218; Nebhânî, *Câmî'u Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.2, s.21; Yâfiî, *Mir'atü'l-Cinân*, c.2, ss.158-159.)

⁸⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a-b; A.N., vr.83a.

⁸⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

⁸⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

ilgili bir sözü nakledilmektedir. Muharrem Efendi, bu rivâyetin *Kuşeyrî Risâlesi*'nde de aynı şekilde geçtiğini belirtmektedir.⁸⁶¹ Beşinci bölümde, Serî'nin ticarete aşırı kâr yapmamasını, onun verâ ve takvâsını anlatan bir menkabe verilmektedir.⁸⁶² Altıncı bölümde, Serî es-Sakatî'nin takvâsını anlatan Cüneyd el-Bağdâdî'nin bir menkabe nakli yer almaktadır.⁸⁶³ Yedinci bölümde, Serî'nin "Sakatî" (hurdacı) ismiyle vasıflandırılmasının nedenini anlatan bir menkabe nakledilmektedir.⁸⁶⁴ Sekizinci bölümde, yaşlı bayan suretinde dünyanın Serî'ye hizmet ettiği ile ilgili bir menkabe aktarılmaktadır.⁸⁶⁵ Dokuzuncu bölümde Cüneyd el-Bağdâdî, Serî'nin hayâ ile ilgili bir menkabesini nakleder.⁸⁶⁶ Onuncu bölümde, Serî'nin zühdünü anlattığı Bîşr el-Hâfî'nin bir sözüne yer verilir.⁸⁶⁷ Onbirinci bölümde Serî'nin vaazından etkilenen Ahmed Yezid ismindeki halifenin yardımcısının görevini bırakıp zühd yoluna girmesi anlatılır.⁸⁶⁸ Onikinci bölümde, sürekli Allah'a ibadet eden bir âbidin bulunduğu manevi makamını Serî'nin duası sayesinde elde ettiğini anlatan bir menkabe nakledilir.⁸⁶⁹ Onüçüncü bölümde iblis'in günahının kibirden, Âdem'in hatasının ise şehvetten kaynaklandığını anlatan Serî es-Sakatî'nin bir sözü aktarılır. Ardından da bu konuyla ilgili farsça bir beyt verilir.⁸⁷⁰ Ondördüncü bölümde Cüneyd el-Bağdâdî ile iblis arasında geçen fakirlerin halleri konulu bir konuşma nakledilir.⁸⁷¹ Onbeşinci bölümde sûfilerden bir topluluk gaflet içinde semâ yaparken Serî'nin manen uyarılması ve Allah'a istiğfarda bulunmasını anlatan bir menkabe anlatılır. Onaltıncı bölümde kişinin kalbinde bulunan yakîn derecesindeki imanın dört gruba ayrıldığını açıklayan Serî es-Sakatî'nin bir sözü verilir.⁸⁷² Onyedinci bölümde Serî'nin ölüm sarhoşluğunda muhabbetullah konusunda halka nasihat mahiyetinde

⁸⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

⁸⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b-128a; A.N., vr.83a-b.

⁸⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128a; A.N., vr.83b.

⁸⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128a; A.N., vr.83b.

⁸⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128a-128b; A.N., vr.83b.

⁸⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128b; A.N., vr.83b.

⁸⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128b; A.N., vr.83b.

⁸⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.129a-130a; A.N., vr.84a-84b.

⁸⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130a-130b; A.N., vr.84b-85a.

⁸⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b; A.N., vr.85a.

⁸⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b-131a; A.N., vr.85a.

⁸⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-85b.

Cüneyd el-Bağdâdî'nin naklettiği sözleri yer alır.⁸⁷³ Serî es-Sakatî, 3 Ramazan 257 tarihinde salı günü vefat etti (ö.257/870) şeklinde bu bölüm bitirilir.⁸⁷⁴

6.69. Fetih b. Ali el-Mevsilî ve Menkabeleri

Aslın ve fûrûun âlimi Fetih b. Ali el-Mevsilî,⁸⁷⁵ meşâyihin öncüsüydü. Son derece fakir olmasına rağmen halk arasında kendisini zengin gösterirdi. Hatta bu niyetle sanki hazinelere sahip tüccardan birisiymiş gibi insanların onu zengin sanmaları için yanına bir deste anahtar takardı şeklinde Muharrem Efendi bu bölüme giriş yapar. Birinci bölümde fakir olmasına rağmen Allah'ın kendisine beş erkek evlat vermesini zenginlik olarak gören Fetih'in Allah'a şükretmesini anlatan bir sözü nakledilir.⁸⁷⁶ İkinci bölümde Fetih'in dünyadan tamamıyla el etek çekmiş olmasının irfân ve ilim olarak ona yeteceğiyle ilgili büyüklerden birisinin sözü aktarılır.⁸⁷⁷ Üçüncü bölümde Serî'nin Fetih el-Mevsilî tarafından büyük bir sıkıntıdan kurtarıldığını Ebû Abdullah b. el-Cellâ'nın anlattığı bir menkabe nakledilir.⁸⁷⁸ Dördüncü bölümde Fetih el-Mevsilî'nin kızgın demiri uzun süre elinde tutma kerâmetini sıdk kavramıyla ilişkilendirilmesini anlatan bir menkabe nakledilir.⁸⁷⁹ Beşinci bölümde Fetih'in rüyasında Ali el-Murtazâ'yı gördüğünü ve Hz Ali'nin ona

⁸⁷³ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.233.

⁸⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a-131b; A.N., vr.85b.

⁸⁷⁵ Fetih el-Mevsilî'nin tam ismi Ebû Nasr Feth b. Sa'îd el-Kârî el-Mevsilî es-Sagîr'dir. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda "Fetih b. Ali" yani Fetih'in babasının adı Ali olarak geçmektedir. Câmî'nin *Nefahât*'ında da Fetih b. Ali olarak Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda belirttiği şekilde geçmektedir. Diğer tabakât kitaplarında baba adı olarak Saîd ismi nakledilmektedir. Ancak onun hakkında Muharrem Efendi'nin anlattığı menkabeler diğer Fetih için anlatılanlarla aynıdır. Künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Nasr'dır. (İbnü'l-Cevzî, tarihte iki tane Fetih el-Mevsilî isminde zat bulunduğunu, bunları künyeleri veya baba isimleriyle birbirlerinden ayırdıklarını yazar. Babasının adı Saîd, künyesi Ebû Nasr olan Fetih el-Mevsilî'nin ehli ilim katında marûf olduğunu belirtir. Bir de haklarında anlatılan menkabelerden de bu iki isim arasında ayırım yapılabileceğimizi ifade eder.) Fetih, Bişr-i Hâfî'nin arkadaşıdır. Musul âlimlerindendir. Tasavvuftaki derecesi Bişr-i Hâfî ile aynıydı. Fetih, Bişr-i Hâfî'den yedi yıl önce 220/835 yılında vefât etmiştir. İbnü'l-Cevzî de aynı vefât tarihini vererek Feth el-Mevsilî'nin İsa b. Yunus'a ve onun akranlarına yetiştigi ilavesini yapar ve Fetih el-Mevsilî'nin İsa b. Yunus'tan hadis senedi aldığını yazar. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA*, "Fetih el-Mevsilî es-Sagîr" maddesi, c.12, ss.455-456; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.171; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.262; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.115; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.321-323; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.2, ss.284-286; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.8, ss.292-295; Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ*, c.2, s.233; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, ss.183-189; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.151.)

⁸⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

⁸⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

⁸⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

⁸⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

nasihat ettiğini anlatan bir menkabe anlatılır.⁸⁸⁰ Altıncı bölümde Fetih el-Mevsılî'nin gayb erenlerinden olan ebdâldan⁸⁸¹ otuz pirle karşılaşp sohbetlerinde bulunduğunu anlatan bir menkabe nakledilir.⁸⁸² Yedinci bölümde Fetih el-Mevsılî'ye gelen bir gencin bir gün sonra öleceğini haber vermesi ve kendisini kefenleyip gömmesini ondan istemesini anlatan bir menkabeden bahsedilir.⁸⁸³ Sekizinci bölümde dilenmeksizin kendisine verilen bir şeyi reddetmenin onu Hak Teâlâ'ya karşı reddetme olacağıyla ilgili Fetih el-Mevsılî'nin bir sözü aktarılır.⁸⁸⁴ Dokuzuncu bölümde ilimden, hikmetten ve şeyhlerin sözlerinden uzak tutulan kalplerin mânen öleceğiyle ilgili Fetih el-Mevsılî'nin bir sözü nakledilir.⁸⁸⁵ Onuncu bölümde mârifet ehli olan zümrenin özellikleri ve kalp zikrine devam etmenin önemiyle ilgili Fetih el-Mevsılî'nin bir sözü nakledilir.⁸⁸⁶ Onbirinci bölümde vefat ettikten sonra Fetih'in rüyada görüldüğü ve Allah'ın onu affettiğiyle ilgili bir rivâyete yer verilir.⁸⁸⁷ Fetih el-Mevsılî'nin, Zilhicce ayının başlarında hastalandığı, kurban bayramının birinci günü kurbanını kestiği, aynı gün iki yüz yirmi senesinde vefat ettiği, Fetih el-Mevsılî'den yedi yıl sonra da Bişr'in vefat ettiği nakledilir.⁸⁸⁸

6.70. Râbia el-Adeviye ve Menkabeleri

Muharrem Efendi, zamanın iffeti ve hayâ perdesi, asrının güzel ahlaklı olanı ve kadın sûfilerin zâhidesi Râbia el-Adeviye⁸⁸⁹ şeklinde bir girişle başlar. Nice kadın

⁸⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b-132a; A.N., vr.85b-86a.

⁸⁸¹ Ebdâl; Arapça, bedel, kelimesinin çoğulu olup, bûdelâ da bu anlamda zikredilir. Karşılık, halef, şerefli, cömert, ivaz gibi lûgat manaları bulunmaktadır. Tasavvufta ise veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevî müsaade verilmiş kişilerdir. Türkçe'de kullandığımız abdal (hatta aptal) kelimesi, Arapça "Ebdâl"den bozmadır. *Kâmûs-ı Türki*'de safderun, ahmak, bir şeye akıl yormaz, kalendermeşrep ve derviş adam şeklinde tarif edilir. (Cebecioğlu, *TTVDS.*, s.11.)

⁸⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

⁸⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

⁸⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

⁸⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

⁸⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a-132b; A.N., vr.86a; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.151.

⁸⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.89.

⁸⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86a.

⁸⁸⁹ Râbiatü'l-Adeviye'nin tam ismi Râbia bint İsmail el-Adeviyye el-Basriyye'dir. Künyesi, Ümmü'l-Hayr'dır. Kays b. Adî kabilesinin azatlı kölesi olduğundan Adeviyye veya Kaysiye nisbeleriyle anılmıştır. Tâbiînin büyük hanım sûfilerindendir. Babası İsmâil'dir. Batı'da üzerine çalışma yapılan ilk kadın sûfidir. 95/714 veya 99/718 yılında Basra'da doğup orada yaşadı. 135/752'de Kudüs civarında vefât etti. Zirikî'nin ve İbn Hallikân'ın nakline göre Tûr dağı üzerine defnedildiği belirtilir. Ancak Zirikî, dipnotta Margaret Smith adlı bayan bir ingiliz yazarın *The Muslim World* adlı Arapça bir dergide (sy.20, ss.337-343 *Rabia The Woman Saint*) Rabia el-

ve erkeğin Râbia'nın riyâzette, nefsiyle yaptığı mücadelede ve Allah'la olan muamelelerinde onun ulaştığı derecelere ulaşamadığını belirtir, ardından da Resulullah'ın “*dinin üçte biri Aişe (ra.)’den zuhur etti*”⁸⁹⁰ hadis-i şerifi ve kadın olması hasebiyle Hz. Ayşe'nin üstünlüğüyle ilgili bir beyt nakledilir. Birinci bölümde ahirette arasat meydanında, “Ey erler” diye nida edildiğinde, önde gelenler safına ilk önce ayağını basacak olanın Hz. Meryem olacağı, Râbia el-Adeviye'nin de meşâyihin büyüklerinin katında aynı sözlerle kabul gördüğü rivâyet edilir.⁸⁹¹ İkinci bölümde Hasan el-Basrî'nin Râbia el-Adeviye'yi, kalplerin cemresi yani kalpleri ısıtan olarak isimlendirmesi nakledilir.⁸⁹² Üçüncü bölümde Râbia'nın ailesinin faziletleriyle ilgili bilgiler verilir.⁸⁹³ Dördüncü bölümde Râbia'nın ibadet ve riyâzetteki üstünlüğü ve Hasan el-Basrî'yi ziyareti nakledilir.⁸⁹⁴ Beşinci bölümde Râbia'nın yaşı ilerlediğinde hac yapmak için dostlarıyla beraber evden çıkması, yolda ölen eşeğini tekrar canlandırma kerâmeti ve yine yolda Kâbe'nin onu karşılamaya gelmesi kerâmetiyle ilgili menkabeler anlatılır.⁸⁹⁵ Altıncı bölümde Mekke'ye giderken çölün ortasında Kâbe'nin onu karşılamaya gelmesi ve onun Rabbe münacaatlarını anlatan bir menkabe aktarılır.⁸⁹⁶ Yedinci bölümde anne babası öldüğünde birisinin Râbia el-Adeviye'yi hizmetli olarak evine götürmesi ve onun

Adeviye ile ilgili yazdığı aslen kendi doktora tezinin konusu olan bir makalede Râbia'nın Basra'da doğup orada yaşayıp orada vefat ettiğini ve yine Basra'ya defnedildiğini belirten Herevî'nin *Ziyârât*'ına atıfta bulunduğu yazısına dikkat çeker. Yine aynı makale'de geçen Râbia'nın 135/752 değil 185/801 yılında vefat ettiği bilgisini kendisinin de tercih ettiğini belirtir. Eserlerin geneline göre Râbia el-Adeviye, 180/796 veya 185/801 yılında Basra'da vefat edip orada defnedilmiştir. Çeşitli kaynakları inceleyerek Râbia'nın ölüm tarihini ve kabrinin yerini tartışan Ömer Rıza Doğrul'a göre Râbia'ya nisbet edilen, Kudüs'ün doğusunda ve Hz. İsa'nın semaya yükseldiği yerin civarında Tûr-i Zeytâ'daki kabir, Rabia el-Adeviye'ye değil, Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin eşi olan Dimaşk'lı Râbia bint İsmail'e aittir. (Bkz. Hülya Küçük-Semih Ceyhan; *TDVİA*, “*Rabia el-Adeviyye*,” c.34, ss.380-382; Margaret Smith, *MEB. İA. “Rabia Adeviye” maddesi*, c.9, ss.588-590; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Uludağ), s.844; Şarânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Akçiçek), c.1, s.214; a.mlf. *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (th.:Halil Mansûr), c.1, s.95; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Uludağ), ss.98-111; a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Nicholson), c.1, ss.59-73; Ziriklî, *el-A'lâm*; c.3, s.10; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtü'l-Evliyâ*, c.2, s.10; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.27; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.108; Brill, *El*¹. “*Rabia al-Adawiyya*”, c.8, s.354.)

⁸⁹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1196. hadis c.1, s.332. (Açıklama bölümünde hadisin farklı versiyonlardaki rivâyetlerine ve sıhhati konusundaki tartışmalara da değinilmektedir.)

⁸⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.132b; A.N., vr.86a-86b.

⁸⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.132b; A.N., vr.86b.

⁸⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.132b-133a; A.N., vr.86b.

⁸⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.133a; A.N., vr.86b.

⁸⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.133a-b; A.N., vr.86b.

⁸⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.133b; A.N., vr.86b-87a.

ibadetlerinden etkilenererek serbest bırakmasını anlatan bir rivâyet nakledilir.⁸⁹⁷ Râbia el-Adeviye'nin 185/801 senesinde vefat ettiği bilgisiyle bu bölüm bitirilir.

⁸⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.133b; A.N., vr.87a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜNÜZÜ'L-EVLİYÂ'DA ANLATILAN SÛFÎ MENKABELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ESERİ DEĞERLENDİRME KISTASI

Bu bölümde eserde bulunan menkabeler muhteviyât yönünden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede eserdeki menkabelerin konu tespiti yapılmakta ve aynı konu başlığı altındaki menkabeler eserde farklı yerlerden derlenerek birer cümle halinde ifade edilmektedir. Eserdeki menkabelerde en çok işlenen tasavvufî kavramlar alfabetik bir şekilde sıralanmaktadır. Sıralanan bu başlıklar altında eserde zikredilen menkabelerle her bir kavramın ilişkilendirilmesi yapılmaktadır. Eserde anlatılan menkabelerin tasavvufî haller ve makamlarla sunumu yapılmaktadır. Menkabelerin el yazma eserdeki yerleri de dipnotlarda belirtilmektedir. Ayrıca *Künûz*'da işlenen kerâmet motifleri de ayrı ayrı kaynak verilerek tespit edilmektedir.

İçerik yönünden ilk değerlendirmeye şu soruya cevap arayarak başlanacaktır; Acaba Muharrem Efendi, *Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ* adlı eserine neden ilk dönem sûfilerinden birisiyle değil de, tarikatlar dönemi sûfileriyle başladı? Bu soruya cevap ararken eserdeki sûfî sıralamasına bakmak gerekmektedir. Eserin ilk altı sırasında yer alan sûfîler şunlardır: Abdülkâdir el-Geylânî (471-561/1077-1166), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (560-638/1165-1240), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (604-672/1207-1273), Necmeddin el-Kübrâ (539-618/1145-1221), Necmeddin-i Dâye er-Râzî (654/1256), Râdiyyüddin Ali Lala el-Gaznevî (ö.642/1244). Bu sıralamaya göre esere başlanmıştır. Eserin önsözünde bu konuyu Muharrem Efendi şöyle açıklamaktadır: “*Kitabımdaki menkabeleri sıralarken belli bir kurala göre sıralama yaptım. Bazı velileri vefat tarihlerine göre, bazılarını yaşadıkları dönemin önemine göre, bazılarını daha etkileyici kerâmetlerine ve faziletlerine göre bir sıralamaya tabi tuttum.*”⁸⁹⁸ Müellifin bu açıklamasına göre eserdeki sıralamaya baktığımızda

⁸⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N. ,vr.2b; A.N., vr.2b.

onun yaşadığı dönemde ve yaşadığı bölgede faziletleri ve etkileyici kerâmetleri en çok konuşulan Kâdiriye, Ekberiye, Mevleviye, Kübreviye tarikatları büyükleridir şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

İlk dönem sûfilere, tasavvufun felsefî boyutundan çok, takvâyı gaye edinen kişilerdi. Öğreticilikten ziyade irşâda önem vermekteydiler. Hakikatı arayan, nefsin aldatıcı kuruntularından kurtulmak isteyen ve kendilerine tam bir samimiyetle teslim olan müridlere rehberlik yapmaktaydılar. Bu nedenle pratik hayatta mârifetin kazanılmasını öngören tasavvuf, vecd halinin yakalanmasıdır.⁸⁹⁹

İslam tasavvuf tarihinde tasavvufun artık kurumsallaştığı dönemde ise tarihi sırasına göre ortaya çıkan tarikatların ilki Kâdiriye tarikatıdır.⁹⁰⁰ Bu nedenle *Künûz* sahibi müellifimiz Muharrem Efendi'nin eserine Kâdiriye tarikatının kurucusu Abdülkâdir el-Geylânî ile başladığını tahmin ediyoruz. Ayrıca Muharrem Efendi'nin bu eserine Abdülkâdir el-Geylânî ile başlamasının bir başka nedeninin de pek çok tasavvufî eserlerde nakledilen ve Abdülkâdir el-Geylânî'ye ait olduğu belirtilen bir sözün etkili olduğunu düşünüyoruz. Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî buyurur ki; “*Bu iki ayağım, Allah'ın her velî kulunun omuzlarındadır.*” Muharrem Efendi de Abdülkâdir el-Geylânî'nin bu duyurusuna kulak vererek eserine bu büyük manevi tasarruf sahibinin menâkıbıyla başlamış olabilir. Çünkü bu kanaatimizi güçlendirecek şekilde Muharrem Efendi eserinde veliler sıralamasında ikinci sıraya Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi koymuş ve tasavvuftaki hırka geleneği anlayışı ışığında, İbnü'l-Arabî'nin Abdülkâdir el-Geylânî'den manevi âlemde hırka giydiğini ve kerâmetler konusunda manevi tasarrufların İbnü'l-Arabî'ye bu şekilde Abdülkâdir el-Geylânî tarafından bizzat verildiği ile ilgili menkabeyi nakletmiştir. Bu nedenle Muharrem Efendi *Künûz*'da Abdülkâdir el-Geylânî ile İbnü'l-Arabî arasında manevi bir bağ kurmuş olabilir. Abdülkâdir el-Geylânî'nin manevi tasarruflar bakımından tüm velilerin üzerinde bir konuma sahip olmasını duyuran sözü ile ilgili Dilaver Gürer'in uzunca bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Abdülkâdir el-Geylânî'nin bu sözü söyleyeceğini daha önceden pek çok sûfinin haber verdiğini, o dönemde Bağdat'ta yaşayan büyük sûfilerin bu sözü olumlu karşılayıp itaat ettikleriyle ilgili sözlerini, bu hususu

⁸⁹⁹ J.Spencer Trimingham, (çev. Kadir Özköse), *Tasavvuf Akımlarının Kuruluşu-1*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, Samsun 2002, sy.1, s.185.

⁹⁰⁰ Ek-6.

rüyasında Resulullah'a soranların rivayetine yer verildiğini, Abdülkâdir el-Geylânî'nin bu sözü emir ile söylediği görüşünde olan evliyadan örnek verildiğini, bu sözü söyleyenin asrın feridi (kutbu) olduğunu belirttiği görüşünü savunanların bulunduğunu, Sühreverdî gibi bazılarının ise bu sözü şathiyye olarak kabul ettiklerini saydıktan sonra Dilaver Güner, Abdülkâdir el-Geylânî'nin bu sözü kutupluk makamını ilan için söylediği kanaatine vardığını belirtir.⁹⁰¹

2. MENKABELERDE İŞLENEN KONULARIN TESPİTİ

Muharrem Efendi, kendi tasavvufî düşüncesini kavramsal bir dille ve tasavvufî terimlerle ortaya koymak yerine, *Künûzü'l-Evliyâ* adlı bu menâkıbnâme kitabında, tasavvufî haller ve makamlar, kutuplar (ricâl) hiyerarşisi gibi pek çok bilgiyi konular arasına serpiştirmiştir. Biz de onun *Künûz*'undaki menkabeleri konularına göre sıralayarak Muharrem Efendi'nin üzerinde durduğu tasavvufî kavramlara ulaşmak istedik. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unu değerlendirebilmek için menkabelerin konularından yola çıkarak altmış altı tane farklı tasavvufî kavrama ulaştık. Bu kavramlarla ilişkisi olan yan kavramları da sayarsak toplam yüz üç tane tasavvufî kavram menkabelerden çıkarılmaktadır. Analizi yapılan kavramlar şunlardır; Açlık – Cû', Af, Cûd – Sehâ / Sehâvet, Dua, Edep, Fakr, Fenâ – Bekâ, Firâset / Ferâset, Fütüvvet, Gaybet – Huzûr, Gayret, Halife, Halka Nasihat, Halvet – Uzlet, Havâtır, Havf – Recâ, Hayâ, Hırka, Himmət – Tevessül, Huşû' – Hudû', İhlas, İhyâ, İlm-i Ledün, İrâde – Murâd, İrşâd, Mürşid, İsâr, Kabz – Bast, Kanaat, Kerâmet– Mûcize, Kurb– Bu'd / Üns, Kusurlarını Hatırda Tutma, Lütûf, Mârifet, Melâmet, Muhabbet - Hûb – Vüdd - Aşk, Muhâdara - Mükâşefe – Müşâhede / Keşf, Murâkabe, Mücâhede / Nefs Muhâsebesi / Nefs Tezkiyesi / Nefse Yenilme, Müceddid, Mürüvvet, Ölüm, Rızâ, Ricâlü'l-Gayb, Rüya, Vâkıa, Sabır, Samt, Sekr – Sahv, Semâ, Sıdk, Şathiye – Şathiyyât, Şefaât, Şehitlik, Şükür, Takvâ – Verâ' – Zühd, Tazarru', Tecrid – Tefrid, Tefekkür, Tevâcüd – Vecd – Vücut / Cezbe – İstiğrak, Tevâzu', Tevekkül – Teslim – Tefviz, Tevhid – Vahdet-i Vücut, Ubûdiyet, Üveysîlik, Velâyet, Yakaza - Tevbe – İnâbe – Evbe, Yakîn (Hakikat İlmi), Zikir.

⁹⁰¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için (Bkz. Güner, age., ss.96-99.)

3. KÜNÛZ'DAKİ TASAVVUFÎ HALLER VE MAKAMLAR

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinde bulunan menkabelerin konularını tespit ettikten sonra yukarıda belirttiğimiz tasavvufî kavramları tasavvuftaki haller ve makamlar kategorisine ayırarak tahlilde bulunmaya çalışacağız. Tasavvuftaki haller ve makamlar tasnifini yaparken Yüksel Göztepe'nin, *Tasavvufta Temel Kavramlar Haller ve Makamlar* adlı eserindeki sınıflamaları esas alacağız.

3.1. KÜNÛZ'DAKİ İRFÂNÎ HALLER

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda bulunan menkabelerin konuları arasında yer alan irfânî haller şunlardır;

3.1.1. Havâtır

Muharrem Efendi, eserinde havâtırla⁹⁰² ilgili Ebû Tûrâb'dan bir rivâyet nakleder.⁹⁰³ Ebû Osman el-Hîrî'nin Şeyh Ebû Hafs el-Haddâd aracılığıyla Yûsuf b. Hüseyin'den havâtır ve melâmiliğin inceliklerini öğrenmesi ile ilgili bir menkabe anlatılır.⁹⁰⁴ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'den havâtırla ilgili bir rivâyete yer verir.⁹⁰⁵ Muharrem Efendi, Ebû Hamza el-Horasânî'nin havâtır ve tevekkülde geldiği en son noktaya örnek olacak bir menkabe nakletmektedir.⁹⁰⁶

3.1.2. Muhâdara-Mükâşefe-Müşâhede

Muharrem Efendi muhâdara,⁹⁰⁷ mükâşefe, müşâhede ve keşf⁹⁰⁸ kavramlarını işlediği menkabelere eserinde yer vermektedir. *Künûz* 'da İbnü'l-Arabî'nin eser sayısı

⁹⁰² Havâtır lügatte, "hâtır" kelimesinin çoğulu olup, "kalbi meşgul eden şey, insanın içine gelen hitap, iç âleminde duyulan ses, alınan mesaj" manasında kullanılmıştır. Tasavvufta havâtır'ın, Hakk'tan, melekten, şeytandan ve nefisten olmak üzere dört türünden bahsedilir. (Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.112-122.)

⁹⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79b-80a; A.N., vr.52a-b.

⁹⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-57b.

⁹⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b.

⁹⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106a; A.N., vr.69a.

⁹⁰⁷ Muhâdara, "Allah'ın isimlerinden feyizlenerek sürekli onun huzurunda olduğu bilincine ulaşmak anlamına gelir. Sûfiler kimi zaman muhâdarayla mükâşefeyi, kimi zaman da mükâşefe ile müşâhede'yi birbirine yakın görmüşler ve aralarındaki ince farka dikkat çekmişlerdir. Mükâşefe ise, "salikin akıl ve duyu organlarıyla elde edemediği gayb âlemine ve ulûhiyete ait mahremi ve sırrî bilgileri, tereddüde mahal bırakmaksızın sanki gözüyle görüyormuşçasına kalp gözüyle görmesi"ne denir. (Ayrıntı için bkz.. Yüksel Göztepe, age., ss.132-140.)

ile ilgili bir bilgi sunmaktadır. Ayrıca bu kadar çok eseri İbnü'l-Arabî'nin kendi birikimiyle değil mükâşefe ilmi ile ve bir takım ilâhî işaretlerle yazdığını bizzat İbnü'l-Arabî'nin belirttiğini nakleder.⁹⁰⁹ Muharrem Efendi, bunları yazmakla keşif ilminin üstünlüğüne ve mükâşefe ilmine sahip olan İbnü'l-Arabî'nin de eşsizliğine dikkat çekerek onun keşif yönünün örnek alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Muharrem Efendi, İbnü'l-Arabî'nin maneviyât âleminde gördüğü pek çok müşâhedesini açığa vurmasının gerekçelerini bizzat kendisinin dilinden aktarmaktadır.⁹¹⁰ Muharrem Efendi, İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde naklettiği bir menkabenin yine aynı eserdeki mükâşefeyle ilgili yorumunu anlatır.⁹¹¹ Kırk yıl riyâzetle ve ibadetle meşgul olup geceleri hiç uyumayan bir zatın, Zünnûn el-Mısırî'nin aracılığıyla keşfinin açılmasını anlatan bir menkabe aktarılır.⁹¹²

3.1.3. Rüya

Tasavvufî kavramlardan rüya⁹¹³ ve vâkıa⁹¹⁴ konusunda *Künûz*'da şu rivâyetlere yer verilir: Rebî' b. Süleyman, rüyasında Âdem peygamberin vefat ettiğini görmesinin yorumunun İmam Şafî'nin vefat edeceğinin önceden rüyada görülmesiyle ilgili olduğu rivâyet edilir.⁹¹⁵ Muharrem Efendi, Rebî' b. Süleyman

⁹⁰⁸Sûfî Epistemolojisi (Bkz. Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.290.)

⁹⁰⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5a; A.N., vr.4a.

⁹¹⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a; A.N., vr.4b.

⁹¹¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a; A.N., vr.4b-5a; Bkz. İbn Arabî, *el-Fütûhat'ül-Mekkiyye*, c.2, s.433; Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye-5*, (Çeviri; Ekrem Demirli), Lîtera Yayıncılık, İstanbul 2007, c.5, s.267.

⁹¹²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b-60a; A.N., vr.39b-40a.

⁹¹³Rüya, sözlükte, “görmek, düş, uyku hâlinde zihinde beliren hayaller” anlamında kullanılmıştır. Tasavvufta ise, “bir müjde, ikaz ve tevkif” olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı mürşitler rüyalarında, yani misal âleminde gördüklerinin devamını şehadet âleminde de gördüklerini ifade etmişlerdir. Bazılarının, yıllar önce vefat etmiş şeyhlerini gördükleri, rüya yoluyla asırlar sonra bile onları irşat ettikleri, tasavvuf tarihinde sıklıkla vurgulanmıştır. (Bkz. Yüksel Göztepe, age., s. 141-142.) Rüya, kerâmet çeşitlerinden biridir. Rüyanın hakikati; kalbe gelen havâtır ve zihinde canlandırılan hâllerdir. Hadîste "En doğru rüya göreniniz, en doğru söz söyleyeninizdir" [Müslim, Rü'yâ, 1; Tirmizî, Rü'yâ, 1] buyrulur. (Bkz. Kuşeyrî (Uludağ), th.:Marûf Mustafa ss.365-366, haşiye Halil Mansûr, s.414, th.:Abdulhalim Mahmud, s. 614.)

⁹¹⁴Vâkıa, aniden meydana gelen olay, sıkıntı, kıyamet gibi anlamlara gelir. Sûfinin vecd ve istiğrak halinde vakıf olduğu hakikatleri anlatmak için kullanılır. Gayb aleminden kalbe gelen manayı ifade eden tasavvufî terimdir. Vâkıa,uyku ile uyanıklık arası bir halde iken meydana gelir; rüyaya benzemekle birlikte esasen ondan farklıdır. Ayrıca salikin kalbine yerleşerek gelip geçici olmaması bakımından havâtırdan ayrılır. Tasavvufta “tavarık, bevadi, bâdih, kâdih, tevâli, levâmi, levâih” gibi tabirler vâkıa ile yakın anlamlarda kullanılmıştır. (Bkz. Hür Mahmut Yücer, *TDVİA*., “Vâkıa” maddesi, c.42, s.470.)

⁹¹⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b.

tarafından yapılan bir başka rivâyete yer verilir. İmam Şâfiî'ye cennette Yüce Allah'ın dünyadaki en güzel makamın yetmiş kat üstünde olan Allah'ın zatının tecellisinin makamının verildiği rivâyeti yer alır.⁹¹⁶ Âlime saygıda kusur etmeyen bir kişi öldükten sonra rüyada görüldü. Allah tarafından günahlarının affedilip iyi muamele gördüğü ile ilgili bir rivâyet nakledilir.⁹¹⁷ Vefatından sonra Ahmed b. Hanbel'i salih bir kişinin rüyasında gördüğü, onun ölümüne sebebiyet veren zalimlere karşı verdiği mücadele sebebiyle Allah'ın onu ödüllendirdiği şeklinde bir rivâyet yer alır.⁹¹⁸ Komşularından salih olanların Dâvud et-Tâî'nin vefat edeceğini rüyalarında gördükleriyle ilgili bir rivâyetten bahsedilir.⁹¹⁹ Hayatında hiç gülmeyen Hasan el-Basrî'nin vefat ederken gülümsemesi ile ilgili olarak salih bir zatın onu rüyasında görmesi, canının çıkması esnasında gülümsemesinin sebebinin ona açıklaması nakledilir.⁹²⁰ Mâlik b. Dînâr'ın vefatından sonra onu rüyasında gören salih bir zatın cennete girmede Mâlik'in Muhammed b. Vâsî'dan önde olmasını bir adet giysisinin dünyada diğerinin giysisinden noksan olmasına bağladığı ile ilgili bir rüya anlatılır.⁹²¹ Habîb el-Acemî'yi eleştirerek kalbini kıran Hasan el-Basrî'nin rüyasında manen uyarıldığını anlatan bir rivâyete yer verilir.⁹²² Habîb el-Acemî'nin idam edilmekte olan bir zata göz ucuyla bakıp niyaz ettiği, onun niyazı bereketiyle manevî derecelere kavuştuğu ile ilgili salih bir rüya nakledilir.⁹²³ Salih bir zat Habîb-i Acemî'nin vefatından sonra onu rüyasında yüce mertebelerde görür. Kendi kendine bütün bu mertebeler Acemî için mi diye sorar. Bunun üzerine bir ses işitir: "O Acemî, ancak aynı zamanda Habîb (sevilen)'dir."⁹²⁴ Utbe el-Gulâm'ın ölümü ile ilgili bir rivâyete yer verilir. Ölümünden sonra salih bir zat tarafından rüyada görülmesi ve hali anlatılır.⁹²⁵ Muharrem Efendi, İbrâhim b. Edhem'in bir sarhoş ile ilgili görmüş olduğu bir rüyayı nakleder.⁹²⁶ Zünnûn el-Mısırî rüyasında belli bir şekli

⁹¹⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b-11a.

⁹¹⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11a-b.

⁹¹⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b.

⁹¹⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b; A.N., vr.13b.

⁹²⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a.

⁹²¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b-36a; A.N., vr.24a.

⁹²²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a-b; A.N., vr.26a-b.

⁹²³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27a-b.

⁹²⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27b.

⁹²⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

⁹²⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a; A.N., vr.36a.

olmaksızın Allah'ı görür. Allah, ona cennetliklerin ve cehennemliklerin kimler olduğunu belirtir. Zünnûn uyandığında kendisinin cennetlikler arasında mı yoksa cehennemlikler arasında mı olduğunu düşünerek hıçkırıklar içinde ağlar şeklinde bir menkabe anlatılır.⁹²⁷ Bişr'in yanına soğuktan titreyen bir fakir gelir. Bişr hemen gömleğini çıkarıp fakire giydirir. Kendisi üstsüz kalır. Öldükten sonra Bişr rüyada görülür. Nimetler içindedir şeklinde bir menkabe aktarılır.⁹²⁸ Otuz yılda biriktirdiği hac parasını yedi gün hiç yemek bulamayan komşusunun çocuklarına nafaka olması için hibe eden Şamlı tamircinin, hac sevabına kavuştuğunu Abdulah b. Mübârek'e rüyasında iki meleğin müjdelemesini konu alan uzunca bir menkabe anlatılır.⁹²⁹ Abdullah b. Mübârek, Arafat'ta duasının makbul olduğunu gördüğü köleyi satın alıp azat eder. Azatlı kölenin ölümüyle ilgili menkabe nakledilir.⁹³⁰ Bâyezid el-Bistâmî'nin vefatı sonrası bir müridinin gördüğü rüyasını konu alan ve Bâyezid'in ölümden sonra kerâmet gösterme motifini de anlatan menkabe aktarılır.⁹³¹ Ma'rûf el-Kerhî'nin vefatından sonra rüyada görülmesi ve Allah'ın ona merhametle muâmele ettiği rivâyet edilir.⁹³² Serî es-Sakatî'nin Ma'rûf'u rüyasında arşın altında dehşet ve hayret içinde kalmış bir halde iken görmesini konu alan bir rivâyet nakledilmektedir.⁹³³ Yahyâ b. Muâz'ın fakirlere dağıtmak için yüklü bir miktarda borç aldığı parayı vadesinde ödeyemeyerek zor duruma düşmesini ve ölümünden sonra rüyada görülmesini konu alan uzun bir menkabe aktarılır.⁹³⁴ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin kırk yıldan sonra bir gece uyuduğu ve o gece rüyasında Allah'ı gördüğü nakledilen bir menkabe anlatılır.⁹³⁵ Yûsuf b. Hüseyin'in Yûsuf peygamberi rüyasında gördüğünü konu alan uzun bir menkabeye yer verilir.⁹³⁶ Aşırı yaramaz bir çocuk olan Abdulvahid b. Zeyd'in Yûsuf b. Hüseyin'e rüyasında gösterilmesini konu alan bir menkabe nakledilir.⁹³⁷ Vefatından sonra Yûsuf b. Hüseyin'in rüyada görülmesini

⁹²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b; A.N., vr.38b-39a.

⁹²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b; A.N., vr.42a.

⁹²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.66a-67b; A.N., vr.43b-44b.

⁹³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69a-b; A.N., vr.45b.

⁹³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a-b; A.N., vr.48b-49a.

⁹³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a.

⁹³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a.

⁹³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.82a-83a; A.N., vr.53b-54b.

⁹³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83b-84a; A.N., vr.54b-55a.

⁹³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-b.

⁹³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-b.

anlatan bir rivâyetten bahsedilir.⁹³⁸ Mansûr b. Ammar'ın vaazından etkilenen bir kölenin Allah'ı, rüyasında görmesi ve Mansûr b. Ammar'a ve o gün vaaz meclisinde hazır olan cemaate Allah'ın rahmet eylediği rivâyet edilir.⁹³⁹ Mansûr b. Ammar vefat edince Ebû Hasan eş-Şa'rânî'nin onu rüyasında görmesi ve ona nurdan bir kürsü kurulup oturtulduğu rivâyet edilmektedir.⁹⁴⁰ Cüneyd'in meclis kurup vaaz etmesini isteyen Serî es-Sakatî rüyasında Peygamber'i (sav.) gördüğünü ve vaazı onayladığını naklettiği bir menkabe anlatılır.⁹⁴¹ Hz. Peygamberin, *"Peygamberler kendi ümmetlerinin tümüyle ne kadar övünüyorlarsa ben de Cüneyd'le o kadar övünüyorum!"* diye buyurduğu büyüklerden birisinin rüyasına yer verilmektedir.⁹⁴² Cüneyd el-Bağdâdî'nin kalbinden düşüncesini geçirerek eleştirdiği bir kişinin başının o gece, üzeri örtülü bir tepsinin içinde rüyasında kendisine getirildiğini anlatan bir menkabe nakledilir.⁹⁴³ Birisinin rüyasında Cüneyd'i görüp Münker ve Nekir'e nasıl cevap verdiğini sormasını anlatan bir menkabe aktarılır.⁹⁴⁴ Gençliğinde işlemeyip de terk ettiği günahları hatırına gelen Hakîm et-Tirmizî'nin pek çok kere rüyasında Allah'ı gördüğünü ve rüyasında Allah'ın onu teselli ettiğini konu alan bir menkabe anlatılır.⁹⁴⁵ Bir kişinin, Ebûbekir el-Verrâk vefat ettikten hemen sonra onu rüyasında gördüğünü konu alan bir menkabe nakledilir.⁹⁴⁶ Ebûbekir el-Kettânî'nin bir kere rüyasında yakışıklı bir genç suretinde "takvâ"yı gördüğünü anlattığı uzun bir menkabe aktarılmaktadır.⁹⁴⁷ Ebûbekir el-Kettânî'nin rüyasında elli bir kere Hz. Peygamber'i (sav.) gördüğünü anlattığı bir rivâyetten bahsedilmektedir.⁹⁴⁸ Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî'nin rüyasında Hz. Peygamber'in (sav.) geldiğini ve mübarek ayağının ucuyla kendisini uyandırdığını anlattığı bir menkabe nakledilmektedir.⁹⁴⁹ İbn Hafîf'in nikâh kıydığı gece rüyasında Hz. Peygamber'i

⁹³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A.N., vr.57b.

⁹³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b-91a; A.N., vr.59a-b.

⁹⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91b; A.N., vr.59b.

⁹⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92b; A.N., vr.60a-b.

⁹⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b; A.N., vr.61a.

⁹⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b.

⁹⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b-96a; A.N., vr.62a-b.

⁹⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104a; A.N., vr.68a.

⁹⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a; A.N., vr.68b.

⁹⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a.

⁹⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a.

⁹⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108b; A.N., vr.70b; Rüya veya keşif yoluyla hadis rivayeti meselesi tasavvuf-hadis ilişkilerinde önemli bir konuma sahiptir. Daha çok İbn Arabî

(sav.) gördüğünü anlattığı bir menkabeye yer verilir.⁹⁵⁰ Hallâc'ın idam edildiği gece mezarının başına Şiblî'nin gittiği ve orada gördüğü rüyasında "Sırrımızı bizden olmayanlar arasında yaydığından dolayı bu bela onun başına geldi!" şeklinde bir hitap duyduğu anlatılır.⁹⁵¹ Süfyân es-Sevrî vefat ettiğinde herkesin rüyasında onun cenaze namazında hazır olmaları için uyarıldığını Abdullah el-Muhterî nakletmektedir.⁹⁵² Süfyân es-Sevrî defnedildiği gece bülbüllerin ötüşükleri cennet bahçelerinden bir bahçede olduğunu ve bir saraydan öbür saraya gittiğini büyüklerden birisi rüyasında gördü şeklinde bir rivâyet aktarılmaktadır.⁹⁵³ Ebû Saîd el-Harrâz bir gece Resululah'ı (sav.) rüyasında gördüğünü rivâyet etmektedir.⁹⁵⁴ Ebû Saîd el-Harrâz bir gün rüyasında iblis'i gördüğünü anlatmaktadır.⁹⁵⁵ Fetih b. Ali el-Mevsilî müminlerin Emîri Ali Murtazâ'yı rüyasında gördüğünü aktarmaktadır.⁹⁵⁶ Vefat ettikten sonra Fetih el-Mevsilî rüyada görüldü. Allah'ın onu affettiği ve ona rahmetiyle muamele ettiği rivâyet edilmektedir.⁹⁵⁷ Râbia'nın doğacağı babasına rüyasında Hz. Peygamber (sav.) tarafından müjdelendi şeklinde bir rivâyet nakledilmektedir.⁹⁵⁸

(ö.638/1240)'nin eserlerine dayanan keşif yoluyla hadis rivayeti meselesine sûfi âlimler olumlu bakarken hadisçiler genelde karşı çıkmışlardır. İbnü'l-Arabî'nin keşif yoluyla rivayet edildiğini iddia ettiği hadisler öyle zannedildiği kadar çok değildir. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde keşifle tashih edilen hadislerin sayısı on-onbeşi geçmemektedir. Bu rivayetler içinde de en meşhuru "*Küntü kenzen*" hadisidir. Diğer rivayetlerin hadis kitaplarında isnadları bulunmaktadır. Konevî (ö.673/1274), Şa'rânî (ö.973/1565), İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1566), Bursevî (ö.1137/1725) Abdülaziz ed-Debbâğ (ö.1156/1743), ve Aclûnî (ö.1162/1749) gibi âlimler de İbn Arabî'nin yolunu benimseyenlerdendir. Buna karşılık Aliyyü'l-Karî (ö.1014/1605), Leknevî (ö.1304/1886), Mübârekfûrî (ö.1353/1934), İzmirli İsmail Hakkı (ö.1365/1946), Abdülfettah Ebû Gûdde (ö.1418/1997), Nasîrüddîn Elbânî ve Ahmed ez-Zeyn, İbrahim Canan ve M. Hayri Kırbasoğlu gibi ilim adamları da keşif yoluyla hadis rivayetine karşı çıkmışlar, böyle bir yolla hadislerin sâbit olamayacağını söylemişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Avcı, *Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, Samsun 2004, sy.4, s.161.)

⁹⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108b-109a.

⁹⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a.

⁹⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a; A.N., vr.77a.

⁹⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a; A.N., vr.77a.

⁹⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

⁹⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a.

⁹⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b-132a; A.N., vr.85b-86a.

⁹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.4, s.89.

⁹⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b-133a; A.N., vr.86b.

3.2. KÜNÛZ'DAKİ VİCDÂNÎ HALLER

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda bulunan menkabelerin konuları arasında yer alan vîcdânî haller şunlardır;

3.2.1. Kabz-Bast

Muharrem Efendi, kalbi uyanık olan ehlullahtan Râbia el-Adeviyye'nin Hasan el-Basrî'nin sohbetlerinde bulunduğu vakitlerde etrafında bulunanlarda kabz, bast⁹⁵⁹ ve vecd hallerinin vuku bulması ile ilgili üç ayrı rivâyet nakleder.⁹⁶⁰ Habîb el-Acemî'yle Hasan el-Basrî arasında Dicle nehri kenarında geçen bir görüşme sonrasında Hasan el-Basrî'nin kabz halini anlatan menkabe nakledilir.⁹⁶¹ Bâyezid el-Bistâmî'nin kabz halindeyken söylediği şathiye niteliğindeki sözlerinin bast halinde kendisine hatırlatılmasını ve verdiği cevabı konu alan bir menkabe anlatılır.⁹⁶²

3.2.2. Kurb-Bu'd/ Heybet-Üns

Muharrem Efendi *Künûz*'da kurb, Bu'd ve üns⁹⁶³ tasavvufi kavramlarını konu alan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da Attar'ın rivâyet ettiği belirtilen garib hadisi naklederek başlar. Kıyamet koptuktan sonra Allah'ın Üveys el-Karanî suretinde yetmiş bin melek yaratacağı, dünyadayken Üveys'i hakkıyla kimsenin tanıyamadığı gibi ahirette de gerçek Üveys'i kimsenin tanıyamayacağı, onu sadece Allah'ın dilediklerinin

⁹⁵⁹ Kabz tasavvuf ıstılahı olarak, “bir saldırının kalbe aniden hücum etmesi”dir. Bu saldırı da kalbin hareketlilikten uzaklaşması durumudur. Allah'ın celâlini tefekkür etmekten dolayı kalbin, Allah'ın gazabının korkusuyla dolmasına karşı endişe ve korku duyma halet-i ruhiyesidir. Kabz hâlindeki salikte, yeme ve içme duygusu yok denecek kadar zayıflar. Bast tasavvuf ıstılahında “sâlikin, Allah'ın lütuf ve cemalini düşünmesinden dolayı kalbinde meydana gelen bir genişleme, ferahlık ve sevinç duyma hâlidir. Bast, kulun geçmişte işlemiş olduğu iyi amellerin hatırlanması sonucunda ondan alınacak mükâfat beklentisinden kaynaklanan psikolojik bir durumdur ki, sâlikin Mevlâ'sına yakınlığını gösterir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.147-158.)

⁹⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27a-b; A.N., vr.18b-19a; Sûfiler arasında vecd esnasında hâl transferi konusunda Yüksel Göztepe, age. ss.188-189'a bakılabilir.

⁹⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40a-b; A.N., vr.26b-27a.

⁹⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.71b-72a; A.N., vr.47a.

⁹⁶³ Kurb tasavvuf literatüründe, “kulun Allah'a ibadetlerle yakınlığı, tevfiik ve inayetine yakınlık, vasıtasız yakınlık ve ezeldaki ahde vefayı yerine getirmekten kaynaklanan yakınlık” şeklinde kullanılmıştır. Kurb'a, bazen fenâ ve itminan, bazen de müşâhede ve mahv hâllerine yakın anlamlar verilir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.169-174); Üns, yakınlık, samimi olma, nazlanma gibi anlamlara gelir. Kulun Allah ile ülfet etmesi halini ifade eden bir tasavvuf terimidir. Çoğunlukla Allah'ın cemel tecellilerine mazhar olan sûfinin kalbinde ilahi tecellileri müşâhede etmesi ve Hak ile huzurda bulunma halini ifade etmek üzere kullanılır. Hakk'ın celal tecellileri karşısında kulun varlığının silinmesi heybet terimiyle ifade edilir ki üns halinin zıddıdır. (Ayrıntı için bkz. Semih Ceyhan, *TDVİA*, “Üns” maddesi, c.42, ss.348-349.)

tanıyacağı ile ilgili bir rivâyet yer alır.⁹⁶⁴ Utbe el-Gulâm'ın kurbiyet makamına Muhammed b. Semmak, Zünnûn el-Mısrî ve Râbia el-Adeviyye'nin şahit olmalarıyla ilgili bir menkabe anlatılır.⁹⁶⁵ Fudayl'ın küçük oğluyla aralarında geçen kısa bir konuşma neticesinde dünya meşguliyetini azaltmasının gerektiği, küçük çocuğun diliyle Allah'ın ona öğüt verdiği ile ilgili kurbiyet ve ünsiyet konulu bir rivâyete yer verilir.⁹⁶⁶ Süfyân es-Sevrî'nin Fudayl ile arasında geçen kurbiyyet konulu bir menkabe anlatılır.⁹⁶⁷ Abdullah b. Mübârek, ölüm döşeğinde can çekişirken bütün mallarını yoksullara dağıttı. Çocuklarının durumunu Allah'a havale etti şeklinde kurbiyyetle ilgili bir rivâyet nakledilir.⁹⁶⁸ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin kurbiyyet ile ilgili bir sözünü aktarır.⁹⁶⁹ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, bir gün bir gecede yani yirmi dört saatte dörtyüz rekât namaz kıları, bunu kendi üzerine farz kılmıştı. Bu durumunu kurbiyetle ilişkilendiren şu görüşü nakledilir; Dost olanların işini ne rahat ne meşakkat etkiler. Dostlarının sıfatları fânî olduğundan rahat veya zahmet onları etkilemez.⁹⁷⁰ Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî'nin Fetih el-Mevsılî'ye Allah'la ünsiyet kurmasına sebep olacak dört organ ile ilgili bir nasihatı aktarılır.⁹⁷¹ Hakk'a sarılıp Rable ünsiyet edenlerle herkes ünsiyet eder şeklinde Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî'nin ünsiyetle ilgili bir sözü aktarılır.⁹⁷² Ebû'l-Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin ünsiyet ve kurbiyet makamıyla ilgili bir menkabe rivâyet edilir.⁹⁷³ Serî es-Sakatî hastalanınca ziyaretine gelen Cüneyd'e halkla ünsiyeti terk edip Hakk'la ünsiyete ağırlık vermesini öğütleyen⁹⁷⁴ bir menkabe nakledilir.⁹⁷⁵ Râbia el-Adeviyye'nin Mekke'ye giderken çölün ortasında Kâbe'nin kendisini karşılamaya gelmesi kerâmeti ile birlikte Râbia'nın ünsiyet ve kurbiyet konulu münacaatları aktarılır.⁹⁷⁶

⁹⁶⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b; A.N., vr.15a.

⁹⁶⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

⁹⁶⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.46b; A.N., vr.30b.

⁹⁶⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.47a; A.N., vr.30b-31a.

⁹⁶⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69b; A.N., vr.46a.

⁹⁶⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b.

⁹⁷⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a-112b; A.N., vr.73b.

⁹⁷¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121a; A.N., vr.79a.

⁹⁷²Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiye*, 145 ; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121a-121b, A.N., vr.79a.

⁹⁷³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

⁹⁷⁴Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.233.

⁹⁷⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a-131b; A.N., vr.85b.

⁹⁷⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.133b; A.N., vr.86b-87a.

3.2.3. Tevâcüd-Vecd-Vücûd

Muharrem Efendi, tevâcüd,⁹⁷⁷ vecd,⁹⁷⁸ vücûd,⁹⁷⁹ cezbe,⁹⁸⁰ istiğrâk, galebe ve vâkıa⁹⁸¹ gibi kavramları işleyen menkabeleri eserinde anlatmaktadır. Necmeddin el-Kübrâ'nın vecd halindeyken bakışının isabet ettiği kişinin velî olması kerâmetini anlatır.⁹⁸² Müellifimizin bu konuyla ilgili olarak eserine aldığı başka bir rivâyet daha vardır. Bir kış günü Ca'fer es-Sâdık'ı kaplayan vecd halinin anlatıldığı bir menkabe nakledilir.⁹⁸³ Hasan el-Basrî'nin bir müridinden mecliste aşka gelip bağırma davranışını gücü yeterse yapmamasını istemesini anlatan bir menkabe aktarılır.⁹⁸⁴ Ebü Tûrâb'ın vecd sahibi bir müridinin Bâyezid el-Bistâmî aracılığıyla aldığı manevî

⁹⁷⁷ Tevâcüd, “vecde” kökünden türetilmiş bir kelime olup, “zorlamayla vecde gelme” manasında kullanılır. Ama bu şekilde vecde gelme, tasavvufta tasvip edilmez. Tevâcüd, kulun, vecd ve sekr çağrısı suretiyle kendi gayretine karşılık olarak ulaştığı bir hâldir. Bu hâldeki kul, vecd ve sekr ehlinen sadık kişilere benzeme kaygısı içinde bulunur. Salikin tevâcüd yapması yani vecde kapılıyormuş gibi yapması, kendisinde kâmil manada bir vecdin olmamasından kaynaklanır. Tevâcüd yaparak sûfîlerin hâllerine ulaşmak isteyen ve bu nedenle kendilerini toplumdan tecrit etmiş salıklar için ise tevâcüd yapmakta sakıncalı herhangi bir durum yoktur. Fakat sûfîlerin büyükleri, kendilerinden manevî olarak daha büyük ve tecrübeli gördükleri sûfîlerin yanında edepi gözetmiş ve hayâlarından dolayı vecdlerini salıvermek için tevâcüde kalkışmamışlardır. Bilakis vecdlerini kontrol altında tutmasını bilmişlerdir. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.182-193.)

⁹⁷⁸ Tasavvufî bir ıstılah olarak vecd, “salikin kesbi ve gayreti olmadan, Allah'ın tecellileriyle kalbine gelen feyiz, vâridlerin, kulun içinde meydana getirdiği hüzn ve neşe türünden duygularıdır. Vecdi sıhatli olan vâcüt ehlinin dilinden, Allah'ın koruması altında bulundukları için, kötü bir söz bile çıkmaz. Farzları yerine getirmeleri için Allah, onlardan vecd ve vâcüt hâllerini geçici olarak kaldırır. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age. ss.182-193;Semih Ceyhan, *TDVİA.*, “Vecd” maddesi, c.42, ss.583-584.)

⁹⁷⁹ Vücüt hâli , vecdin ulaştığı son merhaleidir. Kuşeyrî (Uludağ), vücudu, vecd hâlinen daha yukarıya yükselenlerin ulaştıkları bir hâl olarak değerlendirmektedir. Ona göre, salikte beşerî his ve sıfatlar tamamen ortadan kalkmadan, Hakk'ın bulunması gerçekleşmez. Sûfide Hakk'ın sıfatları tecelli edip, zuhur ettikten sonra da onun beşerî nitelikleri yok olur. Vücüt hâli, temkin ehlinin şühûttan sonra gelen bir hâli olarak görülmektedir. Vücud hali, müşâhede edenin tam bir yok oluş yaşaması ve Allah'ın tecellisi altında tamamıyla sönüp gitmesi şeklinde gerçekleşir. Sûfîler, İlahî tecellilerle kendi varlıklarından tamamen sıyrıldıkları hâli, gerçek varlıklarını bulmak olarak değerlendirmektedirler. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.182-193.)

⁹⁸⁰ Cezbe, Allah'ın kulu kendine çekip yaklaştırması anlamında bir tasavvuf terimidir. Allah'ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan onu yakın nuru ile birden bire manevî makamlara yükseltmesidir. Cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi aşktır. Cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu doğurarak ona bela ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Cezbeyle kul vecd ve istiğrak haline girer. Ebü'l-Kâsım İbrahim en-Nasrabâdî'nin(ö.367/977) “Allah'ın kula olan cezbesi, iki cihan halkının amellerine denktir” sözünü Sülemî *Tabakât*'ında nakletmektedir. İlk dönem sûfî kaynaklarında cezbe kavramı yerine vecd kavramı kullanılmıştır. (Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Cezbe” maddesi, *TDVİA.*, c.7, s.504)

⁹⁸¹ Vâkıa, aniden meydana gelen olay, sıkıntı, kıyamet gibi anlamlara gelir. Sûfinin vecd ve istiğrak halinde vakıf olduğu hakikatleri anlatmak için kullanılır. Gayb aleminden kalbe gelen manayı ifade eden tasavvufî terimdir. (Bkz. Hür Mahmut Yücer, *TDVİA.*, “Vâkıa” maddesi, c.42, s.470.)

⁹⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9b-10a; A.N., vr.7a.

⁹⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a; A.N., vr.14b.

⁹⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a.

bir makamı kaldıramamasını konu alan bir menkabe anlatılmaktadır.⁹⁸⁵ Aşırı yaramaz bir çocuk olan Abdulvâhid b. Zeyd'in Yûsuf b. Hüseyin'in meclisinde kendinden geçmesini konu alan bir menkabe nakledilir.⁹⁸⁶ Ebû Hafs el-Haddâd'ın zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan ve vecd halinde kızmış demiri eliyle tutmasını anlatan bir menkabe nakledilir.⁹⁸⁷ Cüneyd el-Bağdâdî'nin ruhlar âleminden gelen meltem içinde Sînâ Dağında vecde gelip müritleri ile raksetmelerini anlatan bir menkabe nakledilmektedir.⁹⁸⁸ Amr b. Osman el-Mekkî'nin vecdin keyfiyetiyle ilgili bir sözü rivâyet edilir.⁹⁸⁹ Cüneyd el-Bağdâdî ile iblis arasında Şunûziye mescidinde geçen semâ ve vecd konulu bir menkabe anlatılmaktadır.⁹⁹⁰ Semâ dönerken Serî'nin üzerine vecd halinin bastırmasını ve manen uyarılmasını konu alan bir menkabe aktarılır.⁹⁹¹

3.2.4. Gaybet-Huzur

Muharrem Efendi, gaybet ve huzur⁹⁹² kavramlarıyla ilgili olarak eserinde üç tane menkabe nakleder. Bu menkabelerden birisi Hasan el-Basrî'nin⁹⁹³ menkabesi, diğeri Bâyezid el-Bistâmî'nin menkabesi,⁹⁹⁴ üçüncüsü de Yahyâ b. Muâz'ın⁹⁹⁵ menkabesidir.

⁹⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72a-b; A.N., vr.47a-b.

⁹⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-b.

⁹⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b; A.N., vr.57b-58a.

⁹⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a-b; A.N., vr.60b-61a.

⁹⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79b.

⁹⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b-131a; A.N., vr.85a.

⁹⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-85b.

⁹⁹² Gaybet lügatte, “kendinden geçme, kendini kaybetme, kalb., maddî âlemle ilgisini kesmesi, keşfin nurunun kuv-vetiyle ilmin ve âdetin kaybolması” manalarında kullanılır. Tasavvufta ise “salikin, kalbine gelen hâl ile meşgul olmasından dolayı histen gelen duyuları algılayamaması ve halkın hâllerinden habersiz kalması”dır. Huzûr ise sözlükte, “hazır olmak, gelmek, huzurda bulunmak” manalarına gelmektedir. Bir terim olarak tasavvufta, “Hakk’ın huzurunda bulunma ve kendinden geçme hâli” anlamında kullanılmıştır. Tasavvuf ıstılahında gaybet ile huzur hâlleri, birbiriyle aynı manada kullanılmaktadır. Şöyle ki, halktan gaib olan Hakk’ın huzurunda bulunur, Hak’tan gayb olan da halkın huzurunda bulunur. Huzûr ile gaybet hâlleri, her ikisi de Hakk’ın huzurunda bulunmak veya halktan uzak düşmek manasındadır. (Ayrıntı için bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.194-198.)

⁹⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40a-b; A. N.,vr.26b-27a.

⁹⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a; A. N.,vr.48b.

⁹⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A. N.,vr.53a.

3.2.5. Sekr-Sahv

Muharrem Efendi, Dâvud et-Tâî'nin evindeki sekr ve sahv⁹⁹⁶ halleriyle ilgili Şuayb b. Harb'in bir rivâyetini nakleder.⁹⁹⁷ Ebû Hanife'nin oğlu Hammad'ın Dâvud et-Tâî'yi vefatından önce en son görüşünde namaz vakitlerini geçirecek derecede kendisini kaybeder hale geldiği sekr halini rivâyeti yer almaktadır.⁹⁹⁸ Muharrem Efendi, sekr haliyle ilgili olarak Zünnûn el-Mısırî'nin bir sözünü nakleder.⁹⁹⁹ Yahyâ b. Muâz, bir mecliste otururken önünde yanan mum bir rüzgârla söner. Yahyâ ağlamaya başlar. Sessizlik içinde manevî sarhoşluk hali yaşar şeklinde bir rivâyet aktarılır.¹⁰⁰⁰ Muharrem Efendi bu konuyla ilgili Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin yazdığı sayısız kitapları sekr halindeyken nehre bıraktığını nakleden bir menkabe anlatır.¹⁰⁰¹ Ebû Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî'nin tevekkül ve sekr kavramlarıyla ilgili bir sözü nakledilir.¹⁰⁰²

3.2.6. Fenâ-Bekâ

Muharrem Efendi, eserinde fenâ ve bekâ¹⁰⁰³ kavramlarıyla ilgili üç tane menkabe rivâyet eder. Menkabelerin birincisi, Dâvud et-Tâî ile ilgilidir.¹⁰⁰⁴ Muharrem Efendi, fenâ fî's-şeyh konusu ile ilgili de bir menkabe anlatmaktadır. Bu

⁹⁹⁶ Sekr sözlükte, “harareti yatışmak, sarhoş olmak, set çekmek, kapıyı kapatmak, sakinleşmek, dinmek, mest olmak, kendini kaybetmek” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî bir terim olarak sekr, “her türlü endişeyi bir yana bırakıp Hakk’a yönelmek, kuvvetli bir tecellinin etkisiyle sarhoş olarak kendinden geçip ruhi bir haz ve zevk yaşama hâdisesi olup, kâmil manada bir huzur ve Hakk’ın müşâhadesinin etkisiyle temyiz etme vasfının düşmesi”dir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.199-208.)

⁹⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17b; A.N., vr.12b.

⁹⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b-19a; A.N., vr.13a.

⁹⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁰⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.53a.

¹⁰⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b-120a; A.N., vr.78a.

¹⁰⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b-124a; A.N., vr.80b.

¹⁰⁰³ Fenâ tasavvufta, “sâlikin, nefsinin kötü sıfatlarının silinerek, fiillerinin, sıfatlarının ve benliğinin Allah’ın sıfatlarında ve zatında yok olması, kendini görmekten tamamen uzaklaşmış bir bilinç düzeyinde Allah ile kaim olduğunu idrak etmesidir” şeklinde kullanılır. Fenâ hali ile en öne çıkan ve fenâ’nın hakikati ile ilgili halleri yaşayan sûfilerin en önde geleni Bâyezid el-Bistâmî olmuştur. Bâyezid’in görüşüne göre fenâ, kişiden, Allah’tan başka her şeyin müşâhadesinin düşmesidir. Ancak fenâ ve bekâ kavramlarını ikili bir şekilde en yaygın kullanan sûfinin Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) olduğu kabul edilmektedir. Hatta Hucvirî, fenâ ve bekâ hâllerini, Harrazîlerin meşrebini esas olarak kabul eder. (Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.217-230.)

¹⁰⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.17b-18a; A. N.,vr.12b.

ikinci menkabe Cüneyd el-Bağdâdî ile ilgilidir.¹⁰⁰⁵ Üçüncü menkabe Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ile ilgilidir.¹⁰⁰⁶

3.3. KÜNÛZ'DAKİ TEMEL MAKAMLAR

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda bulunan menkabelerin konuları arasında yer alan temel makamlar şunlardır;

3.3.1. Tевbe

Muharrem Efendi, tevbe¹⁰⁰⁷ makamı ve tevbeyle ilişkili olan inâbe, evbe ve yakaza¹⁰⁰⁸ kavramlarını işlediği menkabeleri eserine almıştır. Tевbe konusunda Hasan el-Basrî'nin zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olayı anlatır. Eserinde bununla ilgili uzunca bir rivâyeti nakleder.¹⁰⁰⁹ Muharrem Efendi eserinde, yine tevbe ve yakaza konusuyla alakalı olarak Necmeddin el-Kübrâ'nın tevbe edip tasavvuf yoluna girme serüvenini anlattığı uzunca bir nakli aktarmaktadır.¹⁰¹⁰ Dinî taassubundan dolayı Mâlik'in Yahudi komşusu Mâlik'e çok eziyet verirdi. Mâlik'in sabrı karşılığında yahudi, hidâyetle şereflenip müslüman oldu diye özetleyebileceğimiz bir rivâyete daha eserde yer verilir.¹⁰¹¹ *Künûz*'da yine bu konuyu işleyen Habîb el-Acemî'nin tasavvuf yoluna girmesinin sebep olan hadiseyle ilgili uzunca bir rivâyet anlatılır.¹⁰¹² Utbe el-Gulâm'ın tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay nakledilir.¹⁰¹³ Muharrem Efendi, *Künûz*'da tevbe ve yakaza konusuyla ilgili Fudayl b. İyad'ın tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olayı aktarır.¹⁰¹⁴ İbrâhim b. Edhem'in melikliği bırakıp tasavvuf yolunu seçmesine sebep olan olayla

¹⁰⁰⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.94b-95a; A. N.,vr.61b-62a.

¹⁰⁰⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.112a-112b; A. N.,vr.73b.

¹⁰⁰⁷Tevbe lügatte, “dönme, vazgeçme, (nedamet) pişmanlık, günahı itiraf, günahı bırakıp Allah'a yönelme, güna-hından dolayı Allah'tan af dileyerek vazgeçme, isyandan itaate, günahıtan sevaba, yanlıştan doğruya, batıldan Hakk'a dönme” manalarında kullanılmıştır. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.246-259.)

¹⁰⁰⁸Yakaza: Arapça, uyanıklık demektir. Cürcanî bunu şöyle tanımlar: “Hak'tan gelen ve zecrden (yasaktan) neyin kastedildiğini bildiren idrâke, yakaza denir. Nurların tecellisi sebebiyle, insanın kendine gelişi, gafletten kurtuluşu, uyanma.” (Bkz. Cebecioğlu, *TTVDS.*, s.708.)

¹⁰⁰⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a-27a; A.N., vr.18a-b.

¹⁰¹⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a-11a; A.N., vr.7b-8a.

¹⁰¹¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34b; A.N., vr.23a-b.

¹⁰¹²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.37a-38a; A.N., vr.24b-25b.

¹⁰¹³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

¹⁰¹⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.44a-44b; A.N., vr.29b.

ilgili iki menkabe anlatılır.¹⁰¹⁵ *Künûz*'da Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin, zühd ve tasavvuf yoluna nasıl girdiğini anlatan bir menkabe nakleder.¹⁰¹⁶ Eserinde Muharrem Efendi, varlıklara gösterdiği şefkatini vesile kılarak Allah'ın rahmetine kavuşmayı ümit eden bir Hristiyanın yakaza halini rivâyet eden Zünnûn el-Mısırî'nin dilinden bir menkabeye yer verir.¹⁰¹⁷ Muharrem Efendi, tevbe kavramıyla ilgili olarak, "her organın bir tevbesi vardır" şeklinde Zünnûn el-Mısırî'nin uzun bir sözünü aktarır.¹⁰¹⁸ Muharrem Efendi, Bısr el-Hâfî'nin nasıl tevbe ettiğini eserinde anlatır.¹⁰¹⁹ Abdullah b. Mübârek'in, gençliğinde tevbe edip tasavvuf yoluna girmesini aktarır.¹⁰²⁰ Muharrem Efendi, yine Abdullah b. Mübârek'in bir davranışının gayretullahı dokunduğunu öğrenen düşmanının bu olaydan etkilenip müslüman olmasıyla ilgili bir menkabeyi nakleder.¹⁰²¹ Muharrem Efendi, Bâyezid el-Bistâmî'nin riyâzet yolunu seçip tasavvuf yoluna girmesini anlattığı bir menkabe anlatır.¹⁰²² Ma'rûf el-Kerhî'nin tevbesi ile ilgili bir rivâyet aktarılmaktadır.¹⁰²³ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin saltanatını terk edip zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.¹⁰²⁴ Muharrem Efendi, Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin oğlunun tevbe edip tasavvuf yoluna girmesine vesile olan olayla ilgili menkabeyi de eserinde nakleder.¹⁰²⁵ Yûsuf b. Hüseyin'in salih bir ameli neticesinde gördüğü bir rüyanın yönlendirmesiyle Zünnûn el-Mısırî'yi arayıp bulmasını böylece onun vesilesiyle zühd ve tasavvuf yolunu seçmesini konu alan bir menkabeyi Muharrem Efendi eserine alır.¹⁰²⁶ Yine bu konuyla ilgili olarak Muharrem Efendi *Künûz*'da Ebû Hafs el-Haddâd'ın zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olayı anlatır.¹⁰²⁷ Muharrem Efendi, Mansûr b. Ammar'ın tevbe edip tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olayı

¹⁰¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.48b-49b; A.N., vr.32a-32b.

¹⁰¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56b-57b; A.N., vr.37a-38a.

¹⁰¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b-61a; A.N., vr.40a-b.

¹⁰¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b-41a.

¹⁰¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62a-62b; A.N., vr.41a.

¹⁰²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64b-65a; A.N., vr.42b-43a.

¹⁰²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68b-69a; A.N., vr.45a-45b.

¹⁰²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70a-70b; A.N., vr.46a-46b.

¹⁰²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b; A.N., vr.49b.

¹⁰²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83a-b; A.N., vr.54b.

¹⁰²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84a-b; A.N., vr.55a.

¹⁰²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-56b.

¹⁰²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b; A.N., vr.57b-58a.

nakleder.¹⁰²⁸ Hizmetlisinin eline dört dirhem verip içki ile meze alması için çarşıya gönderen bir gencin ve hizmetlisinin Mansûr'un meclisindeki vaazın tesiriyle tevbe etmelerini anlatan bir menkabeye Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁰²⁹ Muharrem Efendi, ruhlar âleminden gelen meltem içinde Sînâ Dağında vecde gelen Cüneyd'i ve müritlerini rakseder halde gören bir keşişin tevbe edip müslüman olmasını anlatan bir menkabeyi nakleder.¹⁰³⁰ Cüneyd el-Bağdâdî'nin göz ağrısını tedavi için gelen Hristiyan tabibin, Cüneyd'in imanından etkilenip tevbesine ve müslüman olmasına vesile olmasını konu alan bir menkabe aktarılır.¹⁰³¹ Bir tasavvuf inkârcısının Ebû Osman el-Hîrî'den etkilenip tevbe etmesine vesile olmasını anlatan bir menkabe anlatılır.¹⁰³² Muharrem Efendi, *Künûz*'da Süfyân es-Sevrî'ye hatiften “*Sevr*” hitabının söylenmesinin onun zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olmasını anlatan bir menkabeyi nakleder.¹⁰³³ Zamanın halifesinin yaptığı yanlış bir davranışını uyaran Süfyân es-Sevrî'ye halifenin intikam hisleriyle yaklaşması neticesinde belalarla manen uyarılan halifenin Süfyan'dan özür dilemesini ve ondan inâbe alıp müridlerinden olmasını nakleden menkabeyi Muharrem Efendi eserinde anlatır.¹⁰³⁴ Muharrem Efendi, Süfyân es-Sevrî'yi muayene için gelen Hristiyan tabibin onun manevî halinden etkilenip zünnarını kesmesini ve müslüman olmasını anlatan bir menkabeyi aktarır.¹⁰³⁵ Ahmed b. Mesrûk et-Tûsî'nin vesilesiyle tevbe edip müslüman olan Yahudiyle ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁰³⁶ Muharrem Efendi, *Künûz*'da Ahmed b. Mesruk et-Tûsî'nin tevbeyi de içeren bir sözünü rivâyet eder.¹⁰³⁷ Serî es-Sakatî'nin tüm müslümanların halini değil de yalnızca kendi halini ve malının durumunu düşündüğü bir yangın sonrasında tevbe edip yakaza haline girmesini anlatan bir menkabeyi nakleder Muharrem Efendi.¹⁰³⁸ Muharrem Efendi, Serî es-Sakatî'nin vaazından etkilenen halifenin bir nediminin tevbe edip zühd ve tasavvuf

¹⁰²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b; A.N., vr.59a.

¹⁰²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b-91a; A.N., vr.59a-59b.

¹⁰³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a-93b; A.N., vr.60b-61a.

¹⁰³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b-94a; A.N., vr.61a.

¹⁰³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-98b; A.N., vr.64a-64b.

¹⁰³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116a; A.N., vr.75b.

¹⁰³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116a-116b; A.N., vr.75b-76a.

¹⁰³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A.N., vr.76a.

¹⁰³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

¹⁰³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹⁰³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

yoluna girmesini ve bu uğurda canını feda etmesini konu alan çok uzun bir rivâyete yer verir.¹⁰³⁹ Muharrem Efendi, Serî es-Sakatî'nin daha henüz hakikat ehli olmayan dervişlerle semâ yapmaması konusunda hâtiften gelen bir sesle uyarılması neticesinde tevbe etmesini anlatan bir menkabeyi nakleder.¹⁰⁴⁰

3.3.2. Zühd

Muharrem Efendi, zühd¹⁰⁴¹ konusunda şu nakilleri yapar: Velid b. Ukbe'den Dâvud et-Tâî'nin sabah bir akşam bir olmak üzere toplamda bir ay yiyeceği miktar olan altmış küçük ekmek yaptırıp onun yanında sadece tuz ve su bulundurduğunu anlatarak onun zühd yönünü nakleder.¹⁰⁴² Dâvud et-Tâî'nin zühd hayatını seçmesinin sebebinin anlatıldığı *Kuşeyrî*'nin rivâyeti nakledilmektedir.¹⁰⁴³ Dâvud et-Tâî'nin zühd hayatına yönelmesinin sebebini açıklayan başka bir rivâyetten bahsedilmektedir.¹⁰⁴⁴ İmam-ı Yûsuf'un bir rivâyeti yer alır. Dâvud et-Tâî'ye kalan miras'ın yirmi yıl onun geçimini karşıladığını anlatır.¹⁰⁴⁵ Dâvud et-Tâî'nin ekmekle beraber hurmayı iştahının çekmediği, sadece ekmek yediği örnek verilerek onun zühd yönüyle ilgili ebesinin rivâyetine yer verilir.¹⁰⁴⁶ Dâvud et-Tâî'nin zühd ve verâ ile ilgili öğüdü Ebû Rebi' el-Vasîtî'nin rivâyetiyle nakledilir.¹⁰⁴⁷ Ca'fer es-Sâdık'ın zühd ve verâ yönüyle ilgili bir rivâyet nakledilir.¹⁰⁴⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın zâhidlik yönünü anlatan bir rivâyete dikkat çekilir.¹⁰⁴⁹ Üveys el-Karanî'nin takvâ yönüne örnek olan bir sözü aktarılır.¹⁰⁵⁰ Hasan el-Basrî'nin tesettür konusunda genç bir bayanı uyarmasının onun ilahi aşktaki zühdünün değil dini emirlerdeki zühdünün

¹⁰³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.129a-130a; A.N., vr.84a-84b.

¹⁰⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-85b.

¹⁰⁴¹ Zühd, bir terim olarak tasavvuf terminolojisinde “Allah’a yönelmek ve ahirete yönelik çalışmak maksadıyla dünyadan yüz çevirmek, mala sahip olunsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer bırakmamak ve nefsin dünyevî arzularına fırsat vermemek ve ibadette yoğunlaşmak” şeklinde anlam bulmuştur. (Terim hakkında bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.260-271.)

¹⁰⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a; A.N., vr.12b.

¹⁰⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13a-13b.

¹⁰⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b.

¹⁰⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b.

¹⁰⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b.

¹⁰⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a-19b; A.N., vr.13b.

¹⁰⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20b; A.N., vr.14b.

¹⁰⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20b-21a; A.N., vr.14b.

¹⁰⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a-b.

gereği olduğu vurgulanır.¹⁰⁵¹ Niçin hiç gülmediği Hasan el-Basrî'ye sorulduğunda, dünyayı batmakta olan bir gemiye, dünyadaki insanları da param parça olan gemiden su üstünde kalan ve her biri bir tahta parçasına tutunan kişilere benzetmesi ile ilgili bir yorumu aktarılır.¹⁰⁵² Mâlik b. Dînâr'ın zühd ve tasavvuf yoluna girmesine sebep olan olay anlatılır.¹⁰⁵³ Mâlik b. Dînâr'ın zamane ihvanını çarşıdaki yemeklere benzetmesi, onların içi ile dışının birbirine uymadığı ile ilgili bir yoruma dikkat çekilir.¹⁰⁵⁴ Mâlik b. Dînâr'ın dünyayı, büyücü yaşlı bir kadına benzetmesi ile ilgili bir yorumu nakledilir.¹⁰⁵⁵ Yanında dünyalık bulunan âlimin, zikrin tadını hissedemeyeceği ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın yorumuna yer verilir.¹⁰⁵⁶ Dünyayı talep edip dünyalıkları çoğaltmayı hayatının gayesi edinenlerin, cennetteki ebrâr ve ahyâr menzillerini göremeyecekleri ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın bir rivâyetine yer verilir.¹⁰⁵⁷ Dünyadaki malın çokluğu, malı az olana göre cennete girmede sorgusunun uzamasından dolayı hesabının insanı oyalayıp geride bırakacağı ile ilgili Mâlik b. Dînâr'dan bir rivâyet nakledilir. Mâlik b. Dînâr'ın vefatından sonra onu rüyasında gören salih bir zatın cennete girmede Mâlik b. Dînâr'ın Muhammed b. Vâsı'dan önde olmasını bir adet giysisinin dünyada diğerinin giysisinden noksan olmasına bağladığı ile ilgili bir rüyası anlatılır.¹⁰⁵⁸ Muhammed b. Vâsı'ın zühdüyle ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁰⁵⁹ Muhammed b. Vâsı'a yünden sûfî elbisesi giymesinin sebebi sorulduğunda soruya verdiği cevapla ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁰⁶⁰ Ebû Hâzm'ın takvâsıyla ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁰⁶¹ Ebû Hâzm'ın zühd anlayışıyla ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹⁰⁶² Ebû Hâzm'ın takvâyla ilgili bir sözüne dikkat çekilir.¹⁰⁶³ Büyük zatlardan birisinin Bağdat'ta Ebû Hâzm'ın verâ ile ilgili bir rivâyeti

¹⁰⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b; A.N., vr.21a-21b.

¹⁰⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a.

¹⁰⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33b-34a; A.N., vr.22b.

¹⁰⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹⁰⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹⁰⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹⁰⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹⁰⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b-36a; A.N., vr.24a.

¹⁰⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹⁰⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a-b.

¹⁰⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27b.

¹⁰⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a-b; A.N., vr.27b.

¹⁰⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b.

aktarılır.¹⁰⁶⁴ Fudayl'ın söylediği sözlerden onbeş tanesi nakledilir. Bu sözlerde uzlete çekilmenin önemi, tefekkür, dünyanın geçici olması, dünya sevgisinin kötülüğü gibi konular işlenmektedir.¹⁰⁶⁵ Cüneyd el-Bağdâdî'nin İbrâhim b. Edhem'i övdüğü bir sözü aktarılır. Daha sonra da Ebû Hanife'nin İbrâhim b. Edhem'i övdüğü başka bir sözü rivâyet edilir.¹⁰⁶⁶ İbrâhim b. Edhem'in zühd anlayışıyla ilgili bir sözü nakledilir. İbrâhim b. Edhem'in verâ anlayışıyla ilgili Mekke'de geçen bir rivâyete yer verilir.¹⁰⁶⁷ İbrâhim b. Edhem'in Beytü'l-Makdis'te (Mescid-i Aksa'da) anlattığı ve Basra'da başından geçen verâ ile ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁰⁶⁸ Zünnûn'un zühdü seçmesindeki ince manayı anlattığı bir menkabe nakledilir.¹⁰⁶⁹ Muharrem Efendi, "Bedenin sıhhati az yemekte, ruhun sıhhati günahın az olmasındadır" şeklinde Zünnûn el-Mısırî'nin zühd ve takvâ ile ilgili bir sözünü aktarır.¹⁰⁷⁰ Muharrem Efendi, takvâ ehli bir âlimin okuduğu dua ile takvâ ehli olmayanın okuduğu dua arasında büyük farklar olduğunu belirten Bısr el-Hâfî ve onun kız kardeşiyle ilgili birer menkabe anlatır.¹⁰⁷¹ Muharrem Efendi, Abdullah b. Mübârek'in verâ anlayışıyla ilgili bir menkabe nakleder.¹⁰⁷² Abdullah b. Mübârek'in Şam'da kullanmak için ödünç aldığı kalemin iadesini konu alan onun takvâsıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁰⁷³ Yahyâ b. Muâz'ın zühd ve verâ kavramlarıyla ilgili birkaç sözü nakledilir.¹⁰⁷⁴ Yahyâ b. Muâz'ın takvâsına ve münacaatlarına dört tane örnek yer alır.¹⁰⁷⁵ Yahyâ b. Muâz'ın verâ ile ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹⁰⁷⁶ Şah der ki: "*Takvâ'nın alâmeti, verâ'dır. Verâ'nın alameti, helal olduğu şüpheli olan şeylerde kendini durdurmaktır.*" Sohbetinde bulunanlara Şah b. Şücâ' el-Kirmânî: "*Yalandan, ihanetten ve gıybetten sakının da size makul gelen, doğru görünen başka ne*

¹⁰⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b.

¹⁰⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.47b-48a; A.N., vr.31a-b.

¹⁰⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.48b; A.N., vr.32a.

¹⁰⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b; A.N., vr.34b.

¹⁰⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54b-55a; A.N., vr.35b-36a.

¹⁰⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b-59a; A.N., vr.39a.

¹⁰⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁰⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b-64a; A.N., vr.42a.

¹⁰⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65b; A.N., vr.43b.

¹⁰⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a; A.N., vr.44b-45a.

¹⁰⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.52b.

¹⁰⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b.

¹⁰⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.82a; A.N., vr.53b.

yaparsanız yapın” derdi.¹⁰⁷⁷ Şah b. Şücâ’nın zâhide kızını Kirman melikiyle evlendirme yerine zâhid bir dervişle evlendirmeyi tercih etmesini anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁰⁷⁸ Gözü haramdan sakındırma, nefsi arzularından alıkoyma ve kalbi takvâyla mamur etme ile ilgili Şah b. Şücâ’ el-Kirmânî’nin bir sözü aktarılır.¹⁰⁷⁹ Harun er-Reşîd’in, Mansûr b. Ammar’a insanların en âlimi ve en cahilinin kim olduğunu sorması, Mansûr’un bu soruya takvâ ile verdiği cevap anlatır.¹⁰⁸⁰ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî’nin riyâzet ve zühd hayatı ile ilgili bir sözünü nakleder.¹⁰⁸¹ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî’nin takvâ ile ilgili bir sözünü aktarır.¹⁰⁸² Muharrem Efendi, Rûveym’in Cüneyd el-Bağdâdî’nin zühd anlayışı ile ilgili söylediği sözü rivâyet eder.¹⁰⁸³ Cüneyd el-Bağdâdî’nin verâ ve takvâsıyla ilgili bir dilenciyle arasında geçen bir menkabe nakledilir.¹⁰⁸⁴ Cüneyd el-Bağdâdî’nin takvâ kavramıyla ilişkilendirdiği sûfinin tanımını verilmektedir.¹⁰⁸⁵ Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî’nin dünyayı verip karşılığında ahireti istediğini belirttiği zühd anlayışını yansıtan bir menkabe anlatılmaktadır.¹⁰⁸⁶ Ebü’l-Hüseyn En-Nûrî’nin sûfilerin fakir oldukları için mâlik olmadıkları, nefsin ve hırsın kölesi olmadıkları için de memluk olmadıkları yorumuna yer verilmektedir. “Tasavvuf ne ilimlerden ibarettir ne de resim ve suretlerden. O ancak ahlaktır. Yani eğer tasavvuf resim ve şekil olsaydı mücâhedeyle ele geçerdi, bilgi olsaydı öğrenmeyle meydana gelirdi. Daha açıkçası tasavvuf yalnızca ahlaktır. “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanınız” ifadesi de bunu gösterir. Allah’ın ahlakıyla ahlaklanıp insanlar arasına karışmak ve dışarı çıkmak ne resimle ne de ilimle mümkündür.” “Tasavvuf hürriyet, civanmertlik, külfeti terk ve cömertliktir.” “Terk, Hakkın nasibi için nefsin bütün nasiplerini terk etmektir.” “Tasavvuf dünyaya düşman, Mevlâya dost olmaktır.” Muharrem Efendi, *Kuşeyrî Risâlesi*’nden bir alıntı yapar. “Tasavvuf nefsin tüm haz ve arzularını terketmektir. Zamanımızda en aziz olan ve çok ender bulunan iki şey var. İlmi ile

¹⁰⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83a; A.N., vr.54b.

¹⁰⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b; A.N., vr.55a-55b.

¹⁰⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a; A.N., vr.55b.

¹⁰⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91b; A.N., vr.59b.

¹⁰⁸¹ Sülemî, *Tabakâtus-Sûfiye*, s.158.

¹⁰⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b.

¹⁰⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b.

¹⁰⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b.

¹⁰⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a.

¹⁰⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97a; A.N., vr.63a.

amel eden âlim, hakikati anlatan ârif.” Allah ile manevi hâllerde şariat ilminin hududunun haricine çıkmamaya yani takvâya dikkat edilmesiyle ilgili Murtaîş’in bir sözü nakledilir.¹⁰⁸⁷ Ebû Osman el-Hîrî’nin, Yahyâ b. Muâz’ın huzurunda ve nezaretinde riyazet yapıp çile çekmesini, onun takvâ ve verâ’ını anlatan bir menkabe anlatılır.¹⁰⁸⁸ Ebû Osman el-Hîrî’nin takvâ ve imanının kemâl bulmasıyla ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹⁰⁸⁹ İbnü’l-Cellâ’nın anne ve babasının zühd anlayışlarını nakleden bir menkabe anlatılmaktadır.¹⁰⁹⁰ Zâhid, âbid ve muvahhid kavramlarının İbnü’l-Cellâ tarafından yapılan tanımları nakledilmektedir.¹⁰⁹¹ Verâ’ın hükmüne riayet etmenin şartlarının neler olduğu Rûveym tarafından belirtilmektedir.¹⁰⁹² Ebû Abdullah b. Hafîf ile Rûveym arasında geçen zühd ve takvâ konulu bir menkabe nakledilir.¹⁰⁹³ Sûfîler ve verâ’ın hakikatı konulu Rûveym’in bir sözü rivâyet edilir.¹⁰⁹⁴ Rûveym’in verâ’ ve takvâsıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁰⁹⁵ İbn Ata’nın takvâ ve güzel ahlakla ilgili bir sözüne yer verilir.¹⁰⁹⁶ Sûfîlerin takvâ ve zühd anlayışlarıyla ilgili Ebû Abdullah er-Ruzbârî’nin bir menkabesi nakledilmektedir.¹⁰⁹⁷ Takvâ ve verâ konusıyla ilgili Ebûbekir el-Verrâk’ın bir nasihatı aktarılmaktadır.¹⁰⁹⁸ Ebûbekir el-Kettânî’nin takvâ ve verâ’ıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁰⁹⁹ İbn Hafîf eş-Şîrâzî’nin takvâsını konu alan bir menkabe ve İbn Hafîf’in takvâ tanımı nakledilmektedir.¹¹⁰⁰ Ebû Muhammed el-Cerîrî’nin zâhidler ile ilgili bir yorumu nakledilmektedir.¹¹⁰¹ Ebû Muhammed el-Cerîrî’nin takvâ ile ilgili bir sözü aktarılmaktadır.¹¹⁰² Süfyân es-Sevrî’nin verâ’ anlayışıyla ilgili bir menkabe anlatılmaktadır.¹¹⁰³ Süfyân es-

¹⁰⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b; A.N., vr.63b.

¹⁰⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-98b; A.N., vr.64a- 64b.

¹⁰⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-b.

¹⁰⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.99b; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁰⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.66a.

¹⁰⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b; A.N., vr.66a-b.

¹⁰⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104b; A.N., vr.68a-b.

¹⁰⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b.

¹¹⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108a; A.N., vr.70b; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b.

¹¹⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.72b-73a.

¹¹⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

¹¹⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b-117a; A.N., vr.76a.

Sevrî'nin takvâsıyla ilgili bir menkabe nakledilmektedir.¹¹⁰⁴ Hamdun el-Kassâr'ın takvâda geldiği üstün dereceyle ilgili bir menkabe aktarılmaktadır.¹¹⁰⁵ Yûsuf b. Esbât'ın dünyadan tamamıyla kopup zühd hayatı yaşadığıyla ilgili bir menkabe rivâyet edilmektedir.¹¹⁰⁶ İshak en-Nehrecurî'nin takvâyıyla ilgili bir sözü nakledilmektedir.¹¹⁰⁷ Ebû Hasan Ali el-Bûşencî'nin verâ'ıyla ilgili bir menkabe aktarılmaktadır.¹¹⁰⁸ Ebû Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin zühd ile ilgili bir sözü rivâyet edilmektedir.¹¹⁰⁹ Ahmed b. Mesruk'un takvâ ile ilgili bir sözü verilmektedir.¹¹¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin zühd hayatıyla ilgili bir menkabe anlatılmaktadır.¹¹¹¹ Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin takvâ ve verâ'ını yansıtan bir menkabe aktarılmaktadır.¹¹¹² Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin fakr ve zühdün üstünlüğüyle ilgili bir sözü nakledilmektedir.¹¹¹³ Serî es-Sakatî'nin Cüneyd el-Bağdâdî'ye zühd ile ilgili bir öğüdüne yer verilmektedir.¹¹¹⁴ Serî es-Sakatî'nin takvâsıyla ilgili bir menkabe anlatılmaktadır.¹¹¹⁵ Serî es-Sakatî'nin zühdünü övdüğü Bîşr el-Hâfî'nin bir sözü rivâyet edilmektedir.¹¹¹⁶ Kadın sûfilerin zâhidesi şeklinde Râbia el-Adeviyye'nin zühd yönünü öven bir söz nakledilmektedir.¹¹¹⁷ Râbia el-Adeviyye'nin takvâsını yansıtan bir söze dikkat çekilmektedir.¹¹¹⁸ Râbia'nın verâ' ve takvâsını övdüğü Hasan el-Basrî'nin bir sözü nakledilmektedir.¹¹¹⁹ Râbia'nın zühd, verâ' ve takvâsıyla ilgili bir menkabe aktarılmaktadır.¹¹²⁰

¹¹⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b; A.N., vr.76b.

¹¹⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a; A.N., vr.78a-78b.

¹¹⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

¹¹⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

¹¹⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b.

¹¹⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

¹¹¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹¹¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹¹¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹¹¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b-83a.

¹¹¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

¹¹¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b-128a; A.N., vr.83a-83b.

¹¹¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128b; A.N., vr.83b.

¹¹¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86a-86b.

¹¹¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86a-86b.

¹¹¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86b.

¹¹²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.133a; A.N., vr.86b.

3.3.3. Sabır

Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'yi bazı davranışlarından dolayı suçlayanlara onun verdiği sabır¹¹²¹ konulu cevabı nakleder.¹¹²² Hasan el-Basrî'nin Yüce Allah'a münacaatında sabır ve şükür ile ilgili bir duası aktarılır.¹¹²³ Muharrem Efendi, sevgiliden gelen belalara muhabbetten dolayı sabretmeyi konu edinen Zünnûn el-Mısrî ile ilgili bir menkabe anlatmaktadır.¹¹²⁴ Ebû Tûrâb'ın vecd sahibi bir müridinin ezaya sabrederek ve cefaya tahammül ederek manevî makamlara yükselmesi yerine Bâyezid el-Bistâmî'nin aracılığıyla aldığı manevî bir makamı kaldıramamasını konu alan bir menkabe nakledilmektedir.¹¹²⁵ Cüneyd el-Bağdâdî'nin sabır kavramıyla ilişkilendirerek sûfiyi tanımlaması aktarılmaktadır.¹¹²⁶ Semnûn el-Muhibb'in sabır ve rızâ davasında yalancı olduğunu anlattığı bir menkabesinden bahsedilir.¹¹²⁷ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın sabrı tanımlaması yer alır.¹¹²⁸

3.3.4. Şükür

Hasan el-Basrî'nin Yüce Allah'a münacaatında sabır ve şükür¹¹²⁹ ile ilgili bir duası nakledilir.¹¹³⁰ Şakîk'in İbrâhim b. Edhem'le Mekke'de Harem-i Şerif'te karşılaşp geçimini sağlamak için ne yaptığı sorusuna verilen cevabın nakledildiği şükür ve îsâr kavramlarına özellikle de tevekkül kavramına vurgu yapan bir menkabe

¹¹²¹Lügatte sabır, "hapsetme, tutma, tahammül gösterme, alıkoyma, sıkıntı ve belalara katlanma, vazgeçme, kefil olma" anlamları içermektedir. İstilah olarak sabır, "kişinin başına gelen bela ve afetlerden dolayı Allah'ın dışında hiç kimseye şikâyetçi olmaması, sızlanıp yakınmaması ve kendini başkalarına acındıracak pozisyona düşmemesi ve karşı karşıya kaldığı musibetlerin verdiği sıkıntıyı, sadece Allah'a arz edip onun inayetine sığınması" manalarında kullanılmıştır. (Ayrıntı için bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.279-286.)

¹¹²²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27b-28a; A.N., vr.19a.

¹¹²³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a.

¹¹²⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b; A.N., vr.40a.

¹¹²⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72a-b; A.N., vr.47a-b.

¹¹²⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a.

¹¹²⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., vr.66b-67a.

¹¹²⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a-112b; A.N., vr.73b.

¹¹²⁹Şükür kelimesi lügatte, "teşekkür etmek, yapılan iyiliği ve iyilik yapanı övmek, iyiliğin kıymetini bilmek, nimeti anmak, nankör olmamak ve yapılan iyilik hususunda memnun olduğunu dile getirmek, açmak ve açığa çıkarmak" vb. manalarda kullanılmıştır. Tasavvufi terim olarak, yapılan iyiliği dile getirerek makbule geçtiğini söylemek, iyiliği yapanı övüp, nankörlük yapmamak ve sahip olunan nimetlerin kıymetini bilmek manasına gelen benzer ifadelerde de kullanılmıştır. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.287-296.)

¹¹³⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a.

anlatılır.¹¹³¹ Cüneyd daha yedi yaşındayken Serî'nin onu hacca götürmesi ve Mescid-i Haram'da dört yüz pir arasında şükür meselesi hakkında yaptığı tanımın herkesi şaşırtması nakledilir.¹¹³² Şükür ile ilgili Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin sözü rivayet edilir: "Şükürdeki kemal şükürden âciz kalma halini görmektir."¹¹³³ Allah'ın Fetih b. Ali el-Mevsîlî'ye beş erkek evlat vermesinden dolayı fakir olmasına rağmen Allah'a şükretmesi aktarılır.¹¹³⁴

3.3.5. Tevekkül

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'da tevekkül,¹¹³⁵ teslim ve tefviz ile ilgili nakilleri şunlardır: Hasan el-Basrî'yi katletmek için onun vaaz verdiği mekâna askerleriyle kılıçlarını kınından çıkarıp gelen Haccac'a karşı Hasan el-Basrî'nin iki yüz lü davranmayıp tevekkülle dik durması anlatılır.¹¹³⁶ Muhammed b. Vâsî' ile Hasan el-Basrî arasında geçen tevekkül konulu bir menkabe aktarılır.¹¹³⁷ İbrâhim b. Edhem ile bir berber arasında geçen tevekkül konulu bir menkabe anlatılır.¹¹³⁸ İbrâhim b. Edhem'in çölde hac yolunda iblis ile karşılaşması, rızık ve tevekkül konulu bir menkabe nakledilir.¹¹³⁹ Bişr el-Hâfî'ye rızâ ve tevekkül makamlarıyla ilgili sorulan sorulara verdiği cevap anlatılır.¹¹⁴⁰ Bâyezîd el-Bistâmî'nin seyahati esnasında uğradığı mescidin imamı ile aralarında geçen rızık ve tevekkül konulu bir menkabe aktarılır.¹¹⁴¹ Şakîk'in İbrâhim b. Edhem'le Mekke'de Harem-i Şerif'te karşılaşmalarının nakledildiği şükür, îsâr ve tevekkül kavramına vurgu yapan bir

¹¹³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a-b.

¹¹³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92a; A.N., vr.60a.

¹¹³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

¹¹³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

¹¹³⁵ Tevekkül lügatte, "güvenmek, vekil edinmek, havale etmek, terk etmek, bel bağlamak, bırakmak, itimat etmek, teslim etmek" gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî anlamda tevekkül, elinden gelen her türlü gayreti sarf edip, bütün tedbirleri aldıktan sonra, işi tamamen Allah'a havale edip, Allah katında olana güvenerek başkalarının elindekilere ümit bağlamayıp, bütün benliği ile Allah'ın kendisine vekil olduğunun bilincinde olmaktır. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.297-309.); Bâyezîd el-Bistâmî'nin bir sözünde tevekkülün gerçekleşmesinin ancak kanaatkâr olmakla mümkün olduğu nakledilmektedir. (Bkz. Yüksel Göztepe, age., s.380.)

¹¹³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a.

¹¹³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹¹³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b-53a; A.N., vr.34b.

¹¹³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a-b; A.N., vr.35b.

¹¹⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a-b; A.N., vr.42b.

¹¹⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.71b; A.N., vr.47a.

menkabe anlatılır.¹¹⁴² Şakîk'in Bağdat'ta tevekkül üzerinde durduğu vaazlarından örnekler sunulur.¹¹⁴³ Şah b. Şücâ'nın zâhîde kızı ile ilgili tevekkül konulu bir menkabe aktarılır.¹¹⁴⁴ İbn Atâ'nın çocuklarıyla aralarında geçen tevekkül konulu bir menkabe nakledilmektedir.¹¹⁴⁵ Muhammed b. İsmail es-Semarrânî'ye "Hayru'n Nessâc" denilmesinin nedenini tevekkül kavramıyla ilişkilendirerek anlatan bir menkabeye yer verilir.¹¹⁴⁶ Muharrem Efendi, Ebû Hamza el-Horasânî'nin tevekkülde geldiği en son noktaya örnek olacak bir menkabe nakletmektedir.¹¹⁴⁷ Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî'nin hac yolunda bir ceylan ile aralarında geçen tevekkül konulu bir menkabe aktarılır.¹¹⁴⁸ Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin bulunduğu kafilenin Karmatîler'in¹¹⁴⁹ elinden kurtulmasını ve tevekkül, teslimiyet konularını anlatan bir

¹¹⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a-49b.

¹¹⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49b.

¹¹⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b; A.N., vr.55a-55b.

¹¹⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.65b-66a.

¹¹⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a-105b; A.N., vr.68b-69a.

¹¹⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106a; A.N., vr.69a.

¹¹⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108a-108b; A.N., vr.70b.

¹¹⁴⁹ Karmatîlik, İsmâîlîlik içerisinde III./IX. asrın ortalarında tarih sahnesine çıkmış siyasi bir harekettir. Karmatîler'in bu hareketi yaklaşık olarak on sene devam etti (277-288/890-901) (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.3, s.287.) 890'da Kûfe'de İsmâîlîliğin Savad bölgesi (bugünkü Güney Irak'ta) temsilcisi Hamdan Karmat b. El-Eşa's daha sonra adı "Karmatîlik" olacak olan ilk örgütlenmeyi oluşturmuştur. 899'da Şii İsmâîliyye daisi Ubeydullah'ın kendisini imâm-halife ilan ederek Fâtımîler hanedanlığını kurduğunda İsmâîlîliler'in çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Fakat, "Hamdan Karmat" ve taraftarları Ubeydullah'ın İmamlığını kabul etmeyerek isyan etmiştir. Karmatîler, 10. yüzyılın başlarına kadar Irak'ın Savad bölgesinde ve Suriye'de yayılmış ve 903'de Şam'ı kuşatmıştır. Abbasiler tarafından Şam'daki ayaklanma ancak 907'de bastırılmıştır. Karmatîler, Bahreyn'de ise "Müminîyye" kentini inşa etmişler, hacın batıl bir itikât olduğunu ileri sürerek 930 yılında Mekke'ye saldırmışlar, 20.000 hacıyı katlederek cesetlerini zemzem kuyusuna doldurmuşlar, Kâbe'den Hacerü'l-Esved'i çalarak geri dönmüşler, Hacerü'l-Esved'i yirmi iki yıl Müminîyye'de tutmuşlar ve el-Ahsa (ya da el-Hasa)'da 11. yüzyıla kadar bağımsızlıklarını korumuşlardır. İsmâîlî davetin başında bulunan Ubeydullah el-Mehdî'nin 286/899 yılında İsmâîlî imâmet öğretisinde yaptığı köklü değişikliklerin Hamdan Karmat ve taraftarlarınca kabul edilmemesi neticesinde Irak'taki davet Karmatîlik adıyla bağımsız bir harekete dönüşmüş ve İsmâîlîlik Fâtımîler ve Karmatîler olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Karmatî İsmâîlîliği'nin kendisine dayandığı ilk İsmâîlî fikirler Maniheizm, Sâbilîlik ve Deysânîyye gibi akımların fikirlerinin İslâm düşüncesiyle harmanlanması sonucu teşekkül etmiş olup; kurtuluş için ilahî kaynaklı gizli, batını bilginin elde edilmesi gerektiği tezine dayalı düalist bir karakter taşımaktadır. Horasan-Mâverâünnehir Karmatîleri ise bu ilk İsmâîlî öğretiyi Yeni Eflâtuncu bir bakış açısıyla yeniden yorumlamışlardır. Fâtımî-Karmatî bölünmesinden sonra Karmatî gruplar lidersiz kalmışlar, her dâî kendi davet bölgesinde faaliyette bulunmaya ve Muhammed b. İsmâîl'in yakın bir zamanda Mehdî olarak döneceği yönündeki eski öğretiyi savunmaya devam etmiştir. Bahreyn ve Irak'taki Karmatî hareketler, yakın zamanda zuhur edeceğini iddia ettikleri Mehdî'nin ortaya çıkışının gecikmesine ve taraftarlarının bu yöndeki beklentilerinin zayıflamasına bağlı olarak siyasi güçlerini kaybetmişlerdir. Bu durum Horasan-Mâverâünnehir Karmatîleri'nde de ciddi bir duraklama ve gerilemeye sebebiyet vermiştir. Ancak bu bölgedeki dâîler öğretiye özel bir önem vererek davetin ayakta kalmasını başarmışlardır. (Bkz. Ali Avcu, *Dinbilimleri Akademik*

menkabe nakledilir.¹¹⁵⁰ Ebû Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî'nin tevekkül ehlinin tevekkülün hakikatlerine ilişkin özelliklerini anlatan bir sözü aktarılır.¹¹⁵¹

3.3.6. Fakr

Muharrem Efendi, eserinde fakr¹¹⁵² konusu ile ilgili on sekiz tane menkabe ve rivâyete yer verir. Eserine aldığı nakiller şunlardır: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin menkabelerini anlatırken Şeyhü'l-Ekber'in *Fütûhât* adlı eserinden şeyh Abdullah et-Tûşenî ile Tilemsan valisi arasında geçen manevî hastalıklara Yüce Allah'ın fakirlik ile şifâ verdiği ve gerekirse insanı yoklukla terbiye ettiği ile ilgili bir menkabe anlatılır.¹¹⁵³ Muharrem Efendi, dervişin dünya sıkıntılarından kurtulup hafiflemesinin yollarından biri olan fakr mevzusu ile ilgili Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bir öğüdünü anlatır.¹¹⁵⁴ Muhammed b. Vâsî'a yünden sûfî elbisesi giymesinin sebebi sorulduğunda soruya verdiği fakrın faziletiyle ilgili bir cevap rivâyet edilir.¹¹⁵⁵ İbrâhim b. Edhem'in, fakrın önemini belirttiği bir kaç sözü nakledilir.¹¹⁵⁶ Salihlerden bir fakir ile İbrâhim b. Edhem arasında geçen fakrın faziletiyle ilgili bir rivâyet yer alır.¹¹⁵⁷ Abdullah b. Mübârek'in tasavvuf yoluna girmeden önce bir derviş ile beraber hacca giderken aralarında geçen zengin mi hacdan daha sevap alır yoksa fakir mi konulu bir konuşma nakledilir.¹¹⁵⁸ Şah b. Şucâ' el-Kirmânî'nin fakrın üstünlüğüyle ilgili bir sözüne yer verilir.¹¹⁵⁹ Cüneyd el-Bağdâdî'nin sûfî tanımını ve fakra verdiği

Araştırma Dergisi, c.10, sy.3, 2010, ss.199-246; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler*, ss.109-110; Robert Mantran, *İslam'ın yayılış Tarihi*, ss.143-144; Neşet Çağatay-İ. Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, ss.145-149)

¹¹⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

¹¹⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b-124a; A.N., vr.80b.

¹¹⁵² Fakr sözlükte, “zenginliğin zıddı olup, fakir olmak, muhtaç olmak, malını yitirmek, ihtiyaç duymak, yoksul olmak ve felakete uğramak” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Tasavvuf istilâhında ise “Varlıktan kurtulup Allah'a teslim olmak, Allah'tan başka hiç bir şeye muhtaçlık hissetmemek ve imayla da olsa kimseden bir talepte bulunmamak, hiçbir şeye malik olmadığını ve her şeyin sahibinin ancak Allah olduğunu idrak etmek” gibi manalarda kullanılır. Fakr, başlangıçtan beri hemen hemen bütün sûfiler tarafından makam olarak kabul edilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.310-320.)

¹¹⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6b-7a; A. N., vr.5a-5b.

¹¹⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a-8b; A. N., vr.6a-6b.

¹¹⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A. N., vr.24a-b.

¹¹⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b; A. N., vr.33b-34a.

¹¹⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b; A. N., vr.34b.

¹¹⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.66a; A. N., vr.43b.

¹¹⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b-85a; A. N., vr.55b.

değerden bahsedilir.¹¹⁶⁰ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin sûfîlerin özelliklerini ve fakrın kıymetini açıkladığı bir sözü aktarılır.¹¹⁶¹ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tasavvufun tanımını ve fakr ile olan ilgisini açıkladığı birkaç sözü nakledilir.¹¹⁶² Muharrem Efendi, *Kuşeyrî Risâlesi*'nden bir alıntı yapar. Tasavvufun ve fakrın önemini anlatır.¹¹⁶³ Murtaîş'in fakr ile ilgili bir sözüne yer verilir.¹¹⁶⁴ Semnûn b. Hamza'nın, fakr nedir sorusuna verdiği cevap nakledilir.¹¹⁶⁵ Semnûn b. Hamza ile ilgili olarak Ebû Ahmed el-Megâzilî ile aralarında geçen fakr konulu bir menkabe anlatılır.¹¹⁶⁶ Ebûbekir el-Verrâk'ın fakr kavramıyla ilgili görüşünden bahsedilir.¹¹⁶⁷ Abdullah b. el-Münâzil'in Hamdun-u Kassâr'ın fakrın önemiyle ilgili bir sözüne yer verilir.¹¹⁶⁸ Ebü'l-Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin fakrın faziletiyle ilgili bir sözü nakledilir.¹¹⁶⁹ Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin fakrın önemini belirten bir sözü aktarılır.¹¹⁷⁰

3.3.7. Rızâ

Tasavvufî kavramlardan rızâ¹¹⁷¹ konusunda Allah bizden razı oluncaya kadar ondan gelen kolaylık-zorluk, musîbet-selâmet cinsinden ne varsa hepsine rızâ göstermenin önemi ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın bir rivâyeti nakledilir.¹¹⁷² Muhammed b. Vâsî' ile Hasan el-Basrî arasında geçen rızâ konulu bir menkabe aktarılır.¹¹⁷³ Bîşr'e rızâ ve tevekkül makamlarıyla ilgili sorulan sorulara verdiği cevap anlatılır.¹¹⁷⁴ Ebû Hafs ile Şiblî arasında geçen rızâ konulu bir menkabe anlatılır.¹¹⁷⁵ Cüneyd el-

¹¹⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A. N., vr.61b-62a.

¹¹⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97a-b; A. N., vr.63a-b.

¹¹⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b; A. N., vr.63b.

¹¹⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b; A. N., vr.63b.

¹¹⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b; A. N., vr.63b.

¹¹⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a-102b; A. N., vr.66b.

¹¹⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., r. 67a.

¹¹⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104b-105a; A. N., vr.68b.

¹¹⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a-120b; A. N., vr.78b.

¹¹⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A. N., vr.82a.

¹¹⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A. N., vr.82b-83a.

¹¹⁷¹ Sözlükte rızâ, “memnun olma, seçme, kabul etme, beğenme, yetinme, tercih etme, tasvip etme, hoşnut olma, yakınmama ve sızlanmama” anlamlarına gelir. Tasavvufta bir terim olarak rızâ, ekseriyetle, “Allah'ın takdiri olan kaderin tecellilerinin akışı altında kalbin sükûnet içinde bulunması” manasında kullanılmıştır. Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age. ss. 321-331.)

¹¹⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹¹⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹¹⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a-b; A.N., vr.42b.

¹¹⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a; A.N., vr.58b-59a.

Bağdâdî ile bir göz doktoru arasında geçen rızâ konulu bir menkabe nakledilir.¹¹⁷⁶ İbn Atâ ve çocukları arasında geçen rızâ konulu bir menkabe anlatılır.¹¹⁷⁷ Semnûn'un kulluk edebine uyarak sızlanmasını açığa vurması ve sabır, rızâ hâlini gizlemesi gerektiğini anlatan rızâ konulu bir menkabe nakledilir.¹¹⁷⁸ Fetih b. Ali el-Mevsîlî'nin rızâ konulu bir menkabesi aktarılır.¹¹⁷⁹ Râbia el-Adeviyye'nin rızâ konulu bir menkabesine yer verilir.¹¹⁸⁰

3.4. KÜNÛZ'DAKİ BİDÂYET MAKAMLARI

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda işlenen menkabelerin konuları arasında yer alan bidâyet makamları şunlardır;

3.4.1. Havf-Recâ

Ca'fer es-Sâdık'ın havf ve recâ¹¹⁸¹ anlayışıyla ilgili bir rivâyet nakledilir.¹¹⁸² Dâvud et-Tâî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan nasihat istemesi ve ona Ca'fer es-Sâdık'ın havfla ilgili verdiği cevap rivâyet edilir.¹¹⁸³ Hasan el-Basrî'nin menkabelerinin sayısız olduğu, onun havfin ve haşyetin doruğunda olduğu, sürekli ağladığı, hatta onun güldüğünü hiç kimsenin görmediği ile ilgili genel karakterini yansıtan bir rivâyete yer verilir.¹¹⁸⁴ Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'nin tasavvufta Basra ekolünün öncüsü sayıldığını, özellikle mehafetullah kavramının temsilcisi olarak

¹¹⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b-94a; A.N., vr.61a.

¹¹⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.65b-66a.

¹¹⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., vr.66b-67a.

¹¹⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

¹¹⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.133b; A.N., vr.87a.

¹¹⁸¹ Havf tasavvuf terminolojisinde, "Allah'ın cezalandırmasından korkarak isyanı terk etmek"tir. Başka ve yaygın kullanımı ise, "gelecekte meydana gelmesi muhtemel, beğenilen bir şeyin kaybedilme endişesi veya hoş gitmeyen bir şeyin başa gelme ihtimalinden dolayı korkarak kalbin yanması ve huzursuz olması olayı" şeklindedir. Havfin, kişi üzerindeki etkisine göre çeşitli dereceleri ve hâlleri vardır. Kabz, heybet ve rehbet, bunlardan birkaçıdır. Recâ tasavvufta "gelecekte meydana gelmesi muhtemel, hoş giden bir şeye kavuşmanın verdiği kalp genişlemesi veya hoş gitmeyen bir şeyin başa gelmeme umudunun kalpteki korkuyu giderip kalbin genişleme ve huzur duyması olayı" manalarında kullanılmıştır. Recâyı havf'a tercih eden sûfilerin yaklaşımında, havf ağırlıklı sülûk anlayışına alternatif olarak muhabbet ve aşk ağırlıklı sülûk anlayış doğmuştur. Bu şekilde tekâmül anlayışı, sonunda şuttâr-ı tarik denen bir tarik zuhur etmiş ve tasavvuf tarihinde genel kabul görmüştür. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.343-351; Kelâbâzî (hızl. Süleyman Uludağ), *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s.147.)

¹¹⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b; A.N., vr.13b.

¹¹⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.20a; A.N., vr.14a.

¹¹⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.17b.

kabul gördüğünü belirtir. Hasan el-Basrî'nin Allah korkusundan dolayı kendisini bütün insanların en günahkârı olarak gördüğü anlayışı, bir yağmur duası sonrasındaki sözleriyle nakledilir.¹¹⁸⁵ Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'nin recâ anlayışına örnek olarak bir menkabe anlatır.¹¹⁸⁶ Muharrem Efendi, *Künûz*'da tasavvufî makamlardan bidayet makamları arasında yer alan havf ve recânın mârifetullahı elde etmedeki önemini belirten Muhammed b. Vâsî'a ait bir rivâyete yer verir.¹¹⁸⁷ Allah'ın Fudayl'ın iyi niyetini doğru çıkarması için kendisinin de insanların iyi niyetini doğru çıkarmaya çalıştığını belirten recâ kavramıyla ilgili bir nakil yer alır.¹¹⁸⁸ Fudayl'ın tevbe etmeden önceki hayatındaki recâ anlayışına örnek olan bir menkabe nakledilir.¹¹⁸⁹ Fudayl b. Iyad'ın hac mevsiminde Arafat'ta durup insanların her birerinin Allah'a yalvarmalarını izledikten sonra kulların hepsini affetmesi için Allah'a dua etmesi ve recâ anlayışı anlatılır.¹¹⁹⁰ Muharrem Efendi, *Künûz*'da Allah'ın varlıklara gösterdiği şefkatini vesile kılarak Allah'ın rahmetine kavuşmayı ümit eden bir Hristiyanın recâ ve akabinde yakaza halini rivâyet eden Zünnûn el-Mısırî ile ilgili bir menkabe nakleder.¹¹⁹¹ Yahyâ b. Muâz'ın, havf duygusuyla bir manevi sarhoşluk hali yaşadığını anlatan bir menkabe aktarılır.¹¹⁹² Yahyâ b. Muâz'ın, “*Ey mümin çabuk geç zira nurun narımı (ateşimi) söndürecek*” hadisini delil getirerek recâ anlayışı anlatılır.¹¹⁹³ Yahyâ b. Muâz'ın recâ ile ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹¹⁹⁴ Mansûr b. Ammar'ın havf ile ilgili bir menkabesi nakledilir.¹¹⁹⁵ Şâh b. Şucâ'nın yanından gelen bir cemaat Ebû Osman el-Hîrî'ye Şâh'ın recâ ile ilgili halini hikâye eden bir menkabe anlatır.¹¹⁹⁶ Ebû Osman el-Hîrî, Ebû Hafs el-Haddâd, Şâh b. Şucâ' ve Yahyâ b. Muâz'ı ortak anlatan recâ ile ilgili bir menkabe nakledilir.¹¹⁹⁷ Süfyân es-Sevrî ile Hristiyan bir tabib arasında geçen mehafetullahla ilgili bir

¹¹⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a; A.N., vr.19a-19b.

¹¹⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28a-28b; A.N., vr.19b.

¹¹⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹¹⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43a; A.N., vr.28b.

¹¹⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43b; A.N., vr.28a.

¹¹⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.46b-47a; A.N., vr.30b.

¹¹⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b-61a; A.N., vr.40a-b.

¹¹⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.53a.

¹¹⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81a-81b; A.N., vr.53a-53b.

¹¹⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.82a; A.N., vr.53b.

¹¹⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91a; A.N., vr.59b.

¹¹⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-98b; A.N., vr.64a-64b.

¹¹⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-b.

menkabe aktarılır.¹¹⁹⁸ Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî'nin havf ve recâ ile ilgili iki sözüne yer verilir.¹¹⁹⁹ Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî'nin recâyı üç kısma ayırdığıyla ilgili bir sözü nakledilir.¹²⁰⁰

3.4.3. Takvâ

Muharrem Efendi, bidâyet makamlarından olan takvâ¹²⁰¹ makamına Muhammed b. Yahyâ et-Tâî'nin bir rivâyetini aktarır; Allah'ın bir kulu isyan zilletinden takvâ izzetine hangi özelliklerle çıkaracağı ile ilgili Dâvud et-Tâî'nin bir sözü nakledilir.¹²⁰² İmam-ı Şâfiî'nin vefat etmeden önce bir kişiye cenazesini yıkaması için vasiyette bulunması konusunda onun takvâ yönüyle ilgili bir rivâyet yer alır.¹²⁰³ Ahmed b. Hanbel'in Allah'ın kulları arasında zamanının en takvâ' sahibi olduğu, duası makbul kişilerden olduğu ile ilgili bir rivâyete yer verilir.¹²⁰⁴ Dâvud et-Tâî'nin devrinin en takvâ ehli, en faziletli ve en salih zatı olduğuyula ilgili Abdullah b. Dâvud'dan bir rivâyet nakledilir.¹²⁰⁵ Allah'ın emirlerinden sorumlu olmayan koyunların kurallara uyma konusunda vaizlerden öğüt dinleyip de Allah'ın yasakladığı haramları işlemede ısrar eden kişilerden daha hassas oldukları ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu anlatılır.¹²⁰⁶ Dünyadaki yangından kaçan insanların

¹¹⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A.N., vr.76a.

¹¹⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79a.

¹²⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79a.

¹²⁰¹ Takvâ tasavvufî bir ıstılah olarak, “insanın, kendisini Allah’tan uzaklaştıran şeylerden sakınıp kaçınması ve dinin bütün emirlerini eksiksiz ve kesintisiz, titiz bir şekilde yerine getirmek ve şüpheli şeylerden sakınmak” manalarında kullanılmıştır. Takvâ’nın Kur’an’daki kullanımı ile tasavvuftaki ıstılahî kullanımı birbirine paraleldir. Kur’an’da takvâ üç manada kullanılmıştır. Bunlar şunlardır: (1) Haşyet ve heybet manasında kullanılması. “Yalnız benden korkun” ayet-i kerimesini buna örnek olarak gösterebiliriz. (2) Tâat ve ibadet manasında kullanılması. Takvâ’nın bu anlamda kullanıldığı ayet örneği şudur: “Ey iman edenler! Allah’tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun. Ancak Müslüman olarak can verin” . (3) Kalbi, günah kirlerinden temizleme manasında kullanılması. Örneğin, “Her kim, Allah’a ve Peygamber’ine itaat eder, Allah’tan korkar, O’nun azab.dan sakınırsa, işte böyleleri muratlarına erecek olanlardır” ayet-i kerimesinde bu anlamda kullanılmıştır. Tasavvufî manada takvâ, örnek olarak verilen üçüncü ayette geçtiği şekliyle “kalbi, günahlardan temizlemek” manasındadır. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.352-359.)

¹²⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b; A.N., vr.13a.

¹²⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b.

¹²⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15b; A.N., vr.11a.

¹²⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

¹²⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b; A.N., vr.21b.

halinin ahirette sırat üzerindeki insanlara benzediğiyle ilgili Mâlik b. Dînâr'dan bir menkabe nakledilir.¹²⁰⁷

3.4.4. Huşû'

Üveys el-Karanî'nin namazda huşû nedir ve hudû¹²⁰⁸ nedir sorusuna verdiği cevap nakledilir.¹²⁰⁹ Hasan el-Basrî'nin menkabelerinin sayısız olduğu, onun havf ve haşyetin doruğunda olduğu, sürekli ağladığı, hatta onun güldüğünü hiç kimsenin görmediği ile ilgili genel karakterinden bahseden bir rivâyet yer alır.¹²¹⁰ Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'nin tasavvufta Basra ekolünün öncüsü sayıldığını, özellikle haşyet kavramının temsilcisi olarak kabul gördüğünü belirtir. Daha sonra da Yahyâ b. Muâz'ın haşyetle Allah'a boyun eğmesini konu alan bir söz rivâyet edilir.¹²¹¹

3.4.5. Tevâzu'

Muharrem Efendi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye topluluk içinde bazılarının hakaret etmeleri karşısında tevâzu'¹²¹² ve hoşgörü göstermesiyle ilgili bir menkabeyi nakleder.¹²¹³ Hasan el-Basrî'nin ölünceye kadar kendisini hiçbir varlıktan üstün görmemesine sebep olan Dicle nehri kenarında bir zenci ile aralarında geçen olay nakledilir.¹²¹⁴ Abdullah b. Mübârek'in, Mâlik b. Dînâr'ın şeref ve şanını, onun tevâzûsunu ve büyüklüğünü gösteren bir rivâyete yer verilir. Bir kadın Mâlik'e mürâî şeklinde hitap eder. Mâlik de o kadına hiç kızmaz. Yirmi yıldan beri hiç kimsenin

¹²⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a; A.N., vr.23b.

¹²⁰⁸ Huşû' ıstılah olarak tasavvufta, "Allah'ın emirlerine itaat etme ve O'nun huzurunda boynu eğip durma, namazında, etrafında olup biteni bilmeyecek derecede tamamıyla kendini Rabbine verme, tam anlamıyla Hakk'a teslim olma, Allah'ın azametini gönlünde hissetme" anlamlarında ele alınmıştır. Huşû' diğer bir tabirle haşyet, havf makamından nasiplenmeyle doğru orantılıdır. Kişide, huşu'nun meydana gelmesinde ilim ve ma'rifette kat edilen paye son derece önemlidir. Aynı zamanda ihlâs da huşu'yu artıran önemli etkenlerden biridir. (Ayrıntı için bkz.Yüksel Göztepe, age. ss.360-365; Abdurrahman Kasapoğlu, *Bir Dinî Tecrübe Olarak Ku'ran'da Huşû, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, yıl.6, sy.15, ss.177-190.)

¹²⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a.

¹²¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.17b.

¹²¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b; A.N., vr.52b.

¹²¹² Tevâzu' sözlükte, "kibir ve gururun zıddı, alçak gönüllülük, büyüklük taslamamak, gösterişten uzak olmak, nefsi tanıyıp aşağılamak, kendini beğenmemek" gibi manalara gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise; "insanın, kendisini Allah'ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, halka şefkatli ve yumuşak davranmak, gaibleri bilen Allah'ın hürmetine kalplerin alçak gönüllü olması, Hakk karşısında eğilmek, Hakk'a hürmeten, Hakk'tan dolayı Hakk'ı kabul etmek" gibi manalarda kullanılmıştır. (Bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.366-374.)

¹²¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b; A.N., vr.6b.

¹²¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31a; A.N., vr.21a.

kendisini gerçek sıfatıyla vasıflandırmadığını, halinin ne durumda olduğunu o kadının bildiğini belirtir.¹²¹⁵ Oğlunun kendini beğenircesine böbürlenerek yürümesine Muhammed b. Vâsı'ın yorumunun yer aldığı bir pasaj bulunmaktadır.¹²¹⁶ Bir köpekle karşılaşan bir şeyhe köpeğin verdiği dersi konu alan bir menkabe nakledilir. Sonunda da Bâyezid el-Bistâmî'nin bir köpeğe yol arkadaşı olamayacak kadar günahkâr olduğunu ve tevâzûsunu anlatan bir yorumu yer alır.¹²¹⁷ Ebû Osman el-Hîrî'ye üst üste otuz kere hakaret eden birisine her seferinde sanki bir şey olmamış gibi tevâzûlu davranmasını anlatan bir menkabe nakledilir.¹²¹⁸ Muharrem Efendi, Yûsuf b. Esbât'ın tevâzu ile ilgili bir sözünü aktarır.¹²¹⁹

3.4.6. Kanaat

Muharrem Efendi, kanaat¹²²⁰ konusunda nebilerin haneleri ile firavunların haneleri arasındaki farkla ilgili Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin hayatından bir menkabe nakleder.¹²²¹ Dâvud et-Tâî'nin kanaatin izzetini yaşamak için aç kalmayı sevdiğini konu alan bir menkabe anlatılır.¹²²² Muhammed b. Vâsı'ın yiyeceği ıslatılmış ekmektir. Sadece yediği yiyecek değil sözleriyle de onun kanaat ehli olduğunu Muharrem Efendi aktarır.¹²²³ Muharrem Efendi, Muhammed b. Vâsı'ın kanaatla ilgili bir öğüdünü nakleder.¹²²⁴ Muharrem Efendi, Yahyâ b. Muâz'ın kanaatla ilgili bir sözünü aktarır.¹²²⁵ Yahyâ b. Muâz'ın, fakir sözüyle bütün ihtirash insanları, zengin sözüyle de bütün kanaatkâr insanları anlattığı bir öğüde yer verilir.¹²²⁶

¹²¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹²¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a-b; A.N., vr.24b.

¹²¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72b-73a; A.N., vr.47b-48a.

¹²¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-b.

¹²¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

¹²²⁰ Kanaat ıstılah olarak, “alışılmış olmayana sükût etmek, çalışıp çabalayarak, bütün gayretini sarf ettikten sonra eline geçene razı olmak, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsi arzu ve hayvanî isteklerden uzak durarak yeme, içme gibi konularda aşırıya kaçmamak” şeklinde tarif edilmiştir. (Terim hakkında bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.375-379.)

¹²²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b; A.N., vr.6b.

¹²²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17b; A.N., vr.12a-12b.

¹²²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹²²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹²²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b.

¹²²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b.

3.4.7. İrâde-Murâd

Bir kölenin, “kölenin irâdesi ve murâdı¹²²⁷ olmaz” sözünün İbrâhim b. Edhem’in nefsinî, Rabbinin rızâsına teslim etmeye götürdüğünü konu alan bir menkabe nakledilir.¹²²⁸ Ebû Hafs el-Haddâd’ın, murâdı tamam eylemenin, kapıdan dışa koymak olduğu görüşünü anlatan bir menkabe anlatılır.¹²²⁹ Cüneyd el-Bağdâdî’nin kendi irâdesinin yerine Allah’ın irâdesinin hâkim olduğunu anlattığı bir menkabe aktarılır.¹²³⁰ İbn Ata’nın kendi irâdesinden geçip Allah’ın irâdesine teslim olduğunu anlatan bir menkabe anlatılır.¹²³¹ Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş en-Nîsâbü’rî: “İrâde, nefsi isteğinden alıkoymak, Allah Taâlâ’nın emirlerine uyma haline yöneltmek, kaderin tecellileri karşısında rızâ durumunu muhafaza etmektir” demiştir.¹²³²

3.4.8. Gayret

Muharrem Efendi, eserinde gayret¹²³³ kavramıyla ilgili on üç tane menkabe nakletmiştir. Bu menkabeler; İbrâhim b. Edhem,¹²³⁴ Abdullah b. Mübârek¹²³⁵ iki menkabe, Semnûn b. Hamza iki menkabe,¹²³⁶ Ebû Bekir el-Kettânî,¹²³⁷ Muhammed b.

¹²²⁷ İrâde tasavvuf ıstılahı olarak, “Hakk’ın çağrısına icabet etmeyi gerekli kılan, kalpteki muhabbet ateşinden bir kor parçası”, diğer bir ifadeyle “irâde, kalbin ulaşmak istediği şeye ulaşma iştıyakı” şeklinde anımlandırılmıştır. Kişi irâdesini, ihtiyarını terk ettiği zaman, vaktin hükmü altına girmiş olur, yani “takdire teslim olmuş” denilir. Çünkü gerçek manada tevekkül ve tefviz etme, irâdeden uzaklaşmadan gerçekleşemez. Mürid; külli irâdeye ulaşabilmek için, olgunlaşmasında rehber olan mürşidin istekleri doğrultusunda cüz-i irâdesinden vazgeçen kişidir. Burada irâde, irâde etmemek üzere irâde etmektir. İrâde, hakikate ulaşmasına engel olan nefsinin istekleri yerine, hakikati tanıyan mürşidin isteklerini murâd etmektir. (Ayrıntı için Yüksel Göztepe, age. ss.380-389 bakılabilir.)

¹²²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a; A.N., vr.34b.

¹²²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b-89a; A.N., vr.58a.

¹²³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a; A.N., vr.61a.

¹²³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a.

¹²³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124b; A.N., vr.81a.

¹²³³ Gayret sözlükte başkasının ortak olmasından hoşlanmamak demektir. Bu kelime ehl-i hakîkatın ıstılahında da böyledir. Bazıları şöyle der: “Gayret ehl-i bidâyenin bir vasfıdır. Ehl-i nihâye ise gayrı (eşyâyı) görmez, ihtiyarı (seçme hakkı) kaybolduğu için mülkünde cereyan eden şeylere îtirâz edemez.” Gerçek olan şu ki, Allah için gayret haktır. Gayret, kulun hâl ve nefeslerinden bir şeyi Allah’tan başkası için yapmamasıdır. Bu ise Allah’ın haklarına saygı ve amelleri O’nun için arındırmayı gerektirir. Ayrıca gayret muhabbetin gereklerindendir. (Daha fazla bilgi için bkz. Gümüşşanevî, *Kitabü Câmî’i l’-Usul*, s.118.)

¹²³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50b-51b; A. N., vr.33a-b.

¹²³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68b-69a; A. N., vr.45a-45b ve Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69a-69b; A. N., vr.45b.

¹²³⁶ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.102a-102b; A.N., vr.66b ve Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.102b; A. N., vr.66b-67a.

Hafîf eş-Şirâzî,¹²³⁸ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc,¹²³⁹ Şiblî,¹²⁴⁰ İshak en-Nehrecûrî,¹²⁴¹ Abdullah el-Mürtaiş en-Nîsâbûrî,¹²⁴² Cüneyd ve Serî-yi Sakatî¹²⁴³ son olarak da Hasan el-Basrî ve Habîb el-Acemî arasında geçen birer menkabelerden¹²⁴⁴ oluşmaktadır.

Muharrem Efendi'nin tasavvufî bir kavram olan gayretullah ve latifeleri konusundaki görüşlerini, *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinde yer alan menkabelerden anlamaktayız. Ona göre; sûfiler, kalplerinin Allah'ın dışında bir varlıkla meşgul olmamasını birbirlerine tavsiye ederler. Muharrem Efendi eserinde gayret kavramıyla ilgili menkabeleri aktararak sûfinin sevgisinde Allah'ın her zaman gayretli olduğunu hatırlatmaktadır. Zira Allah, bu konuya dikkat etmeyen sûfilere, çeşitli sıkıntılarla terbiye etmiştir. Nihaî makamlarda dolaşan veliler, gayretullah'a dokunan bir meşguliyetlerinden ötürü hemen cezalandırılmışlardır. Muharrem Efendi, bu cezalandırmayı kendi dostunun iyiliği için bir dostun yaptığı uyarı, tatlı bir sitem şeklinde anlamaktadır.

Kulun fiillerinin gayretullah'a dokunmaması için, Allah'la olan duygusal bağdaki çekim alanına yabancıları karıştırmayıp gayrın müşâreketinden kerâhet etmek gereklidir.¹²⁴⁵ Gayret, kulun yaptığı bir hatayı düzelttirme amaçlı Allah'ın manevi bir uyarısıdır. Gayret, Allah'ın kıskançlığı değildir. Çünkü kıskançlık noksanlıktır; Allah'ın, sevdiği kulunu başka kullarıyla paylaşmaması olan kıskançlık hali, Allah'ın sevgisinin tüm mahlûkata yetemeyecek kadar az, onların tamamını kuşatamayacak kadar sonlu ve sınırlı olduğu ve bu yetersiz sevginin sadece Allah'ın sevdiği bazı kullar ile bağlantılı kaldığı yanılgısını doğurabilir. Yine *Kitâbü't-Ta'rifât* sahibi el-Cürcânî'nin (الغيرة كراهة شريكة الغير في حقه)¹²⁴⁶ şeklindeki ifadesi, gayret kavramının mükâşafe ve müşâhede aşamasına gelmiş olan kulun, Allah'la

¹²³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.106b-107a; A. N.,vr.69b.

¹²³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.108a-b; A. N.,vr.70b.

¹²³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.115b; A. N.,vr.75a.

¹²⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.115b; A. N.,vr.75a.

¹²⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.124a; A. N.,vr.80b.

¹²⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.124a-124b; A. N.,vr.80b-81a.

¹²⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.128a; A. N.,vr.83b.

¹²⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.39a-b; A. N.,vr.26a-b.

¹²⁴⁵ Kuşeyrî (Uludağ), age., *Gayret md.*, s. 419.

¹²⁴⁶ (Gayret, kendi hakkına başkasının ortak olmasını çirkin görmektir.) Ali el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, *gayret md.*, th.:Âdil Enver Hızır, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007, s.150.

olan hukukunda ve Allah’la duygusal münasebetlerinde, kul ile Allah arasına gayrıyı ortak etmeme edebi olarak nitelendirilen tanımı bu konuyu daha da açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca Resulullah: “*Şüphesiz ki gayretullah mümin kulun üzerine haram kılınan hususları işlemesinden ileri gelir*” buyurmaktadır. Yani hadis-i şerif yukarıdaki bakış açısını teyid eder mahiyette gayretullahın, kulun bir hatasının telâfisi için ona tanınan önemli bir imkân olduğunu belirtmektedir.¹²⁴⁷

3.4.9. Murâkabe

Muharrem Efendi, ermiş kulun her an Allah’ın murâkabesinde¹²⁴⁸ olduğu ile ilgili Zünnûn el-Mısrî’nin bir sözünü nakleder.¹²⁴⁹ Muharrem Efendi, murâkabe-i havâtır¹²⁵⁰ yani kulun kalbine gelen hisleri ve sesleri denetlemenin, sırrı ve ruhu temizlemenin mümkün olduğu ile ilgili bir menkabe anlatır.¹²⁵¹ Ebû Saîd el-Harrâz’ın murâkabe halinde yaşadığı olağan üstü hallerle ilgili bir menkabe anlatılır.¹²⁵² Ahmed b. Mesrûk’un muhabbet ağacının murâkabe ve diğergâmlık suyuyla sulanmasını anlatan bir sözü aktarılır.¹²⁵³

3.4.10. Fütüvvet

Muharrem Efendi, *Künûzü’l-Evliyâ*’da, fütüvvet¹²⁵⁴ makamındaki kişilerin, örneğin Ebû Hafs (ö. 260/874) gibi tasarruf sahibi zatların, bir hasta ziyaretine gittikleri zaman kardeşlerin sıkıntısını gidermek için, kendilerine verilmiş tasarruf yetkisini kullanarak kardeşlerinin rahatsızlıklarını kendi vücutlarına aldıklarını nakleder. Muharrem Efendi, eserinde fütüvvet konusuyla ilgili yirmi tane menkabe ve rivâyet nakletmektedir. Bişr’e gelip hacca gitmek istediğini söyleyen bir gence

¹²⁴⁷ Buharî, Tevhid, 20; Müslim, Lian, 17; İbn Hanbel, II. 326.

¹²⁴⁸ Murâkabe tasavvufî manada “kulun, Allah’ın her yerde ve her an hazır ve nâzır, bütün hâl ve hareketlerine vâkıf olduğu bilinci içerisinde kalması ve sanki Allah’ı görüyormuş gibi hareket etmesi” anlamına gelmektedir. (Terim hakkında bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.395-402.)

¹²⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹²⁵⁰ Kelâbâzî (Uludağ), Taarruf, s.131.

¹²⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-57b.

¹²⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

¹²⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹²⁵⁴ Tasavvuf ıstılahında fütüvvet “bir kimsenin sadece insanî mülâhazalardan dolayı diğer insanların hak ve menfaatlerini kendi çıkarlarının önünde tutması, insanların mutluluğu için özverili davranıp kendini feda ederken herhangi bir dünyevî karşılık beklemeden başkalarının yardımına koşması” olarak ifade edilmektedir. Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.403-411; C. Van Arendonk ve Bichr Faris, “fütüvvet” maddesi, *İA. MEB.* c.4, s.700.)

Bişr el-Hâfî'nin fütüvvetle ilgili bir yorumu nakledilir.¹²⁵⁵ Ardından da Muharrem Efendi, *Menakıb-ı Evliyâ*'dan aldığını belirttiği hem Arapça hem de Farsça olarak verilen iki beytlik bir şiire yer verir. Şiir, Kâbe'yi tavaf yerine gerektiği zaman gönül yapmanın daha önemli olduğu, gönlün de nazargah-ı ilahî olduğu teması ile fütüvveti işlemektedir.¹²⁵⁶ Abdullah b. Mübarek'in, gençliğinde tevbe edip tasavvuf yoluna girmesi ve fütüvvet anlayışıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹²⁵⁷ Abdullah b. Mübârek'in, fütüvvetle ilgili bir başka menkabesi aktarılır.¹²⁵⁸ Mümindeki en güzel amelin hangisi olduğu sorusuna Abdullah b. Mübârek'in verdiği cevap nakledilir.¹²⁵⁹ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin fütüvvet anlayışıyla ilgili bir menkabeden bahseder.¹²⁶⁰ Muharrem Efendi, Fudayl b. İyad'ın fütüvvet anlayışıyla ilgili bir menkabe nakleder.¹²⁶¹ Bâyezid el-Bistâmî'nin Allah'ın mahlukuna şefkat nazarıyla yaklaşmayı tasavvufî bir bakış açısıyla yorumladığı bir menkabe yer alır.¹²⁶² Bâyezid el-Bistâmî'nin bir köpeğe yol arkadaşı olamayacak kadar günahkâr olduğunu ve tevâzusunu anlatan fütüvvetle ilgili bir yorumu yer alır.¹²⁶³ Ma'rûf el-Kerhî'nin mahlûka şefkat ve merhameti rivâyet edilir.¹²⁶⁴ Ebû Hafs'ın "*Ahmed b. Hadraveyh olmasaydı fütüvvet anlayışı doğmazdı*" sözü nakledilir. Ardından da Bâyezid el-Bistâmî'nin "*Bizim üstadımız Ahmed b. Hadraveyh'dir*" sözü aktarılır.¹²⁶⁵ Ahmed b. Hadraveyh'in eşinin fütüvvet anlayışını konu alan bir menkabe anlatılır.¹²⁶⁶ Ahmed b. Hadraveyh'in eşi Fatma'nın fütüvvette ne kadar iyi olduğu ile ilgili Bâyezid el-Bistâmî'nin "*Kadın kıyafeti içinde saklanmış bir er görmek isteyen Fatma'ya baksın*" sözü nakledilir.¹²⁶⁷ Ahmed b. Hadraveyh'e misafir olan bir dervişin onun fütüvvet anlayışını övdüğü bir rivâyete yer verilir.¹²⁶⁸ Ahmed b. Hadraveyh ile bir

¹²⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b-63a; A. N., vr.41b.

¹²⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b-63a; A. N., vr.41b.

¹²⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64b-65a; A. N., vr.42b-43a.

¹²⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65b; A. N., vr.43b.

¹²⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a-68b; A. N., vr.45a.

¹²⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b-61a; A.N., vr.40a-b.

¹²⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43a; A.N., vr.28b.

¹²⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72b; A.N., vr.47b.

¹²⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.72b-73a; A.N., vr.47b-48a.

¹²⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a.

¹²⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76b-77a; A.N., vr.50a-50b.

¹²⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76b-77a; A.N., vr.50a-b.

¹²⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77a-b; A.N., vr.50b-51a.

¹²⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77b; A.N., vr.51a.

hırsızın arasında geçen ve onun fütüvvet anlayışını yansıtan bir menkabe daha nakledilir.¹²⁶⁹ Ahmed b. Hadraveyh'in işsizlikten yakınan bir gençle aralarında geçen ve hem yanlışlar içinde doğruyu bulan ve hem de mazluma yardım eden fütüvvet anlayışına sahip bir civanmertle ilgili bir menkabe anlatılır.¹²⁷⁰ Kardeşinin Yahyâ b. Muâz'a yazdığı bir mektup ve Yahyâ'nın da mektuba verdiği cevap ele alınır. Fütüvvet ehlinin özellikleriyle ilgili kardeşine öğüdü nakledilir.¹²⁷¹ Muharrem Efendi, fütüvvet ehli olmanın Allah'ın yarattıklarının hepsine eşit bir şekilde şefkatle yaklaşma yönünü Şah Şücâ' ile ilgili bir menkabede işler.¹²⁷² Ebû Hafs el-Haddâd'ın, Şiblî'yle aralarında geçen fütüvvet konulu bir menkabe nakledilir.¹²⁷³ Muharrem Efendi, bir menkabeyle Süfyân es-Sevrî'nin fütüvvet duygusunu anlatmaktadır.¹²⁷⁴ Fütüvvetin bir kuşa bile şefkat gösterme ve onunla dost olma yönünü konu alan Süfyân es-Sevrî'ye ait bir menkabe aktarılır.¹²⁷⁵

3.4.11. Firâset

Muharrem Efendi eserinde firâset¹²⁷⁶ konusuyla ilgili beş tane menkabe rivâyet eder. Bu menkabelerin birisi Şah b. Şücâ' el-Kirmânî ile Yahyâ b. Muâz arasında geçen menkabedir.¹²⁷⁷ Daha sonra Şah b. Şücâ'nın firâsetle ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹²⁷⁸ Cüneyd el-Bağdâdî'nin bir menkabesi,¹²⁷⁹ Ahmed Mesruk et-Tûsî'nin bir sözü¹²⁸⁰ ve bir menkabesi¹²⁸¹ eserde yer almaktadır.

¹²⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77b-78a; A.N., vr.51a.

¹²⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.78a-79a; A.N., vr.51b-52a.

¹²⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.80b-81a; A.N., vr.53a.

¹²⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a-85b; A.N., vr.55b-56a.

¹²⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a; A.N., vr.58b-59a.

¹²⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a-76b.

¹²⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b-118a; A.N., vr.76b-77a.

¹²⁷⁶ Sûfîler "isabetli görüşlere, içine doğan samimi hislere, nail olunan ilhamlara" "firâset" ismini vermişlerdir. Zira firâset, "kalbe hücum eden ve oradaki zıddı olan şeyleri çıkaran bir ilham ve kutsiyet nurları vasıtasıyla aydınlanmış kalbin kuvveti olup Hakk'ın inayetiyle perdeleri kaldırılıp olayın iç yüzünü müşâhede etme" şeklinde kullanılmıştır. Hz. Ömer'in firâseti, tasavvufta devamlı örnek olarak verilmiştir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.412-419.)

¹²⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84a; A.N., vr.55a.

¹²⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a; A.N., vr.55b.

¹²⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b.

¹²⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

¹²⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

3.4.12. Yakîn

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda Muhammed b. Vâsı'ın yakîn¹²⁸² konusundaki yorumu nakledilir.¹²⁸³ Muharrem Efendi, Habîb el-Acemî ile Hasan el-Basrî arasında geçen hakikat ilmiyle ilgili bir rivâyete eserinde yer verir.¹²⁸⁴ Muharrem Efendi, Rüveyym'in hakikat ilmiyle ilgili bir sözünü aktarır.¹²⁸⁵ Kişinin kalbinde bulunan yakîn derecesindeki imanın dört gruba ayrıldığını açıklayan Serî es-Sakatî'nin bir sözünü Muharrem Efendi nakleder.¹²⁸⁶

3.5. KÜNÛZ'DAKİ NİHÂYET MAKAMLARI

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda bulunan menkabelerin konuları arasında yer alan nihâyet makamları şunlardır;

3.5.1. Hayâ

Muharrem Efendi, Utbe el-Gulâm'ın haya¹²⁸⁷ ile ilgili bir sözünü nakleder.¹²⁸⁸ Muharrem Efendi, *Künûz*'da Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin din, vefâ, mürüvvet ve hayâ kavramlarıyla ilgili bir sözünü aktarır.¹²⁸⁹ Serî es-Sakatî'nin rezil olma ve hayâ ile ilgili bir sözü nakledilir.¹²⁹⁰

¹²⁸²Yakîn, lügatte “bir şeyi hakikatiyle bilmek, şek ve şüpheyi ortadan kaldırmak, doğru ve tereddütsüz bilgi” manalarında kullanılmıştır. İstilah olarak, “yakîn, Allah'ın dışındakilerin yanında herhangi bir hayrın olmadığını şüphesiz bilmekle birlikte, sırrın inkişaf etmesiyle gaybı görmektir”. Sahabeden Harise b. Zeyd'in: “Rabbimin arşını görür gibiyim” sözü; gayb ile aramda bulunan perdeler kalktı ve müşahadem gayba bitti demektir ki bu da yakini ifade eder. Sehl b. Abdullah Tüsterî: “Yakin, mükâşefedir” demektedir. Yakin'in mükâşefe olması, ruhun sırrını keşfetmektir. Nitekim Hz Ali'nin : “Aradaki perde ortadan kalksa yakinim artmaz” sözü bunu anlatmaktadır. (Yüksel Göztepe, age., ss.420-426; Câfer Seccadi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, s.515; Abdurrezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, S.597; Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, s.154; Osman Demir, “*Yakîn*” maddesi, *TDVİA.*, c.43, ss.271-273)

¹²⁸³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹²⁸⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b-39a; A.N., vr.26a.

¹²⁸⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹²⁸⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-85b.

¹²⁸⁷Tasavvuf istilâhında hayâ, “eleştirilme ve kınama nedeniyle nefsin kötü bir fiili işlemekten veya yerine getirmemekten endişe edip çekinmesi”dir. Mutasavvıfların genel kanaatine göre hayâ, Allah'ın heybet ve azametini düşünmekten kaynaklanır. Sâlik, Allah'ın heybet ve azametini düşündükçe, öyle bir hâl yaşar ki, O'nu tanımaktan, birmekten ve hatta hizmetinde bulunmaktan dahi utanır bir hâle gelir. Bu esnada kul, şunun bilincindedir ki; yapmış olduğu her amelde bir eksik ve kusur mevcuttur.(Bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.427-436.)

¹²⁸⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

¹²⁸⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.72b-73a.

¹²⁹⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

3.5.2. İhlas

Cemaata imam olan Habîb el-Acemî'yi bir hatasından dolayı eleştirmesi sonucunda rüyasında sözün doğruluğunu niyetin ihlasından¹²⁹¹ önde tutmasının yanlışlığı konusunda Hasan el-Basrî'nin uyarıldığı şeklinde bir rivâyet nakledilir.¹²⁹² Şakîk el-Belhî'nin, ihlasın önemiyle ilgili bir sözü aktarılır.¹²⁹³ Ebû Hafs el-Haddâd'ın ihlas ve tekellüfle ilgili Şiblî'ye verdiği bir öğüt anlatılır.¹²⁹⁴ Cüneyd'in sûfinin tanımını yaparken peygamberimiz gibi ihlasa ulaşmanın gerekliliğini anlattığı sözü nakledilir.¹²⁹⁵ İhlas ve riya ile ilgili Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin sözü aktarılır.¹²⁹⁶ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin ihlasla ilgili bir sözü rivayet edilir.¹²⁹⁷

3.5.3. Sıdk

Muharrem Efendi'nin eserindeki sıdkla¹²⁹⁸ ilgili rivâyetler şunlardır: Muharrem Efendi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin ölüm hastalığındayken müridlerine sadakat konusundaki vasiyetlerini nakleder.¹²⁹⁹ Üveys el-Karanî'nin cennette kudretli bir melikin katında sıdk makamında olacağıyla ilgili bir rivâyetten bahsedilmektedir.¹³⁰⁰ Muhammed b. Vâsı'nın sıdk ile ilgili bir sözü rivâyet edilmektedir.¹³⁰¹ Fudayl'ın, tevbesinde sâdık ve içten olduğunu anlatan bir menkabe nakledilir.¹³⁰² İbrâhim b. Edhem'in sıddıklar mertebesine ulaşmak için yapılması gerekenler konulu bir sözüne yer verilir.¹³⁰³ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin sıddîkiyyet

¹²⁹¹İhlâs, tasavvuf ıstılahında, “amellerde Allah rızasını gözeterek samimi olmak, riyaadan uzak olup, halis bir kalple Allah'a kulluk yapmaya gayret etmek, yönelişte niyeti sadece Allah'a has kılmak, Allah ile ilişkilerde her türlü güç ve kuvveti Allah'tan bekleyerek mahlûkatı aradan çıkarmak” gibi manalarda kullanılmıştır. (Ayrıntı için Yüksel Göztepe, age., ss.444-452'ye bakılabilir.)

¹²⁹²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a-b; A.N., vr.26a-b.

¹²⁹³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a.

¹²⁹⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a; A.N., vr.58b-59a.

¹²⁹⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a.

¹²⁹⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

¹²⁹⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119a; A.N., vr.77b.

¹²⁹⁸Sıdk sözlükte, “yalanın zıddı olup, doğru olmak, vaadinde durmak, doğru sözlü olmak, tasdik etmek, gerçeği söylemek, dost edinmek veya olmak, söz ve eylemi bir olmak, özü, sözü bir olmak, gerçeğe uygun bir davranışta bulunmak, içte olan ile dışta olanın eşit olması” anlamlarındadır. Tasavvufî manada sıdk, “neticede helak olmaya sebep olsa bile gerçek ve doğruluktan ayrılmamak, yalan söylemekten başka kişiyi kurtaracak bir şeyin olmadığı esnada dahi gerçeği söylemekten çekinmemek”tir. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.453-460.)

¹²⁹⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

¹³⁰⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b.

¹³⁰¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹³⁰²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.44a-b; A.N., vr.29b.

¹³⁰³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a; A.N., vr.34b-35a.

alâmetlerinin neler olduğu konusundaki sözüne dikkat çekilir.¹³⁰⁴ Ebû Saîd el-Harrâz'ın Sıdk ve ahde vefa konularıyla ilgili bir sözü nakledilir.¹³⁰⁵ Fetih b. Ali el-Mevsılî'nin demirci dükkânında kızgın demir parçasını elinde bir saat tutup sıdkın tanımının bu davranışı olduğunu belirtmesi nakledilir.¹³⁰⁶

3.5.4. Samt

Muharrem Efendi'nin samt¹³⁰⁷ konusundaki nakilleri şunlardır: Mümindeki en güzel amelin hangisi olduğu sorusuna Abdullah b. Mübârek'in verdiği cevap nakledilir.¹³⁰⁸ İbadetin on kısma ayrıldığını, onda dokuzunun halktan uzaklaşıp uzlete çekilmek olduğunu, onda birinin ise susmak olduğunu belirten Şakîk'in bir yorumu aktarılır.¹³⁰⁹

3.5.5. Dua

Muharrem Efendi eserinde dua¹³¹⁰ ile ilgili on iki tane menkabe nakletmektedir. Menkabeler şunlardır: Muhammed b. Vâsı'nın sürekli yaptığı bir dua verilir.¹³¹¹ Muharrem Efendi, İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'ten Anadolu'ya seyahatinin manevî gerekçesi ile ilgili açıklamasını, Yüce Allah'tan İbnü'l-Arabî'nin talep ettiği duası ve dileği ile ilgili bir menkabe anlatır.¹³¹² *Risâle-i Maslahiye*'den naklen Muhammed b. Vâsı'nın her gün sabah namazından sonra okuduğu duası ile ilgili bir rivâyet yer alır. Daha sonra İblis'in misâl âleminde çok rahatsız olduğunu dile getirdiği Muhammed b. Vâsı'nın virdinden söz edilir.¹³¹³ Ebû Hazm'ın dua ile ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹³¹⁴ İbrâhim b. Edhem'in duanın kabul şartlarıyla ilgili bir

¹³⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b-85a; A.N., vr.55b.

¹³⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

¹³⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

¹³⁰⁷ Samt sözlükte, “dilini tutulması, az konuşmak, sükût, susmak, hâmuş olmak, kendini ilgilendirmedikçe ve gerekmedikçe konuşmamak” gibi manalara gelmektedir. Tasavvufta ise, “kendinde bir mecburiyet olmadığı müddetçe dilini malayani şeylere karşı tutması” manasındadır. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.461-469)

¹³⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a-68b; A.N., vr.45a.

¹³⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b; A.N., vr.49b.

¹³¹⁰ Dua lügatte, “niyaz etme, isteme, yakarış, hâlini arz etme, dilekte bulunma, yalvarma” gibi manalara gelir. Terim olarak ise, “kulun yalvarıp yakararak Hakk'tan talepte bulunması”dır. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.470-480.)

¹³¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A. N., vr.24a.

¹³¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.5b-6a; A. N., vr.4b.

¹³¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A. N., vr.24b.

¹³¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A. N., vr.27b.

açıklaması, akabinde de İbrâhim b. Edhem'in dua ile ilgili bir menkabeti nakledilir.¹³¹⁵ İbrâhim, Musa ve İsa aleyhimüsselam peygamberlerin Hz Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden olmak için dua ettiklerini, bu ümmet içinde de ayakları yerin dibinde olduğu halde başları cennetin en yukarısını aşmış salihler bulunduğu rivâyeti yer almaktadır.¹³¹⁶ Yûsuf b. Hüseyin'in eceli yaklaştığında söylediği dua ve münacaât niteliğindeki sözleri nakledilir.¹³¹⁷ Ebû'l-Yüsrâ Mansûr'un bir efendi ve kölesine yapmış olduğu makbul dua konusu işlenir.¹³¹⁸ Mansûr b. Ammar'ın mahallesinde bulunan bir gencin onun duasındaki tesire dayanamayarak şehit olmasını konu alan bir menkabe anlatılır.¹³¹⁹ Öğrencisi Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın Kur'ân'la çekişmek için nazire yazmasına hocası Amr b. Osman el-Mekkî'nin bedduasından söz edilir. Ayrıca Hallâc'ın hocası Amr b. Osman el-Mekkî'nin yazdığı *Gençnâme (Sırlar Risâlesi)* ile ilgili Hallâc'a beddua ettiği şeklinde bir rivâyet nakledilir.¹³²⁰

3.5.6. Ubûdiyyet

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'daki ubûdiyyet¹³²¹ konusundaki rivâyetleri şunlardır: İbrâhim b. Edhem'in ubûdiyyeti yani Allah'a kulluğu, efendisinin rızâsından başka muradı olmayan bir köleden öğrendiğini anlattığı bir menkabe nakledilir.¹³²² Muharrem Efendi, eserinde Zünnûn el-Mısrî'nin hakiki kul olmayla ilgili bir sözünü aktarır.¹³²³ Cüneyd'in kullukla ilgili olarak belalara layık olmanın önemini anlattığı bir menkabetine yer verilir.¹³²⁴ Muharrem Efendi, İbnü'l-Cellâ'nın zâhîd, âbid ve muvahhid'in tanımlarını verip ubûdiyyetle ilişkilendirdiği bir sözünü

¹³¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a; A. N., vr.35b.

¹³¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73a; A. N., vr.48a-48b.

¹³¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A. N., vr.57b.

¹³¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b-91a; A. N., vr.59a-59b.

¹³¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.91a; A. N., vr.59b.

¹³²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122a; A. N., vr.79b.

¹³²¹ Ubûdiyyet sözlükte, "kulluk etme, kölelik, bendelik, tevazu, mahviyet" gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise "ahidlere vefa, hudûd-ı İlahîyi muhafaza, mevcuda rızâ, yokluğa karşı sabr" gibi manalarda kullanılmıştır. Başka bir tarifte ubûdiyyete üç noktadan bakılmaktadır: Birincisi: nefsin hevâsına uymaktan sakınmak, İkincisi: nefsi, temennilerle oyalamaktan kurtarmaktır. Üçüncüsü ise: Rabbin emrine boyun eğmektir. Ubûdiyyet, sûfiler nazarında bütün makamları kuşatıcı bir kavramdır. (Bkz.Yüksel Göztepe, age. ss.481-491; Semih Ceyhan, "Ubûdiyyet" maddesi, TDVİA., c.42, ss.33-34.)

¹³²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a; A.N., vr.34b.

¹³²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹³²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a-94b; A.N., vr.61a-61b.

nakleder.¹³²⁵ Muharrem Efendi eserinde Semnûn b. Hamza ile ilgili Ebû Ahmed el-Meğazilî'nin ubûdiyet konusunu anlattığı bir menkabeye yer verir.¹³²⁶ Muharrem Efendi, Hayr en-Nessâc'ın yüzyirmi yıllık ömrünün ubûdiyetle geçip ömrünü Allah'a hakiki kullukla nasıl neticelendirdiğini anlatan bir menkabeyi nakleder.¹³²⁷ Ebûbekir el-Kettânî, akşamdan sabaha kadar namaz kılar, tavaf yaparak Kur'ân'ı hatmederdi şeklinde ubûdiyetle ilgili yönü belirtilir.¹³²⁸ İbn Bakeveyh'in Ebü'l-Abbas el-Kerhî'den naklettiği İbn Hafîf'in ubûdiyet konusundaki davranışlarına örnekler verilir.¹³²⁹ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, bir gün bir gecede dört yüz rekât namaz kılar, bunu kendi üzerine farz kılmıştı. Bu dereceye sahipken bu kadar meşakkat çekmesinin nedenini açıkladığı bir sözü aktarılır.¹³³⁰ Muharrem Efendi, Süfyân es-Sevrî'nin ibadete düşkünlüğünü anlatan bir menkabe nakleder.¹³³¹ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'yi daha küçükken dayısının Allah'a kulluğa alıştırdığını naklettiği bir rivâyete yer verilir.¹³³² Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye ubûdiyet anlayışını dayısının nasıl öğrettiğiyle ilgili çok uzun bir rivâyet nakledilir.¹³³³ Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin ubûdiyetle ilgili bir sözü aktarılır.¹³³⁴ Abdullah b. Hubeyk'in ubûdiyetle ilgili bir sözü nakledilir.¹³³⁵ Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin ubûdiyetle ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹³³⁶ Cüneyd el-Bağdâdî'nin dayısı Serî es-Sakatî'nin Allah'a kullukta geldiği güzel halini rivâyet eder.¹³³⁷

3.5.7. Mârifet

Muharrem Efendi'nin mârifet¹³³⁸ kavramıyla ilgili menkabelerin özeti şöyledir: “Mârifetullah'ın yani Rabbi bilip tanımanın alameti nedir?” sorusuna

¹³²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹³²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b; A.N., vr.67a.

¹³²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105b-106a; A.N., vr.69a.

¹³²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b.

¹³²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b-111a.

¹³³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a-112b; A.N., vr.73b.

¹³³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a-117b; A.N., vr.76b.

¹³³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118a-118b; A.N., vr.77a.

¹³³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b; A.N., vr.77a-77b.

¹³³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a.

¹³³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79a.

¹³³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b-83a.

¹³³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a-127b; A.N., vr.83a.

¹³³⁸ Mârifet kavramı, “îrfan, bilmek, tanımak, idrak etmek, ikrar etmek, idare etmek, aramak, hissetmek, sezmek, araştırmak, ihsan, aşinalık” gibi anlamlara gelir. (*Kâmûs tercümesi*, c.3, s.672;

Muhammed b. Vâsı'ın verdiği cevapla ilgili rivâyet nakledilmektedir.¹³³⁹ Tasavvufî makamlardan bidayet makamları arasında yer alan havf ve recânın mârifetullahı elde etmedeki önemini belirten Muhammed b. Vâsı'a ait bir rivâyet yer alır.¹³⁴⁰ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısrî'nin mârifetle ilgili iki sözünü aktarır.¹³⁴¹ Muharrem Efendi, zühd olmadan mârifetin olmayacağını açıklayan ancak mârifetin zühdden daha üstün olduğunu belirten Zünnûn el-Mısrî'nin bir sözünü yer verir.¹³⁴² Bîşr, Allah'ı benden daha iyi biliyor sözü ile Ahmed b. Hanbel'in mârifet konulu bir menkabeşi anlatılır.¹³⁴³ Bâyezid el-Bistâmî'nin, mârifeti neyle bulduğunu anlattığı bir sözü nakledilir.¹³⁴⁴ Ahmed b. Hadraveyh'in Bâyezid el-Bistâmî'nin mârifetini anlattığı bir menkabe yer alır.¹³⁴⁵ Ebû Osman el-Hîrî'den daha mârifet sahibi hiç kimseyi göremediğiyle ilgili Abdullah Muhammed er-Râzî'nin bir sözü rivâyet edilir.¹³⁴⁶ Horasan'da tasavvuf Ebû Osman el-Hîrî'den yayılmıştır. Onun mârifet seviyesiyle ilgili bir rivâyet aktarılmaktadır.¹³⁴⁷ Ahmed b. Asım el-Antâkî'nin mârifetin tanımıyla ilgili bir söze yer verilir.¹³⁴⁸ Muharrem Efendi, İbrâhim er-Rakkî'nin mârifet ile ilgili bir sözünü nakleder.¹³⁴⁹ Fetih b. Ali el-Mevsîlî'nin mârifet ve Allah'ın yüce zatını temaşa etme ile ilgili bir sözünden bahsedilir.¹³⁵⁰

Süleyman Uludağ, “*Mârifet*” maddesi, *TDVİA*, c.28, s.54) Terim olarak mârifet, sûfilerin ruhani halleri yaşayarak manevi ve ilahi hakikatleri zevken tadıp, iç âlemlerindeki tecrübeleriyle vasıtasız olarak elde etmiş oldukları bilgi, irfan ve keşifler demektir. (Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf terimleri sözlüğü*, s.316-317; Hucvirî (Uludağ), *Keşfü'l-Mahcup*, s.397; Kelabâzî (Uludağ), *Tarruf*, s.193-195) Mârifet, Allah hakkında bilgi sahibi olmaktır. Ama bu bilgi kitaplardan okumakla elde edilmekten çok bizzat keşf ve ilhamla elde edilen bir bilgi türüdür. Allah'ın isim ve sıfatlarını kuluna bildirmesiyle meydana gelen bilgidir. İşte böyle bir bilgiye sahip olan kişi ise “ârif” olarak isimlendirilir. Ârif ise hayr ve nimeti cemel sıfatının, şer ve musibeti celal sıfatının tecellisi bildiğinden Allah'ın lütfunu da kahrını da hoş karşılar. (Ayrıntı için bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.423-424.)

¹³³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹³⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹³⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a-b; A.N., vr.40b; Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹³⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹³⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b.

¹³⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70a; A.N., vr.46a.

¹³⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73a-73b; A.N., vr.48a.

¹³⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b-98a; A.N., vr.63b-64a.

¹³⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.97b-98a; A.N., vr.63b-64a.

¹³⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b.

¹³⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a-123b; A.N., vr.80b.

¹³⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a-132b; A.N., vr.86a ; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c.1, s.151.

3.5.8. Muhabbet

Muharrem Efendi, muhabbet, hub,¹³⁵¹ vüd, aşk¹³⁵² kavramlarını işlediği menkabelere eserinde yer vermektedir. Dünyadayken Allah rızası için dost olanların ahiretteki dostluğunun sabit olup bâkî kalacağı, dünyadaki eşlerimizin ve çocuklarımızın ise ahirette bize düşman olacağı ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu nakledilir.¹³⁵³ Allah sevgisinin üzerine hiçbir sevginin çıkarılmamasının gerekliliğiyle ilgili Muhammed b. Vâsı'nın yorumu ve bu konuyla ilgili bir ayet rivâyet edilir.¹³⁵⁴ Habîb el-Acemî'nin, dilim acemce ancak kalbim Arapça'dır, Arapça ise izzetimidir şeklinde muhabbetullahla ilgili bir sözü aktarılır.¹³⁵⁵ Zünnûn el-Mısırî'nin yüzü ayva gibi sararmış zayıf bir Arap ile aralarında geçen muhabbetullah konulu bir menkabe anlatılır.¹³⁵⁶ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin muhabbetullah ile ilgili bir sözünü nakleder.¹³⁵⁷ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin muhabbetullah ile ilgili başka bir sözünü aktarır.¹³⁵⁸ Ebû Osman el-Hîrî'nin, Ebû Hafs el-Haddâd'ın sohbetinde bulunmayı arzulaması, şeyhe olan muhabbeti ve muhabbetullahı konu alan bir menkabeye yer verilmektedir.¹³⁵⁹ Semnûn el-Muhîb'in muhabbette üstün bir mertebeye ulaştığı ve bu halini bütün şeyhlerin kabul ettiklerini, ondan başka hiç kimsenin o mertebeye ulaşamadığını, bu

¹³⁵¹ Hub, sevgi anlamına gelmektedir ve ilahi bir makamdır. Hakk kendisini onunla nitelemiş ve Vedûd diye isimlendirmiştir. Bu makamın dört adı vardır: hub, vüd, aşk ve hevâ. (Bkz. Suad el-Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, s.302.) İlâhî sevgi ve aşk makamlarından olan "vüd" kavramı "ved" şeklinde de bazı eserlerde geçmektedir. Sevenin varlığını yakarak onu fânî kılan muhabbet olarak tanımlanır. (Bkz. Seyyid Ca'fer Seccâdî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s.508.)

¹³⁵² Lügatte muhabbet, "sevmek, beğenmek, sevgi göstermek, hoşlanmak, sevimli olmak, heyecanlanmak, meyletmek, üstün tutmak, tercih etmek rağbet etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Bir Tasavvufî terim olarak muhabbet, "Allah ile kulu arasında karşılıklı sevgi ve dostluktur. Kula karşı çok aşırı muhabbet olursa bu, kişiyi mecnun eder; Allah'a karşı duyulan böylesi bir muhabbet ise kişiyi meczup ve veli eder. Muhabbetin varlığının alameti olarak sevenin sıfatlarının yok olmasını gerektirdiğinden Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: "Muhabbet, muhibbin kendi sıfatlarını terk etmesi ve bunun yerine sevgilisinin sıfatlarının girmesidir". (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.515-535; Serrac, *el-Luma'*, s.56-57; Kelabâzî (Uludağ), *Taarruf*, s.161-162.)

¹³⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b.

¹³⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹³⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27a.

¹³⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60b; A.N., vr.40a.

¹³⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹³⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹³⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-b.

muhabbetten dolayı ona aşık Semnûn adı verildiği rivâyet edilmektedir.¹³⁶⁰ Şeyh İbn Haffîr'in kardeş olan iki müridinden birisinin muhabbette üstün olduğunu örnek olarak anlatan bir menkabe nakledilmektedir.¹³⁶¹ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın aşk ve muhabbetullahla ilgili bir menkabesi aktarılmaktadır.¹³⁶² Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın: "Aşkta kılınan iki rekât namazın abdesti ancak ve ancak kanla alınırsa sahih olur sözü" ve bu konuyla ilgili menkabe anlatılmaktadır.¹³⁶³ Resulullah'ın vefat etmeden önce Hz. Ömer ile Hz. Ali'yi çağırıp onlara hırkasını Üveys el-Karanî'ye götürmelerini vasiyyet etmesi ve Üveys el-Karanî'nin Resulullah'a olan muhabbeti ile ilgili uzunca bir rivâyet nakledilir.¹³⁶⁴ Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin muhabbetullahın alâmetiyle ilgili bir sözüne yer verilir.¹³⁶⁵ Muharrem Efendi bu konuyla ilgili Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin ağlama ve muhabbetullahla ilgili sözlerini ve iki ayeti aktarır.¹³⁶⁶ Sûfilerden birine sormuşlar: "Dileğin nedir?" Cevap vermiş: "Allah!" şeklinde belirtilen Ebû Saîd el-Harrâz'ın sözünü naklederek onun muhabbetullahla ilgili görüşüne Muharrem Efendi yer vermektedir.¹³⁶⁷ Ebû Saîd el-Harrâz'ın Allah sevgisi ile peygamber sevgisini karşılaştıran bir rüyası nakledilir.¹³⁶⁸ Muharrem Efendi, İbrâhim er-Rakkî'nin muhabbetullah ile ilgili sözünü aktarır.¹³⁶⁹ Muhammed b. Fazl el-Belhî'nin Allah sevgisinin (muhabbetullahın) alâmetiyle ilgili bir sözüne yer verilir.¹³⁷⁰ Ahmed b. Mesrûk'un muhabbetle ilgili bir sözü

¹³⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b-102a; A.N., vr.66b.

¹³⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.109b-110a.

¹³⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b-114b; A.N., vr.74a-74b.

¹³⁶³ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.114b-115a; A.N., vr.74b-75a ; Muhabbetullah'ın hakikatı konusunda, tasavvuf şeyhlerinin sayılamayacak kadar çok rumuzları ve işaretleri vardır. Hucvirî *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde, "Muhabbet, sevenin sevdiği zatın sıfatları ile mahvolması ve sevdiği zatı, kendi zatı ile ispat etmesidir" şeklindeki sözünü Kuşeyrî şöyle yorumluyor: Sevgili baki olunca, sevenin fani olması gerekir. Zira "mutlak velayet ve hâkimiyet kendisine ait olsun" diye muhabbette söz konusu olan gayret, sevenin bekâsını mahveder, diyor. Böylece seven değil, sevgi mutlak surette hâkim olur. Mahbubun zatını ispat etmeden, muhibbin sıfatı fani olmaz. Muhibbin kendi sıfatı ile kaim olması caiz değildir. Çünkü sıfatı ile kaim olabilse, mahbubun cemaline ve güzelliğine muhtaç olmazdı. Hayatının, mahbubunun cemaliyle olduğunu bildiği vakit, zaruri olarak kendi sıfatını nefy ve mahvetmeye talip olur. Çünkü kendi sıfatı ile baki olması halinde, mahbubundan mahcub kalacağını bilir. Bu suretle dostuna olan muhabbeti sebebiyle kendine düşman hale gelir. (Bkz. Hucvirî (Uludağ), *Keşfü'l-Mahcûb*, s.374.)

¹³⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.22a-24a; A.N., vr.16a-b.

¹³⁶⁵ Al-i İmran suresi, 3:31.ayet.

¹³⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b; A.N., vr.78a.

¹³⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122a-b; A.N., vr.79b-80a.

¹³⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

¹³⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a-b; A.N., vr.80b.

¹³⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125a; A.N., vr.81b.

nakledilir.¹³⁷¹ Ebû Abdullah Muhammed el-Mağribî'nin Allah katında daha sevimli olan âlim ve müftü konulu sözü aktarılır.¹³⁷²

3.5.9. Tevhid

Muharrem Efendi'nin, tevhid¹³⁷³ ve vahdet-i vücûd¹³⁷⁴ tasavvufi kavramlarıyla ilgili rivâyetleri şunlardır: Muharrem Efendi'nin İbnü'l-Arabî'nin (1165-1240) vahdet-i vücûd görüşünün öncüsü oluşuyla ve vahdet-i vücûd hakkında yapılan eleştirilerle ilgili bir bölüme eserinde yer vermesi önemlidir.¹³⁷⁵ Böylece kendisinin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünün devamcısı olduğunu ortaya koymuştur. Muharrem Efendi, İbnü'l-Arabî'nin Yüce Allah'a vücûd-u mutlak dediği için kıyamet gününde sorgulanıp sorgulanmayacağı ile ilgili Şeyh Rükneddin Alaüddevle'den yorum niteliğinde bir nakil aktarmaktadır. Üveys el-Karanî'yle ilgili olarak vahdetin, yalnızlığın Allah'tan başkasının hâtır ve hayalde yer tutmaması şeklinde ifade edilerek sûrî vahdetin, manevî vahdetten farkı vurgulanır. Bu konuda bir hadis rivâyet edilir.¹³⁷⁶ Hasan el-Basrî'yle bir genç arasında geçen tevhid anlayışıyla ilgili bir menkabe aktarılır.¹³⁷⁷ Hasan el-Basrî'nin, ikinci eş istemediği

¹³⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b.

¹³⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a; A.N., vr.82b-83a.

¹³⁷³ Tevhid lügatte, "bir şeyin birliğine hükmetme, bir olarak bilme, birleme" gibi manalara gelir. Istılahta ise, "Allah'ın zatını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek ve Allah'ın her şeyden evvel ve her şeyden yakın olduğunu ve Allah'ın eşi ve ortağının olmadığını bilmek" manasında kullanılmıştır. Sûfî terminolojisindeki manada tevhidden Bağdat'ta ilk bahseden kişi Serî-yi Sakatî (ö.257/870)'dir. Fenâ ve bekâyla birlikte tevhidden ilk bahseden kişi ise Ebû Saîd el-Harrâz (ö.277/890)'dır. Bu da Sakatî'nin mürididir. Her ne kadar Serî-yi Sakatî ilk defa tevhidden bahsetmişse de sûfiler üzerinde tevhid hususunda en etkili olan yine onun öğrencisi Cüneyd-i Bağdadî (ö.298/910) olmuştur. Zira tevhid ve fenâ fi't-tevhidden bahsedenlerin en derinlerinden biri Cüneyd'dir. (Terim hakkında bkz.Yüksel Göztepe, age., ss.536-545)

¹³⁷⁴ Vahdet-i Vücûd: Arapça, varlığın birliği demektir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmek. Şuhudî tevhiddeki sâlikin her şeyi görmesi geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, bu birlik bilgidir. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitaptan okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i vücûdu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiç bir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden görünüşlerinden, tecellilerinden ibarettir. Vahdet-i Vücûd ile Vahdet-i şuhûd arasında bir olan noktalar şunlardır: 1. Her ikisinde de ta'ayyün ve la ta'ayyün âlemleri ayrıdır. 2. ilâhî varlık mutlak varlıktır. Şu mânâda ki, âlemin varlığı izafî varlıktır, fakat yok değildir. 3. Küçük ve büyük âlem, emir ve halk, âlem-i misâl, yeni eflâtuncu urûç, tecellî, ruhun mücerred olması gibi telâkkiler aynıdır. (Bkz. Cebecioğlu, *TTVDS*, s.683; Ekrem Demirli, *TDVİA*. "Vahdet-i Vücûd" maddesi, c.42, ss.431-435.)

¹³⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4b-5a; A.N., vr.4a.

¹³⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a-25b; A.N., vr.17b.

¹³⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31a-31b; A.N., vr.21a.

için kocasıyla kavga eden komşusunun kendisine şirk koşulmasına razı olmadığını tevhid konusuyla ilişkilendirerek anlatan bir menkabe nakledilir.¹³⁷⁸ “Her şeye baktığımda onda ancak Allah’ı görüyorum” şeklinde Muhammed b. Vâsı’ın vahdet-i vücûd görüşüne yakın bir sözü aktarılır.¹³⁷⁹ Fudayl’ın küçük oğluyla aralarında geçen kısa bir konuşma neticesinde dünya meşguliyetini azaltmasının gerektiği ile ilgili bir rivâyet nakledilir. Burada küçük çocuğun diliyle Allah’ın öğüt verdiği görüşü tevhid konusuyla ilişkilendirilerek verilir.¹³⁸⁰ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî’nin tevhid ile ilgili bir sözünü nakleder.¹³⁸¹ Büyüklerden birisi Bâyezid’i ölümünden sonra rüyada görür. Allah’tan başka müessir, amil olmadığını Bâyezid el-Bistâmî’ye hatırlatıldığını konu alan salih bir zatın rüyası anlatılır.¹³⁸² Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî’nin tevhid ile ilgili bir sözünü rivâyet eder.¹³⁸³ Muharrem Efendi, *Künûz*’da büyüklerden birinin Cüneyd’in yanına geldiğinde iblis’in Cüneyd’den kaçmasını ve Cüneyd’in vahdet anlayışını nakleder.¹³⁸⁴ Cüneyd el-Bağdâdî’nin tevhid anlayışını anlatan Rûveym’den bir menkabe nakledilir.¹³⁸⁵ İbnü’l-Cellâ’nın muvahhid ile ilgili bir sözüne yer verilir.¹³⁸⁶ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc darağacına asılırken tevhid ile ilgili yapmış olduğu yorumları nakleden bir rivâyet yer almaktadır.¹³⁸⁷ Ebû Saîd el-Harrâz’ın tevhid ile ilgili sözü rivâyet edilmektedir. Ebûbekir es-Siddîk’ın tevhid ile ilgili sözü aktarılmaktadır.¹³⁸⁸ Ebû Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî’nin tevhidin hakikatiyle ilgili sözü nakledilmektedir.¹³⁸⁹

3.6. KÜNÛZ’DAKİ YARDIMCI MAKAMLAR

Muharrem Efendi’nin *Künûz*’unda bulunan menkabelerin konuları arasında yer alan yardımcı makamlar şunlardır;

¹³⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a-32b; A.N., vr.21b-22a.

¹³⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹³⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.46b; A.N., vr.30b.

¹³⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61b; A.N., vr.40b.

¹³⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74b; A.N., vr.49a.

¹³⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a; A.N., vr.60b.

¹³⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a; A.N., vr.61a.

¹³⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b.

¹³⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹³⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.114b; A.N., vr.74b.

¹³⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b-123a; A.N., vr.80a.

¹³⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

3.6.1. Mücâhede

Muharrem Efendi, mücâhede,¹³⁹⁰ nefis muhâsebesi, nefis tezkiyesi, nefse yenilme ve riyâzet¹³⁹¹ kavramlarını işleyen menkabeleri *Künûz*'da anlatarak ruhumuzu beslemenin ancak oruç ve riyâzetle¹³⁹² mümkün olduğunu, bunun için de nefsânî gıdalardan kesilmek gerektiğini dile getirmiş, bu konuda birbirine benzer ifadeler kullanmıştır. Aşağıda bu menkabelere *Künûz*'dan örnekler yer almaktadır. Abdülkâdir el-Geylânî'nin bir müridinin kerâmet göstermesinin manevi makamlarda ilerlemesine nefsanî perde oluşturmamasından dolayı her an nefis muhâsebesi yapmanın gerekliliğini konu alan bir menkabe nakledilir.¹³⁹³ Muharrem Efendi, Dâvud et-Tâî'nin mücâhedesiyile ilgili Velid b. Ukbe'nin bir rivâyetini aktarır.¹³⁹⁴ Dâvud et-Tâî'nin yaş hurma satıcısını imtihan etmesi ile ilgili İbn Münhal et-Tâî'nin bir rivâyeti nakledilmektedir.¹³⁹⁵ Dâvud et-Tâî'nin ekmekle beraber hurmayı iştahının çekmediği, sadece ekmek yediği ile ilgili ebesinin bir rivâyeti yer alır.¹³⁹⁶ Vaazdan etkilenmeyen kalplerin, ölü kalpler olduğu ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu nakledilir.¹³⁹⁷ Allah tarafından âlimlere dünyada verilen cezanın ne olduğu ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın sorusu ve bu soruya Hasan el-Basrî'nin âlimin kalbinin ölmesi şeklinde verdiği cevabı aktarılır.¹³⁹⁸ Mâlik b. Dînâr'ın en sevdiği meyve olan hurmayı nefsin terbiye etmek için kırk yıl kendisine yasaklaması nakledilir.¹³⁹⁹ Riyâzetin akla ve bedene zarar vermeyeceği ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın bir

¹³⁹⁰ Mücâhede terim olarak, "bütün masivadan sıyrılmak suretiyle, Allah'ın yapılmasını istediği fakat nefse zor gelen şeyleri nefis-i emareye yükleyerek onunla savaşmak"tır. Bu da nefsi riyazete tâbi tutmak ve her isteğine muhalefet etmekle mümkündür. Kişi mücâhede, nefsinde muhalefet etmek, şehvetlerden uzaklaşmak ve günleri gafletle geçirmekten uzaklaşmakla gerçekleştirir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.547-556.)

¹³⁹¹ Riyazet, Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı: Terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitime vs. gibi anlamları vardır. Tasavvufi terim olarak; Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyazet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de, riyazettir. Türkçede riyazet sözcüğünün yanısıra aynı anlama gelen, çile çıkarma ve erbain kelimeleri de kullanılmaktadır. Çile sözcüğü, Farsça, kırk anlamına gelen çihilden düzenlenmiş bir terimdir. (Ayrıntı için bkz. Ethem Cebecioğlu, *TTVDS*, ss.521, 146, 458-459.)

¹³⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncel Demirdağ, *Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun 2011, c.11, sy.1, ss.79-90.

¹³⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4a; A.N., vr.3a-b.

¹³⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a; A.N., vr.12b.

¹³⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18b; A.N., vr.13a.

¹³⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b.

¹³⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27b; A.N., vr.19a.

¹³⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b.

¹³⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34b-35a; A.N., vr.23b.

yorumundan bahsedilir.¹⁴⁰⁰ Geceleri uyanık geçirmenin fazileti ile ilgili Mâlik b. Dînâr'dan bir rivâyete yer verilir.¹⁴⁰¹ Muhammed b. Vâsî'nin nefis muhâsebesiyle ilgili bir sözü nakledilir.¹⁴⁰² Hasan el-Basrî ile Utbe el-Gulâm arasında geçen riyâzetin önemiyle ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁴⁰³ Nefs-i emmârenin elinden kurtulmak için yapılması gerekenlerle ilgili İbrâhim b. Edhem'den bir menkabe aktarılır.¹⁴⁰⁴ İbrâhim b. Edhem'in muhabbetullahla ilgili bir sözüne yer verilir. Akabinde İbrâhim b. Edhem'in şeytanın evi ve Rahman'ın evi konulu bir sözü nakledilir.¹⁴⁰⁵ Salihlerin mertebesine nasıl ulaşılabileceğiyle ilgili İbrâhim b. Edhem'in bir sözü rivâyet edilir.¹⁴⁰⁶ Zünnûn el-Mısırî, riyâzet yapmakta olan bir zatı ziyaret eder ve onu kendisine örnek alır şeklinde başlayan bir menkabe anlatılır.¹⁴⁰⁷ Kırk yıl riyâzetle ve ibadetle meşgul olup geceleri hiç uyumayan bir zata, Zünnûn'un manevî yardımında bulunmasıyla ilgili bir menkabe rivâyet edilir.¹⁴⁰⁸ Muharrem Efendi, kişinin mücâhede ederken nefse yenik düşüp imanına zarar verecek olan altı şeyle ilgili Zünnûn'un bir sözünü nakleder.¹⁴⁰⁹ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin mücâhede ile ilgili bir sözünü aktarır.¹⁴¹⁰ Muharrem Efendi, Bâyezid el-Bistâmî nefsinin arzularını kontrol altına alıncaya kadar nefis mücâhedesine devam eder, hatta çevreye bakma ile güzel bir kadına bakma arasında bir fark kalmaz onun nazarında şeklinde bir rivâyete yer verir.¹⁴¹¹ Şakîk el-Belhî'nin, kırk deve yükü kitap topladığı rivâyet ediliyor. Hepsinde de işin özünün mücâhede ile ilgili olduğu nakledilir.¹⁴¹² Ma'rûf el-Kerhî'nin bir süre Dâvud et-Tâî'nin hizmetinde bulunduğu anlatılır. İnsanlar arasında riyâzet, çile ve kerâmetle tanınıncaya kadar mücâhededede bulunur. İbadetleri tam ve mükemmel bir şekilde yerine getirdiğiyle ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁴¹³ Ebû Tûrâb'ın

¹⁴⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a; A.N., vr.23b.

¹⁴⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.23b-24a.

¹⁴⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹⁴⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

¹⁴⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.53a-54a; A.N., vr.34b-35a.

¹⁴⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a; A.N., vr.35b.

¹⁴⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a; A.N., vr.36b.

¹⁴⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56b-57b; A.N., vr.37a-38a.

¹⁴⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b-60a; A.N., vr.39b-40a.

¹⁴⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁴¹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁴¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70b; A.N., vr.46b.

¹⁴¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a.

¹⁴¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b-76a; A.N., vr.49b-50a.

nefsinin rızâsının peşine düşüp yoldan ayrılması ve cezalandırılması ile ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁴¹⁴ Muharrem Efendi, Yahyâ b. Muâz'ın nefis mücâhadesiyle ilgili bir sözünü aktarır.¹⁴¹⁵ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin kırk yıl hiç uyumadığı, uyumamak için gözlerine tuz koyduğu, kırk yıldan sonra bir gece uyuduğu ve rüyasında Allah'ı gördüğü nakledilen bir menkabe anlatılır.¹⁴¹⁶ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin nefsi haramlardan sakındırmanın önemiyle ilgili bir sözüne yer verilir.¹⁴¹⁷ Ebû Hafs'ın mücâhede konusuyla ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹⁴¹⁸ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin mücâhede ile ilgili bir sözü aktarılır.¹⁴¹⁹ Cüneyd el-Bağdâdî ve iblis ile ilgili nefis tezkiyesi konulu bir menkabe anlatılır.¹⁴²⁰ Cüneyd el-Bağdâdî'nin salihlerin kalpleriyle yaptıkları dedikodunun ve akıllarından geçen şeylerden sorumlu tutulmalarının nefis tezkiyesi için önemini belirten bir menkabe nakledilir.¹⁴²¹ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin yapmış olduğu mücâhadesiyle ilgili görüşlerini aktarır.¹⁴²² Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî'nin başlangıç halinden itibaren yirmi sene yapmış olduğu riâyâzetiyle ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁴²³ İbnü'l-Cellâ'nın bir güzele bakarak yaptığı saygısızlık nedeniyle çok geçmeden Cüneyd el-Bağdâdî'nin uyarısı ile manen cezalandırıldığı ve ezberlediği Kur'an'ı yirmi sene unuttuğu sonra tekrar sağlığına kavuştuğunu konu alan nefis tezkiyesiyle ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁴²⁴ Rûveym'in Ebû Abdullah b. Hafîf'e nefis mücâhadesiyle ilgili bir öğüdü verilir.¹⁴²⁵ Rûveym el-Bağdâdî'nin ilim, amel ve mücâhedeyle ilgili bir sözü aktarılır. Daha sonra Muharrem Efendi, Attar'ın *Tezkire*'sinden alıntı yapar. Rûveym ömrünün sonunda kendini servet sahiplerinin arasında gizlemişti. Kadılığıyla halifenin güvenini kazanmıştı. Amacı bu durumu kendine maske yapıp perde ardında kalmaktı şeklinde onun nefis mücâhadesine

¹⁴¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79b-80a; A.N., vr.52a-b.

¹⁴¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81b; A.N., vr.53b.

¹⁴¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.83b-84a; A.N., vr.54b-55a.

¹⁴¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a; A.N., vr.55b.

¹⁴¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a-b; A.N., vr.58b-59a.

¹⁴¹⁹ Sülemî, *Tabakâtus-Sûfiye*, 158.

¹⁴²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94a; A.N., vr.61a.

¹⁴²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b; A.N., vr.61b.

¹⁴²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b; A.N., vr.62a.

¹⁴²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.96a-96b; A.N., vr.62b-63a.

¹⁴²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁴²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

örnek verir.¹⁴²⁶ İbn Ata'nın nefis tezkiyesi ve güzel ahlakla ilgili bir sözü nakledilmektedir.¹⁴²⁷ Muharrem Efendi, gençliğinde Hakîm et-Tirmizî'nin yapmış olduğu mücâhedeyle ilgili bir menkabe anlatır.¹⁴²⁸ Hakîm et-Tirmizî'nin mücâhede ile ilgili bir sözü aktarılır.¹⁴²⁹ Ebûbekir el-Verrâk'ın müridliğe başladığı zamanda irâdesinin sağlam hale geldiğinde ilk bereketlerin zuhur etmeye başladığını anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁴³⁰ Ebûbekir el-Kettânî'nin mücâhedesiyile ilgili "kalp Hak Teâlâ'dan başkasını bilmez bir hale gelmişti" sözüne dikkat çekilir.¹⁴³¹ Ebûbekir el-Kettânî'nin şehvetin şeytanın yuları olduğu uyarısı vurgulanır.¹⁴³² Muhammed ibn Hafîf eş-Şirâzî'nin her gece gıdası iftar vakti yalnızca yedi tane üzümünden ibaretti şeklinde nefis mücâhedesine örnek nakledilmektedir.¹⁴³³ Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî'nin manevi halinden istifade etmek isteyen kadınlarla dört yüz kere nikâh kıydığı, yeme, içme ve cinsellikten uzak bir şekilde riyâzete önem verdiğini belirten bir menkabe nakledilir. Şeyh İbn Hafîf'in eşleriyle halvetteki hayatı konusunda açlıktan onun karnında oluşan kıvrımların, önüne getirilen güzel yemeklere ve güzel yüzlere karşı gösterdiği sabır zorluğu ve ateşi nedeniyle oluştuğunu anlatan bir menkabe aktarılır.¹⁴³⁴ Riyâzet, nefsi hizmetle kırıp hizmette gevşeklik göstermesine engel olmaktır şeklinde Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî'nin tanımı verilir.¹⁴³⁵ Mürid için nefsin müsamaha ederek ruhsatla amel etmek ve bu konuda yapılan te'villeri kabul etmekten daha zararlı bir şey yoktur şeklinde İbn Hafîf'in bir sözü nakledilir.¹⁴³⁶ Nefsin vesvesesine kapılmamanın önemiyle ilgili Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin bir sözü nakledilir.¹⁴³⁷ Nefis tezkiyesi ve perhiz yapmanın önemiyle ilgili Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin bir sözü aktarılır.¹⁴³⁸ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın

¹⁴²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁴²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.66a.

¹⁴²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104a; A.N., vr.68a.

¹⁴²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104a; A.N., vr.68a.

¹⁴³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a; A.N., vr.68b.

¹⁴³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b; A.N., vr.70a.

¹⁴³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.107b-108a; A.N., vr.70a-b.

¹⁴³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.108a; A.N., vr.70b.

¹⁴³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.109a-109b.

¹⁴³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b.

¹⁴³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b-111a.

¹⁴³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

¹⁴³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.73a.

başlangıçta riyâzet yapmasıyla ilgili bir menkabeye yer verilir.¹⁴³⁹ Ebû Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî'nin nefis mücâhedesini esnasındaki sūfînin yaşadığı olaylarla ilgili bir sözü var: Tevekkül ehlinin tevekkülün hakikatlerine ilişkin öyle anları vardır ki, bu anlarda ateşin içine girseler bundan haberdar olmazlar. Eğer bu durumdayken ateşe atsalar ateş onlara hiç zarar vermez. Eğer üzerlerine sivri oklar atılsa yaralanır, ama elemi hissetmezler. Öyle vakit olur ki, bir sinek soksa korkar ve basit bir hareket nedeniyle yer değiştirirler.¹⁴⁴⁰ Nefis tezkiyesi sonucu Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın zararlı varlıkları uzun süre emrine ve itaatine alma kerâmet motifi ile ilişkili olarak boynunda dolaşan bir akrep rivâyet edilir.¹⁴⁴¹ Süfyân'ın belini iki büküm yapan olayın nefis mücâhedesini öğreten, binlerce insan yetiştiren üstadının kelime-i şهادet getiremeden vefat etmesi şeklinde bir menkabe nakledilir.¹⁴⁴² Dayısının Sehl b. Abdullah'a daha çocukken nefis mücâhedesini ve Allah'ı zikretmeyi öğrettiğini anlatan bir menkabe aktarılır.¹⁴⁴³ Nefis mücâhedesinde seleften geride olduğumuzu anlatan Hamdun el-Kassâr'ın bir sözüne yer verilir.¹⁴⁴⁴ Kalbin ıslahıyla ilgili Ahmed el-Antâkî'nin bir sözü nakledilir.¹⁴⁴⁵ Muharrem Efendi, Amr b. Osman el-Mekkî'nin nefis mücâhedesine ilişkin sözlerinden örnekler vermektedir.¹⁴⁴⁶ Ebû Saîd el-Harrâz'ın çölde yolculuk yaparken açlık karşısında nefsinin sıkıştırmasını ve mücâhedesini konu alan bir menkabe anlatılır.¹⁴⁴⁷ Muharrem Efendi, insanların en zayıfı ve en kuvvetlisi arasındaki fark ve nefis ile ilgili İbrâhim er-Rakkî'nin sözünü nakleder.¹⁴⁴⁸ İshak en-Nehrecûrî'nin, bir saat bile mücâhededen ve riyâzetten geri durmadığı ve münacaat halindeyken hep inlediği bilgisine yer verilir.¹⁴⁴⁹ Kendisinden dua isteyen birisine Ebû Hasan Ali el-Büşencî: "Hak Teâlâ seni nefsinin fitnesinden muhafaza buyursun" dediği anlatılır.¹⁴⁵⁰ Ebû'l-Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin tasavvufun tanımı ve mücâhede konusuyla ilgili

¹⁴³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a; A.N., vr.73a.

¹⁴⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b-124a; A.N., vr.80b.

¹⁴⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a; A.N., vr.73a-73b.

¹⁴⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A.N., vr.76a.

¹⁴⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b; A.N., vr.77a-b.

¹⁴⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b.

¹⁴⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.78b.

¹⁴⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79b.

¹⁴⁴⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

¹⁴⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a-123b; A.N., vr.80b.

¹⁴⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

¹⁴⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b.

bir sözüne yer verilmektedir.¹⁴⁵¹ Abdullah b. Münâzil'in kişinin halk için değil, nefsi için konuşmasının gerekliliğini anlatan bir sözü nakledilir.¹⁴⁵² Abdullah b. Münâzil'in nefsin vesvese ile ilgili bir sözü aktarılır.¹⁴⁵³ Serî'nin nefis mücâhedeyle ilgili Cüneyd el-Bağdâdî'nin anlattığı bir menkabe anlatılır.¹⁴⁵⁴ İblis'in günahının kibirden, Âdem'in hatasının şehvetten kaynaklandığıyla ilgili Serî es-Sakatî'nin bir sözü rivâyet edilir.¹⁴⁵⁵ Nice kadın ve erkek Râbia'nın riyâzette, mücâhede yani nefsiyle yaptığı mücadelede ve Allah'la olan muamelelerinde onun ulaştığı derecelere ulaşamadı şeklinde bir söz aktarılır.¹⁴⁵⁶

3.6.2. Halvet-Uzlet

Muharrem Efendi, Dâvud et-Tâî'nin halveti ve uzleti¹⁴⁵⁷ seçmesini anlatan Muhammed b. Süveyd et-Tâî'nin bir rivâyetini nakleder.¹⁴⁵⁸ Dâvud et-Tâî'nin halvet ve uzleti seçmesiyle ilgili Kasım b. Maan'ın rivâyet ettiği bir menkabeye yer verilir.¹⁴⁵⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmesini anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁴⁶⁰ Hasan el-Basrî ile Utbe el-Gulâm arasında Dicle nehrinin kenarında geçen uzletle ve riyâzette Allah'ın rızâsını arayıp bulma konusunu anlatan bir rivâyet yer alır.¹⁴⁶¹ Fudayl'ın, tevbe ettikten sonra insanlardan uzaklaşıp uzlete

¹⁴⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b-82a.

¹⁴⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

¹⁴⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82a-82b.

¹⁴⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128a; A.N., vr.83b.

¹⁴⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b; A.N., vr.85a.

¹⁴⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86a-b.

¹⁴⁵⁷ Halvet lügatte, “yalnızlık, tek başına yaşamak, uzlet, inziva, tenhada kalma, tenhaya çekilme, topluma karışmamak, ihtilât hâlinde olmamak” gibi manalara gelir. İstilahta ise: “ne bir melek ne de bir kimsenin olmadığı herhangi bir yerde ve hâlde, Hak ile sırren konuşmak ve ruhen sohbet etmek”tir. Daha özel tarifi ise şudur: “Tarikata intisap etmiş bir müridin, şeyhinin isteğiyle belli bir süreden sonra insanlardan uzaklaşarak, genelde tekkenin özel bir bölümünde inzivaya çekilmesi ve bu süre içerisinde devamlı Allah'ı zikretmesi”dir. Uzlet ise sözlükte, “ayrılma uzaklaşma, çekilme, halka karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, inzivaya çekilmek” manasındadır. Terim olarak ise “halkla beraber yaşamaktan yüz çevirerek münzevi bir hayat yaşama” manasında kullanılmıştır. Bir sûfinin Allah'a daha fazla ve daha ihlaslı şekilde ibadet etmek için dünyevi işlerden kendini soyutlayarak bütün varlığıyla Hakk'a yönelmesini ifade eder. Uzlet kavramı yerine “tebettül, halvet, vıhdet, inzivâ, infirad, teferrüd, inkita” gibi terimler de kullanılmaktadır. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.557-563; Süleyman Uludağ, “Uzlet” maddesi, TDVİA., c.42, ss.256-257.)

¹⁴⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

¹⁴⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a; A.N., vr.12a.

¹⁴⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19b-20a; A.N., vr.13b-14a.

¹⁴⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b-28a.

çekilmesini anlatan bir menkabeye yer verilir.¹⁴⁶² Süfyân es-Sevrî ile Fudayl arasında geçen bir tefsir sohbetinden sonra, Fudayl'ın uzletin sohbetten daha efdal olduğunu söylemesi ile biten bir menkabe nakledilir.¹⁴⁶³ İbadetin on kısma ayrıldığı, onda dokuzunun halktan uzaklaşıp uzlete çekilmek olduğunu, onda birinin ise susmak olduğunu belirten Şakîk'in bir yorumuna yer verilir.¹⁴⁶⁴ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin halvet ve uzlet ile ilgili bir sözünü nakleder.¹⁴⁶⁵ Cüneyd el-Bağdâdî'nin halvet ve uzleti öven bir sözü anlatılır.¹⁴⁶⁶

3.6.3. Zikir

Muharrem Efendi, zikir¹⁴⁶⁷ kavramıyla ilgili olarak şu menkabeleri nakleder: Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın "Allah'ı zikir daha büyüktür" (Ankebût Suresi 29:45. ayet) ayetinin işârî tefsirini nakleder.¹⁴⁶⁸ İmam-ı Şafîî'nin Allah'ı zikirden bir an bile gâfil olmadığı konusuyla ilgili olarak berberde traş olurken bile zikirle meşgul olduğu rivâyet edilir.¹⁴⁶⁹ Yanında dünyalık bulunan âlimin, zikrin tadını hissedemeyeceği ile ilgili Mâlik b. Dînâr'ın yorumu aktarılır.¹⁴⁷⁰ Muharrem Efendi, İbrâhim b. Edhem'in huzur ve zikir ile ilgili bir öğüdünü nakleder.¹⁴⁷¹ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin zikrullah ile ilgili bir sözünü rivâyet eder.¹⁴⁷² Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin dayısının ona küçük yaştan itibaren Allah'ı zikretmeyi öğretmesi nakledilir.¹⁴⁷³ Ebû Saîd el-Harrâz'ın zikri üçe ayırdığı yorumu aktarılır.¹⁴⁷⁴ Ebû

¹⁴⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.45a; A.N., vr.29b.

¹⁴⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.47a; A.N., vr.30b-31a.

¹⁴⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b; A.N., vr.49b.

¹⁴⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtus-Sûfiye*, s.158.

¹⁴⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b; A.N., vr.62a.

¹⁴⁶⁷ Zikir sözlükte, "hatırlama, anma, yâd etme, görüşme, müzakere etme, zihinde tutma, ezberleme, unuttuktan sonra hatırlama, bir şeyi hatıra getirme, şeref, şan, şöhret, namaz, öğüt, Kur'an, dua, niyaz, vird ve nisyanın zıddı" gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise "Allah'ın belli başlı isimleriyle onu anmak, unutmamak, hatırdan çıkarmamak, gafletten kurtulmak" şeklinde ifade etmiştir. Genelde mutasavvıflara göre, "seyr ü sülûk yapan kimselerin kelime-i tevhidi, Allah'ın bazı isimlerini ve belli başlı Kur'an ayetlerini çeşitli miktarda edepli bir şekilde, ferdî veya toplu olarak tekrarlamaları"dır. Bunun amacı, zâkirin, kendisinden geçerek vecde gelip, Hakk'ın dışında her şeyi unutması olayıdır. (Bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.563-573)

¹⁴⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13a; A.N., vr.9b.

¹⁴⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a; A.N., vr.10a.

¹⁴⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35b; A.N., vr.24a.

¹⁴⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b; A.N., vr.33b-34a.

¹⁴⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁴⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b; A.N., vr.77a-77b.

¹⁴⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a.

Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî'nin Allah'a giden yol ile zikir arasındaki ilişkiyi anlatan sözü rivâyet edilir.¹⁴⁷⁵

3.6.4. Semâ

Muharrem Efendi, semâ¹⁴⁷⁶ konusunda dini ayinlerde kullanılan rebâb ve ney gibi müzik enstrümanlarından dünyevi zevk ve uhrevî zevk duyma arasındaki farkı anlatan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin birkaç öğüdünü ve yorumunu anlatır.¹⁴⁷⁷ Ebû Hafs'ın sema konusuyla ilgili bir sözü nakledilir.¹⁴⁷⁸ Cüneyd el-Bağdâdî'nin Sînâ Dağında vecde gelip sema yapmasını anlatan bir menkabe anlatılmaktadır.¹⁴⁷⁹ Cüneyd el-Bağdâdî'nin Şunûziye mescidinde Hak için semâ yapanlar ve halk için semâ yapanlar konusunda iblisle aralarında geçen konuşmalar nakledilmektedir.¹⁴⁸⁰ Serî es-Sakatî'nin gaflet içinde semâ yapan dervişlerin arasına katılmasının manen uyarılması üzerine yaptığı pişman olup Allah'a istiğfarda bulunmasının anlatıldığı menkabe aktarılmaktadır.¹⁴⁸¹

3.7. KÜNÛZ'DAKİ TASAVVUFÎ MESELELER

Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda işlenen menkabelerin konuları arasında yer alan tasavvufî meseleler şunlardır;

¹⁴⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

¹⁴⁷⁶ Semâ' lügatte, "işitmek, şarkı dinlemek, kulak vermek, tegannî, gına, raks, beste, çalgı, vecde gelmek ve üns meclisi" manalarında kullanılmıştır. Tasavvuf ıstılahında ise, "makam ve nağmelerle okunan dinî metinleri ve ilâhîleri, musiki eşliğinde dinlerken ilâhilerin ruhta bırakmış olduğu tesirle coşup dönerek raks etmek ve deveran etmek"tir. Eser veren ilk dönem sûfilerinden biri olan Ebû Talib El-Mekkî (ö. 386/996), semâ'yı helal, haram ve şüpheli olmak üzere üçe ayırmıştır. Ona göre hevâ ve şehvetle semâ' yapmak haramdır. Kişinin cariyesi ve eşinden, mubah bir şekilde akıl çerçevesinde eğlence amaçlı dinlemesi şüphelidir. Ama Allah'ı Teâlâ'ya delâlet eden bazı esasları müşâhede eden bir kalp ile ve Hakk'a şahit kılan bir takım yollarla musiki dinlemek mubahtır. Hatta ona göre hüzn, şevk, havf ve muhabbet makamına ikamet ettirilmiş bir kişi, musiki ile harekete geçerek şahadet mertebesine bile ulaşabilir. Bu da onun için sevap elde etmek olur. (Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.574-590.)

¹⁴⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8b-9a; A.N., vr.6b.

¹⁴⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a-90b; A.N., vr.58b-59a.

¹⁴⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93a-b; A.N., vr.60b-61a.

¹⁴⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b-131a; A.N., vr.85a; Haram semâ ve helal sema konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Sırajul Haq, Çev.: Hüseyin Akpınar, "Dervişlerin Semâ' ve Raksı," Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl:7, Ankara 2006, sy.16, ss.373-393.)

¹⁴⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-b.

3.7.1. Açlık-Cu'

Muharrem Efendi'nin açlığı¹⁴⁸² ve zâhidliği övmeyi konu alan nakilleri şöyledir: Muhammed b. Vâsı' ile Hasan el-Basrî arasında geçen açlığın faziletleriyle ilgili bir menkabeye yer verilir.¹⁴⁸³ Zünnûn'un yanına gelen bir gence dervişliğin ve açlığın anlamını anlattığı bir menkabe anlatılır.¹⁴⁸⁴ Muharrem Efendi, "Midesi yemekle dolu olanın kalbinde ilim ve hikmet yer etmez" şeklinde Zünnûn el-Mısırî'nin açlığın faziletiyle ilgili bir sözünü nakleder.¹⁴⁸⁵ *Muharrem Efendi*, "Bedenin sıhhati az yemekte, ruhun sıhhati günahın az olmasındadır" şeklinde Zünnûn el-Mısırî'nin açlığın fazileti ile ilgili başka bir sözünü aktarır.¹⁴⁸⁶ Bâyezid el-Bistâmî, açlığı öğmektedir. Açlıkla kalbe hikmet yağmurlarının damladığını anlatan bir rivâyet nakledilir.¹⁴⁸⁷ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin açlıkla ilgili bir sözünü aktarır.¹⁴⁸⁸

3.7.2. Af

Muharrem Efendi eserinde af konusuyla ilgili üç menkabeye yer verir. Muharrem Efendi'nin nakilleri şunlardır: Bir tüccar ile Fudayl b. İyad arasında geçen af konulu bir menkabe aktarılır.¹⁴⁸⁹ Vefatından sonra Yûsuf b. Hüseyin rüyada görüldüğü ve dilini koruması sebebiyle af edildiği nakledilir.¹⁴⁹⁰ Ebû'l-Yüsrâ Mansûr'un vesilesiyle bir efendi ve kölesinin Allah'ın affına mazhar olduklarıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁴⁹¹

3.7.3. Cûd-Sehâ-Sehâvet

Muharrem Efendi, eserinde Cû'd, sehâ ve sehâvet konusuyla ilgili bir menkabe anlatmaktadır. Menkabe şudur: Süheyl'in İbrâhim b. Edhem ile yaptığı

¹⁴⁸² Kişinin noksan ve kınanmış sıfatlardan, açlığı sayesinde arınması ve Allah'ın kemal sıfatlarıyla vasıflanabilmesidir. (Ayrıntı için bkz. Yüksel Göztepe, age. ss.547-556.)

¹⁴⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A. N.,vr.24a.

¹⁴⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b-59a; A. N.,vr.39a.

¹⁴⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A. N.,vr.40b.

¹⁴⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A. N.,vr.40b.

¹⁴⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A. N.,vr.48b.

¹⁴⁸⁸ Sülemî, *Tabakâtus-Sûfiye*, 158.

¹⁴⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.43a; A. N.,vr.28b.

¹⁴⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A.N., vr.57b.

¹⁴⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90b-91a; A.N., vr.59a-59b.

yolculuğu ve yolculukta İbrâhim'in cömertliğini konu alan rivâyet nakledilmektedir.¹⁴⁹²

3.7.4. Edep

Muharrem Efendi, eserinde edeple¹⁴⁹³ ilgili yirmi tane söz ve menkabe nakletmiştir. Muharrem Efendi'nin edeple ilgili nakilleri şunlardır: Ahmed b. Hanbel'e Dicle kıyısında hürmet eden bir zatın edebinden dolayı ilahi övgüye mazhar olması anlatılır.¹⁴⁹⁴ Bişr'in yalınayak gezmesinin nedeni açıklanır. Allah'ın arzının mümine yaygı kılınması nedeniyle edebinden dolayı ayakkabı ile yere basmadığı nakledilir.¹⁴⁹⁵ Halvete çekilen öyle münzevîler vardı ki yeryüzüne tükürmeyi bile edebe aykırı bulurlardı şeklinde bir rivâyet aktarılır.¹⁴⁹⁶ Güvenilir derecede olan râvîlerin rivâyetine göre Bişr el-Hâfi hayatta olduğu sürece yalınayak gezdiği için sokaklarda hayvanlar ona hürmeten hiç pislemeslerdi şeklinde bir nakil yer alır.¹⁴⁹⁷ Muharrem Efendi, Resulullah Efendimize olan edep gereği onun torununun kusurunu yüzüne vurmamanın önemini anlatan Abdullah b. Mübârek ile ilgili bir menkabe nakletmektedir.¹⁴⁹⁸ Abdullah b. Mübârek'e tarikatta üstadının kim olduğu sorusuna Hint'li bir köle cevabını vermesi ve sebebinin ise kölenin edebi olduğu anlatılır.¹⁴⁹⁹ Mümindeki en güzel amelin hangisi olduğu sorusuna Abdullah b. Mübârek'in verdiği edep ile ilgili cevap aktarılır.¹⁵⁰⁰ Ebû Hafs'ın müritlerinin çok edepli olmalarına Cüneyd el-Bağdâdî'nin övgüsü nakledilir.¹⁵⁰¹ Ebû Hafs'ın edep konusuyla ilgili bir sözüne yer verilir.¹⁵⁰² Muharrem Efendi, tasavvuf yolunun edep yolu olduğunu, bu yolun âdâb ve erkânlarından birisinin de Kur'an ve hadis kültürüne iyi bir şekilde sahip olmanın gerekliliğini belirtmek üzere Cüneyd el-

¹⁴⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b-52a; A.N., vr.34a-b.

¹⁴⁹³ Edeb: Arapça, iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fi'len güzel davranışta bulun-maktan ibarettir. Ayrıntı için (Bkz. Ethem Cebecioğlu, *TTVDS.*, ss.180-181.)

¹⁴⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11a-11b.

¹⁴⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63a-b; A.N., vr.41b-42a.

¹⁴⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63a-63b; A.N., vr.41b-42a.

¹⁴⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b; A.N., vr.42a.

¹⁴⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.67b; A.N., vr.44b.

¹⁴⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a; A.N., vr.44b-45a.

¹⁵⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.68a-b; A.N., vr.45a.

¹⁵⁰¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.89b; A.N., vr.58a-58b.

¹⁵⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a-b; A.N., vr.58b-59a.

Bağdâdî'nin bir sözünü nakleder.¹⁵⁰³ Ebû Osman el-Hîrî'nin gençken Ebû Hafs'a olan edebi anlatılır.¹⁵⁰⁴ Semnûn'un muhabbetullah'da bir mertebeye ulaşınca ilâhî kudrete meydan okuyarak edebi terketmesinin cezasıyla ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁵⁰⁵ Şeyh İbn Hafîf'in iki müridinden hangisinin daha edepli olduğuyula ilgili yaptığı imtihandan bahsedilir.¹⁵⁰⁶ Darağacına götürülen Hallâc'la Şiblî arasında geçen edep konulu bir menkabe nakledilir.¹⁵⁰⁷ Süfyân es-Sevrî'nin, cemaate yetişme telaşıyla camiye girerken önce sol ayağını atmasının edebe uymadığı ile ilgili hatiften bir sesle uyarılması konusuna yer verilir.¹⁵⁰⁸ Süfyân es-Sevrî'nin vefatından önce sergilediği edebiyle ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁵⁰⁹

3.7.5. Halife

Muharrem Efendi, eserinde halifelik¹⁵¹⁰ kavramıyla ilgili olarak iki rivâyet nakletmektedir. Bu rivâyetler şunlardır: Muharrem Efendi, büyük şeyhlerden sekiz tanesinin isimlerini vererek bunlar gibi daha pek çok şeyhi halife olarak yetiştiren zatın Necmeddin el-Kübrâ olduğunu, bu nedenle onun feridü'z-zaman yani zamanının tek ferdi, manevi konularda kendisine uyulan zamanının tek üstadı olduğunu belirtir.¹⁵¹¹ Muharrem Efendi, Necmeddin-i Râzî'nin de, Şeyh Necmeddin el-Kübrâ'nın halifelerinden birisi olduğunu belirtir. Onun sahip olduğu iki eserinin adını verir. Tasavvuftaki yeteneklerini ve üstünlüklerini sıralar.¹⁵¹²

3.7.6. Halka Nasihat

Muharrem Efendi, eserinde sûfilerin halkla konuşma ve onlara vaaz verme konusuyla ilgili otuz sekiz tane menkabe ve söz nakleder: Halife Harun er-Reşîd'in

¹⁵⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a.

¹⁵⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁵⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.102b; A.N., vr.66b-67a.

¹⁵⁰⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.111a; A.N., vr.72b.

¹⁵⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.114b-115a; A.N., vr.74b-75a.

¹⁵⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.116a; A. N.,vr.75b.

¹⁵⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.117b; A. N.,vr.76b.

¹⁵¹⁰ Halife, Arapça bir kelime olup, "birinin yerine geçen, arkasından gelen yani vekîl olan kişi" anlamlarına gelir. Tasavvufta ise; şeyh, müridlerinin yetişkinleri arasında, kendisi gibi mürşid-i kâmil olmaya ve derviş yetiştirmeye manevî yetenek kazananlara, özel metotlarla halifelik denilen bir emânet verir. Bu bakımdan halife, o mürşidin naibi ve kâim-i makamı olurdu. Halifelik, tasavvufta bir kişinin varacağı son makamdır.Ayrıntı için (Bkz. Ethem Cebecioğlu, *TTVDS*. ss.244-245.)

¹⁵¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.11b; A. N.,vr.8b.

¹⁵¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.11b; A. N.,vr.8b.

nasihat almak için Fudayl b. İyad'ı ziyaret edip onun öğütlerinden memnun kalması ile ilgili uzunca bir rivâyetten bahsedilir.¹⁵¹³ İbrâhim b. Edhem'in duanın kabul şartlarıyla ilgili bir nasihatı rivâyet edilir.¹⁵¹⁴ Dönemin halifesi olan Bağdat'taki Mütevekkil Alallah'ın adaletsiz davranışı karşısında pişman olması ve Zünnûn'un ona nasihatı nakledilir.¹⁵¹⁵ Tasavvufu reddeden bir gence Zünnûn el-Mısrî'nin vermiş olduğu ders niteliğinde bir öğüt anlatılır.¹⁵¹⁶ Muharrem Efendi, kişinin mücâhede ederken nefse yenik düşüp imanına zarar verecek olan altı şeyle ilgili Zünnûn'un nasihatını verir.¹⁵¹⁷ Mümindeki en güzel amelin hangisi olduğu sorusuna Abdullah b. el-Mübârek'in verdiği cevap aktarılır.¹⁵¹⁸ Muharrem Efendi, Abdullah b. el-Mübârek'in dedikodu'nun kötülüklerinden bahsettiği bir öğüdünü nakleder.¹⁵¹⁹ Şakîk el-Belhî'nin bir nasihatı verilir.¹⁵²⁰ Yahyâ b. Muâz'ın bir öğüdünden söz edilmektedir.¹⁵²¹ Yahyâ b. Muâz'ın nasihatından sonra onun münacaatlarına dört tane örnek yer verilmektedir.¹⁵²² Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin nasihatları nakledilir.¹⁵²³ Yûsuf b. Hüseyin'in eceli yaklaştığında söylediği sözler, münacaatı ve nasihatı aktarılır.¹⁵²⁴ Cüneyd'in halka nasihat etmesi için Serî es-Sakatî'nin aldığı manevî işaretleri ona nakletmesiyle ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁵²⁵ Rûveym'in Hicaz çölünde rastladığı yaşlı bir kadının Cüneyd'e nasihatini nakletme isteği yer alan bir menkabe anlatılır.¹⁵²⁶ Ebû Abdullah b. Haffîr'in tasavvuf işinin, can feda etmekle elde edilebileceğini belirten nasihatı nakledilir.¹⁵²⁷ Rûveym'in söz, ilim ve amel konularında bir nasihatı verilir.¹⁵²⁸ Muharrem Efendi, Ebûbekir el-Verrâk'ın insanın

¹⁵¹³Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.45a-46b; A. N.,vr.29b-30b.

¹⁵¹⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.54a; A. N.,vr.35b.

¹⁵¹⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.56a-b; A. N.,vr.37a.

¹⁵¹⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.59b; A. N.,vr.39b.

¹⁵¹⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.61a; A. N.,vr.40b.

¹⁵¹⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.68a-b; A. N.,vr.45a.

¹⁵¹⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.68b-69a; A. N.,vr.45a-b.

¹⁵²⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.75a; A. N.,vr.49a.

¹⁵²¹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.81b; A. N.,vr.53b.

¹⁵²²Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.81b; A. N.,vr.53b.

¹⁵²³Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.85a; A. N.,vr.55b.

¹⁵²⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.88a; A. N.,vr.57b.

¹⁵²⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.92b; A. N.,vr.60a-60b.

¹⁵²⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.94b; A. N.,vr.61b.

¹⁵²⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.100a; A. N.,vr.65a.

¹⁵²⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.100a; A. N.,vr.65a.

tabiatı ile ilgili nasihatını nakleder.¹⁵²⁹ Ebû Hamza el-Horasânî'nin ölüm sevgisi, ahiret için azık hazırlama konularını işleyen birkaç nasihati aktarılır.¹⁵³⁰ Ebûbekir el-Kettânî'nin tasavvuf ve güzel ahlak konulu nasihatına yer verilir.¹⁵³¹ Kettânî'nin dilenen yaşlı birisine öğüdü nakledilir.¹⁵³² Hamdun el-Kassâr'ın bir kimsenin halka öğüt vermeye ne zaman başlayacağı ile ilgili yorumundan bahsedilir.¹⁵³³ Ebû Ali Ahmed b. Asım el-Antâkî'nin kalbin devasıyla ilgili bir öğüdü aktarılır.¹⁵³⁴ Muharrem Efendi, İbrâhim er-Rakkî'nin mârifet, basiret, nefis ve muhabbetullah ile ilgili nasihatlarını nakleder.¹⁵³⁵ Ebû Yakup İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî'nin Allah'a giden yol ile ilgili bir öğüdüne yer verilir.¹⁵³⁶ Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş en-Nîsâbûrî'nin irâde, kerâmet ve rızâ konularıyla ilgili öğüdü nakledilir.¹⁵³⁷ Ebû Osman el-Hîrî'nin, Muhammed b. el-Fazl'a yazdığı bir mektupta şekâvet ve bedbahtlığın alâmeti ile ilgili nasihati anlatılıyor.¹⁵³⁸ İslam'ın insandan ayrılma nedenleriyle ilgili Muhammed b. el-Fazl'ın bir nasihatına yer veriliyor.¹⁵³⁹ Ebû Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin tevfikin, saygı göstermenin, dikkatli olmanın, beşeri benliğin işaretleriyle ilgili nasihati nakledilmektedir.¹⁵⁴⁰ Ebû Hüseyin Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin ilim, fakr, zühd, suskunluk ve ümit kesme konularındaki nasihati aktarılır.¹⁵⁴¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Münâzil'in sünnet, bid'at, nefsin vesvesesi ve kötü niyet konularındaki nasihati anlatılır.¹⁵⁴² Ahmed b. Mesruk'un takvâ, gaflet, tevbe, muhabbet, murâkabe ve diğergâmlık konularındaki nasihati nakledilir.¹⁵⁴³ Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî'nin buhl kavramıyla ilgili yorumu ve öğüdüne yer verilir.¹⁵⁴⁴

¹⁵²⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., r.104b-105a; A. N.,vr.68b.

¹⁵³⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.106b; A. N.,vr.69a.

¹⁵³¹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.107b; A. N.,vr.70a.

¹⁵³²Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.107b-108a; A. N.,vr.70a-70b.

¹⁵³³Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.120a; A. N.,vr.78b.

¹⁵³⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.120b; A. N.,vr.78b-79a.

¹⁵³⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.123a-123b; A. N.,vr.80b.

¹⁵³⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.123b; A. N.,vr.80b.

¹⁵³⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.124b; A. N.,vr.81a.

¹⁵³⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.124b; A. N.,vr.81a.

¹⁵³⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.125a; A. N.,vr.81b.

¹⁵⁴⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.125b-126a; A. N.,vr.82a.

¹⁵⁴¹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.126a; A. N.,vr.82a.

¹⁵⁴²Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.126b; A. N.,vr.82a-82b.

¹⁵⁴³Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.127a; A. N.,vr.82b.

¹⁵⁴⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.127a; A. N.,vr.83a.

Fetih b. Ali el-Mevsîlî'nin ilimden, hikmetten ve şeyhlerin sözlerinden uzak tutulan kalbin öleceğiyle ilgili öğüdü nakledilir.¹⁵⁴⁵

3.7.7. Hırka

Muharrem Efendi, tasavvufta hırka¹⁵⁴⁶ geleneği ve Hızır anlayışı ile ilgili bir menkabe nakleder. İbnü'l-Arabî'ye iki hırkanın nisbet edildiğini açıklar. Bu hırkalardan birisinin Abdülkâdir el-Geylânî'den gelen bir hırka olduğunu, diğer hırkanın da Hızır tarafından verilen hırka olduğunu belirtir.¹⁵⁴⁷ Muharrem Efendi, eserinde Radiyyüddin Ali Lala'nın yüz yirmi dört şeyhten hırka giydiğini, hırka giydiği şeyhlerin hepsinin de kâmil ve mükemmil olduğunu belirttiği bilgileri aktarır.¹⁵⁴⁸ Muharrem Efendi, Radiyyüddin Ali Lala'nın bir rüyadan etkilenerek Hindistan'a gittiğini, orada peygamberimizin soyundan gelen Şeyh Ebû Rızâ Raten ile sohbet ettiğini, hatta peygamberimize ait bir tarağı ondan aldığını belirtir. Şeyh Rükneddin Alauddevle'nin tanıklığıyla bu tarağın da hırka geleneğine benzer bir anlamının bulunduğu ile ilgili rivâyeti anlatır.¹⁵⁴⁹ Resulullah'ın vefat etmeden önce Hz. Ömer ile Hz. Ali'yi çağırıp onlara hırkasını Üveys el-Karanî'ye götürmelerini vasiyyet etmesi, ardından da Üveys'in bu hırkayı giyip ümmeti için dua etmesini Peygamberimizin istemesi ile ilgili uzunca bir rivâyet nakledilir.¹⁵⁵⁰

3.7.8. Himmet-Tevessül

Muharrem Efendi, bir müride bağlı olduğu mürşidinin manevi kabul kapısının açılmasının şartının, meşrebi farklı olan yabancılarla müridin sohbet etmemesi olduğu ile ilgili Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bir açıklamasını nakleder.¹⁵⁵¹ Küçük bir kuşa Necmeddin el-Kübrâ'nın himmet etmesiyle büyük bir atmacayı avlattırma kerâmeti anlatılır.¹⁵⁵² İbrâhim b. Edhem ile sarhoş bir şahsın arasında geçen himmet

¹⁵⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A. N., vr.86a.

¹⁵⁴⁶ Gavs-ı Efham'dan ilim irfan yönüyle madden ve manen feyz alıp istifade etmek tasavvufta iki yolla olur. Birincisi "Teberrük hırkası", ikincisi "Tarikat hırkası" ile. Tasavvufi hırka geleneğinde tarikat hırkası ile teberrük hırkası arasında fark vardır. (Bkz. Vicdanî, *Tomar*, ss.106-109.)

¹⁵⁴⁷ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.5a-5b; A.N., vr.4a-4b.

¹⁵⁴⁸ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.12a; A.N., vr.8b.

¹⁵⁴⁹ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.12a-12b; A.N., vr.8b-9a.

¹⁵⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.22a-24a; A.N., vr.16a -16b.

¹⁵⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

¹⁵⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a; A.N., vr.7a-7b.

konulu bir olay nakledilir.¹⁵⁵³ Kırk yıl riyâzetle ve ibadetle meşgul olup geceleri hiç uyumayan bir zata Zünnûn'un himmetiyle ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁵⁵⁴ Dini çok iyi yaşayan kerâmet ehli birisinin, bir adamı tek bakışıyla havada uçurabileceği ve onu kimsenin aşağıya indiremeyeceğini belirten himmetle ilgili Bâyezid el-Bistâmî'nin bir yorumu nakledilir.¹⁵⁵⁵ Ma'rûf el-Kerhî'nin Serî es-Sakatî'ye himmetiyle ilgili bir rivâyete yer verilir.¹⁵⁵⁶ Yûsuf b. Hüseyin'in eceli yaklaştığında söylediği tevessülle ilgili sözleri aktarılır.¹⁵⁵⁷ Vefatından sonra Yûsuf b. Hüseyin rüyada görüldüğü ile ilgili tevessül konusu nakledilir.¹⁵⁵⁸ Muhammed ibn Hafîf eş-Şirâzî'yi uzak bir yerden ziyarete gelen iki sûfiye onun himmetini konu alan bir menkabe anlatılır.¹⁵⁵⁹ İbrâhim b. Davut el-Kassâr er-Rakkî'nin dervişin birine himmetinden bahsedilir.¹⁵⁶⁰

3.7.9. İhyâ

Muharrem Efendi, ihyâ¹⁵⁶¹ kavramıyla ilişkili olarak Abdülkâdir el-Geylânî'ye insan suretinde gözüken manevi varlıkların “*dine tekrar canlılık katan*” anlamına gelen “*Muhyiddin*”¹⁵⁶² lakabını vermeleri ile ilgili bir menkabe nakletmektedir.¹⁵⁶³ Abdülkâdir el-Geylânî, bu olaydan sonra insanların kendisine Muhyiddin lakabı ile hitap ettiklerini belirtir.¹⁵⁶⁴ Muharrem Efendi, eserinde bu menkabeyi anlatmakla dindeki bidatların kaldırılıp dini aslına döndürme ve unutulmuş sünnetleri yeniden canlandırmanın önemine dikkat çekmektedir.

¹⁵⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a; A.N., vr.36a.

¹⁵⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b-60a; A.N., vr.39b-40a.

¹⁵⁵⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a-74b; A.N., vr.48b-49a.

¹⁵⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a.

¹⁵⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A.N., vr.57b.

¹⁵⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88a; A.N., vr.57b.

¹⁵⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110a-110b; A.N., vr.-

¹⁵⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123a; A.N., vr.80a.

¹⁵⁶¹ İhyâ, Arapça bir kelimedir. Diriltme ve canlandırma mânâsına gelir. Tasavvufi terim olarak; Tecellînin nefse doğuşu ve İlâhî nurlarla onu aydınlatışına ihyâ denir.(Bkz. Cebecioğlu, *TTVDS*, s.301.)

¹⁵⁶² Muhyiddin, Allah'ın Hayy ismi ile ilişkili olan, Muhyi sıfatının tecellisine mazhar olan kul anlamındadır. Tecellinin mazhar mahalli kuldur. İhyâ etmeyi ve canlandırmayı kulla vesile kılan ise Allah'tır. (Bkz.Bkz. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s.193; Sami, age., ss.1305-1306.)

¹⁵⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a; A.N., vr.2b.

¹⁵⁶⁴ Muhyiddin, kelime olarak dîni ihyâ eden, diriltme, canlandıran gibi anlamlara gelir ve dîne hizmeti çokça geçen, hayatını din için harcayan kimseler onunla lakaplanırlar. Abdülkâdir Geylânî'nin dîne yapmış olduğu hizmetlerin bir karşılığı olarak, bu lakap onun hakkında ilk kaynaklardan itibaren kullanılmıştır. Ancak, tasavvufun tipik bir geleneği olarak, bu lakabın Abdülkâdir Geylânî'ye verilisinin de bir olaya dayandırıldığına tanık oluyoruz. (Bkz. Gürer, age., ss.85-86.)

3.7.10. İlm-i Ledün

Muharrem Efendi, eserinde Sühreverdiye tarikatının kurucusu Şehabeddin Ömer es-Sühreverdî'nin Abdülkâdir el-Geylânî'nin duasının bereketiyle henüz küçükken faydasız ilimleri bir anda unutup ledün ilmiyle kalbinin dolması, dilinin hikmetler konuşmaya başlaması anlatılmaktadır.¹⁵⁶⁵ Muharrem Efendi, İbnü'l-Arabî'nin manevi olaylardaki ince anlamları çözmedeki üstünlüğünü belirten bir menkabe nakletmektedir.¹⁵⁶⁶ İmam-ı Şafî'nin peygamberimizi ve Hz Ali'yi rüyasında görüp onlardan manevi ilim aldığını belirten bir rivâyete yer verilir.¹⁵⁶⁷ Bağdat halifelerinin vergilerinden kurtulmak isteyen rum diyarı din adamları ile İmam eş-Şafî arasında geçen ilmi tartışmada İmam eş-Şafî'nin galip gelmesi onun hem zâhirî ilimlerde zirvede olduğunu hem de riyâzet ehli olarak nübüvvet ilminin vârisi olduğunu gösterdiğini belirten bir rivâyet nakledilir.¹⁵⁶⁸ Rebi b. Süleyman'ın, İmam eş-Şafî'nin öleceğini önceden ledün ilmi olan rüyada görmesini konu alan bir rivâyete yer verilir.¹⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel'e dini konular yani şariat ilmi ile ilgili sorular sorulduğunda onları cevaplandığı ancak hakikat ilmi yani tasavvuf ile ilgili sorular sorulduğunda ise hakikat ilminin (ledün ilminin) Bişr'de olduğunu söyleyerek halkı ona yönlendirdiği rivâyet edilir.¹⁵⁷⁰ Hasan el-Basrî, henüz bebekken Ümmü Seleme, Hasan'ı Resulullah'ın önüne koyar. Peygamberimizden onun için dua etmesini ister. Nebi aleyhisselam da Hasan'ın nübüvvet ilmine ve salih amellere kavuşması için dua eder şeklinde bir nakil aktarılır.¹⁵⁷¹ Hasan el-Basrî'nin bebekken Resulullah'ın bardağındaki suyu içmesi, Peygamberimizin yine duası ile nübüvvet ilmine varis olmasından bahsedilir.¹⁵⁷² Hasan el-Basrî'nin ilim ve fazilette üstünlüklerinin nedenlerini sıralayan bir rivâyete yer verilir.¹⁵⁷³ Hasan el-Basrî'nin,

¹⁵⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4a-b; A.N., vr.3b.

¹⁵⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.6a-6b; A.N., vr.5a.

¹⁵⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a; A.N., vr.10a.

¹⁵⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14b-15a; A.N., vr.10a-10b.

¹⁵⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15a; A.N., vr.10b.

¹⁵⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.15b-16a; A.N., vr.11a.

¹⁵⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Bu nakilde tarihi bir yanlışlık var. Çünkü Hasan el-Basrî peygamberimizi hiç görmedi. Sahabeden değildir. Tabiindendir. Hasan el-Basrî Hz Ömer'in hilafeti döneminde doğmuştur. Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'nin doğum tarihini eserinde belirtmektedir.

¹⁵⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Bir önceki menkabede yapılan açıklamalar bu menkabe için de geçerlidir.

¹⁵⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.27a; A.N., vr.18b.

Habîb el-Acemî'nin yakîne (ledün ilmine) sahip olduğuyula ilgili bir sözü nakledilir.¹⁵⁷⁴ Habîb el-Acemî'nin zâhirî ilmi Hasan el-Basrî'den öğrenmesine rağmen ledün ilmini riyâzetlerle ve mücâhedelerle elde ettiğini nakleden bir menkabe anlatılır.¹⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel ile İmam eş-Şâfiî'nin Habîb el-Acemî'de bulunan ledün ilmine hayranlıklarını belirttikleri bir menkabe nakledilir.¹⁵⁷⁶ Zünnûn el-Mısırî'nin sûfilerde bulunan ledün ilminin değerini bir gence örneklerle anlattığı bir menkabeye yer verilir.¹⁵⁷⁷ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin hikmeti ve ilm-i ledünnü elde etmenin sırrı ile ilgili bir sözünü nakleder.¹⁵⁷⁸ Bâyezid el-Bistâmî'nin nübüvvet sırlarını ve velâyet sırlarını bilme konusunda insanlar arasında Cebrail (as.) gibi olduğunu belirten Cüneyd el-Bağdâdî'nin bir sözü aktarılır.¹⁵⁷⁹ Bâyezid el-Bistâmî'nin, hizmetinde kaldığı yüz on üç veliden istifade ettiği, Ca'fer es-Sâdık'ın da bu velilerden birisi olduğu ile ilgili bir rivâyet nakledilir.¹⁵⁸⁰ Bâyezid el-Bistâmî'nin ledün ilminde geldiği noktaya Ahmed b. Hadraveyh'in hayranlığını ifade ettiği bir menkabe anlatılır.¹⁵⁸¹ Dayısı Serî es-Sakatî'nin daha Cüneyd çocukken bile onun zekasına ve ledün ilmine hayranlığını ve ilgisini anlatan bir menkabe aktarılır.¹⁵⁸² Serî es-Sakatî'nin ledün ilminin bir şubesi olan rüyada Yüce Allah'ı ve Peygamberi (s.a.v.) gördüğünü Cüneyd'in halka vaazının manevî onaydan geçtiğini belirttiği bir menkabe nakledilir.¹⁵⁸³ Peygamberimizin Cüneyd'le övündüğünü büyüklerden birisinin rüyasında gördüğünü konu alan bir menkabeden bahsedilir.¹⁵⁸⁴ Cüneyd el-Bağdâdî'nin ilm-i ledün derecesine Serî es-Sakatî'nin dergâhında kırk yıl mücâhede ayağı üzerinde durarak ulaştığını belirttiği sözü aktarılır. Cüneyd'in, ilm-i ledünnü evinin merdivenlerinin altında (halvethânede) otuz yıl Allah'ın huzurunda oturarak elde ettiğini belirttiği bir başka sözüne yer verilir.¹⁵⁸⁵ Uzak bir yerden Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî'yi ziyarette gelen iki sûfiye, erenlerin eteğinden tutanın

¹⁵⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b-39a; A.N., vr.26a.

¹⁵⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40a-b; A.N., vr.26b-27a.

¹⁵⁷⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40b; A.N., vr.27a.

¹⁵⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59b; A.N., vr.39b.

¹⁵⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.61a; A.N., vr.40b.

¹⁵⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70a; A.N., vr.46a.

¹⁵⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.70b-71b; A.N., vr.46b-47a.

¹⁵⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73a-73b; A.N., vr.48a.

¹⁵⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92a-92b; A.N., vr.60a.

¹⁵⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.92b; A.N., vr.60a-60b.

¹⁵⁸⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b; A.N., vr.61a.

¹⁵⁸⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b; A.N., vr.62a.

emeğinin boşa harcanmayacağı ve elinin boş çevrilmeyeceği öğüdünün verildiği bir menkabe nakledilir.¹⁵⁸⁶ Darağacına götürülen Hallâc'ın Şiblî'ye ilm-i ledünnün tam olarak kavranmasının imkansız olduğuyla ilgili bir sözü aktarılır.¹⁵⁸⁷ Ahmed el-Havârî'nin, Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin müritlerinden olup Süfyân b. Uyeyne'nin sohbetinde bulunduğu, böylece ledün ilminde de kemale ulaşmış olduğuyla ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁵⁸⁸

3.7.11. İrşâd-Mürşid

Muharrem Efendi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin vefat ettikten sonra da müridlerini irşâda devam edeceği ile ilgili bir sözünü nakleder.¹⁵⁸⁹ Ebubekir el-Verrâk'ın irşâdda dikkat edilmesi gereken kuralların neler olduğuyla ilgili bir sözüne yer verilir. Ebubekir el-Verrâk'ın müridlerini hangi yöntemlerle irşâd ettiği konusundaki bir sözü ve görüşü aktarılır.¹⁵⁹⁰

3.7.12. Îsâr

Dâvud et-Tâî'nin îsâr¹⁵⁹¹ anlayışına örnek bir menkabe nakledilir.¹⁵⁹² Muharrem Efendi, Ca'fer es-Sâdık'ın kerâmetle hiç yoktan edindiği giysiyi yanında bulunan talebesine vermesi, onu kendi nefesine tercih etmesi şeklinde ortaya çıkan îsârla ilgili bir menkabeyi aktarır.¹⁵⁹³ Muharrem Efendi, Bişr'in îsâr ile ilgili iki¹⁵⁹⁴ menkabesini anlatır.¹⁵⁹⁵ Îsâr davranışında bulunan bir genci, iki meleğin Abdulah b. Mübârek'e rüyasında müjdelemelerini anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁵⁹⁶ Şakîk'in İbrâhim b. Edhem'le Mekke'de Harem-i şerif'te karşılaşmalarını konu alan, şükür ve îsâr kavramlarına özellikle de tevekkül kavramına vurgu yapan bir menkabe

¹⁵⁸⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110a-110b.

¹⁵⁸⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.114b-115a; A.N., vr.74b-75a.

¹⁵⁸⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.119b-120a; A.N., vr.78a.

¹⁵⁸⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b-7a.

¹⁵⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105a; A.N., vr.68b.

¹⁵⁹¹ Îsâr konusunda ayrıntılı bilgi için Zülfikar Durmuş, *Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur'an'ın Öngördüğü İdeal Model: Îsâr*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, Samsun 2003, sy.1, ss.17-27'ye bakılabilir.

¹⁵⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a-18b; A.N., vr.12b-13a.

¹⁵⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a; A.N., vr.14b.

¹⁵⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b.

¹⁵⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b; A.N., vr.42a.

¹⁵⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.66a-67b; A.N., vr.43b-44b.

anlatılır.¹⁵⁹⁷ Yahyâ b. Muâz'ın bir hadis-i şerifi yorumlayan îsâr görüşü nakledilmektedir.¹⁵⁹⁸ Muharrem Efendi, Süfyân es-Sevrî'nin îsâr duygusunu anlatan bir menkabe aktarır.¹⁵⁹⁹ Ebû Ali Ahmed b. Asım el-Antâkî'nin müritlerini diğergâmlık (îsâr) konusunda nasıl terbiye ettiğine örnek teşkil eden bir menkabe anlatılır.¹⁶⁰⁰

3.7.13. Kerâmet-Mucize

Muharrem Efendi, *Künûz*'da kerâmet¹⁶⁰¹ ve mucize kavramlarını da işler. Nebi aleyhisselam'ın mucizevî olarak bazen yüzünü Yemen'e doğru çevirip "*Rahman'ın nefesini Yemen tarafında buluyorum*" diye nakledilen bir hadis-i şerif için "*Yemen tarafından burnuma rahmet kokusu geliyor*" şeklinde yapılan bir yorum rivâyet edilir.¹⁶⁰² Kerâmet göstermeyi öğrenmek istediğini bahane ederek Bâyezid el-Bistâmî'yi imtihan etmek amacıyla Bâyezid'den yardım isteyen Şeyh Sâdi adındaki şahsı Bâyezid el-Bistâmî, çoban müridine gönderir. Çobanın o şahsa ibretlik bir ders vermesini konu alan bir menkabe nakledilir.¹⁶⁰³

Künûz'da Geçen Bazı Kerâmet Motifleri Şunlardır:

1. Akıldan, Kalpten Geçenleri Bilme Kerâmet Motifi

İslam kıyafeti içinde gelip soru soran Hristiyan bir çocuğa, müslüman olmasının vaktinin geldiğini Cüneyd'in haber vermesini Muharrem Efendi, kalpten geçenleri bilme kerâmet motifine örnek olarak vermektedir.¹⁶⁰⁴

2. Anne Karnındaki Bebeğin Anneyi Uyarma Kerâmet Motifi

¹⁵⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75a; A.N., vr.49a-b.

¹⁵⁹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.81a-b; A.N., vr.53a-b.

¹⁵⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a-b.

¹⁶⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120b; A.N., vr.79a.

¹⁶⁰¹ İlk sûfiler kerâmeti ilâhî bir ikram ve lûtf olarak görmekle beraber öneminin abartılmasına da ısrarla karşı çıkmışlar, kerâmet gösterilerine ve kerâmet satanlara (kerâmet-har, kerâmet-furûş) ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Ünlü Sûfî Ebû Saîd Ebû'l-Hayr, kendisinden kerâmet ve menkıbeler anlatmasını isteyen bir müridine şöyle demiştir: Kerâmet dinleyen ve menkıbe anlatan değil, kerâmetleri ve menkıbeleri anlatılan bir kişi ol. (Ayrıntı için bkz. Süleyman Uludağ, *Kerâmet – 2*, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 6, Ankara 2005, sy:15, s.7.)

¹⁶⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a-21b; A.N., vr.14b-15a.

¹⁶⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b-74a; A.N., vr.48b.

¹⁶⁰⁴ Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.93a; A. N.,vr.60b; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, ss. 86,90. (Akıldan geçenleri bilme, düşünceyi okuma kerâmet motifi.)

Bâyezid el-Bistâmî'nin annesi ona hamileyken haram lokmayı eline aldığı anda karnını bebeğin tekmelediğiyle ilgili bir rivâyet nakledilir.¹⁶⁰⁵ Annesi Süfyân'a hamile iken Süfyân-ı Sevrî, karnını tekmeleyerek harama düştüğünü annesinin aklına getirir ve annesi komşusundan helallik diler şeklinde bir menkabe nakledilir.¹⁶⁰⁶

3. Ateşte Yanmama Kerâmet Motifi

Elini ateşe sokup yanmadığını göstererek Hasan el-Basrî'nin Mecusî bir komşusunun müslüman olmasına vesile olması ve ikisi arasında geçen tartışmaları konu edinen uzunca bir nakil anlatılır.¹⁶⁰⁷ Mâlik b. Dînâr'ın elini ateşe sokması ve elinin yanmaması kerâmetini göstererek inancının doğruluğunu bir tanrıtanımaza ispat etmesi anlatılır.¹⁶⁰⁸ Ebû Hafs el-Haddâd'ın bir ayeti işittiğinde etkilenecek manevî şarhoşlukla elini ateşe sokması, elinin yanmaması sonucu zühd ve tasavvuf yoluna girmesi anlatılır.¹⁶⁰⁹ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin yangın içinde kalan iki Rum çocuğunu kurtarmak için ateşlerin arasına girmesi şeklinde ateşte yanmama kerâmeti nakledilir.¹⁶¹⁰ Şeyh Süleyman ed-Dârânî'nin müridi Ahmed el-Havârî'nin fırında yanmama kerâmeti aktarılır.¹⁶¹¹ Fetih b. Ali el-Mevsilî, bir demirci dükkânındayken “sıdk nedir” sorusuna kızgın demiri eline alıp bir saat eli hiç yanmadan beklemesi sonucu sıdkın bu yaptığı davranışın olduğunu söylemesi anlatılır.¹⁶¹²

4. Başkalarını Ermişliğe Kavuşturma Kerâmet Motifi¹⁶¹³

Muharrem Efendi, Necmeddin el-Kübrâ'nın güzel hasletlerinden ve mübarek özelliklerinden olan vecd halindeyken bakışının isabet ettiği kişinin veli olduğu ile ilgili kerâmetini anlatır.¹⁶¹⁴ Serî es-Sakatî'nin manevî makamlara Ma'rûf el-

¹⁶⁰⁵ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 70a; A. N., vr. 46a.

¹⁶⁰⁶ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 115b-116a; A. N., vr. 75b; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.86. (Doğum öncesinde ve Doğumda fevkalade haller motifi.)

¹⁶⁰⁷ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 30a-31a; A. N., vr. 20b-21a; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.86. (Ateşte Yanmama kerâmet motifi.)

¹⁶⁰⁸ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 34a-b; A. N., vr. 23a.

¹⁶⁰⁹ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 88b; A. N., vr. 57b-58a.

¹⁶¹⁰ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 97a; A. N., vr. 63a.

¹⁶¹¹ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 119b; A. N., vr. 78a.

¹⁶¹² Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 131b; A. N., vr. 85b.

¹⁶¹³ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, ss. 91,94 (Menâkıbnâmelerdeki motiflerden Başkalarını ermişliğe kavuşturma motifi.)

¹⁶¹⁴ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr. 9b-10a; A. N., vr. 7a.

Kerhî'nin duaları sayesinde ulaştığını ifade ettiği bir rivâyet aktarılır.¹⁶¹⁵ Sürekli Allah'a ibadet eden, gece gündüz ibadetten hiç ayrılmayan bir âbidin bu makamı Serî'nin duası sayesinde bulduğuyla ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁶¹⁶

5. Başkalarını Uyarma (yakaza) ve Doğruluğa Yönlendirme Kerâmet

Motifi¹⁶¹⁷

Abdülkâdir el-Geylânî'nin vesilesiyle ilk tevbe edenlerin yol kesiciler olduğunu anlatan uzunca bir menkabe nakledilir.¹⁶¹⁸ Muharrem Efendi, başkalarını uyarma yani yakaza ve doğruluğa yönlendirme motifini kerâmet olarak nakletmektedir. İbrâhim b. Edhem vesilesiyle tevbe eden sarhoş bir zatla ilgili bir menkabeyi anlatır.¹⁶¹⁹ Süfyân es-Sevrî'yi muayeneye gelen Hristiyan bir doktorun onun imanından etkilenerek müslüman olmasını anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁶²⁰

6. Bereket Getirme Kerâmet Motifi¹⁶²¹

Hasan el-Basrî henüz bebek iken Hz Ömer'e götürüldüğü, onun duasının bereketini anlatan bir rivâyet nakledilir.¹⁶²² Ahmed es-Sülemî'ye verdiği az miktardaki paranın yolculuğun çok uzun ve masraflı olmasına rağmen yeterli gelmesini hatta paranın üstünün artmasını konu alan Zünnûn el-Mısırî'nin bereket getirme kerâmet motifini aktarılır.¹⁶²³ Habîb-i Râî'nin duasının bereketiyle Serî es-Sakatî'nin dünyadan soğuyup zühd ve tasavvuf yoluna girmesiyle ilgili bir rivâyet nakledilir.¹⁶²⁴ Sürekli Allah'a ibadet eden, gece gündüz ibadetten hiç ayrılmayan bir âbidin, Serî es-Sakatî'nin duası vesilesiyle bereketlendiği anlatılır.¹⁶²⁵

¹⁶¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127a-127b; A.N., vr.83a.

¹⁶¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130a-130b; A. N., vr.84b-85a.

¹⁶¹⁷ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.91 (Bашkalarını ikaz edip kötülüğe, tehlikeye düşmekten kurtarma kerâmet motif.)

¹⁶¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a-b; A. N., vr.2b-3a.

¹⁶¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a; A. N., vr.36a.

¹⁶²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116b; A. N., vr.76a.

¹⁶²¹ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.91. (Veliliğini kabul edenlere yönelik kerâmet motiflerinden bereket getirme kerâmet motif.)

¹⁶²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A. N., vr.17b.

¹⁶²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.60a-b; A. N., vr.40a.

¹⁶²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128a; A. N., vr.83b.

¹⁶²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130a-130b; A. N., vr.84b-85a.

7. Cansız Varlıkları Emrine, İtaatine Alma Kerâmet Motifi¹⁶²⁶

İbrâhim b. Edhem'in, bir dağı emriyle hareket ettirip durdurmasını konu alan menkabe nakledilir.¹⁶²⁷ Burada Muharrem Efendi, İbrâhim b. Edhem'in cansız varlıklardan dağı emrine ve itaatine alma kerâmet motifini işlemektedir. İbrâhim b. Edhem'in gemiyi aşırı sarsan rüzgarı emrine alıp durdurmasını anlatan bir menkabe aktarılır.¹⁶²⁸ Semnûn b. Hamza, muhabbetten söz ederken oradaki kandillerin birbirine girerek paramparça olmalarını anlatan bir menkabe anlatılır.¹⁶²⁹ Hüseyin b. Mansûr'un, bir pamukçunun ambarında bulunan pamukları bir sözüyle harekete geçirmesini anlatan bir menkabe rivayet edilir.¹⁶³⁰ Hapishanedeki kilitlerin ve kelepçelerin Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın bir emriyle açılmasını sağladığını anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁶³¹ Hüseyin b. Mansûr'un külünü Dicle'ye verdiklerinde sudan "Ene'l-Hak" seslerinin gelmesi ve ırmağın sularının coşup taşarak akması üzerine hizmetçinin şeyhin hırkasını Dicle'nin sahiline götürdüğünde suyun sakinleşerek eski haline dönmesi anlatılır.¹⁶³² Dünyanın yaşlı bir bayan suretinde Serî'nin evini süpürdüğü ile ilgili bir menkabe aktarılır.¹⁶³³ Mekke'ye hacca giderken çölün ortasında Kâbe'nin Râbia'yı karşılamaya geldiği ile ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁶³⁴

8. Kurumuş Ağacı Yeşertme Kerâmet Motifi¹⁶³⁵

Muharrem Efendi, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın Farsça bir beyit ile kuruyan bir ağacın yapraklarının bir anda tekrar yeşermesini sağlamasını kurumuş ağacı yeşertme kerâmet motifine örnek vermektedir.¹⁶³⁶

9. Gelecekte ve Gaybdan Haber Verme Kerâmet Motifi¹⁶³⁷

¹⁶²⁶Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.89. (Tabiat varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden cansız varlıkları kendiliklerinden hareket ettirme motif.)

¹⁶²⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.55a-b; A. N.,vr.36a.

¹⁶²⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.55a-b; A. N.,vr.36a.

¹⁶²⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.102a; A. N.,vr.66b.

¹⁶³⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.113a; A. N.,vr.74a.

¹⁶³¹Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.113b-114b; A. N.,vr.74a-74b.

¹⁶³²Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.115b; A. N.,vr.75a.

¹⁶³³Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.128a-128b; A. N.,vr.83b.

¹⁶³⁴Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.133b; A. N.,vr.86b-87a.

¹⁶³⁵Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.89. (Tabiat varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Kurumuş ağaç veya odun parçasını ulu yeşil ağaç haline getirme kerâmet motif.)

¹⁶³⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.13a; A. N.,vr.9a.

Muharrem Efendi *Künûz*’da bu konuyla ilgili şu menkabeleri işlemektedir: Cüneyd’in yanına ziyaret amaçlı giden Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc’a asılma ihtimalinin olduğunu bu nedenle halk içinde konuşmalarına dikkat etmesinin gerekliliğini Cüneyd’in haber vermesiyle ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁶³⁸ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc’ı katletmek için alıp götürdüklerinde, birinci gün katledileceğini, ikinci gün cesedinin yakılacağını, üçüncü günde de küllerinin Diele üzerinde rüzgara verileceğini söyleyerek gaipen haber verme kerâmet motifini gösterdiğiyle ilgili bir menkabe aktarılır.¹⁶³⁹ Fetih b. Ali el-Mevsîlî’nin bir gençle aralarında geçen gaipen haber verme kerâmet motifıyla ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁶⁴⁰

10. Ölüm Zamanını Bilme Kerâmet Motifi¹⁶⁴¹

Muharrem Efendi, Fetih el-Mevsîlî’nin kendi ölüm zamanını bilme kerâmet motifıyla ilgili bir menkabe aktarır.¹⁶⁴²

11. Görünmez Olma Kerâmet Motifi¹⁶⁴³

Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc’ı hapse koydukları ilk gece geldiler, baktılar, ama kendisini zindanda bulamadılar, zindanın her köşesini araştırdılar, kimseyi göremediler şeklinde görünmez olma kerâmet motifini işlediği bir menkabeyi Muharrem Efendi nakleder.¹⁶⁴⁴

12. Hal Diliyle Konuşma Kerâmet Motifi¹⁶⁴⁵

Akıldan, kalpten, gönülden geçeni bilme motifi, hatırları keşf kavramıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla içlerinden geçirdikleri duygu ve düşüncelerini dilleriyle söylemeseler de birbirlerinin akıllarından geçenleri bilme tasarrufuna sahip olan iki

¹⁶³⁷Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.93. (Menâkıbnâmelerdeki kerâmet motiflerinden gelecekte olacakları haber verme, gaipte cereyan eden olayları görme, gösterme kerâmet motifi.)

¹⁶³⁸Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.113b; A. N.,vr.74a.

¹⁶³⁹Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.113b-114b; A. N.,vr.74a-b.

¹⁶⁴⁰Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.132a; A. N.,vr.86a.

¹⁶⁴¹Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.89. (Velinin kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motiflerinden Öleceği zamanı ve yeri önceden bilme kerâmet motifi.)

¹⁶⁴²Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.132b; A. N.,vr.86a.

¹⁶⁴³Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.88. (Bedeni ölmeden dünyadaki varlığını ortadan çekme kerâmet motiflerinden Ortadan Kaybolma, gözlerden kaybolma motifi.)

¹⁶⁴⁴Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.113b; A. N.,vr.74a.

¹⁶⁴⁵Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.93. (Menâkıbnâmelerdeki kerâmet motiflerinden akıldan geçenleri bilme motifi.)

evliyânın sır diliyle konuşmalarını anlatan bu olağanüstü olay sonucu hal diliyle konuşma gerçekleşiyor diyebiliriz. Hal diliyle konuşma, gizli şeyler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden akıldan geçenleri bilme, düşünceyi okuma motifi ile de ilişkili olabilir.¹⁶⁴⁶ Muharrem Efendi, iki tasavvuf büyüğü olan İbnü'l-Arabî ile Sühreverdî'nin bir arada bulunup hiç konuşmaksızın hal diliyle sohbet edip karşılıklı oturmalarını, sonra da kalkıp oradan ayrılmalarını anlatan bir menkabe aktarır.¹⁶⁴⁷

13. Hasımlarına Korku ve Dehşet Verme, Hasımlarını Bedduayla

Cezalandırma veya Hasımlarının Gözlerini Perdeleme Kerâmet

Motifi¹⁶⁴⁸

Muharrem Efendi *Künûz*'da, Abbasilerin ikinci halifesi Mansûr b. Abdullah'ın Ca'fer-i Sâdık'ı öldürtmek istemesi nedeniyle Ca'fer-i Sâdık'ın halifeye korku ve dehşet verme kerâmeti gösterdiği ve halifenin onu öldürmekten vazgeçtiği şeklinde bir menkabeyi anlatmaktadır.¹⁶⁴⁹ Muharrem Efendi, Haccac'ın adamlarını Hasan el-Basrî'yi öldürtmek için göndermesini, Habîb el-Acemî'nin kerâmetiyle Hasan el-Basrî'nin askerlerin gözüne perdelenmesini ve Hasan'ı bulamamalarını anlatan menkabeyi nakleder.¹⁶⁵⁰ Muharrem Efendi, İbn Atâ'yı halkın şikayet ettiğini bahane ederek cezalandırmaya çalışan Halifenin veziri Ali b. İsa'ya, İbn Ata'nın hasımlarını bedduayla cezalandırma kerâmetini göstermesiyle vezirin ellerinin ve ayaklarının kırılmasını konu alan bir menkabeyi aktarır.¹⁶⁵¹ Muharrem Efendi, Ebûbekir el-Kettânî'nin eşyasını çalan soyguncunun korku ve dehşete kapılıp çaldığı eşyayı geri getirmesini anlatan bir menkabeyi rivayet eder.¹⁶⁵² Muharrem Efendi, Süfyân es-Sevrî'yi haksız yere cezalandırmak isteyen Halifenin manen korku ve dehşete kapılmasını ve bedduayla cezalandırılmasını anlatan bir menkabe

¹⁶⁴⁶ Kelâbâzî (Uludağ), *Taarruf*, ss.133-135; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90.

¹⁶⁴⁷ Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.5a; A. N.,vr.4a.

¹⁶⁴⁸ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, ss.91-92. (Veliliğini kabul etmeyenlere yönelik kerâmet motiflerinden hasımlarını beddua ederek çeşitli şekillerde başına felaket getirerek, bir organından yoksun kılarak, yere gömerek, aniden öldürerek, taş haline getirerek hasımlarına felaket musallat ederek cezalandırma motifleri.)

¹⁶⁴⁹ Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.20a-b; A. N.,vr.14a-b.

¹⁶⁵⁰ Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.39b-40a; A. N.,vr.26b.

¹⁶⁵¹ Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.101a-101b; A. N.,vr.66a.

¹⁶⁵² Muharrem Efendi, age., Ç.N.,vr.107a; A. N.,vr.69b.

nakleder.¹⁶⁵³ Muharrem Efendi, Serî es-Sakatî'yi haksız yere kırbaçlamak isteyen zaptıyenin elinin kuruması, kırbaçlayan kişiyi Fetih el-Mevsılî'nin manen korkutması ve Serî es-Sakatî'yi salıvermelerini anlatır.¹⁶⁵⁴

14. Hastalıkları İyileştirme Kerâmet Motifi¹⁶⁵⁵

Muharrem Efendi, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın şiir olarak rubai yazıp hastalara alternatif tıp şeklinde manen şifâ dağıtan bir şifâcı olduğuyla ilgili bir rivâyet nakleder.¹⁶⁵⁶ Muharrem Efendi, Bağdat'ta yaşayan yaşlı bir kadının Ahmed b. Hanbel'in duası bereketiyle felç hastalığından şifaya kavuşmasını rivâyet eder.¹⁶⁵⁷ Muharrem Efendi, ünlü bir kıraat âliminin manevî tedavi için Hasan el-Basrî'den yardım istemesi ve onun duasının bereketiyle sağlığına kavuşması rivâyetine yer verir.¹⁶⁵⁸ Kendi manevî hastalığına şifa istemek amacıyla Zünnûn, maddi hastalara şifa dağıtan bir zatın eteğine yapışır. O zat da Zünnûn'a şifayı Allah'tan istemesini öğütler şeklinde Muharrem Efendi, bir menkabeyi eserinde aktarır.¹⁶⁵⁹ Abdullah b. Mübârek'in duasının bereketiyle gözleri görmeyen bir zat görme gücüne geri kavuştu. Böylece adam ayağa kalkıp yoluna gitti şeklinde Muharrem Efendi bir menkabe nakleder.¹⁶⁶⁰ Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî yoldaşlarını alıp hasta olan Cüneyd'i ziyarete gitmiş sonra dostlarına dönüp, *"Herkes Cüneyd'in şu hastalığından bir parçasını kendi üzerine alsın ki, o sıhhat bulsun,"* dedi. Yoldaşları da, *"Başüstüne, aldık gitti,"* deyince, Cüneyd derhal ayağa kalktı şeklinde Muharrem Efendi bir menkabe anlatır.¹⁶⁶¹ Ebûbekir el-Kettânî'den çaldığı bir eşyaya karşılık eli kuruyan bir soyguncu, çaldığı eşyayı ona geri getirince eli hemen iyileşti şeklinde Muharrem Efendi bir menkabe aktarır.¹⁶⁶²

15. Hâtiften Ses İşitme Kerâmet Motifi

¹⁶⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.116a-116b; A. N.,vr.75b-76a.

¹⁶⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.131b; A. N.,vr.85b.

¹⁶⁵⁵ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.91. (Biyolojik mahiyette kerâmet motiflerinden Hastalıkları İyileştirme motifi.)

¹⁶⁵⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.12b-13a; A. N.,vr.9a.

¹⁶⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.16a; A. N.,vr.11a.

¹⁶⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.29a-29b; A. N.,vr.19b-20a.

¹⁶⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.58a-b; A. N.,vr.38b.

¹⁶⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.65a; A. N.,vr.43a.

¹⁶⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.97a-97b; A. N.,vr.63a-63b. (Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiye*, s.167.)

¹⁶⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N.,vr.107a; A. N.,vr.69b.

Muharrem Efendi, Ebû Hâzım el-Medenî'nin İbrâhim b. Edhem'le yaptığı bir seyahatte hâtiften onu öven bir ses işittiklerini anlatan bir menkabeyi nakleder.¹⁶⁶³ İbrâhim b. Edhem'in vefat edince insanlar “*yeryüzünün emânı ölmüştür*” diye bir ses işittiler şeklinde Muharrem Efendi eserinde bir rivâyete yer verir.¹⁶⁶⁴ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'nin hâtiften ses duyma kerâmet motifini rivâyet eden bir menkabe aktarır. Bu konuya ilaveten Bişr'in kabirleri ziyaret ederken hâtiften ses işittiğiyle ilgili Muharrem Efendi *Künûz*'da bir rivâyetten bahseder. Aynı motifle ilgili Muharrem Efendi, çölde hac için yolculuk yaparken Ebû Tûrâb'ın hâtiften bir ses işittiğiyle ilgili bir rivâyete yer verir.¹⁶⁶⁵ Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin türbesini Hoca Ali es-Sirganî ziyaret ederken hâtiften bir ses işittiğiyle ilgili Muharrem Efendi rivâyete eserinde dikkat çeker.¹⁶⁶⁶ Muharrem Efendi, Cüneyd el-Bağdâdî'nin aklından geçirdiği bir soruya karşılık, hâtiften işittiği bir sesle cevap verildiğini nakleder.¹⁶⁶⁷ Semnûn b. Hamza, ömrünün sonunda sünnete tabi olma maksadıyla bir kadın ile evlenmek istemişti. Bu arzu üzerine bir kız vücuda geldi. Üç yıl dolunca Semnûn'da çocuğa karşı aşırı bir sevgi doğdu. Gayretullaha dokunan bu hal için hâtiften bir sesle uyarıldı şeklinde Muharrem Efendi hâtiften ses işitme kerâmet motifini işlediği bu menkabeyi de eserinde zikreder.¹⁶⁶⁸ Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî'nin vefatı yaklaştığı zaman hâtiften bir ses işittiğiyle ilgili menkabeyi Muharrem Efendi eserine alır.¹⁶⁶⁹ Hallâc'ın idam edildiği gece darağacının altında onun haliyle ilgili büyüklerden birisinin hâtiften bir ses işittiğini Muharrem Efendi rivâyet eder.¹⁶⁷⁰ Süfyân es-Sevrî'ye “Sevrî” lakabının verilmesine sebep olan olayı ve hâtiften işittiği sesi Muharrem Efendi bu konuya örnek olarak verir.¹⁶⁷¹ Süfyân es-Sevrî'nin vefatından sonra hatiften bir ses işitildiğiyle ilgili bir rivâyete Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁶⁷² Muharrem Efendi, Ebû Saîd el-Harrâz'ın çölde

¹⁶⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55a-b; A. N., vr.36a.

¹⁶⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.56a; A.N., vr.36b-37a.

¹⁶⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79b-80a; A. N., vr.52a-b.

¹⁶⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85a-b; A. N., vr.55b-56a.

¹⁶⁶⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.93b-94a; A.N., vr.61a.

¹⁶⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a-102b; A.N., vr.66b.

¹⁶⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b; A.N., vr.-.

¹⁶⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a.

¹⁶⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.116a; A.N., vr.75b.

¹⁶⁷² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b-118a; A.N., vr.76b-77a.

yolculuk yaparken hatiften ses işittiğiyle ilgili bir rivâyeti nakleder.¹⁶⁷³ Serî es-Sakatî'nin müridi Ahmed Yezid vefat ettiğinde, hatiften onu öven bir ses işitildi şeklinde Muharrem Efendi bu konuda bir rivâyete daha dikkat çeker.¹⁶⁷⁴ Sema yapan dervişlerin arasına katılan Serî es-Sakatî'nin hatiften gelen bir sesle uyarılmasını Muharrem Efendi bu konuya son örnek olarak rivâyet eder.¹⁶⁷⁵

16. Hayvanları Emrine, İtaatine Alma Kerâmet Motifi¹⁶⁷⁶

Muharrem Efendi, Necmeddin el-Kübrâ'nın himmet etmesiyle küçük bir kuşa büyük bir atmaca kuşunu avlattırma kerâmetini anlatır.¹⁶⁷⁷ Ayrıca Ashâb-ı Kehf'in köpeği Kıtımir'in Ashâb-ı Kehf'in sohbetlerini dinleyip onlara itaat etmesi gibi Hive'nin köpeklerinin de Necmeddin el-Kübrâ'ya itaat edip saygı gösterdiklerini belirten rivâyeti aktarır.¹⁶⁷⁸ Muharrem Efendi, bu konuya örnek olarak Mâlik b. Dînâr'a denizdeki balıkların ağızlarında para getirmeleri, Mâlik'in gemi ücretini o parayla ödemesi ve su üstünde yürüyerek gemiden ayrılması kerâmetini anlatır.¹⁶⁷⁹ İbrâhim b. Edhem'in Dicle'ye düşen dikiş iğnesini sudaki bir balığa getirtirme kerâmetini konu alan bir menkabeye dikkat çeker.¹⁶⁸⁰ Dostlarının canı et isteyen İbrâhim b. Edhem'e bir ceylanın gelip kurban olmak için beklemesi kerâmetiyle ilgili bir menkabeyi nakleder.¹⁶⁸¹ Muharrem Efendi, Zünnûn el-Mısırî'ye kerâmet olarak yüzlerce balığın ağızlarında mücevherlerle yardıma gelmelerini anlatan bir menkabe aktarır.¹⁶⁸² Ebû Hafs el-Haddâd, arkadaşlarıyla sohbet ederken bir koyun olsa da bu dostlara bir ziyafet versem diye gönlünden geçti. Derhal bir geyik geldi. Ebû Hafs geyiği bir süre sevdi. Sonra da eliyle kovdu şeklinde Muharrem Efendi bu menkabeye eserinde yer verir.¹⁶⁸³ Ahmed b. Atâ er-Ruzbârî şöyle demiştir: “Bir kere

¹⁶⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.122b; A.N., vr.80a.

¹⁶⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.129a-130a; A.N., vr.84a-84b.

¹⁶⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131a; A.N., vr.85a-85b.

¹⁶⁷⁶ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90. (Hayvanlar üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Vahşi veya Yabani hayvanları itaate alma, zarar vermez hale getirme, hizmetinde kullanma, dostluk kurma, söz geçirme, konuşturma, taş haline getirme motifleri.)

¹⁶⁷⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a; A.N., vr.7a-7b.

¹⁶⁷⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.10a; A.N., vr.7b.

¹⁶⁷⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.33a-b; A.N., vr.22b.

¹⁶⁸⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b; A.N., vr.36a-b.

¹⁶⁸¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b-56a; A.N., vr.36b.

¹⁶⁸² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.57b-58a; A.N., vr.38a-b.

¹⁶⁸³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.88b-89a; A.N., vr.58a.

bir deveye binmişim, devenin ayakları kuma batmıştı. Bunun üzerine “Allah!” dedim. Deve de “Allah!” dedi.”¹⁶⁸⁴ Bu örnekle de Muharrem Efendi hayvanları emrine, itaatine alma keramet motifine eserinde dikkat çekmektedir.

Semnûn b. Hamza, bir gün muhabbetten söz ediyordu. Havadaki bir kuş alçala alçala geldi başına kondu, sonra eline, biraz sonra da önüne kondu, sonra gagasıyla toprağa vurmaya başladı. O kadar ki, gagasından kan akmaya başladı, sonra muhabbete dair söylenen sözlerin etkisiyle yere düştü ve öldü!¹⁶⁸⁵ şeklinde Muharrem Efendi bir kuşu emrine alma keramet motifinin yanısıra kuşun Semnun’a olan aşırı sevgisinden helak olmasını da işlemektedir.

Dokumacılık yapan Hayr en-Nessâc Dicle’nin yanına varınca ihtiyaçlarını karşılarsın diye balıkların onun önüne para getirmeleri kerâmeti nakledilir.¹⁶⁸⁶ Muharrem Efendi, bu menkabede de balıkların Hayr en-Nessâc’ın emrine girmek için adeta yarıştıklarını ele almaktadır.

Muharrem Efendi, Ebû Hamza el-Horasânî’nin hayvanları itaatine alma kerâmetini ve onun tevekkül makamında geldiği en son noktaya örnek olacak bir menkabe nakletmektedir.¹⁶⁸⁷

Süfyân es-Sevrî, Allah’ın mahlûkatına karşı gayet şefkatliydi. Pazarda kafeste feryat edip tepinen bir bülbül gördü, satın alıp serbest bıraktı. Bu kuş her gece Süfyân’ın evine gelirdi. Süfyân’dan hiç ayrılmadı. Süfyân vefat edince üzüntüsünden kuş da öldü şeklinde bir menkabe nakledilir.¹⁶⁸⁸ Muharrem Efendi, bu menkabeyle bu konuyu sonlandırmaktadır.

17. Ölmüş Hayvanı Diriltme Kerâmet Motifi¹⁶⁸⁹

Râbia’nın yaşı ilerlediğinde hac yapmak için dostlarıyla ve güvendiği kişilerle beraber evden çıkması, çölün ortasında eşeğinin ölmesi, Râbia’nın Allah’a

¹⁶⁸⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b; A.N., vr.66a-66b.

¹⁶⁸⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102a; A.N., vr.66b.

¹⁶⁸⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105b; A.N., vr.69a.

¹⁶⁸⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106a; A.N., vr.69a.

¹⁶⁸⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117b-118a; A.N., vr.76b-77a.

¹⁶⁸⁹Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.91 (Biyolojik mahiyette kerâmet motiflerinden ölüyü diriltme, hayvanları diriltme motifi.)

yalvarmasıyla eşiğinin tekrar dirilmesini anlatan bir menkabeyi Muharrem Efendi bu başlığa örnek olarak zikretmektedir.¹⁶⁹⁰

18. Hızır'la Görüşme Kerâmet Motifi¹⁶⁹¹

Muharrem Efendi, *Künûz*'da İbrâhim b. Edhem'in melikliği bırakıp tasavvuf yolunu seçmesine sebep olan Hızır'la ilgili iki menkabe nakleder.¹⁶⁹² İbrâhim, Allah'ı dost edinmek için insanlardan uzaklaşır. Çöllerde tek başına hayat sürer. Hızır'la karşılaşır ondan ism-i âzam'ı öğrenir. Onun piri, Hızırdır. Zira zühd hayatına da İbrâhim'i Hızır yönlendirmiştir. Daha sonra mikatta Zâtü'l-İrak'ta ihrama girer. Orada gördüğü bir gençten yetmiş sûfî ile Hızır arasında geçen bir olayı dinler şeklinde Muharrem Efendi bu konuyla ilgili uzun bir menkabeyi eserine alır.¹⁶⁹³ Muharrem Efendi, Bilal el-Havvâs'ın bir rivâyetine yer verir: Bilal el-Havvâs'ın İsrailoğulları çölünde giderken Hızır ile karşılaştığını ve ondan İmâm-ı Şâfiî'nin dörtlerden (evtâd), Ahmed b. Hanbel'in sıddıklardan, Bişr el-Hâfi'nin ise kendisinden sonra onun gibisinin artık hiç gelmeyecek bir zat olduğunu belirttiği bilgiler aldığını nakleder.¹⁶⁹⁴ Bâyezid el-Bistâmî'nin keşf ve kerâmetlerini, Hızır ile görüştüğünü konu alan bir menkabeyi anlatır.¹⁶⁹⁵ Şeyhi Yûsuf b. Hüseyin'in ilahi huzurdan koğulduğu rüyasını İbrâhim el-Havvâs'ın şeyhine anlatmasına, İbrâhim'in şeyhine olan inancının sarsılmasına, çölde giderken Hızır'la İbrâhim'in karşılaşmasına ve Hızır'ın İbrâhim'i uyarmasına Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁶⁹⁶ Hakîm et-Tirmizî'nin hocası, Hızır idi şeklinde onu öven bir rivâyet de Muharrem Efendi nakleder.¹⁶⁹⁷ Ebu bekir el-Verrâk anlatıyor: "Her pazartesi hocası Hızır, Hakîm et-Tirmizî'nin yanına gelirdi."¹⁶⁹⁸ Ebubekir el-Verrâk anlatıyor: Bir gün şeyh Hakîm et-Tirmizî yazdığı eserlerin birkaç fasikülünü bana vererek, Götür bunları Ceyhun ırmağına at, Bunu kardeşim Hızır benden istedi. Hak Teâlâ suya bu

¹⁶⁹⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.133a-b; A.N., vr.86b.

¹⁶⁹¹Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90 (Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Hızır ve diğer gayb erenleriyle görüşme motifi.)

¹⁶⁹²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.48b-49b; A.N., vr.32a-b.

¹⁶⁹³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50a-b; A.N., vr.32b-33a.

¹⁶⁹⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64a; A.N., vr.42b.

¹⁶⁹⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A.N., vr.48b.

¹⁶⁹⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-b.

¹⁶⁹⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.102b-103a; A.N., vr.67a.

¹⁶⁹⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103a; A.N., vr.67a.

sandığı ona ulaştırmasını emretti şeklinde uzunca bir menkabeyi Muharrem Efendi eserinde anlatır.¹⁶⁹⁹ Ebûbekir el-Verrâk, ömür boyu Hızır'la görüşmeyi arzular, her gün mezarlığa gider gelir, gidip gelirken bir cüz Kur'ân okurdu. Onunla sonunda karşılaşır. Ama Kur'an okumayı unuttur şeklinde Hızır'ın öğütlerinin de nakledildiği bir menkabeyi Muharrem Efendi eserine alır.¹⁷⁰⁰

19. Hiç Yoktan Giyecek, Yiyecek Edinme Kerâmet Motifi¹⁷⁰¹

Bir kış günü Ca'fer-i Sâdık'ı kaplayan manevî bir hal sonrası soğuktan titremeye başlayınca hiç yoktan giyecek paltonun önüne gelme kerâmetini Muharrem Efendi *Künûz*'da anlatır.¹⁷⁰² İbrâhim b. Edhem, bir kış gecesini bir mağarada kalmaktadır. Hava soğuktur. Hiç yoktan bir palto önüne getirilir şeklinde onun başından geçen bir kerâmetin nakledildiği menkabeye Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁷⁰³ Zünnûn el-Mısırî'nin hizmetinde bulunan kız kardeşinin de keşf ve kerâmet sahibi olduğunu belirten bir menkabe anlatır.¹⁷⁰⁴ Hallâc'ın duasının bereketiyle kuru ağaçtan taze ve yaş hurma yağmaya başlama kerâmetini de naklederek Muharrem Efendi bu kerâmet motifiyle ilgili bilgileri tamamlar.¹⁷⁰⁵

20. Hiç Yoktan Para Bulma Kerâmet Motifi¹⁷⁰⁶

Bir zamanlar Basra'da yaşanan büyük bir kıtlık esnasında alacaklıların sayısı bine ulaştığında bile yastığının altından kesesini çıkarıp parayı ödemesiyle ilgili Muharrem Efendi Habîb el-Acemî'nin kerâmetlerinden eserinde bahseder.¹⁷⁰⁷ Hasan el-Basrî'nin bir düşküne verdiği Habîb el-Acemî'nin önündeki yiyeceklere bedel olarak Allah'ın kebab ve akçeler gönderdiği şeklinde bir rivâyeti daha nakleder.¹⁷⁰⁸ Ahmed b. Hadraveyh'in bir gece evine giren bir hırsıza çalacak bir şey bulamadığı için sabaha kadar namaz kılarak beklemesini söyler. Sabah olunca bir yerden yüklü

¹⁶⁹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103b; A.N., vr.67b.

¹⁷⁰⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.104b; A.N., vr.68a-68b.

¹⁷⁰¹ Ocak, age., s.93 (Menâkıbnâmelerdeki motiflerden hiç yoktan yiyecek, içecek çıkarma motifi)

¹⁷⁰² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21a; A.N., vr.14b.

¹⁷⁰³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.49b; A.N., vr.32b.

¹⁷⁰⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58a; A.N., vr.38b.

¹⁷⁰⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112a-112b; A.N., vr.73b.

¹⁷⁰⁶ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90 (Gizli şeyler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden gizli eşya ve maddeleri bulup çıkarma motifi.)

¹⁷⁰⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b; A.N., vr.26a.

¹⁷⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a; A.N., vr.26a.

bir para gelir. Bu parayı Ahmed, hırsıza verir. Hırsız da tevbe edip onun müridi olur şeklinde Muharrem Efendi onun fütüvvet anlayışını yansıtan bir menkabeyi eserine alır.¹⁷⁰⁹ Ahmed b. Hadraveyh'in vefatı yaklaştığında yoksullara verdiği paraların borcundan dolayı alacaklıların yatağın çevresini sarması üzerine hiç kimsenin tanımadığı birisinin gelip borçların hepsini noksansız olarak öder. Borçların ödenmesi biter bitmez de Ahmed b. Hadraveyh'in ruhu bedeninden çıkar şeklinde Muharrem Efendi bu menkabe ile bu konuyu sonlandırır.¹⁷¹⁰

21. İsm-i Âzam Kerâmet Motifi

Yûsuf b. Hüseyin'in hayırlı bir ameli neticesinde rüyasında Mısır'da bulunan Zünnûn el-Mısırî'nin ism-i âzama sahip olduğunun bildirilmesi ve ona talebe olmak için yola çıkması, onunla görüşmesini anlatan bir menkabeyi Muharrem Efendi nakleder.¹⁷¹¹ İbrâhim b. Edhem, Allah'ı dost edinmek için insanlardan uzaklaşır. Çöllerde tek başına hayat sürer. Hızır aleyhisselamla karşılaşır ondan ism-i âzam'ı öğrenir şeklinde bir rivâyete Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁷¹²

22. Kabir Ahvâline Vakıf Olma Kerâmet Motifi¹⁷¹³

Muharrem Efendi, kabirlerin yanından geçen Hasan el-Basrî'nin yanındakilere dünyanın geçiciliği ile ilgili bir öğüdünü nakleder.¹⁷¹⁴ Mezarlıkta yemek yiyen birisi ile ilgili Hasan el-Basrî'nin kabir ahvâline vakıf olduğunu gösteren bir yorumuna Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁷¹⁵ Ayeica Bîşr'in kabir ahvâline vakıf olduğunu gösteren bir menkabeyi de nakleder.

23. Kaybolanı Geri Döndürme Kerâmet Motifi¹⁷¹⁶

Habîb el-Acemî'nin duasının bereketiyle bir rüzgar yaşlı kadına kaybolan oğlunu getirdi şeklinde Muharrem Efendi *Künûz*'da bir rivâyete yer verir.¹⁷¹⁷ Ebû

¹⁷⁰⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.77b-78a; A.N., vr.51a.

¹⁷¹⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79a; A.N., vr.52a.

¹⁷¹¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-56b.

¹⁷¹²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50a-b; A.N., vr.32b-33a.

¹⁷¹³Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90. (Gizli şeyler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden kabir ahvâline vakıf olma Motifi.)

¹⁷¹⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b.

¹⁷¹⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32b; A.N., vr.22a.

¹⁷¹⁶Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90. (Gizli şeyler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden gizli eşya ve maddeleri bulup çıkarma motifi.)

Hafs, eşeğini kaybeden birisi için dua etti, derhal eşeği geri geldi şeklinde Muharrem Efendi Ebû Hafs'ın kaybolanı geri döndürme kerâmet motifine örnek verir.¹⁷¹⁸ Ebû Hasan Ali el-Bûşencî'nin duasının bereketiyle eşeğini kaybeden bir çiftçinin eşeğine kavuştuğunu konu alan bir menkabe naklederek Muharrem Efendi bu konuyu tamamlar.¹⁷¹⁹

24. Maddelerin Mahiyetini Değiştirme Kerâmet Motifi¹⁷²⁰

Muharrem Efendi, Habîb el-Acemî'nin evindeki ocakta pişen etin kan ve irine dönüşmesiyle ilgili uzunca bir rivâyet anlatır.¹⁷²¹ İbrâhim b. Edhem'in Nîşâbûr'dan Mekke'ye geldiğinde kaldığı mağaranın içerisinin misk kokusuna dönüştüğünü nakleder.¹⁷²² İbrâhim b. Edhem'in duasıyla sahildeki kumların altına dönüşmesi kerâmetini anlatır.¹⁷²³ Zünnûn'un aktardan ot aldırıp nohut büyüklüğünde macun haline getirtmesi, sonra da onlara bir nefes ederek yakuta dönüştürme kerâmetine Muharrem Efendi eserinde yer verir.¹⁷²⁴ Muharrem Efendi'nin *Künûz* 'unda; bir adam, Zünnûn'un yanına gelip çok borcu ve sıkıntısı olduğunu söyler. Zünnûn da yerden bir taş alıp üfler. Taş yolda zümrüte dönüşür şeklinde bir menkabe yer alır.¹⁷²⁵

25. Mekan Aşma (Tayy-i Mekan) Kerâmet Motifi¹⁷²⁶

Muharrem Efendi *Künûz* 'da Habîb el-Acemî'nin terviye günü Basra'da, arefe günü Arafat'ta vakfe yaparken görüldüğü rivâyetine yer verir. O, tayy-i mekan kerâmet sahibidir şeklinde başlayan bir menkabe nakleder.¹⁷²⁷ Abdullah b. Mübârek'in Merv yakınlarında bir sahrada yaşlı bir kadınla terviye günü karşılaşması ve o kadın aracılığıyla tayy-i mekân yaparak binlerce kilometre uzaklıktaki kutsal

¹⁷¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38a-b; A.N., vr.25b.

¹⁷¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.89a; A.N., vr.58a.

¹⁷¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125a-125b; A.N., vr.81b.

¹⁷²⁰ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 89. (Tabiat varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Maddelerin mahiyet ve niteliklerini değiştirme, taşı toprağı altın yahut mücevherat haline getirme motifi.)

¹⁷²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.37a-38a; A.N., vr.24b-25b.

¹⁷²² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38a-b; A.N., vr.25b.

¹⁷²³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.55b; A.N., vr.36a.

¹⁷²⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.58b-59a; A.N., vr.39a.

¹⁷²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.59a-b; A.N., vr.39a.

¹⁷²⁶ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 88 (Velinin kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motiflerinden Bir anda çok uzak mesafeleri katedebilme (Tayy-ı mekan) motifi.)

¹⁷²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.38b; A.N., vr.26a.

mekânlara arefe günü yetişip hac yapmaları ve başlarından geçen bazı olayların anlatıldığı bir rivâyeti eserde zikreder.¹⁷²⁸ Muharrem Efendi, Ma'rûf el-Kerhî'nin tayy-i mekân yapma kerâmetine Muhammed b. Mansûr et-Tûsî'nin şahit olduğunu belirten bir menkabe nakleder.¹⁷²⁹ Muharrem Efendi, İbnü'l-Cellâ'nın Ebû Tûrâb'ın tayy-i mekân kerâmetinden bahsettiği bir menkabeye dikkat çekmektedir.¹⁷³⁰ Muharrem Efendi bu başlık altında son olarak Ebubekir el-Verrâk'ın Hakîm et-Tirmizî ile beraber mekan aşma kerâmetini yaşadığını belirttiği bir menkabeyi anlatır.¹⁷³¹

26. Olağanüstü Haller Yaşama Kerâmet Motifi

Muharrem Efendi, Abdülkâdir el-Geylânî'nin bebekken manevi yönlendirmeye Ramazan ayında oruç tutması ile ilgili bir menkabeyi nakletmektedir. Muharrem Efendi, aynı motifle ilgili Abdülkâdir el-Geylânî'nin bir başka menkabesini daha nakletmektedir. Muharrem Efendi, eserinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin beş yaşındayken ruhanî varlıkları görmesiyle ilgili bir menkabe anlatır.¹⁷³² Yine bu menkabe de küçükken olağanüstü olaylar yaşama motifi ile ilgili bir rivâyete yer verilir.¹⁷³³ Muharrem Efendi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin altı yaşındayken Belh kentinde bazı olağanüstü haller yaşaması ve akranları arasında dikkat çekmesi ile ilgili bir menkabe daha anlatır.¹⁷³⁴ Meleklerin

¹⁷²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.65a-65b; A.N., vr.43a.

¹⁷²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.75b-76a; A.N., vr.49b-50a.

¹⁷³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79b; A.N., vr.52a.

¹⁷³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103a-103b; A.N., vr.67a-67b.

¹⁷³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.8a; A.N., vr.6a.

¹⁷³³ Bu rivayet, Ahmet Eflakî'nin *Ariflerin Menkabeleri* adlı eserinde de geçmektedir. "Mevlânâ hazretleri beş yaşındayken çok defa yerinden sıçırır ve heyecan geçirirdi. O derecede ki, Baha Veled'in müritleri onu ortalarına almak zorunda kalırlardı. Çünkü onun gözlerine gayb âleminde ruhani yüzler ve görünmeyen gizli şekiller görünürdü. Yani gelenler melekler (insanların iyi ve kötü amellerini yazan melekler), mümin cinler ve Allah kubbeleri altında bulunan velilerdi. Nitekim hallerinin başlarında Allah'ın yakını olan mukarreb melekler peygamberimiz Hz Muhammed (s.a.v.)'e, Cebrail aleyhisselam Hazreti Meryem'e, dört melek de Lut peygambere, Halil İbrahim peygambere ve diğer Allah elçilerine (Allah'ın selamı onların üzerlerine olsun) görünmüşlerdir. Babası Sultanü'l-Ulema "Bu sana görünenler, gayb âleminde dir. Kendilerini sana gösteriyorlar, amaçları seni Allah'ın iyiliklerine ve yardımına ulaştırmaktır. Onlar, o âlemde sana görünen ve görünmeyen hediyeler getirmişlerdir." diye küçük Mevlânâ Celalettin-i Rûmî'nin gönlünü alırdı. (Bkz. Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, çeviren Tahsin Yazıcı, Kabcacı yayınevi, İstanbul 2006, s.117.)

¹⁷³⁴ Muharrem Efendi, age., Ç.N., vr.8a; A. N., vr.6a; Bu bölümde rivayet edilen menkabe, Ahmet Eflâkî'nin *Ariflerin menkabeleri* adlı eserinde de geçmektedir. "Şeyh Bedrettin şöyle rivayet etti: Ben Sultan Veled hazretlerinden işittim, demişti ki: Baha Veled'in mübarek el yazısıyla bir

küçük Celâleddin'i göğsüne yükseltmeleri kerâmet motifi işlenmektedir. Muharrem Efendi, imam-ı Şafî'nin daha altı yaşındayken keskin bir zekaya sahip olduğu ile ilgili bir rivâyeti nakleder.¹⁷³⁵ Ebû Tûrâb, Horasan meşayihinin seyyididir. O, zühd ve takvânın zirvesindeydi şeklinde Muharrem Efendi onunla ilgili övgüleri aktarır.¹⁷³⁶ Râbia el-Adeviyye hakkında bir başka rivâyet daha yer alır. Onun esir alınıp sonra ibadetinden etkilenen zatın onu serbest bırakmasını Muharrem Efendi belirterek bu başlık altındaki örnekleri sonlandırır.¹⁷³⁷

Olağanüstü Haller Gösterme Kerâmet Motifine Örnekler şunlardır:

26.1. Akarsu Gibi Gözyaşı Döküp Yerleri Islatma Kerâmet Motifi

Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî'nin evinin oluşundan onun gözyaşının akmasını belirten kerâmeti ile ilgili *Künûz*'a bir nakil yapar.¹⁷³⁸ Bir kişinin mezara defninde orada bulunan Hasan el-Basrî'nin akıttığı gözyaşlarıyla toprağın ıslanması kerâmetini de Muharrem Efendi bu konuya örnek vererek bölümü sonlandırır.¹⁷³⁹

26.2. Doğurgan Olmayan Yaşlı Kadından Bebek İçin Süt Gelmesi Motifi

Hasan el-Basrî'nin annesinin, peygamberimizin eşlerinden Ümmü Seleme'nin hizmetçisi olduğu, Hasan'ın annesi peygamberimizin evinde ev işlerini yaparken ona müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin baktığı, bazen de onu emzirdiği,

sayfada şöyle yazılıydı: “Belh'te benim Celâleddin Muhammed hazretleri altı yaşındayken cuma günleri bizim evlerin damlarının üzerinde dolaşır ve daima Kuran okurdu. Belh'in büyüklerinin oğulları da her cuma hazır bulunur, onunla sohbet eder ve bağdaşırlar, namaz vaktine kadar onun yanında kalırlardı. Bir gün onların arasından bir çocuk ötekine “Gel de bu damdan öbür dama atlayalım” der ve bunun için bahse tutuşurlar. Mevlânâ hazretleri dudak altından gülümseyerek “ey kardeşler! Bu türlü hareketleri kediler, köpekler ve diğer canlılar yapar. Yüceltilmiş insanın böyle şeylerle uğraşması yazık olmaz mı? Eğer ruhani kuvvetiniz ve candan isteğiniz varsa, geliniz göklere uçalım ve Melekût âleminin menzillerini dolaşalım” dedi ve hemen o anda o topluluğun gözünden kayboldu. Çocuklar bu hal karşısında feryat edip çılgılık kopardılar. Nihayet halk, o hali öğrendi. Biraz sonra Celâleddin'in rengi uçmuş, mübarek vücudunda bir değişme olduğu halde tekrar döndüğünü gördüler. Oradaki bütün çocuklar başlarını açtılar, yüzlerini onun ayağı toprağına sürüp mürit oldular. “Sizinle konuştuğum o anda yeşiller giymiş bir topluluk beni sizin aranızdan aldı, feleklerin tabakaları ve göklerin burçları etrafında dolaştırdı, ruhlar âleminin görülmemiş şeylerini bana gösterdiler. Sizin çılgınlığınız kulağıma gelince beni yine buraya getirdiler” diye buyurdu Mevlânâ da. Derler ki: Mevlânâ Celâleddin o yaşta, çok defa üç dört, bazen de yedi günde bir yemek yedi.” (Bkz. Eflâkî, age., ss.117-118.)

¹⁷³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.13b-14a; A.N., vr.9b-10a.

¹⁷³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.79a-79b; A.N., vr.52a.

¹⁷³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.133b; A.N., vr.87a.

¹⁷³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b.

¹⁷³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b; A.N., vr.19b.

sevgi ve şefkatinin çokluğundan dolayı bebeği emzirmek için kerâmet olarak yaşlı kadın Ümmü Seleme'nin sütünün geldiğini Muharrem Efendi eserinde rivâyet eder.¹⁷⁴⁰ Muharrem Efendi, Hasan el-Basrî, henüz bebekken Nebi aleyhisselamın duasının bereketiyle peygamberimizin yaşlı eşi Ümmü Seleme'nin göğüslerinin sütle dolması ve bebeği emzirmesini anlatarak bu konuyu sonlandırır.¹⁷⁴¹

26.3. Haram Yiyeceğe Elin Uzanamaması Kerâmet Motifi

Ahmed b. Hanbel'in anlattığı Bişr el-Hâfî'nin haram olan yiyeceğe elinin uzanmamasını ve Bişr'in kız kardeşinin de zühd ve takvâ ehli olduğuyla ilgili rivâyeti Muharrem Efendi *Künûz* 'da nakleder.¹⁷⁴²

26.4. Meleklerin Cârîye Suretinde Görünüp Ölüm Vaktini Haber Vermeleri Motifi

Abdullah b. Mübârek'in, Sehl b. Abdullah el-Mervezî'nin ölüm vaktine işaret olduğuna dair verdiği bir haberin doğru çıkmasını konu alan bir menkabe Muharrem Efendi tarafından *Künûz* 'da anlatılır.¹⁷⁴³

26.5. Ölünün Ruhuyla Konuşma Kerâmet Motifi

Muharrem Efendi, Süfyân es-Sevrî'nin hacda vefat eden gencin ruhuyla konuşma kerâmetini konu alan bir menkabe nakleder.¹⁷⁴⁴

26.6. Şehitlerin Ruhunu Meleklerin Göğe Yükselttiklerini Görme Motifi

Muharrem Efendi *Künûz* 'da Cüneyd'in sekiz müridi ile beraber cihat yapmak üzere Rum diyarına gitmeleri ve yeni müslüman olan birisinin ruhunun sedyeyle melekler tarafından göğe yükseltip gözden kaybolduğuyla ilgili bir menkabe aktarır.¹⁷⁴⁵

26.7. Yanan Mumu Kimsenin Söndürememesi Motifi

¹⁷⁴⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a.

¹⁷⁴¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.26a; A.N., vr.18a; Bu rivâyetteki yanlışlıklar eseri inceleme bölümünde anlatılmıştı.

¹⁷⁴²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.63b-64a; A.N., vr.42a.

¹⁷⁴³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.67b-68a; A.N., vr.44b.

¹⁷⁴⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a-76b.

¹⁷⁴⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.94b-95a; A.N., vr.61b-62a.

Muharrem Efendi *Künûz*’da Ebû Hafs ile Şiblî arasında geçen yanan mumu kimsenin söndürememesi kerâmet motifi ile ilgili bir menkabeyi nakleder.¹⁷⁴⁶

27. Öldükten Sonra Olağanüstü Haller Gösterme Motifi¹⁷⁴⁷

Muharrem Efendi, Ahmed b. Hanbel’in cenazesi kaldırılırken gökyüzünden sayısız kuşun inmesi, bundan ibret alan kırk bin Yahudinin ve Hristiyanın da o gün iman edip müslüman olması gibi olağanüstü halleri anlatır.¹⁷⁴⁸ *Künûz*’da Ahmed b. Hanbel’in cenazesinde kırk bin Yahudi ve Hristiyan’ın müslüman olmasıyla ilgili İmam-ı Şâfiî’nin yorumu ve Ahmed b. Hanbel’in duası rivâyet edilir.¹⁷⁴⁹ Bâyezid el-Bistâmî’nin cenazesini taşıyan bir müridinin önceki gece gördüğü rüyasını tabuttan müridin kulağına yorumlamasını konu alan ölümünden sonraki kerâmeti nakledilir.¹⁷⁵⁰ Ma’rûf el-Kerhî’nin Şii lider Ali b. Musa’nın kapısında kapıcılık yaparken Ma’rûf’un bazı görüşleri savunması nedeniyle bazı şiilerin hücumuna uğrayıp mezhep taassubu ile döğülmesi sonucu kaburga kemiğinin kırıldığı ve ölümüne sebebiyet verildiği anlatılır.¹⁷⁵¹ Cüneyd el-Bağdâdî’nin vefatından sonraki olağanüstü bazı hallerini Muharrem Efendi nakletmektedir.¹⁷⁵² İbnü’l-Cellâ’nın vefatından sonraki olağanüstü halleri nakledilir.¹⁷⁵³ Ebûbekir el-Kettânî anlatıyor: “Çölde bir derviş gördüm, ölmüştü, ama gülümsüyordu. Hem ölmüş hem de gülüyor musun dedim.” Dedi ki: “Allah sevgisi işte böyle olur!”¹⁷⁵⁴ Bu menkabeyle Muharrem Efendi bu bölümü kapatır.

28. Ricâlü’l-Gayb / Gayb Erenleri İle Görüşme Motifi¹⁷⁵⁵

Abdülkâdir el-Geylânî’nin ricâl’ül-gayb¹⁷⁵⁶ diye ifade edilen gayb erenlerinden vefat eden birisinin yerine yenisini görevlendirdiğini konu alan bir

¹⁷⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.90a; A.N., vr.58b-59a.

¹⁷⁴⁷ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.89 (Velinin kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motiflerinden ölüm sırasında ve ölüm sonrasında fevkalade hallerin zuhuru motifi.)

¹⁷⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b.

¹⁷⁴⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16b; A.N., vr.11b.

¹⁷⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a-74b; A.N., vr.48b-49a.

¹⁷⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.76a; A.N., vr.50a.

¹⁷⁵² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b-96a; A.N., vr.62a-62b.

¹⁷⁵³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100a; A.N., vr.65a.

¹⁷⁵⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b-107a; A.N., vr.69b.

¹⁷⁵⁵ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.90 (Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Hızır ve diğer gayb erenleriyle görüşme motifi.)

menkabe nakledilir.¹⁷⁵⁷ Abdülkâdir el-Geylânî'nin velilerin manevi rütbelerinin ve derecelerinin yükselmesinde, Yüce Allah'ın ona bahşetmiş olduğu manevi yetkiyi duyurmasıyla ilgili bir rivâyet yer alır. Abdülkâdir el-Geylânî'nin “*Şu iki ayağım her Allah velisinin iki omuzu üzerindedir*” sözü aktarılır.¹⁷⁵⁸ Muharrem Efendi, büyük şeyhlerden sekiz tanesinin isimlerini vererek bunlar gibi daha pek çok şeyhi yetiştiren zatın ricâlû'l-gayb'den olan Necmeddin el-Kübrâ olduğunu rivâyet eder.¹⁷⁵⁹ Muharrem Efendi, Necmeddin el-Kübrâ'nın gayb erenlerinden zamanın kutbu olduğunu belirten bir rivâyeti anlatır.¹⁷⁶⁰ Muharrem Efendi, gayb erenlerinden olan kırklarla ilgili İbrâhim b. Edhem'in Beytû'l-Makdis'te (mescid-i Aksa'da) başından geçen bir olayı nakletmektedir.¹⁷⁶¹ *Künûz*'da Muharrem Efendi, Fudayl ve Süfyân'ın Abdullah b. Mubarek'i överek onu Ricâlullah makamında gördüklerini aralarında konuştuklarıyla ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁷⁶² Yûsuf b. Hüseyin ile Zünnûn el-Mısırî arasında geçen zamanın kutbu konulu bir menkabeyi Muharrem Efendi

¹⁷⁵⁶ Ricâlû'l-Gayb konusunda ayrıntı için bkz.: Ahmet Ögke, *Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlû'l-Gayb, İbn Arabî'nin Görüşleri, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara Ocak 2001, sy.5, ss.161-201; Vicdânî, *Tomar*, ss.97-99; Salih Çift, “*Ümena*” maddesi, *TDVİA.*, c.42, s.302.)

¹⁷⁵⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3b-4a; A.N., vr.3a.

¹⁷⁵⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.4b; A.N., vr.3b; Kutbiyyet, manen yüce bir mertebe, gavsıyyet bir evliyâ saltanatıdır ki, buna hak kazanmak ve o dereceye yükselmek, yalnızca ibadet ve fazlaca riyâzet gibi nefsi mücadele ve mücahedelerle değil, Cenab-ı Kibriya'nın bir bağıışı ve Hüdâ'nın bir tevcihiyledir. (Vicdânî, *Tomar*, ss.97-99) Bu menkabenin iyi anlaşılabilmesi için “gayb erenleri” denilen ve “Ricâlû'l-gayb” içinde yer alan “gavs” kavramına dikkat çekmekte fayda vardır. Kendisinden dua yoluyla yardım, himmet, istimdat istenildiği zaman kutba “gavs” denir. (Cürcanî, *Ta'rifât*, s. 142; Şarkavî, *Mu'cem*, s. 235) Bir zatın gavs olması halinin yardım istenilmeye imkan vermesine bağlıdır; yoksa o zat gavs değil kutup olur. (Kâşânî, 2004, s.419) Gavs, salıkların nezdinde Allah'ın velileri ve insanların sığınakları olan kutub ve sığınaktır. (Seccâdî, s.160) Bir başka ifadeyle gavs; yardıma, imdada yetişen, medet ve nusret veren ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) nuraniyetinde kendisini yok edip o nurla sahib-i vakt olan veliyyullah demektir. Gavs-ı Azam kavramı ise bütün masıvayı unutup Vacibü'l-vücut olan Allah ile ünsiyet kuran zat için kullanılır. (Safer Baba, *İstilahat-ı Sofiye*, s.79) Yani gavs, ilahi tecellilere merkezlik görevi yapan ve bütün kemalatı şahsında toplayan kutup'tur. Demek oluyor ki gavslık, kutubluk derecesinden sonra gelen yüce bir makamdır. (Gümüshanevi, *Camîu'l-Usul*, s.39) Kutup kavramına eş anlamlı olarak kullanılan ifadeler vardır. Bunlar: Gavs, Halife, Kutbu'z-Zaman (zamanın kutbu), Kutbü'l-Vakt (Vaktin kutbu), Vâhidü'z-Zaman (zamanın teki), Şahsu'l-vakt (vaktin şahsı), Sâhibü'l-vakt (vaktin sahibi), Abdullah (Allah'ın kulu), Hicâbü'l-a'la (en yüce perde), Mir'atü'l-Hak (Hakkın aynası). Kutupların kutbu (Kutbu'l-Aktab) kavramı ise, Muhammedî hakikattir; çünkü o her şeyin kaynağı ve her türlü ilmin menbaı olması yönünden bütün kutupların hakikatlerinin üzerinde döndüğü kutuptur. O feyiz veren ve bütün kutuplara yardım edendir. (Suad el-Hâkim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çeviren Ekrem Demirli, ss.430-438)

¹⁷⁵⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b; Cebecioğlu, *TTVDS*. “*Gavs*” maddesi, s.88.

¹⁷⁶⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11b; A.N., vr.8b.

¹⁷⁶¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54b-55a; A.N., vr.35b-36a.

¹⁷⁶² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.64b; A.N., vr.42b.

aktarır.¹⁷⁶³ Ebubekir el-Verrâk ile Hakîm et-Tirmizî arasında Kutbü'l-Müdâr konulu bir menkabe nakledilir.¹⁷⁶⁴ Ahmed Mesrûk et-Tûsî'nin "Vaktin kutbu kimdir?" sorusuna, Cüneyd'dir şeklinde verdiği cevap kaydedilir.¹⁷⁶⁵ Fetih b. Ali el-Mevsılî, her biri gayb erenlerinden olan ebdaldan otuz pirle karşılaşp sohbetlerinde bulunduğunu aktarır.¹⁷⁶⁶

29. Su Üzerinde Yürüme Kerâmet Motifi¹⁷⁶⁷

Muharrem Efendi *Künûz* 'da Habîb el-Acemî ile Hasan el-Basrî arasında Dicle nehri kenarında geçen su üzerinde yürüme kerâmetiyle ilgili rivâyete yer verir.¹⁷⁶⁸ Hasan el-Basrî ile Utbe el-Gulâm arasında geçen su üzerinde yürüme konulu rivâyeti aktarır.¹⁷⁶⁹ Bîşr el-Hâfî'nin Dicle üzerinde yürüyerek karşıya geçip Ma'rûf el-Kerhî'yi ziyaret ettiğiyle ilgili Ahmed b. İbrâhim el-Mutayyab'ın bir rivâyeti nakledilir.¹⁷⁷⁰ Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş en-Nîsâbûrî'nin su üzerinde yürümeyle ilgili bir sözü rivâyet edilir.¹⁷⁷¹

30. Şeytanla ve Cinlerle Görüşme Kerâmet Motifi¹⁷⁷²

Muharrem Efendi *Künûz* 'da Hasan el-Basrî'nin mescidinde manevî varlıklarla görüştüğü konusunu işleyen bir menkabe anlatır.¹⁷⁷³ Muharrem efendi, Ahmed b. Hanbel'in tehlike ve korku mahalli olan ölüm anında şeytanla mücadele etmesini anlatan uzun bir rivâyet nakleder.¹⁷⁷⁴ Muharrem Efendi, gayb âleminden gelen bazı manevi varlıklarla Dâvud et-Tâî'nin görüştüğüne Sehl b. Amr'ın şahitlik ettiğini belirten bir rivâyete yer vermektedir.¹⁷⁷⁵ İbrâhim b. Edhem'in iblisle

¹⁷⁶³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.85b-86b; A.N., vr.56a-56b.

¹⁷⁶⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103a-103b; A.N., vr.67a-67b.

¹⁷⁶⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126b; A.N., vr.82b.

¹⁷⁶⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

¹⁷⁶⁷ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.93 (Menâkıbnâmelerdeki motiflerden su üzerinde yürüme motifi.)

¹⁷⁶⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.40a-b; A.N., vr.26b-27a.

¹⁷⁶⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41b; A.N., vr.27b-28a.

¹⁷⁷⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.62b; A.N., vr.41b.

¹⁷⁷¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.124b; A.N., vr.81a.

¹⁷⁷² Ocak, *Menâkıbnâmeler*, ss.90-91 (Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden kerâmet motiflerinden Şeytanı görüp teşhis etme, kötülüklerine kapılmama, cinlerle temas kurma, kötülüklerini yok edip hizmetinde kullanma motifi.)

¹⁷⁷³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.28b-29a; A.N., vr.19b.

¹⁷⁷⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.16a; A.N., vr.11b.

¹⁷⁷⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.18a; A.N., vr.12b.

görüşmesini anlatan bir rivâyete yer verilir.¹⁷⁷⁶ Ebû Osman en-Nûrî'nin iblisle görüşmesi anlatılır.¹⁷⁷⁷ Cüneyd el-Bağdâdî'nin iblisi görüp onunla konuşmasını anlatan bir rivâyet nakledilir.¹⁷⁷⁸ Hallâc'ı darağacında astıklarında İblis yanına geldi ve onunla konuştu şeklinde bir menkabe aktarılır.¹⁷⁷⁹ Serî es-Sakatî'nin bir cinle konuşmasını Cüneyd el-Bağdâdî'nin nakli yer alır.¹⁷⁸⁰ Cüneyd el-Bağdâdî'nin iblisle Şûnîziye mescidinde görüşmesini anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁷⁸¹

31. Yemeden İçmeden Uzun Süre Durabilme Kerâmet Motifi¹⁷⁸²

Muharrem Efendi *Künûz*'da Üveys el-Karanî'nin yemeden içmeden uzun süre durabildiğini anlatan bir menkabe nakleder.¹⁷⁸³ İbrâhim b. Edhem'in yemeden içmeden uzun süre durabildiğini anlatan bir menkabeyi aktarır.¹⁷⁸⁴ Sehl b. Abdullah'ın yemeden içmeden uzun süre durabildiğini anlatan bir menkabeye dikkat çekilir.¹⁷⁸⁵

3.7.14. Kusurlarını Hatırda Tutma

Muharrem Efendi *Künûz*'da Üveys el-Karanî'ye “nasılsın” diye soran birisine kusurlarını hatırd tutma konusuyla ilgili verdiği cevap rivâyet edilir.¹⁷⁸⁶ “Nasılsın?” diye hal hatır sorana Muhammed b. Vâsî'nin kusurlarını hatırd tutma konusuyla ilgili verdiği cevap nakledilir.¹⁷⁸⁷ Utbe el-Gulâm'ın kusurlarını hatırd tutma konusuyla ilgili bir menkabesi aktarılır.¹⁷⁸⁸ Serî es-Sakatî'nin kusurlarını hatırd tutma konusuyla ilgili bir menkabesi anlatılır.¹⁷⁸⁹

¹⁷⁷⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.54a-b; A.N., vr.35b.

¹⁷⁷⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9bb-97a; A.N., vr.63a.

¹⁷⁷⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.106b; A.N., vr.69a.

¹⁷⁷⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a-b.

¹⁷⁸⁰Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.128b; A.N., vr.83b.

¹⁷⁸¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.130b-131a; A.N., vr.85a.

¹⁷⁸²Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s.88 (Velinin kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motiflerinden yemeden, içmeden, uyumadan uzun zaman durabilme motifi.)

¹⁷⁸³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a.

¹⁷⁸⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.51b-52a; A.N., vr.34a-b.

¹⁷⁸⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.118b; A.N., vr.77a-77b.

¹⁷⁸⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25a; A.N., vr.17a.

¹⁷⁸⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36b; A.N., vr.24b.

¹⁷⁸⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

¹⁷⁸⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.127b; A.N., vr.83a.

3.7.15. Lütuf

Atı çalınan ve başka mal varlığı olmayan birisinin Hasan el-Basrî'ye gelerek atının bulunması için ondan dua istemesi, Hasan el-Basrî'nin de buna karşılık atın bedeli olan parayı o adama vermesi, her ikisi de rüyalarında cennette otlayan atları görüp aralarında önceki gün yaptıkları akdi cennet karşılığında feshetmelerini anlatan bir rivâyet nakledilir.¹⁷⁹⁰ Hasan el-Basrî ile Habîb el-Acemî arasında geçen ilahi lütuf konulu bir menkabe anlatılır.¹⁷⁹¹ İbrâhim b. Edhem ile arkadaşlık etmek isteyen, İbrâhim b. Edhem'in isteyeceği ilahi lütuf konulu şartla ilgili bir rivâyet yer almaktadır.¹⁷⁹²

3.7.16. Melâmet

Ahmed b. el-Hadraveyh'in melâmet anlayışının vurgulandığı bir menkabe nakledilir.¹⁷⁹³ Kendisine emanet olarak bırakılan çok güzel bir cariyeye Ebû Osman el-Hîrî'nin âşık olmasının, cariyenin güzelliğine meyletmesindeki hikmetin, onun Yûsuf b. Hüseyin'den melâmiliğin inceliklerini öğrenmesi olduğu ile ilgili bir menkabe aktarılır.¹⁷⁹⁴ Şâh b. Şücâ' el-Kirmânî için melâmet konusunda Ebû Hafs el-Haddâd'ın övücü sözler söylediğiyle ilgili Ebû Osman el-Hîrî'nin bir rivâyetine yer verilir.¹⁷⁹⁵ Ebû Muhammed el-Cerîrî ile hangâha gelen bir derviş arasında geçen melâmet konulu bir menkabe nakledilir.¹⁷⁹⁶ Hamdûn el-Kassâr'ın Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin halifelerinden olduğu, Abdullah b. Münâzil'in şeyhi olduğu, Nişâbûr'da Melâmetîler mezhebinin ilk defa ondan yayıldığı, tasavvufî bir akıma ismi verilen bir pir olduğu, bu taifeden bir cemaatin ona bağlandığı, bunlara Kassârî, Melâmî denildiğiyle ilgili bir rivâyet aktarılmaktadır.¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.29b-30a; A.N., vr.20a-b.

¹⁷⁹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.39a; A.N., vr.26a.

¹⁷⁹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.52b; A.N., vr.34b.

¹⁷⁹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.78a; A.N., vr.51a.

¹⁷⁹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.87a-88a; A.N., vr.57a-b.

¹⁷⁹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.98a-b; A.N., vr.64a-b.

¹⁷⁹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111a-111b; A.N., vr.72b.

¹⁷⁹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a; A.N., vr.78a.

3.7.17. Müceddid

Muharrem Efendi, müceddid¹⁷⁹⁸ kavramıyla benzer anlamı taşıyan “Muhyiddin” lakabının Abdülkâdir el-Geylânî’ye verilmesi ile ilgili bir menkabe nakleder. Bu menkabede Abdülkâdir el-Geylânî’ye insan suretinde gözüken manevi varlıkların “*dine tekrar canlılık katan*” anlamına gelen “*Muhyiddin*” lakabını vermeleri anlatılmaktadır.¹⁷⁹⁹

3.7.18. Mürüvvet

Muharrem Efendi’nin *Künûzü’l-Evliyâ* adlı eserinde ele aldığı kavramlardan birisi de mürüvvettir.¹⁸⁰⁰ Dâvud et-Tâî’nin mürüvveti ile ilgili bir menkabe nakledilir.¹⁸⁰¹ İnsanların ellerindekine göz dikmemenin, onlardan çok zorunlu olmadıkça bir şey istememenin hem dünyada hem de ahirette insanı efendi yapacağı ile ilgili bir rivâyet yer alır. Muhammed b. Vâsı’nın mürüvvetle ilgili bir sözü aktarılır.¹⁸⁰² Muharrem Efendi, dostların kusurlarını görmezlikten gelme olarak belirtilen mürüvvet kavramı gereği Resulullah’ın torununun kusurunu görmezlikten gelmenin önemini anlatan Abdullah b. Mübarek ile ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁸⁰³ Cüneyd el-Bağdâdî’nin mürüvvetle ilgili bir sözü nakledilmektedir.¹⁸⁰⁴ Mürüvvetin dostlara söz getirmeme yönüyle ilgili Ahmed b. Ata er-Ruzbârî’nin bir menkabesi rivâyet edilir.¹⁸⁰⁵ Mürüvvetle ilgili Ebû Muhammed el-Cerîrî’nin bir sözü aktarılır.¹⁸⁰⁶ Mürüvvetle ilgili Süfyân es-Sevrî’nin bir menkabesi anlatılır.¹⁸⁰⁷ Muharrem Efendi, Amr b. Osman el-Mekkî’nin ve bazı büyüklerin mürüvvetle ilgili

¹⁷⁹⁸Velilerin nefesleri ile ölü kalpler dirilir. “Muhyiddin” kavramının İslam dinindeki bir başka ihyâ hareketi olan “Müceddidlik” kavramı ile eş anlamlı olarak tarih sahnesine çoğu zaman çıktığını görmekteyiz. Ayrıca tasavvufta tecellinin yani Yüce Allah’ın nurunun arifin kalbine doğuşuna ve ilahi nurlarla onu aydınlatışına da “ihyâ” denilmektedir. (Cebecioğlu, *TTVDS*, s. 301.)

¹⁷⁹⁹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.3a; A.N., vr.2b.

¹⁸⁰⁰Mürüvvet, Arapça bir sözcük olup, iyilikte bulunmak, insanlık yapmak anlamlarında kullanılır. Cürcanî’ye göre mürüvvet; insanda bulunan ve onu akıl ve din açısından övülen davranışlara motive eden ruhi bir yetenektir. Allah dostlarının lütuf ve ihsanlarına da mürüvvet denir. Dostların kusurlarını görmemek ve kendi ibadetini az bulmak da mürüvvet olarak kabul edilir. (Bkz. Ethem Cebecioğlu, *TTVDS*, s.456.)

¹⁸⁰¹Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.19a; A.N., vr.13b.

¹⁸⁰²Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.36a; A.N., vr.24a.

¹⁸⁰³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.67b; A.N., vr.44b.

¹⁸⁰⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b; A.N., vr.62a.

¹⁸⁰⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101b; A.N., vr.66a-66b.

¹⁸⁰⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.111b; A.N., vr.72b-73a.

¹⁸⁰⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.117a; A.N., vr.76a.

sözlerinden örnekler nakletmektedir.¹⁸⁰⁸ Mürüvvetle ilgili Ebû Hasan Ali el-Bûşencî'nin bir sözü rivâyet edilir.¹⁸⁰⁹

3.7.19. Ölüm

Muharrem Efendi, tasavvufî bir kavram olarak ölüm¹⁸¹⁰ konusunda kendisinden sonra yerine kimin geçeceği ve cenaze namazını kimin kıldıracağı ile ilgili yanında bulunanların sorması üzerine Mevlânâ'nın yapmış olduğu açıklamaları nakleder.¹⁸¹¹ Utbe-i Gulâm'ın ölümü ile ilgili bir rivâyete yer verilir. Ölümünden sonra salih bir zat tarafından rüyada görülmesi ve hali anlatılır.¹⁸¹² Süfyân vefat ettiğinde birisi onu rüyasında görür. Onun her gün Rabbini ziyarete iki defa gittiği rivâyet edilir.¹⁸¹³ Vefatı yaklaşınca, Cüneyd el-Bağdâdî'nin yaşadığı haller ve ölümle ilgili nasihatleri nakledilmektedir.¹⁸¹⁴ Ebû Osman el-Hîrî'nin vefatından önce yaşananların ve bazı öğütlerinin anlatıldığı bir menkabe anlatılmaktadır.¹⁸¹⁵ Hayr en-Nessâc, yüzyirmi yıl ömür sürmüştü. Ölümü yaklaşınca akşam namazında Azrail'in gölgesi üzerine düştü. Abdest alıp namaz kıldı ve daha sonra da rabbine ruhunu teslim etti şeklinde bir menkabe anlatılır.¹⁸¹⁶ Muhammed ibn Hafif eş-Şîrâzî'nin vefatı yaklaştığı zaman yaşadığı bazı olayların anlatıldığı bir menkabe nakledilir.¹⁸¹⁷ Ölüm döşeğine düşen Hamdûn el-Kassâr'ın, Abdullah b. Münâzil'e olabildiğince dünya için kızmamasını öğütlediği bir menkabe nakledilir.¹⁸¹⁸ Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin ölümü esnasında yaşadığı bazı olağanüstü haller konulu bir menkabe aktarılır.¹⁸¹⁹ Fetih b. Ali el-Mevsîlî'nin bir genç ile arasında geçen ölüm konulu bir

¹⁸⁰⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.121b; A.N., vr.79b.

¹⁸⁰⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.125b; A.N., vr.81b.

¹⁸¹⁰ Bkz. Mehmet Demirci, Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm), Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2000, sy.4, ss.9-16.

¹⁸¹¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a-9b; A.N., vr.7a.

¹⁸¹² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.42a; A.N., vr.28a.

¹⁸¹³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.69b; A.N., vr.46a.

¹⁸¹⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.95b-96a; A.N., vr.62a-b.

¹⁸¹⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.99b; A.N., vr.64b-65a.

¹⁸¹⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.105b-106a; A.N., vr.69a.

¹⁸¹⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.110b.

¹⁸¹⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.120a-120b; A.N., vr.78b.

¹⁸¹⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

menkabe anlatılmaktadır.¹⁸²⁰ Fetih el-Mevsılî'nin ölümünden önce cereyan eden bazı olağanüstü hallerle ilgili bir menkabeye yer verilmektedir.¹⁸²¹

3.7.20. Şathiye-Şathiyyât

Muharrem Efendi, şathiye¹⁸²² konusunda da menkabeler aktarır. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın "Ene'l-Hak"¹⁸²³ ifadesinin "Hak, Ömer'in dili üzere konuşur"¹⁸²⁴ hadisiyle de işaret edildiği gibi, Hak Teâlâ Hz. Ömer'in diliyle konuştuğu gibi Hallâc'ın diliyle de konuşmuştur. Burada ne hulûlün ne de ittihadın işi vardır yorumu nakledilir.¹⁸²⁵ Şiblî'nin Hallâc'la huylarının aynı olduğu, Şiblî'yi deliliğe nispet etmelerinin kurtarması Hüseyin'i ise aklının mahvettiğini anlatan şathiye ile ilgili bir rivâyet anlatılır.¹⁸²⁶ Cüneyd el-Bağdâdî'nin Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın söylediği şathiye ile içine düştüğü durumdan kurtulması için yaptığı çabalarını ve Hallâc'ı öven Cüneyd'in sözlerinin nakledildiği rivâyet yer alır.¹⁸²⁷ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın katledilmesine sebep olan "Ene'l-Hak" sözüyle ilgili

¹⁸²⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132a; A.N., vr.86a.

¹⁸²¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.132b; A.N., vr.86a.

¹⁸²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, "Şatahat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl:7, sy:17, 2007, ss.7-27; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, Hallâc'ın "Ene'l-Hakk" Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahat Yorumu, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 6, sy.15, Ankara 2005, s. 191-223.

¹⁸²³ Ayrıntı için bkz. Ethem Cebecioğlu, "Şatahat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2007, Yıl.7, sy.17, ss.7-27.

¹⁸²⁴ (ان الله تعالى جعل الحق على لسان عمر وقلبه) Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 681. hadis, c.1, s.200.

¹⁸²⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.112b-113a; A.N., vr.73b; Hallâc'ın ya da diğer bazı sufilerin tâkîbâta uğraması ve öldürülmesi hususunda, dönemin sosyo-kültürel ya da siyâsî durumu, sufiler ile zâhir ulemâsı arasındaki temel metot farklılığı ve bunun siyâsî otoriteye yansımaları, teolojik tartışmalardan uzak halkın saf akidesinin bazı heretik akımların etkisi altına girme endişesi vs. gibi bir çok sebep sıralanabilir. Bu noktada tasavvufun yorum ve metot farklılığının sonucu olan ve kolayca anlaşılamayan bu tür şathiyâne sözler de sufilerin, gerek siyasi mekanizmaya şikâyet edilmesi, gerekse tâkîbâta uğrayıp yargılanmaları hususunda önemli bir etken olmuştur. Meselâ Hallâc, İbn Berrecân ve Şihâbüddin es-Sühreverdî bu tür gerekçelerle öldürülen sûfilerdendir. Hallâc'ın öldürülmesi hakkında bkz. (Hatib el-Bağdâdî, Ebubekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, nşr., Muhammed Emin el-Hâneî, Mektebetü'l-Hâneî, Kahire 1931, c. VIII, s. 132 ve devamı) İbnü'l-Arabî'nin hocalarından olan İbn Berrecân'ın öldürülmesi hakkında bkz. (Ebû Yakub Yusuf b. Yahya İbnü'z-Zeyyat, *et-Teşevvüf ilâ Ricâlî't-Tasavvuf*, th.: Ahmed Tefik, Menşûrâtü Külliyyeti'l-Âdâb, Ribat 1984, s. 170.), Sühreverdî'nin öldürülmesi hakkında bkz. (Yusuf Ziya Yörükân, *Şihâbüddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, çev.: A. Kamil Cihan, İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 35 ve devamı), Hallâc hakkında bkz. (M. Mustafa Çakmaklıoğlu, Hallâc'ın "Ene'l-Hakk" Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahat Yorumu, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, yıl.6, sy.15, s.192.)

¹⁸²⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113a-113b; A.N., vr.74a.

¹⁸²⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b; A.N., vr.74a.

bir başka rivâyet nakledilmektedir.¹⁸²⁸ Hallâc'ı darağacında astıklarında iblisin onun yanına gelmesini anlatan bir menkabe verilmektedir.¹⁸²⁹

3.7.21. Şefaât

Üveys el-Karanî'nin ahirette koyunlarının çokluğu ile meşhur olan Rebia ve Mudar kabilelerinin koyunlarının kılları adedince ümmet-i Muhammed'den olan müminlere şefaât edeceği nakledilir.¹⁸³⁰ Herem b. Hibban'ın Üveys el-Karanî ile aralarında geçen daha çok şefaât konulu konuşmalar rivâyet edilir.¹⁸³¹ İdam edilen birisine Habîb el-Acemî'nin göz ucuyla bakıp niyaz ettiği, onun niyazı bereketiyle manevi derecelere kavuştuğu aktarılır.¹⁸³²

3.7.22. Şehitlik

Muharrem Efendi, Necmeddin el-Kübrâ'nın Tatarlarla/Moğollarla Harezm'de savaşarak şehit olmasını anlatır.¹⁸³³ Üveys el-Karanî'nin vefatı yaklaştığında Halife Hz Ali'nin yanına gidip savaşmak için izin istemesi, daha sonra da bir savaşta şehit düşmesi rivâyet edilir.¹⁸³⁴ Mâlik b. Dînâr'ın savaşa katılıp şehit olmayı çok arzulaması ancak savaş meydanında hastalığının buna engel olması nakledilir.¹⁸³⁵ Şehitlerin manevî mertebeleriyle diğer manevî mertebeleri karşılaştırdığı İbn Ata'nın bir sözü aktarılır.¹⁸³⁶

3.7.23. Tazarru'

İbrâhim b. Edhem'in Yüce Allah'a tazarrûu ile Mekke'ye on dört yılda ulaştığını anlatan bir rivâyet nakledilmektedir.¹⁸³⁷ İshak en-Nehrecurî'nin münacaat halindeyken hep inlediğiyle ilgili bir rivâyete yer verilmektedir.¹⁸³⁸

¹⁸²⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.113b-114b; A.N., vr.74a-74b.

¹⁸²⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.115b; A.N., vr.75a-b.

¹⁸³⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.21b-22a.

¹⁸³¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.24a-25a; A.N., vr.16b -17a.

¹⁸³² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.41a; A.N., vr.27a-b.

¹⁸³³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.11a-11b; A.N., vr.8a-b.

¹⁸³⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b.

¹⁸³⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.34a; A.N., vr.22b-23a.

¹⁸³⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.101a; A.N., vr.66a.

¹⁸³⁷ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.50b; A.N., vr.33a.

¹⁸³⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.123b; A.N., vr.80b.

3.7.24. Tecrid-Tefrid

Bâyezid el-Bistâmî'nin evinde daima tecrid, tefrid ve riyâzet halinde olduğunu, evinde yiyecek olmadığı zaman ibadetten zevk aldığını belirten bir rivâyet nakledilir.¹⁸³⁹ Yirmi yıl kendisine hizmet eden müridinin adını sürekli unutmasının sebebi Bâyezid el-Bistâmî'ye sorulduğunda, kalbinin ve lisanının Allah ile sürekli meşgul olmasından dolayı onun gayrısını unutma halini yani tefridi beyan etmesini anlatan bir rivâyete dikkat çekilir.¹⁸⁴⁰ Ebû Ali es-Sakafî ile Ebû Muhammed Abdullah Münâzil arasında geçen tecrid ve tefrid konulu bir menkabe nakledilmektedir.¹⁸⁴¹ Fetih b. Ali el-Mevsılî'nin dünyadan tamamıyla el etek çekmiş olması, tefridi ve tecridi ile ilgili bir rivâyete yer verilir.¹⁸⁴²

3.7.25. Tefekkür

Muharrem Efendi, tefekkür hadis-i şerifine Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın yapmış olduğu yorumu nakleder.¹⁸⁴³ Peygamberimizin tefekkür hadisi konusunda Hasan el-Basrî'nin iki yorumu anlatılır.¹⁸⁴⁴ Hasan el-Basrî'nin tefekküre verdiği önemi anlatan bir menkabe nakledilir.¹⁸⁴⁵ Ahmed b. Ata er-Ruzbârî'nin tefekkür ederek Kur'an okumasını anlatan bir menkabeye yer verilir.¹⁸⁴⁶

3.7.26. Üveysîlik

Muharrem Efendi, üveysîlik¹⁸⁴⁷ ve “Üveysî meşreb” kavramı üzerinde durur. Allah'a vuslatta makamların en yücesinin üveysîlik olduğunu, çünkü o makamda

¹⁸³⁹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.73b; A.N., vr.48b.

¹⁸⁴⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.74a; A.N., vr.48b; Bu rivayette tecrid kavramı ön plana çıkmaktadır. Tecrid, salikin kalbinin ve düşüncesinin Allah'dan başkasından boş olmasıdır. Tecrid, Taha suresi on ikinci ayeti “ayakkabılarını çıkar” hükmünce Hak'tan uzaklık vesilesi olan her şeyi kendinden uzaklaştırmaktır. Zahirî tecrid ve batnî tecrid olmak üzere tecrid ikiye ayrılır. Dünyadan yüz çevirmeye zahirî tecrid denir. Ahirette bir karşılık beklememeye de batnî tecrid denilmektedir. (Bkz. Seyyid Câfer Seccâdî, *Tasavvuf ve irfan terimleri sözlüğü*, s.466.)

¹⁸⁴¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.126a; A.N., vr.82a.

¹⁸⁴² Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.131b; A.N., vr.85b.

¹⁸⁴³ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.12b; A.N., vr.9a.

¹⁸⁴⁴ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.31b-32a; A.N., vr.21b.

¹⁸⁴⁵ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b.

¹⁸⁴⁶ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.100b-101a; A.N., vr.65b-66a.

¹⁸⁴⁷ Tasavvuf geleneğinde, vefat etmiş bir büyüğün ruhaniyetinden faydalanan, yardım ve terbiye gören zâta üveysî, bu yolla kemâle erip olgunlaşmaya da üveysîlik denir. Veysel Karânî'nin ruhaniyetinden feyiz alan üveysî meşrep sûfilerden bazıları şunlardır: İbrahim b. Ethem (ö. 166/782), İmam Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765)'ın ruhaniyetinden feyiz alan Bâyezid el-Bistâmî (ö.261/874), Bâyezid el-Bistâmî'den aldığı manevî feyizle yetişen Ebû'l-Hasan el-Harekânî

terbiye edici olanın bizzat Yüce Allah'ın zatının olduğunu Hadîd sûresi yirmi birinci ayet veya aynı ayetin Cuma sûresi dördüncü ayetteki ifadesini ve bir hadisi nakleder.¹⁸⁴⁸

3.7.27. Velâyet

Muharrem Efendi, *Künûz*'da Şah b. Şücâ' el-Kirmânî'nin velayet¹⁸⁴⁹ kavramı yani velilikle ilgili bir sözünü aktarır.¹⁸⁵⁰ Yine Hakîm et-Tirmizî'nin velâyetle ilgili görüşü nakledilir¹⁸⁵¹

3.7.28. Verâ'

Muharrem Efendi *Künûz*'da, verâ'¹⁸⁵² konusundaki nakillerinden bazıları şunlardır; “günah işleyene derviş denir mi?” sorusuna Mevlânâ Celâleddin'in verdiği

(ö.425/1034), Melâmetîliğin ileri gelen şeyhlerinden biri olan Ebû Saîd Ebû'l-Hayr (ö.440/1049), Üveys el-Karânî'nin rûhâniyetinden feyiz alan Ebû'l-Kâsım el-Cürânî (ö.469/1076), Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddin-i Kübrâ (ö.618/1221), Ferîduddîn-i Attâr (ö.618/1221), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1241), Bahâuddîn Nakşbend (ö.791/1388), Ebû Bekir Tayabâdî (ö.791/1389), Celâleddîn Bâyezid-i Purânî (ö.862/1457) gibi sûfîlerin üveysî olduğu, ya Hızır'dan, ya da kendilerinden çok önceleri vefat etmiş şeyhlerden Misâl Âlemi'nde manen feyiz olarak yetiştikleri bilinmektedir. Maneviyat önderlerinin ruhaniyetlerinden istifade, tasavvuf tarihinde üveysî, üveysîlik ve üveysîyyü'l-meşreb gibi tâbirlerle anılmaktadır. Tarih içinde değişik mânâlara gelmekle birlikte Üveysîliğin ortak özelliklerini şu dört ana grupta toplamak mümkündür: 1) Hz. Peygamber(sav.)'in ruhaniyetinden doğrudan nasip alanlar, 2) Üveys el-Karânî'nin ruhaniyetinden feyiz alanlar, 3) Kendilerinden önce vefat etmiş herhangi bir şeyhin veya kutbun ruhaniyetinden istifade edenler, 4) Bizzat Hızır (as.) aracılığı ile irşad edilenler. Bu dört grupta ortak olan nokta, daha önce yaşamış birinin ruhaniyetinden feyiz almaktır. Çünkü sûfîler nezdinde cismânî sohbet olduğu gibi, rûhânî sohbet de vardır. Sâlihlerle manen beraberlikle de kemâl elde edilebilir. Ancak bu, şuuraltı hayatının kuvvetliliği ve şiddetli bir cazibeye kapılmakla sağlanabilir. (Bkz. Kadir Özköse, H. İbrahim Şimşek, *Altın Silsileden Altın Halkalar*, s. 112; Necdet Tosun, *TDVİA*, “Üveysîlik” maddesi, c.42, ss.400-401.)

¹⁸⁴⁸ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.25b; A.N., vr.17b.

¹⁸⁴⁹ Velayet: Arapça, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık (vavin esreli şekliyle) imaret, sultanlık, hüküm, valilik, vb. anlamları ihtiva eden bir kelime. Allah'ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk'dan halka irca olunmasıdır. Hz. Peygamber'den (s) önce, halkı Hakk'a çağıran kişilere Resul denirken, O'ndan sonra bu görevi yapanlara, Hz. Resulullah (s)'in halifesi adı verilmiştir. Ancak bunların daveti, kendi nefesine dayanarak değil, Hz. Muhammed (s)'e uyarak olur. Dört türlü velayet vardır: 1. Velâyet-i uzma: Son peygamber (s)'in velayeti, 2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velayeti veya ceberûtî velayet, 3- Velâyet-i vüstâ: Melekutî velayet, *Evliyânın velayeti* 4-Velâyet-i suğra: Müminlerin velayeti.(Bkz. Cebecioğlu, *TTVDS*., ss.696-697; Süleyman Uludağ, “*Veli*” maddesi, *TDVİA*.,c.43, ss.25-28)

¹⁸⁵⁰ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.84b-85a; A.N., vr.55b.

¹⁸⁵¹ Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.103b-104a; A.N., vr.67b-68a.

¹⁸⁵² Verâ', takvanın ileri derecesini ifade eden tasavvuf terimidir. Tasavvufî ıstılah olarak, “dinen haram ve mekruh olanları terk etmek bir yana, haram ve mekruh olmaları şüpheli olan şeyleri de hatta helal ve mübah olduğu halde bunlardan ihtiyaç fazlasını dahi terk etmek” şeklinde

cevaba dikkat çeker.¹⁸⁵³ Doğuştan iki yüzü bulunan bir kadın konusunda İmam-ı Şafî'nin verâ'ı ile ilgili bir rivâyet yer alır.¹⁸⁵⁴ Haram yolla kazanılan paranın ölüm anında sıkıntı çektireceği ile ilgili Mâlik b. Dînâr'dan bir menkabe aktarılır.¹⁸⁵⁵ Dâvud et-Tâî'nin zühd ve verâ'ı konusunda Ebû Hanife'nin oğlu Hammad'ın bir rivâyeti yer alır.¹⁸⁵⁶ İmam-ı Şafî'nin gençliğinde evi Kâbe'nin bitişiğinde iken onun verâ'ı ile ilgili bir menkabe anlatılır.¹⁸⁵⁷ Dinen bakmakla mükellef olduğumuz kişilerden dolayı ahirette hesap ve sorgu olacağı, onların ihtiyaçlarını temin ettikten sonra din kardeşlerine verilen ziyafette ise ahirette hesap ve sorgu olmayacağı ile ilgili Hasan el-Basrî'nin bir yorumu nakledilir.¹⁸⁵⁸

4. ESERDE ADI GEÇEN SÛFÎLERİN TASAVVUF MEKTEPLERİ

Bu bölümde eserde adı geçen sûfilerin mensup oldukları tasavvuf mekteplerine¹⁸⁵⁹ göre *Künûz* 'un tahlilini yapmaya çalışacağız. İslam'ın yayılmaya yeni başladığı ilk asırlarda İslamlaşma sürecini büyük ölçüde tamamlayan bölgeleri, daha çocukken ileride büyük bir insan olacağı belli olan sûfî tipi temsil etmektedir. Henüz İslamlaşma sürecini tamamlamamış olan bölgeleri örneğin Horasan'ı ise, önceleri günahkâr olarak yaşayıp sonradan tevbe ederek adı önde gelen mutasavvıflar arasında anılan sûfî tipi temsil etmektedir. Bu açıklama şu anlama gelmektedir; Horasanlının muhayyilesinde, karşılaşmış olduğu her günahkar, potansiyel olarak bir Abdullah b. Mübârek, İbrâhim b. Edhem, Fudayl b. İyad, Ebû Hafs el-Haddâd veya onlar vasıtasıyla tevbe edip hayırlı işlere yönelen bir kimse olabilir. Dolayısıyla birkişi, günahkarlara karşı ileride mahcup olacağı bir tutum içerisine girmemeli, iyilik, güzellik ve hoşgörü ile muamelede bulunmalıdır. İbrâhim b. Edhem'den Mevlânâ'ya, ondan da günümüze kadar bölgeyle alakalı mutasavvıfların, günahkarlara karşı daha yumuşak ve yapıcı bir dil kullanmasında bu

kullanılmıştır. Takva mahzurlu olanı, Verâ' ise helal olması şüpheli olanı terketmektir. (Terim hakkında bkz. Yüksel Göztepe, age., ss.272-278; Süleyman Uludağ, "Verâ'" maddesi, c.43, ss.49-50.)

¹⁸⁵³Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.9a; A.N., vr.6b.

¹⁸⁵⁴Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14b; A.N., vr.10a.

¹⁸⁵⁵Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.35a-b; A.N., vr.23b.

¹⁸⁵⁶Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.17a-17b; A.N., vr.12a.

¹⁸⁵⁷Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.14a-14b; A.N., vr.10a.

¹⁸⁵⁸Muharrem Efendi, age. Ç.N., vr.32a; A.N., vr.21b.

¹⁸⁵⁹Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss.115-135.

tarihî ve toplumsal manzaranın da etkili olduğu kanaatini taşımaktayız. Horasan mutasavvıfları şunlardır; İbrâhim b. Edhem (ö.161/777), Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797), Fudayl b. Iyad (ö.187/802), Şakîk el-Belhî (Ebû Ali Şakîk) (ö.194/809), Ahmed b. Hadraveyh (ö.240/854), Ebû Turâb en-Nahşebî (ö.245/859), Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö.258/871), Bâyezid el-Bistâmî (ö.262/875), Ebû Hafs el-Haddâd (ö.270/883), Hamdun el-Kassâr (ö.271/884), Şah b. Şücâ' el-Kirmânî (ö.276/884), Ahmed b. Mesruk et-Tusi (ö.297/909), Ebû Osman el-Hîrî (ö.298/910), Hakîm et-Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö.320/932), Ebûbekir el-Verrâk (ö.320/932), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö.672/1273).¹⁸⁶⁰

Muharrem Efendi, eserinde meşrebin adına değinmeden meşrep olarak Melamilerden de bahseder. Melâmîlik veya Melâmetîlik Nîşâbûr'lu Hamdun el-Kassâr tarafından müstakil bir tarikat olarak kurulmuş ve Kassârîlik diye de anılmıştır. Bu meşrebin tanınmış isimlerinden bazılarını Muharrem Efendi eserine almıştır: Bâyezid el-Bistâmî (ö.261/875), Ebû Hafs el-Haddâd (ö.270/883), Şah b. Şücâ' el-Kirmânî (ö.270/884), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896), Ebû Osman el-Hîrî (ö.298/910), Rüveyh (ö.303/932), Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), Ebû Ali er-Ruzbârî (ö.322/933) Melâmî meşrebin önde gelen isimlerindendir.¹⁸⁶¹ Diğer tasavvufî mektepler ekteki belgede tablo halinde sunulmaktadır.¹⁸⁶²

5. VEFAT TARİHİNE GÖRE KÜNÛZ'DA YER ALAN SÛFİLER

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserinde bulunan sûfîlerin vefat tarihleriyle Kuşeyrî'nin *Risâlesi*, Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı, Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ü, İbn Mülakkın'ın *Tabakâtü'l-Evliyâ*'sı gibi kaynaklardaki vefat tarihlerinin karşılaştırılması ekte sunulmaktadır.¹⁸⁶³ Yine İlk dönem tasavvuf kaynaklarından olan Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcub*'unda ise genelde sûfîlerin vefat tarihleri verilmemektedir.

¹⁸⁶⁰Himmet Konur, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı" adlı makalesi, ss.13-14; Basra ve Horasan'daki zühhd ve Tasavvuf Hareketleri için (Bkz. Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.87.)

¹⁸⁶¹Lâlizâde Abdûlbâki (Sadeleştiren: Tahir Galip Seratlı), *Melâmîlik yolunda görüp öğrendiklerim*, Kardelen Yayınları, Konya 2010, s.9.

¹⁸⁶²Ek-1.

¹⁸⁶³Ek-7.

6. SÜLEMÎ'NİN ESERİNDEKİ SÛFİLERDEN *KÜNÛZ*'DA BULUNANLAR

Muharrem Efendi *Künûz* 'unda sûfileri tabakalara göre ifade etmektedir. Sülemî'nin geliştirdiği bu tasnif başta *Tabakâtü's-Sûfiyye* ve *Nefehâtü'l-Üns* olmak üzere Sülemî'den sonraki tabakât kitaplarına tesir etmiştir. Tabakât eserlerinde geçen I. tabakadandır, II. tabakadandır gibi tabirler Sülemî'nin tasnifi ile ilgilidir. Sülemî 412/1021 yılında vefat ettiğine göre onun tasnif ettiği tabakalarda geçen sûfilerin hepsi bu tarihten önce yaşamıştır. Tabakalar yirmi kişiden oluşan toplam beş tabaka halinde verilmiştir.¹⁸⁶⁴ Sülemî'nin *Tabakât*'ına göre¹⁸⁶⁵ *Künûz*'da yer alan sûfiler ve mensup oldukları tabakât şöyledir: Sülemî'nin eserindeki birinci tabaka sûfilerden *Künûzü'l-Evliyâ*'da yer alan on yedi sûfî vardır. Sûfiler vefat tarihlerine göre şunlardır; Ebû İshak İbrâhim b. Edhem (ö.162/779), Fudayl b. İyad (ö.187/803), Şakîk b. İbrâhim Ebû Ali el-Ezdî el-Belhî (ö.194/809), Ma'rûf el-Kerhî (ö.200/815), Ahmed b. Asım el-Antâkî (ö.215/830), Mansûr b. Ammar (ö.225/839), Bîşr b. el-Hâris el-Hâfî (ö.227/841), Ahmed b. Ebû'l-Havârî (ö.230/844) (240/854), Bâyezid Tayfur b. İsa el-Bistâmî (ö.234/848) (261/875), Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî (ö.240/854), Zünnûn b. İbrâhim el-Mısırî (ö.245/860), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö.245/859), Serî b. el-Muglis es-Sakatî (ö.251/864), (253/866), (257/870), Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö.258/872), Ebû Hafs el-Haddâd en-Nisâbûrî (Amr b. Selem/Seleme) (ö.260/874), Ebû Salih Hamdun b. Ahmed el-Kassâr en-Nisâbûrî (ö.271/884), Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî (ö.....?).

Sülemî'nin eserindeki ikinci tabaka sûfilerden *Künûz*'da yer alan sûfilerin sayısı on sekizdir. Bu sûfiler şunlardır; Ali b. Sehl el-İsfahânî (ö.261/874), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896), Ebû'l-Fevâris Şah b. Şücâ' el-Kirmânî (ö.276/889), Ebû Saîd el-Harrâz (Ahmed b. İsa) (ö.277/890) (279/892), Ebûbekir Muhammed b. Ömer el-Verrâk (ö.280/893), Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî (Ahmed b. Muhammed) (ö.295/908), Amr b. Osman el-Mekkî (ö.296/909) (291/904) (297/910), Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî (ö.297/909) (299/912), Cüneyd b.

¹⁸⁶⁴Bkz. Kara, *TVTT.*, ss.121-125.

¹⁸⁶⁵Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, th.Mustafa Abdülkâdir 'Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Muhammed Ebü'l-Kâsım el-Hazzâz el-Bağdâdî (ö.298/911), Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî en-Nîsâbûrî (ö.298/910), Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Mağribî (ö.299/912), Rüveyym b. Ahmed el-Bağdâdî (ö.303/915), Ebû Abdullah b. el-Cellâ (Ahmed b. Yahyâ) (ö.306/918), Ebû Yakûb Yûsuf b. el-Hüseyin er-Râzî (ö.304/915) (334/946), Muhammed b. el-Fazıl el-Belhî (ö.319/931), Semnûn b. Hamza (ö.320/932), Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932) (255/869), Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cüzcânî (ö.353/964).

Sülemî'nin eserindeki üçüncü tabaka sûfilerden *Künûz*'da yer alan sûfiler beş kişidir. Bu sûfiler şunlardır; Ebû Hamza el-Horasânî (ö.290/903), Ebü'l-Mugîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö.306/918), Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Cerîrî (ö.311/923), Ebü'l-Hasan Hayru'n-Nessâc (ö.322/933), Ebû İshak İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî (ö.326/937).

Sülemî'nin eserindeki dördüncü tabaka sûfilerden *Künûz*'da yer alan sûfiler dört kişidir. Bu sûfiler şunlardır; Ebûbekir Muhammed b. Ali el-Kettânî (ö.322/934), Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Mürtaiş en-Nîsâbûrî (ö.328/939), Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Münâzil (ö.329/940), Ebû Yakub İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî (ö.330/942)

Sülemî'nin eserindeki beşinci tabaka sûfilerden *Künûz*'da yer alan sûfiler üç kişidir. Bu sûfiler şunlardır; Ebû Abdullah Ahmed b. Ata er-Ruzbârî (ö.311/923) (319/931), Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Sehl el-Büşencî (ö.348/960), Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî (ö.371/981).

Sülemî'nin eserindeki kadın sûfilerden *Künûz*'da yer alan sûfi bir tanedir. Sülemî'nin kadın sûfilere arasında yer alan Râbia el-Adeviyye'dir. (ö.135/752) (185/801). Sûfilere göre ricâlû'l-gayb arasında kadınlar da vardır. Onlar “er” kelimesini “kâmil” olanlar için kullanırlar.¹⁸⁶⁶

7. KÜNÛZ'DA YER ALAN MÜFESSİR SÛFİLER

Muharrem Efendi'nin eserine aldığı sûfilerden müfessir olanlar şunlardır:

¹⁸⁶⁶Bkz. Kara, TVTT., s.121.

Hasan el-Basrî,¹⁸⁶⁷ Ca'fer es-Sâdık,¹⁸⁶⁸ Süfyân es-Sevrî,¹⁸⁶⁹ Abdullah b. Mübârek,¹⁸⁷⁰ Ebû Osman el-Hîrî,¹⁸⁷¹ İmam-ı Şâfiî,¹⁸⁷² Sehl b. Abdullah et-Tüsterî,¹⁸⁷³ Cüneyd el-Bağdâdî,¹⁸⁷⁴ Necmeddin-i Dâye er-Râzî,¹⁸⁷⁵ Abdülkâdir el-Geylânî,¹⁸⁷⁶ İbnü'l-Arabî,¹⁸⁷⁷ İbn Ata,¹⁸⁷⁸ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî.¹⁸⁷⁹

8. KÜNÜZ'DA YER ALAN MUHADDİS SÜFİLER

1. Hadis Kitabı Yazan Muhaddis Süfîler

- ¹⁸⁶⁷Hasan el-Basrî'nin tefsir ilmindeki yeri konusunda Abdülhamit Birişik'in bir çalışması vardır. (Bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998, ss.39-46; Abdülhamit Birişik, *TDVİA. "Hasan el-Basrî'nin Tefsir İlmindeki yeri"*, İstanbul, 1997, c.16, ss.301-303.)
- ¹⁸⁶⁸Ca'fer es-Sadık'ın *Tefsirü'l-Kur'an* adlı bir tefsiri vardır. Onun eserleri konusunda Mustafa Öz'ün bir çalışması bulunmaktadır. (Bkz. Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.46-55; Mustafa Öz, *TDVİA. "Ca'fer es-Sadık" maddesi*, İstanbul, 1993, c.7, ss.1-3.)
- ¹⁸⁶⁹Süfyân es-Sevrî'nin tefsiri hakkında iki makale kaleme alınmıştır. Birinci makale, İsmail Cerrahoğlu tarafından yazılmıştır. İkinci makale Hâşim Abduyâsin el-meşhelânî'nin makalesidir. (Bkz. Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.55-61; Kettani, age., s.114; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, ss.179-188.)
- ¹⁸⁷⁰*El-Vâdih fî Tefsîri'l-Kur'an*, iki ciltlik bir tefsirdir. (Bkz. Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.61-62.)
- ¹⁸⁷¹Tefsir-i Kebir adlı bir tefsiri vardır. (Bkz. *el-iber*, 2/91; Kettani, age. s.115.)
- ¹⁸⁷²İmam-ı Şâfiî'nin *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı fikhî bir tefsiri vardır. Beyhâkî'nin çeşitli senedlerle Şâfiî'den gelen ahkam ayetleri hakkındaki görüşlerini topladığı bir eserdir. (Bkz. Cerrahoğlu, age., s.474; İsmet Ersöz, *TDVİA. "Ahkâmü'l-Kuran"*, c.1, s.552.)
- ¹⁸⁷³Kuran'ın bütün ayetlerini ele almayan, fakat surelerden birkaç ayet almak suretiyle meydana gelen küçük bir tefsirdir. (Bkz. Cerrahoğlu, age. ss.439-444; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.19; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.65-72.)
- ¹⁸⁷⁴Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.19; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.73-86.
- ¹⁸⁷⁵Necmeddin Dâye er-Râzî'nin tefsiri konusunda Mehmet Okuyan'ın bir çalışması vardır. (Bkz. Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.144-150; Mehmet Okuyan, *TDVİA. "Necmeddin Dâye" maddesi*, İstanbul 2006, c.32, s.496.) Mehmet Okuyan, *"Necmeddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri"*, Rağbet yayınları, İstanbul, 2001. (Doktora Tezi)
- ¹⁸⁷⁶*Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (Miskü'l-Hitam)* adlı bir tefsiri vardır. *Havassu'l-Fatihati's-Serife, Cevahiru'r-Rahman* gibi tefsir konulu başka eserleri de vardır. (Bkz. Gürer, age., s.123; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.134-136.)
- ¹⁸⁷⁷"*Ahkâmü'l-Kur'an*" adlı bir tefsiri vardır. Bunun yanı sıra diğer eserlerinde de yer yer ayetlerin tefsirlerini yapmıştır. Tefsir konulu "*Kitâbü'l-Cem'i ve't-Tafsîl fî Esrâri Maâni't-Tenzil*" adlı eseri de vardır. *Keşfü'z-Zünun*'da geçtiğine göre Kehf suresine kadar altmış bölümden (sifirden) oluşan tasavvufî bir tefsirine daha işaret edilir. Bunlardan başka genel tefsirciler metoduna göre de yazılmış sekiz sifirden oluşan bir tefsirinden daha söz edilmektedir. Bkz. Mahmut Erol Kılıç, Çağfer Karadaş, Mahmut Kaya, *TDVİA. "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin" maddesi*, c.20, ss.516-520; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.19; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, ss.167-191; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, c.1, s.438.
- ¹⁸⁷⁸İbn Ata'nın ayetlerin tefsirine dair görüşleri, işari tefsirlerle tasavvufî eserlerin temel kaynaklarından olan Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsir*'inde geniş biçimde yer almıştır. Sülemî'nin tefsirinde dağınık halde bulunan bu görüşler Paul Nwyia tarafından derlenmiş ve "*Nusus Süfiyye gayru menşure*" adlı eser içinde yayımlanmıştır. Burada İbn Ata'nın Felâk ve Nâs sureleri dışındaki surelerin bazı ayetleri hakkında açıklamaları bulunmaktadır. (Reşat Öngören, *TDVİA. "İbn Ata" maddesi*, c.19, s.336.)
- ¹⁸⁷⁹Mustafa Kara, *TDVİA., "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî" maddesi*, c.10, ss.328-330.

Süfyân es-Sevrî,¹⁸⁸⁰ İmâm-ı Şâfiî,¹⁸⁸¹ Abdullah b. Mübârek el-Mervezî,¹⁸⁸² Hakîm et-Tirmizî,¹⁸⁸³ Bişr el-Hâfi,¹⁸⁸⁴ Ahmed b. Hanbel,¹⁸⁸⁵ Fudayl b. İyad,¹⁸⁸⁶ Ahmed b. Ebü'l-Havârî,¹⁸⁸⁷ İbn Hafîf eş-Şirâzî (371/982),¹⁸⁸⁸ Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî.¹⁸⁸⁹

2. Hadis Rivâyet Eden Muhaddis Sûfîler

Tabiînden olan ve hadis rivâyet eden Mâlik b. Dînâr bilgi paylaşımı amacıyla Hasan el-Basrî, Şakîk el-Belhî, Râbia el-Adeviyye ve Abdülvâhid b. Zeyd ile sohbet etmiştir.¹⁸⁹⁰ Kırk kadar hadis rivâyet etmiştir. Enes b. Mâlik'ten ve bazı sahabelerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ahnef b. Kays, Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sirin hadis rivâyet etmişlerdir. Nesâî, onu sika kabul ettiği gibi Buhârî de onun hadisiyle istişhâd etmiştir.¹⁸⁹¹

¹⁸⁸⁰ “Camii” ve “Âdâb” Süfyan es-Sevrî'nin hadis kitaplarındandır. Süfyan'ın hadislerini toplayanlar için bkz. Kettânî, age. ss.37, 226.

¹⁸⁸¹ İmâm-ı Şâfiî'nin “*Fadailü'l-Kur'an'ı*” hadis kitabıdır. Şâfiî, Kuran'ın faziletleri konusunda ilk eser veren kişidir. Kettânî, age., s.84; Sezgin, age. c.3, ss.247-248.

¹⁸⁸² “*Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik*”, “*Kitabü'l-Cihad*”, “*el-Müsned*”, “*Kitabü'l-birr ve's-Sıla*” adlı eserler onun hadis konusunda yazdığı eserlerindendir. Sezgin, *Tarihu't-Türasi'l-Arabi*, 1/175-176

¹⁸⁸³ “*Nevadiru'l-Usul*” isimli hadis eseri Mustafa b. İsmail ed-Dimeşki'nin “*Mirkâtü'l-Vusul li-Nevâdiri'l-Usul*” adlı haşiyesiyle birlikte 1293/1876'da İstanbul'da basılmıştır. Tahkikli neşrini Mustafa Abdülkadir Ata gerçekleştirmiştir. 291 hadisin şerhini ihtiva eder. Onun velayet konusundaki görüşleri, İbn Arabî vasıtasıyla Osmanlı tasavvufunu etkilemiştir. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.33; Uludağ, *Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tarihi Kaynakları*, s.21; Fikret Karapınar, *Muhaddis Sûfîlerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (Doktora Tezi), s.3; Abdülfettah Abdullah Bereke, *TDVİA.*, “*Hakim et-Tirmizi*” maddesi, c.15, ss.196-199.)

¹⁸⁸⁴ “*Kitabü'z-Zühd*” ya da “*Kitabu't-Tasavvuf*” adlı hadis konulu eseri vardır. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.133; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.19.)

¹⁸⁸⁵ “*Kitabü'z-Zühd*” (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.133 ; Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, ss.19-20.)

¹⁸⁸⁶ “*Kitabü'z-Zühd*” Fudayl b. İyad, hadis ravileri arasında en güvenilir olanlardan ve en fazla hadis nakledenlerden birisidir. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.133; Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s.26; Nicholson, İA. MEB. C.4, s.681.)

¹⁸⁸⁷ “*Kitabü'z-Zühd*”. (Bkz. Özköse (Ed.), age., s.133 ; Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s.27.)

¹⁸⁸⁸ “*Kitabü'l-İktisad*” (Bkz. Fikret Karapınar, *Muhaddis Sûfîlerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (Doktora Tezi), s.4.

¹⁸⁸⁹ Ahmed b. Mesruk şu zatlardan hadis rivayet etmiştir; Ali b. Ca'd, İbnü'l-Medenî ve Ahmed b. Hanbel. Bu muhaddislerden hadis tahsil etmekle beraber o, Dârekutnî tarafından hadis rivayetinde zayıf kabul edilmiştir. Hadis konusundaki el-Kana'a (Cüz'ü'l-Kana'a) adlı eserinin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. (Bkz. Mustafa Bilgin, *TDVİA.*, “*Ahmed b. Muhammed b. Mesruk*” maddesi, c.2, s.103.)

¹⁸⁹⁰ Mehmet Demirci, *TDVİA.* “*Mâlik b. Dînâr*”, c.27, s.505.

¹⁸⁹¹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.88.

Ca'fer es-Sâdık, hadis ilminde sika ravi olarak kabul edilir.¹⁸⁹² Babası Muhammed Bâkır'dan, Ubeydullah b. Ebi Râfî'den ve bazı sahabelerden hadis rivâyet etmiştir.¹⁸⁹³

Ebû Hâzım el-Medenî de, hadis rivâyet eden sûfîler arasında yer almaktadır.¹⁸⁹⁴

Mansûr b. Ammar (ö.225/840) hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Onun rivâyet ettiği hadisleri Ebû Nuaym *Hilyetü'l-Evliyâ*'da nakletmiş, bu hadisleri Ebûbekir b. Ahmed el-Hemedânî bir araya getirmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 546'da bulunmaktadır). İbn Adî ve Dârekutnî onun rivâyet ettiği hadislerin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹⁵

İbn Hacer'e göre Habîb el-Acemî sika hadis râvîsidir. (*Tehzibü't-Tehzib*, c.2, s.189). Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*'de (c.1, s.366) ve *et-Târihu'l-Kebîr*'de (c.2, s.326) Habîb el-Acemî'den bahsetmektedir. Ebû'l-Ferec İbn'ül-Cevzî ise hadis râvîsi olan Habîb'in başka bir kişi olduğunu söyler (*Sıfatü's-Safve*, c.3, s.321). Bu bilgi başka kaynaklarca doğrulanmadığı için ihtiyatla karşılanmalıdır. Habîb el-Acemî, Hasan el-Basrî, İbn-i Sîrîn, Bekir b. Abdullah el-Müzenî, Ebû Temime el-Huceymî gibi büyüklerden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Süleymân et-Teymî, Hammad b. Seleme, Mûtemir b. Süleyman, Osman b. Heysem kendisinden hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.¹⁸⁹⁶

İbn Ata, Yûsuf b. Musa el-Kettân ve Fazl b. Ziyad'dan hadis almış, kendisinden de Muhammed b. Ali b. Hubeş en-Nâkıd rivâyette bulunmuştur.¹⁸⁹⁷

Ahmed b. Ebû'l-Havârî, Ahmed b. Hanbel ile sohbetlerde bulunan ve hadis ilminde güvenilir olarak kabul edilen bir râvîdir. Onun rivâyet ettiği kırk kadar hadis *Hilyetü'l-Evliyâ*'da yer almaktadır. Yahyâ b. Maîn, İbn Ebû Hâtım, Zehebî gibi hadis

¹⁸⁹²Mustafa ÖZ, *TDVİA*, "Ca'fer es-Sadık" maddesi, c.7, ss.1-3.

¹⁸⁹³Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.87.

¹⁸⁹⁴Buhârî, *et-Târihu'l-Evsât*, c.2, s.45; a.mlf., *et-Târihu'l-Kebîr*, 4/78; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.89.

¹⁸⁹⁵Ethem Cebecioğlu, *TDVİA*. "Mansûr b. Ammâr" maddesi, c.28, s.8.

¹⁸⁹⁶Bkz. Nebhânî, *Câmi'u Kerâmât'il-Evliyâ*, c.1, s.387; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.6, ss.149-155; Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî (Uludağ)*, ss.379, 687, 720; Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ (Uludağ)*, ss.88-93; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcub*, s.297; a.mlf., *Keşfü'l-Mahcub (Uludağ)*, s.155; Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslam*, c.3, ss.155-161; Şarânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.1, s.67; Münâvî, *el-Kevâkib*, c.1, s.100; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, c.3, ss.315-321; Serrâc, *el-Lüma'*, s.222; Erhan Yetik, *TDVİA*., "Habîb el-Acemi" maddesi, c.14, s.370; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c.2, s.189.)

¹⁸⁹⁷Reşat Öngören, *TDVİA*., "İbn Ata" maddesi, c.19, s.336.

münekkitleri ondan övgüyle bahsederler. Ebû Dâvud, İbn Mace, Ebû Zür'a ed-Dimeşkî ve Ebû Zür'a er-Râzî ondan hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁸⁹⁸

Süfyân es-Sevrî, Habîb b. Ebî Sabit, Seleme b. Küheyl ve Muhammed b. el-Münkedir'den hadis rivâyet etmiştir.¹⁸⁹⁹

Ali b. Sehl, hadis-i şerif ilminde sika râviydi.¹⁹⁰⁰

Abdullah b. Hubeyk, sûfî kaynaklarında âlî senedle hadis rivâyet eden bir râvî olarak zikredilir. Ebû Nuaym *Hilye*'sinde Abdullah b. Hubeyk'in rivâyetinde tek kaldığı yedi hadisini nakleder. Onun hadisteki hocalarını ve talebelerini zikretmekle yetinen hadis tenkitçileri, rivâyetlerinin değeri konusunda görüş belirtmezler. İbn Ebû Hâtim "*el-Cerh ve't-ta'dîl*" adlı eserinde Abdullah b. Hubeyk ile görüşüğünü fakat ondan hadis yazmadığını söyler.¹⁹⁰¹

Ruveyym b. Ahmed el-Bağdâdî'nin hadis ilmiyle de uğraştığı kaynaklarda rivâyet edilmektedir.¹⁹⁰²

Ebü'l-Hâzım el-Medenî, Sehl b. Sa'd es-Sa'îdî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de İmam Mâlik ve iki Süfyân (Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne) hadis rivâyet etmiştir.¹⁹⁰³

9. KÜNÜZ'DA YER ALAN FAKİH SÜFÎLER

Süfyân es-Sevrî'nin, fıkıh konusunda *Kitabü'l-Ferâid ve'l-Mevârî* adlı eseri vardır.¹⁹⁰⁴ Dâvud et-Tâî, Ebû Hanife'nin en gözde talebesiydi.¹⁹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel,¹⁹⁰⁶ İmam-ı Şâfiî¹⁹⁰⁷ ve Ca'fer es-Sâdık¹⁹⁰⁸ fikhî mezhep imamlarıdır.¹⁹⁰⁹ Rüveyym b. Ahmed'in fıkıh ilmiyle meşgul olduğu kaynaklarda rivâyet edilir. O, Dâvud ez-Zâhirî'nin mezhebindendi.¹⁹¹⁰ Ebû Tûrâb en-Nahşebî, şâfiî mezhebinde

¹⁸⁹⁸ Mustafa Bilgin, *TDVİA.*, "Ahmed b. Ebi'l-Havâri" maddesi, c.2, s.58.

¹⁸⁹⁹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.90.

¹⁹⁰⁰ Mustafa Bilgin, *TDVİA.*, "Ali b. Sehl" maddesi, c.2, s.442.

¹⁹⁰¹ Mustafa Bilgin, *TDVİA.*, "Abdullah b. Hubeyk" maddesi, c.1, s.107.

¹⁹⁰² Salih Çift, *TDVİA.*, "Ruveyym b. Ahmed" maddesi, c.35, ss.273-274.

¹⁹⁰³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.89.

¹⁹⁰⁴ Kettânî, age. s.52.

¹⁹⁰⁵ Attar (Uludağ), age., s.253.

¹⁹⁰⁶ Sezgin, age. c.3, ss.215-227.

¹⁹⁰⁷ Sezgin, age. c.3, ss.179-191.

¹⁹⁰⁸ Sezgin, age. c.3, ss.267-273.

¹⁹⁰⁹ İsam, *İlmihal I*, ss.37-40.

¹⁹¹⁰ Salih Çift, *TDVİA.*, "Ruveyym b. Ahmed" maddesi, c.35, ss.273-274.

fıkıh âlimiydi. Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'den de ilim almıştır.¹⁹¹¹ Ebû Osman el-Hîrî, fıkıh konusunda derin bilgi sahibiydi.¹⁹¹²

10. KÜNÜZ'DAKİ SÛFÎLERDEN TASAVVUF KİTABI YAZANLAR

1. Emeviler Döneminde Tasavvuf Kitabı Yazan Sûfiler

Mâlik b. Dînâr,¹⁹¹³ Ebû Hâzım el-Medenî.¹⁹¹⁴

2. Abbasiler Döneminde Tasavvuf Kitabı Yazan Sûfiler

Fudayl b. İyad,¹⁹¹⁵ Ma'rûf el-Kerhî,¹⁹¹⁶ Mansûr b. Ammar,¹⁹¹⁷ Ahmed b. Asım el-Antâkî,¹⁹¹⁸ Bişr el-Hâfî,¹⁹¹⁹ Ahmed b. el-Hadraveyh,¹⁹²⁰ Zünnûn el-Mısırî,¹⁹²¹ Yahyâ b. Muâz er-Râzî,¹⁹²² Bâyezid el-Bistâmî,¹⁹²³ Ebû Saîd el-Harrâz,¹⁹²⁴ Ebûbekir el-Verrâk,¹⁹²⁵ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî,¹⁹²⁶ Cüneyd el-Bağdâdî,¹⁹²⁷ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî,¹⁹²⁸ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc,¹⁹²⁹ Hakîm et-Tirmizî,¹⁹³⁰ Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî,¹⁹³¹ Ebû Muhammed el-Cerîrî,¹⁹³² Amr b. Osman el-Mekkî,¹⁹³³

¹⁹¹¹Mehmet Demirci, *TDVİA.*, "Ebû Tûrab en-Nahşebî" maddesi, c.10, ss.243-244.

¹⁹¹²Erhan Yetik, *TDVİA.*, "Ebû Osman el-Hiri" maddesi, c.10, s.208.

¹⁹¹³Sezgin, age., c.4, s.99.

¹⁹¹⁴Sezgin, age., c.4, ss.99-100.

¹⁹¹⁵Sezgin, age., c.4, ss.106-107.

¹⁹¹⁶Sezgin, age., c.4, ss.108-109.

¹⁹¹⁷Sezgin, age., c.4, ss.109-110.

¹⁹¹⁸Sezgin, age., c.4, s.110; Hasan Kamil Yılmaz, *Gönül Erleri Kırk Velî*, Erkam Yayınları, İstanbul 1991, s.142.

¹⁹¹⁹Sezgin, age., c.4, ss.110-111; Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Bişr el-Hâfî" maddesi", c.6, s.222.

¹⁹²⁰Sezgin, age., c.4, ss.112-113.

¹⁹²¹Sezgin, age., c.4, ss.120-123; Zünnûn el-Mısırî'nin eserleri için bkz. Ahmet Suphi Furat, *MEB İA.*, "Zünnûn" maddesi, c.13, ss.655-656.

¹⁹²²Sezgin, age., c.4, ss.123-124.

¹⁹²³Sezgin, age., c.4, ss.125-127.

¹⁹²⁴Sezgin, age., c.4, ss.127-128; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.97.

¹⁹²⁵Sezgin, age., c.4, ss.128-129; Salih Çift, *TDVİA.*, "Verrâk Ebû Bekir" maddesi, c.43, s.59.

¹⁹²⁶Sezgin, age., c.4, ss.129-130.

¹⁹²⁷Sezgin, age., c.4, ss.131-135; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.99.

¹⁹²⁸Sezgin, age., c.4, ss.135-136; Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Ebü'l-Hüseyin en-Nuri" maddesi, c.10, ss.328-330; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.99.

¹⁹²⁹Sezgin, age., c.4, ss.137-143.

¹⁹³⁰Sezgin, age., c.4, ss.143-154; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.97.

¹⁹³¹Sezgin, age., c.4, ss.162-163.

¹⁹³²Kelâbâzî ve Münâvî onu eser veren sûfiler arasında sayarlarsa da bu eserler günümüze ulaşmamıştır. (Bkz. Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Ebû Muhammed el-Ceriri" maddesi, c.10, s.190.)

¹⁹³³Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.98.

Rüveyym b. Ahmed,¹⁹³⁴ İbn Ata,¹⁹³⁵ Ebû Ali er-Rûzbârî,¹⁹³⁶ Ebû Yakub İshâk en-Nehrecûrî.¹⁹³⁷

3. Tasavvuf Kitabı Yazan Diğer Sûfiler

Necmeddin el-Kübrâ,¹⁹³⁸ Abdülkadir el-Geylânî,¹⁹³⁹ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî,¹⁹⁴⁰ Muhyiddin İbnü'l-Arabî.¹⁹⁴¹

11. KÜNÛZ'DA YER ALAN ŞÂİR SÛFÎLER

Muharrem Efendi'nin eserine aldığı sûfiler arasında şâir olan sûfiler de vardır. İlk devir tasavvufunun önemli simalarının bir bölümünün ya bizzat söyledikleri ya da sohbetleri esnasında tekrar ettikleri dua ve münacaat niteliğindeki şiirleri bulunmaktadır. Zünnûn el-Mısırî, Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, Semnûn el-Muhib, Serî es-Sakatî, Hayru'n-Nessâc, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Yahyâ b. Muâz er-Râzî, Ebû'l-Abbas b. Ata, Bîşr b. Hâris el-Hâfî, Yûsuf b. Hüseyin, Ebû Saîd el-Harrâz ve İbn'ül-Arabî tespit edebildiğimiz şâir sûfilerdendir.¹⁹⁴²

Nihat Keklik, İbnü'l-Arabî'yi konu alan kitabında onun şâirlik yönü ve şiirleri ile ilgili ayrı bir bölüm oluşturmuştur. İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât* adlı eserinde 1428 parça şiir bulunmaktadır. Bunların beyit sayısı 7102'dir. İbnü'l-Arabî'nin *Tercümânü'l-Aşvâk* adlı manzum bir eseri daha vardır. Ayrıca Mahmud Erol Kılıç da, İbnü'l-Arabî'nin şâirlik yönünü ele almıştır.¹⁹⁴³

Rüveyym b. Ahmed el-Bağdâdî de şâir sûfiler arasında yer almaktadır.¹⁹⁴⁴ Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda *Nefahât*'tan alınan Radıyyüddin Ali Lala el-

¹⁹³⁴Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.100.

¹⁹³⁵Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.100.

¹⁹³⁶Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.102.

¹⁹³⁷Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.102.

¹⁹³⁸Necmeddin-i Kübrâ'nın eserleri için bkz. Gökbulut, *Necmeddin-i Kübrâ*, ss.100-120.

¹⁹³⁹Süleyman Uludağ, *TDVİA.*, "Abdülkadir-i Geylani" maddesi, c.1, ss.234-239.

¹⁹⁴⁰Reşat Öngören, *TDVİA.*, "Mevlânâ Celâleddin-i Rumi" maddesi, c.29, ss.441-448.

¹⁹⁴¹Ateş, *İslam Tasavvufu*, ss.107-110.

¹⁹⁴²Tasavvufî şiirler için bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, (çev. Hasan Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s.249.

¹⁹⁴³Keklik, age., ss.340-360; Mahmud Erol Kılıç, Çağfer Karadağ, Mahmut Kaya, *TDVİA. içinde "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin" maddesi*, c.20, ss.493-522; Tasavvuf şiirinin ve felsefesinin büyük üstatlarından İbnü'l-Arabî, Bir Tevhid Metafiziği Olarak Tasavvuf (Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.158.)

¹⁹⁴⁴Câmî (Uludağ, Kara), age., s.227.

Gaznevî'nin şâirlik yönüne örnek teşkil eden rubâîlerden birisi yer almaktadır.¹⁹⁴⁵ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî de şâir sûfilerdendir.¹⁹⁴⁶ Onun yirmibeş bin yedi yüz (25700) beyitten oluşan altı defter halinde, ilk on sekiz beytini Mevlânâ'nın bizzat kendi el yazısıyla yazdığı, geri kalan yirmi beş bin altıyüz seksen iki (25682) beytini ise imla ettirmek yoluyla Hüsameddin Çelebî'nin katipliğinde yazdırdığı *Mesnevî-yi Mânevî* adlı Farsça manzum eserinden başka gazel ve rubâîlerden oluşan ve Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye olan sevgi ve bağlılığı nedeniyle eserinde mahlas olarak onun ismini kullandığı *Divan-ı Şems-i Tebrizî* de denilen *Divan-ı Kebîr* adlı manzum eseri de Mevlânâ'nın şâirlik yönünü ortaya koyan çalışmalardır.¹⁹⁴⁷

Ebû Saîd Ebû'l-Hayr, tekke âdâbını tespit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu aşikâne rubâîlerle tanınan Horasanlı mutasavvıftır.¹⁹⁴⁸ Muharrem Efendi, *Künûz*'unda Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın yazmış olduğu rubâîlerden örnekler nakletmiştir. Râbia el-Adeviyye de şâir sûfilerdendir. Ondokuzuncu yüzyılda İngiltere'de yayınlanan R.M. Milnes'in *The sayings of Râbia* adlı şiir kitabı onun şiir ve sözlerini toplayan eserlerdendir.¹⁹⁴⁹

Semnûn b. Hamza'nın (el-Muhib) da bazı kaynaklarda şiirleri nakledilmektedir.¹⁹⁵⁰ Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın şiirlerinin yer aldığı bir divanı bulunmaktadır.¹⁹⁵¹ Ayrıca Hallâc'ın *Kitâbü't-Tavâsîn* adlı eserinde de yer yer şiirleri bulunmaktadır.¹⁹⁵² İbn Ata'ya kaynaklarda bazı şiirler nisbet edilmektedir.¹⁹⁵³ Ebûbekir el-Verrâk'ın divan sahibi bir şâir olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁹⁵⁴ Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin şiirinden Kelabâzî bahseder.¹⁹⁵⁵

¹⁹⁴⁵ Câmî (Uludağ, Kara), age., s.609.

¹⁹⁴⁶ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.18; Reşat Öngören, *TDVİA.*, "Mevlânâ Celâleddin-i Rumi" maddesi, c.29, ss.441-448; Tasavvuf şiirinin ve felsefesinin büyük üstatlarından Rumi (Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.152.)

¹⁹⁴⁷ Özköse (Ed.), age., s.203.

¹⁹⁴⁸ Tahsin Yazıcı, *TDVİA.*, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr" maddesi, c.10, ss.220-222.

¹⁹⁴⁹ Hülya Küçük-Semih Ceyhan, *TDVİA.*, "Râbia el-Adeviyye" maddesi, c.34, ss.380-382.

¹⁹⁵⁰ Abdullah Kartal, *TDVİA.*, "Semnûn b. Hamza" maddesi, c.36, ss.498-499.

¹⁹⁵¹ Hallâc'ın divanı hakkında genel bilgiler için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Aşk ve Hak şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni boyut Yayınları, İstanbul 1996, ss.377-390.

¹⁹⁵² Öztürk, *Hallâc*, ss.285-374.

¹⁹⁵³ Reşat Öngören, *TDVİA.*, "İbn Ata" maddesi, c.19, s.336.

¹⁹⁵⁴ Salih Çift, *TDVİA.*, "Verrâk Ebû Bekir" maddesi, c.43, s.59.

¹⁹⁵⁵ Mustafa Kara, *TDVİA.*, "Ebû'l-Hüseyin en-Nuri" maddesi, c.10, ss.328-330.

12. KÜNÜZ'DAKİ SÛFÎLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Künûz'da adı geçen sûfîlerin isimlerinin önemli bazı sûfî tabakât kitaplarında bulunup bulunmadığını karşılatırmalı olarak görmenin, değerlendirmesini yaptığımız eserle diğer eserleri karşılaştırmada bir kriter oluşturabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenle bu konunun ekteki tabloda ayrıntılı bir şekilde sunumu yapılmıştır.¹⁹⁵⁶

¹⁹⁵⁶Ek-9.

SONUÇ

Muharrem Efendi'yi konu alan ve tespit edebildiğimiz akademik çalışmalar ayrıntılı olarak incelendiğinde, Muharrem Efendi'nin eserleri arasında onun tasavvufî yönünü bir bütünlük içinde yansıtan eserinin *Künûzü'l-Evliyâ* olduğu araştırmamız sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmamız sonucunda görüldüğü gibi Muharrem Efendi tasavvufî kavramları içeren konuları diğer eserlerine oranla *Künûz*'da daha yoğun bir şekilde işlemektedir.

Halvetiye tarikatına mensup olmasına rağmen *Künûz*'da Muharrem Efendi'nin diğer tarikat silsilelerinde yer alan şeyhlere ehemmiyet verdiği ve onları eşit şekilde bahis konusu ettiği gözlemlenmektedir. Bu itibarla *Künûz*, sadece belli bir tarikata göre bilgi veren bir eser değildir. Muharrem Efendi, eserde sûfîleri anlatırken kronolojik bir sıra takip etmemiş, sûfîleri daha ziyade mensup oldukları tasavvufî hareketlere, halk tarafından kerâmet ve fazilette üstün kabul edilenlere, tarikatlara, temayüllere ve bölgelere göre gruplandırarak anlatmıştır. *Künûzü'l-Evliyâ*'daki sûfî sıralamasında Kâdiriye tarikatının kurucusu Abdülkâdir el-Geylânî'nin önceliği dikkat çekmektedir. Tasavvuf tarihinde Anadolu coğrafyasında özellikle Mevleviyye, Ekberiyye ve Kübreviye tasavvufî düşüncelerinin daha etkin olduğu kriterinin esere başlarken ön planda tutulduğu görülmektedir. Eser tasavvuf tarihi ihtiyacına kısmen cevap verebilecek bir mahiyettedir. Araştırmamız sonucunda da görüldüğü gibi *Künûz*'un, tasavvuf araştırmacıları için geniş görüş ufukları açacağı muhakkaktır.

Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ* adlı eserini ilk dönem sûfî tabakât kaynaklarıyla karşılaştırarak şöyle bir sonuca varmaktayız: *Künûz*; Sülemî, Herevî, Câmî çizgisinde birbirinden etkilenen çalışmaların devamı niteliğindedir. *Künûz*'da bulunan yetmiş sûfîden elli sekizinin ismi *Nefahât*'ta geçerken on iki sûfînin ismi *Nefahât*'ta hiç geçmemektedir. *Nefahâtü'l-Üns* ile *Künûzü'l-Evliyâ*'da bulunan sûfî sayılarındaki büyük farklılık, yetmiş iki sûfînin hayatını anlatan Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı ile yetmiş sûfîyi anlatan Muharrem Efendi'nin *Künûzü'l-Evliyâ*'sı arasındaki benzerliklere veya farklılıklara daha çok yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca *Nefahât* müellifi Câmî, Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından hiç faydalanmadığı halde *Künûz*'da Muharrem Efendi, *Tezkire*'den pek çok menâkıb

nakletmektedir. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unda ve Attar'ın *Tezkire*'sinde ortak olarak bulunan sûfî sayısı altmış beştir. Yine Muharrem Efendi'nin *Künûz*'u ile Kuşeyrî'nin *Risâle*'sini karşılaştıracak olursak her iki eserde de menkabeleri ortak olarak işlenen kırk altı sûfî bulunmaktadır.

Recep es-Sivâsî'nin *Necmü'l-Hüdâ*, M. Nazmi Efendi'nin *Hediiyetü'l-ihvân*, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Osmanlı müellifleri* gibi bazı önemli eserlerde *Künûz*'un, Câmî'nin Farsça *Nefahât*'ının Arapça'ya birebir çevirisi olduğu belirtilmektedir. Ancak gerek eserin önsözünde müellifimiz Muharrem Efendi'nin, eserin farklı kaynaklardan derleme bir eser olduğunu bizzat belirtmesi, gerekse eseri Câmî'nin *Nefahât*'ıyla içerik yönünden karşılaştırarak inceleme ve değerlendirmelerimiz sonucunda varmış olduğumuz genel kanaat neticesinde mezkur kaynaklarda belirtilen görüşlerin doğru olmadığı tarafımızca tespit edilmiştir. *Künûz*'da bulunan yetmiş sûfiden elli sekizinin ismi *Nefahât*'ta geçerken on iki sûfinin isminin *Nefahât*'ta hiç geçmemesi de bu tespitimizi doğrular niteliktedir. Ancak *Künûzü'l-Evliyâ* dışında *Nefahât*'ın Farsça'dan Arapça'ya çevirisini yaptığı Muharrem Efendi'nin bir başka eserinin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Muharrem Efendi'nin eserlerini tanıttığımız *Nefahât*'la ilgili bölümde de değindiğimiz gibi Bağdat'lı İsmail Paşa'nın *Hadiyyât al-Ârifîn* adlı eserinde bu görüşümüzü teyit eder mahiyette bir ifade yer almaktadır.

Künûz, bir eserin tercümesi olmayıp pek çok kaynaktan istifade edilerek hazırlanmış ve kaynak yönünden çok zengin olan derleme bir eserdir. Eserin temin ettiğimiz iki nüshasını baştan sona incelememiz neticesinde, müellifin eserde belirttiği kadarıyla alıntı yaptığı kaynaklardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si, Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı, Abdurrahman Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ü, Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyrî*'si, Ebû Talib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'u, İmam-ı Yâfiî'nin *Tarih-i Yâfiî*'si, İbnü Şahne'nin *Ravzatü'l-Menâzır*'ı, Zerdevistî'nin *Ravzatü'l-Ulemâ*'sı, Rükneddin Alaüddevle'nin *İkbâliye Risâle*'si, Sinan Paşa'nın *Menâkıb-ı Evliyâ*'sı. *Künûz*'da Muharrem Efendi'nin ismini verip kaynak olarak belirttiği ancak yazma eser kütüphanelerinde bulunmayan bu nedenle de henüz ulaşamadığımız bazı kaynaklar vardır. Tezimizin *Künûz*'un kaynaklarını tanıttığımız bölümünde bazı verileri göz önüne alarak müellifleri konusunda

tahminde bulunduğumuz *Makâmâtü'l-Uşşâk* ve *Maslâhiye Risâlesi* adlı iki eser daha Muharrem Efendi'nin *Künûz*'a alıntı yaptığı kaynaklar arasında bulunmaktadır.

Muharrem Efendi, *Künûz*'da kendi tasavvufî düşüncesini kavramsal bir dille ve tasavvufî terimlerle ortaya koymamaktadır. Bunun yerine *Künûzü'l-Evliyâ* adlı sûfî tabakât türündeki kitabında, tasavvufî haller ve makamlar, kutuplar (ricâl) hiyerarşisi gibi pek çok bilgiyi konular arasına serpiştirmektedir. Biz de onun *Künûz*'undaki menkabeleri konularına göre sıralayarak imkanlarımız ölçüsünde Muharrem Efendi'nin üzerinde durduğu tasavvufî kavramlara ulaştık. Her bölümdeki menkabelerin sadece tasavvufî kavramlarla ilişkili olan konularını tespit ettik. Konu tespiti sonucunda menkabelerde işlenen tasavvufî terimler ışığında, önceki menâkıbnâme müellifleriyle karşılaştırma yaparak Muharrem Efendi'nin tasavvuf anlayışı hakkında bir sonuca varmaya çalıştık. Muharrem Efendi'nin *Künûz*'unu değerlendirebileceğimiz kavramlar altmış altı ana başlık olmak üzere, yan başlıklarla toplam yüz üç tanedir. Bu tasavvufî kavramlara ilave olarak Muharrem Efendi *Künûz*'daki menkabelerde, otuz bir ayrı kerâmet motifini işlemektedir. Bunlara “olağanüstü haller yaşama motifi”nin yedi farklı motifini de dahil edersek eserde toplam otuz sekiz farklı kerâmet motifi işlenmektedir. Bütün bu araştırmalara dayanarak diyebiliriz ki; Müellifimiz Muharrem Efendi, *Künûzü'l-Evliyâ*'yı kaleme almakla menâkıbnâmeler sahasında yeni bir çıkır açmamış olup kendi zamanından önce mevcut olan bir geleneği devam ettirmiştir. Hucvirî, Kuşeyrî, Sülemî, Herevî, Attar, Câmî ve diğer menâkıbnâme müellifleri gibi Muharrem Efendi de kendi bilgi birikimiyle ve özenle derlemiş olduğu bu eserini, tasavvufî geleneği yeni nesillere aktarmak amacıyla vücuda getirmiştir.

EKLER

EK – 1 *KÜNÛZ*'DAKİ SÛFÎLERİN TASAVVUF MEKTEPLERİNE GÖRE TAKSİMİ

TASAVVUFİ MEKTEPLER	ÖNE ÇIKAN MEŞREP	EKOLE MENSUP OLAN SÛFÎLER
BAĞDAT MEKTEBİ ¹⁹⁵⁷	Tevhid ve Aşk	Dâvud et-Tâî (ö.165/781) Fudayl b. İyad (ö.187/802) Ma'rûf el-Kerhî (ö.200/815) Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö.204/816) Mansûr b. Ammar (ö.225/840) Serî-yi Sakatî' (ö.227/870) Cüneyd'in dayısı ve şeyhi Bîşr el-Hafî (Bîşr b. Haris) (ö.227/841) Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) Ebû Hamza el-Bağdâdî (ö.269/882) Amr b. Osman el-Mekkî (ö.291/903) Hallâc'ın hocası Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/907) Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909) Ahmed b. Mesruk et-Tusi (ö.297/909) Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö.309/921) İbn Ata (ö.309-311/921-923) Cüneyd'in müridi Semnûn el-Muhib (ö.320/932) Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî (ö.322/934) Abdülkâdir el-Geylânî(ö.561/1166)
HORASAN MEKTEBİ ¹⁹⁵⁸	Tevekkül Fütüvvet Melâmet	İbrâhim b. Edhem (ö.161/777) Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) Merv'li Şakîk el-Belhî (Ebû Ali Şakîk) (ö.194/809) Fudayl b. İyad (ö.187/802) Ahmed b. el-Hadraveyh (ö.240/854) Ebû Turâb en-Nahşebî (ö.245/859) (Horasan Ekolü) Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö.258/871)

¹⁹⁵⁷ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.70.

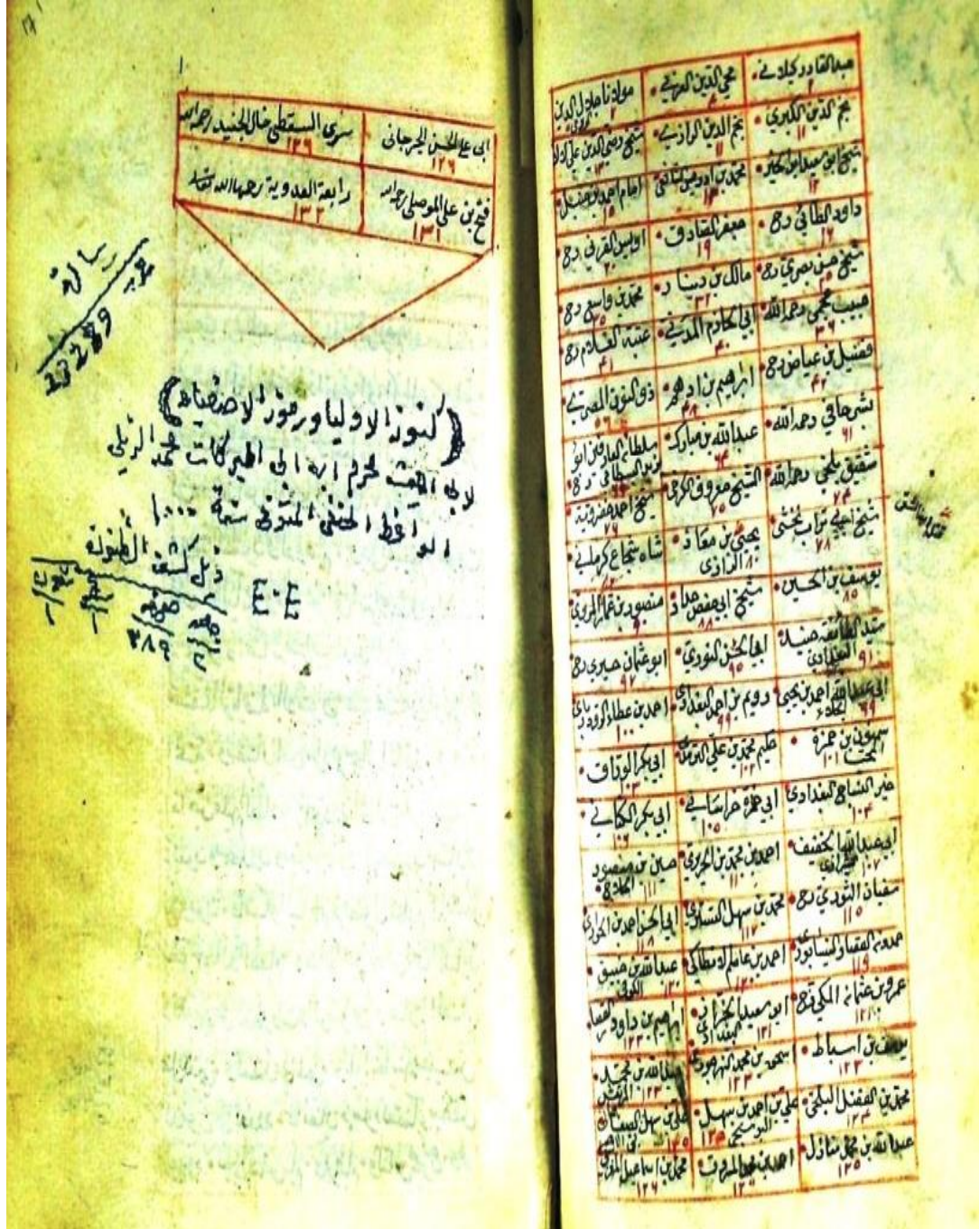
¹⁹⁵⁸ Özköse (Ed.), age., s.129.

		Bâyezîd el-Bistâmî (ö.262/875) Ebû Hafs el-Haddâd (ö.270/883) Hamdun el-Kassâr (Melamî) (ö.271/884) Şah b. Şücâ' el-Kirmânî (ö.276/884) Ahmed b. Mesruk et-Tusi (ö.297/909) Ebû Osman el-Hîrî (ö.298/910) Semnûn el-Muhib (ö.320/932) Hakîm et-Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö.320/932) Ebûbekir el-Verrâk (ö.320/932) Hakim'in müridi Ebû Muhammed el-Mürtaiş (ö.328/939) Abdullah b. Münâzil (ö.329/940) Ebû'l-Hasan el-Büşencî (ö.348/958)
BASRA MEKTEBİ ¹⁹⁵⁹	1. Korku ve Hüzün ekolü 2. Sevgiye dayalı Zühd ekolü	Hasan el-Basrî (21-110/642-728) Habîb el-Acemî (ö.115/733) Muhammed b. Vası (ö.127/744) Mâlik b. Dînâr (ö.131/748) Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) Râbia el-Adeviyye (ö.180/801) Ma'rûf el-Kerhî (ö.200/815) Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) Utbe el-Gulâm (-)
MISIR MEKTEBİ	Mârifet Muhabbet	Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859)
ŞAM MEKTEBİ	Açlık Gece İbadeti	Ahmed Ebi'l-Havârî (ö.230/844) Ahmed b. Asım el-Antâkî (ö.239/853) Ebû Abdullah ibn el-Cellâ (ö.306/918) Fetih el-Mevsîlî (ö.220/835)
KUFE MEKTEBİ ¹⁹⁶⁰	Sûfilik	Câfer es-Sâdık (ö.148/765) Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) Dâvud et-Tâî (ö.165/781) Mansûr b. Ammar

¹⁹⁵⁹ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s.42; Özköse (Ed.), age., s.125.

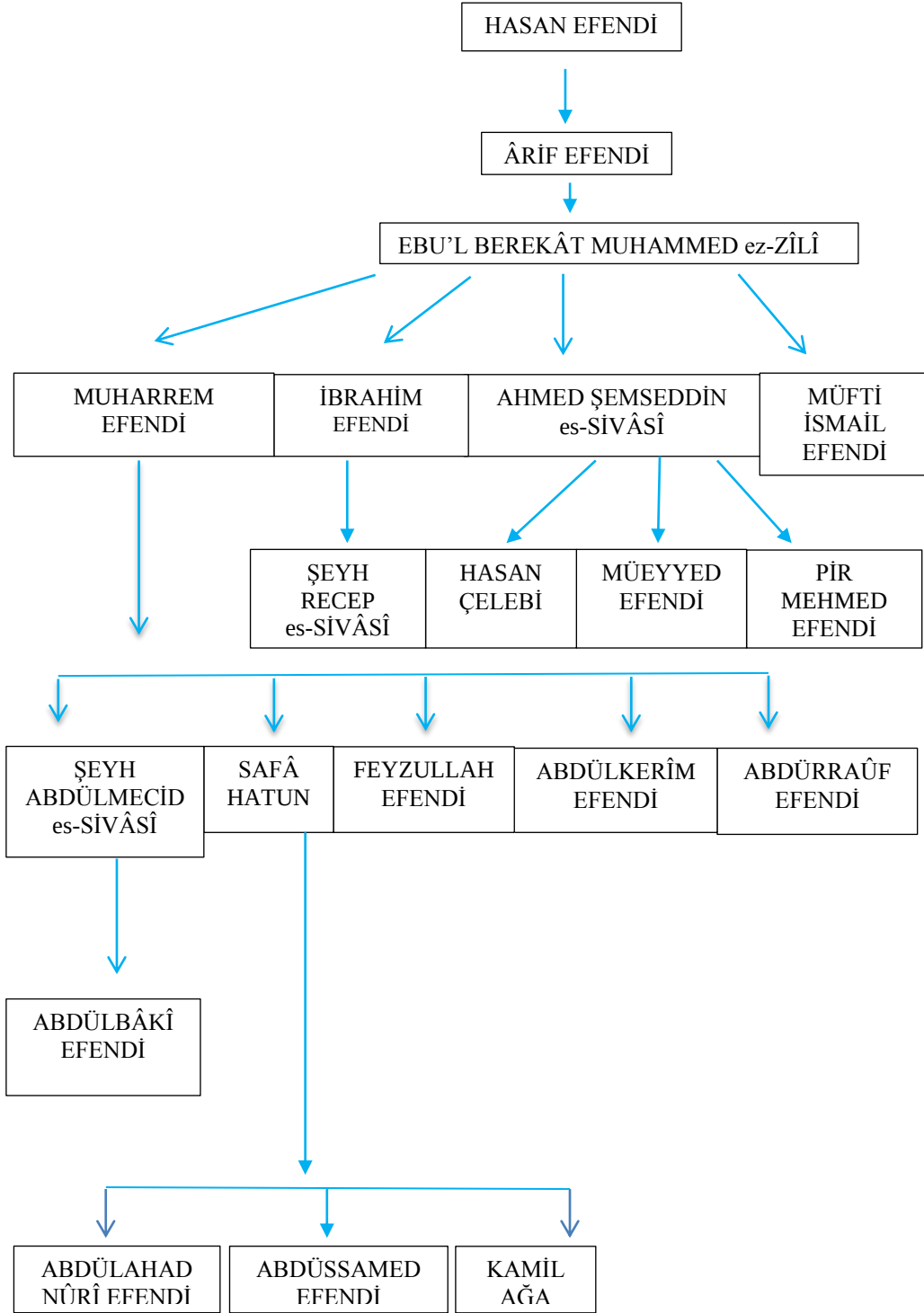
¹⁹⁶⁰ Özköse (Ed.), age., s.128.

EK – 3 MUHARREM EFENDİ'NİN KÜNÜZ'UNUN ÇORUM
NÜSHASININ İÇİNDEKİLER BÖLÜMÜ.

Muharrem Efendi'nin "Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ" adlı eserinin Çorum Nüshasının giriş kısmındaki içindekiler bölümü. Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 19Hk23289/2 arşiv numarasında kayıtlıdır.

**EK – 4 MUHARREM EFENDİ’NİN VE SİVÂSÎ AİLESİNİN SOY
KÜTÜĞÜ ŞEMASI ¹⁹⁶¹**

¹⁹⁶¹ Sivasî, age., s.100; Yıldız (Ed.), age., s.248.

EK – 5 MUHARREM EFENDİ’NİN VE BABASININ KABİRLERİ.

Muharrem Efendi'nin ve babasının Tokat Zile Devlet Hastanesi bahçesindeki kabirleri.

EK – 6 TARİHİ SIRASINA GÖRE ANA TARİKATLAR ¹⁹⁶²

SIRA NO	TARİKATI KURAN ZATIN VEFAT YILI VE VEFAT YERİ	TARİKAT KURUCUSUNUN ADI	TARİKATIN ADI
1	561 / 1165 Bağdat	Abdülkâdir el-Geylânî	Kâdiriye Tarikatı
2	562 / 1166 Yesi-Kazakistan	Ahmet Yesevî	Yeseviye Tarikatı
3	578 / 1183 Vâsıt-Irak	Ahmet er-Rifâî	Rifaiye Tarikatı
4	594 / 1198 Kuzey Afrika kaynaklı ilk tarikat.	Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin	Medyeniye Tarikatı (Şuaybiye)
5	618 / 1221 Harezmi-Özbekistan	Necmeddin el-Kübrâ	Kübreviye Tarikatı
6	632 / 1236 Bağdat	Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî	Sühreverdiye Tarikatı
7	633 / 1236 Delhi-Hindistan	Muinüddin Hasan el-Çişti	Çiştiye Tarikatı Çişti şerif - Afganistan
8	638 / 1240 Şam	Muhyiddin İbnü'l-Arabî	Ekberiyeye Tarikatı
9	656 / 1258 Mısır	Ebû'l Hasan Ali eş-Şazilî	Şaziliye Tarikatı
10	672 / 1273 Konya	Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî	Mevleviye Tarikatı
11	675 / 1276 Tanta-Mısır	Ahmet el-Bedevî	Bedeviye Tarikatı
12	693 / 1295 Mısır	İbrâhim ed-Desûkî	Desukiye Tarikatı
13	690 / 1291 Lahican-İran 800 / 1397 Herat – Afganistan	İbrâhim Zâhid el-Geylânî Ömer b. Ekmeleddin el-Lahcî	Zâhidiye Tarikatı Halvetiye Tarikatı (Zâhidiye'nin kolu)
14	791 / 1389 Buhara-Özbekistan	Muhammed Bahâuddin en-Nakşibendî	Nakşibendiye Tarikatı

¹⁹⁶² Bugünkü manadaki teşkilatıyla ilk tarikatlar, Abdülkâdir el-Geylânî (ö.561/1166), Ahmed-i Yesevî (ö.562/1166) ve Ahmed-i Rifâî (ö.575/1179)'nin kurdukları tarikatlardır. (Bkz. Özköse (Ed.), age., ss.253-271; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.261 ve ss.270-300; Mustafa Kara, age. ss.280-299; Ateş, *İslam Tasavvufu*, ss.113-115.)

**EK – 7 KÜNÜZ'DA YER ALAN SÜFİLERİN VEFAT TARİHLERİNE
GÖRE DİĞER BAZI TABAKÂT ESERLERİYLE
KARŞILAŞTIRILMASI.**

S I R A NO	SÜFİNİN ADI	KÜNÜZÜ' L- EVLIYA	RİSÂLE- İ KUŞEY Rİ	TEZKİR ETÜ'L- EVLIYÂ	NEFAHÂ TÜ'L- ÜNS	TABAKÂ TÜ'L- EVLIYÂ
1	Üveys el-Karanî	37	-	37/657	-	-
2	Hasan el-Basrî	110	-	110/728	-	-
3	Habîb el-Acemî	-	-	130/747	-	119
4	Muhammed b. Vâsı'	-	-	127/745	-	-
5	Mâlik b. Dînâr	-	-	131/748	-	-
6	Ebû Hazm el-Medenî (Seleme b. Dînâr)	-	-	140/757	-	-
7	Câfer es-Sâdık	-	-	148/765	-	-
8	Dâvud et-Tâî	165	165/781	165/781	165/781	165
A 9	Süfyân es-Sevrî	161	-	161/778	-	-
10	İbrâhim b. Edhem	161	161/777	161/778	161/778 162/779 166/783 ŞAM	161
11	Abdullah b. Mübârek	-	-	181/797	-	-
12	Râbia el-Adeviyye	185	-	185/801	-----?	135
13	Fudayl b. Iyad	187	187/802	187/803	187/803	187
14	Utbetü'l Gulâm	-	-	-----?	-	-
15	Şakîk el-Belhî	144	164/780	164/780	174/790 HUTTAL AN	164
16	Yûsuf b. Esbât	196	-	192/808	196/812	-
17	Ma'rûf el-Kerhî	200 201	200/815 201/816	201/816	200/815	200
18	Muhammed b. İdris eş-Şâfiî	-	-	204/816	-	-
19	Ahmed b. Asım el-Antâkî	-	----?	239/853	----?	140-239
20	Abdullah b. Hubeyk el-Kûfi, el-Antâkî	-	----?	-----?	----?	-
21	Fetih b. Ali el-Mevsılî	220	-	-----?	220/835	220

22	Mansûr b. Ammar	-	----?	292/905	----?	225
23	Bîşr el-Hâfî	227	227/841	227/842	227/841	152-227
24	Ahmed b. Ebi'l-Havârî	230	230/844	230/844	230/845 ŞAM	148-230
25	Ahmed b. el-Hadraveyh	240	240/854	240/854	240/854 BELH	145-240
26	Ahmed b. Hanbel	-	-	241/855	-	-
27	Ebû Turâb en-Nahşebî	-	245/859	245/859	245/859	245
28	Zünnûn el-Mısrî	245	245/859	245/859	245/859	157-245
29	Serî es-Sakatî	257	257/870	257/870	253/867	253
30	Yahyâ b. Muâz er-Râzî	258	258/871	258/871	258/872 NİŞABUR	258
31	Ebû Hafs el-Haddâd	260	260/874	260/874	264/878 267/881 265/879 Yâfiî	264
32	Bâyezid el-Bistâmî	261	234/848 261/874	234/848 261/874	261/875 234/848	188-261
33	Ali b. Sehl el-İsfahânî	-	----?	-----?	-----?	-
34	Hamdun el-Kassâr	271	271/884	271/884	271/884 HİRE	-
35	Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	283	273/886 283/896	273/886 283/896	283/896	-
36	Şah b. Şücâ' el-Kirmânî	300'den birkaç yıl önce 270-300 arası	270/883	276/884	276/889 276-300 arası 889/913 arası	-
37	Ebû Saîd el-Harrâz	277	277/890	277/890	286/899	277
38	Ebûbekir el-Verrâk	-	----?	320/932	-----?	240
39	Ebû Hamza el-Horasânî	290	290/902	290/903	290/903	-
40	Ebû'l-Hüseyn Ahmed en-Nûrî	295	295/907	295/907	295/908	295
41	Amr b. Osman el-Mekkî	291	291/903	291/903	296/909 291/904 297/910	297
42	Cüneyd el-Bağdâdî	297	297/909	298/910	297/910 298/910 Yâfiî	297
43	Ebû Osman el-Hîrî	298	298/910	298/910	298/910 Yâfiî NİŞABUR	298
44	Ahmed b. Mesruk et-Tûsî	297	298/910	299/911	298/911 Yâfiî 299/912	214-299
45	Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Mağribî	299	299/911	279/892	299/912 279/892	179-299

46	Ebû Muhammed Rûveyym b. Ahmed el-Bağdâdî	303	330/941	303/915	-----?	303
47	Yûsuf b. Hüseyin	304	304/916	304/916	303/915 304/916	304
48	Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc	309	-	309/921	309/922	305
49	Ebû Abdullah b. el-Cellâ	-	----?	306/918	-----?	306
50	Ebû Muhammed el-Cerîrî	311,312, 314	321/933	311/923	312/924 314/926	311
51	Ebû Abdullah Ahmed b. Ata er-Ruzbârî	369	369/979	309/921 311/923	369/979	-
52	Hakîm et-Tirmizî Muhammed b. Ali	-	----?	285/898	255/869	-
53	Ebû Abdullah Muhammed b. Fazıl el-Belhî	319	329/940	310/922	319/931	319
54	Semnun b. Hamza (Semnun el-Muhibb)	Cüneyd'den önce	----?	320/932	-----?	298
55	Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî	322	322/933	322/934	322/934	202-322
56	Ebûbekir el-Kettânî	322	322/933	322/934	322/933	-
57	İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî	326	326/938	326/938	326/937	326
58	Ebû Muhammed Abdullah el-Mürtaiş	328	328/939	328/940	323/944 329/950	-
59	Abdullah Münâzil	329 330	330/941	329/941	-----?	329
60	İshak en-Nehrecûrî	330	330/941	330/942	330/942	330 333 Netaic
61	Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî	348	348/959	348/959	348/959	347
62	Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî	-	-	-----?	-----?	-
63	Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî	371	371/981	371/981	-	267-371
64	Ebû Saîd Ebû'l-Hayr el-Miheni	440	-	440/951	440/1049	357-440
65	Abdülkâdir el-Geylânî	561	-	-	561/1166	470-561
66	Necmeddin el-Kübrâ	618	-	-	618/1221	-
67	Muhyiddin İbnü'l-Arabî	638	-	-	638/1240	560—638
68	Radıyyüddin Ali Lala el-Gaznevî	642	-	-	642/1244	-
69	Necmeddin-i Dâye er-Râzî	654	-	-	654/1256	-
70	Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî	672	-	-	672/1273	-

EK – 8 HALVETİYE TARİKATINDA NEFİS MERTEBELERİ

ŞEMASI¹⁹⁶³

NEFSİN MAKAMLARI	Emmâre	Levvâme	Mülhime	Mutmainne	Râziye	Marziyye	Kâmile
SEYRİN ÇEŞİTLERİ	Seyr-i İllallah (Allah’a erme yolunda seyr ¹⁹⁶⁴)	Seyr-i Alallah	Seyr-i Billâh (Allah’a erme haliyle eşyada seyr)	Seyr-i Anillâh (Allah’a erme halinden eşyaya seyr)	Seyr-i Fillâh (Allah’a erme halinde seyr)	Seyr-i Maallah	Seyr-i Lillâh
ALEMLER	Şehâdet	Misâl	Ervâh	Ceberut	Lâhut	Nâsut	Hakîkat
HALLER	Zevk	Şevk	Aşk	Vuslat	Hayret	Fenâ fi'l-fenâ	Bekâ bi'l-bekâ
TERAKKÎ NOKTASI (MAHAL)	Sadr	Kalb	Ruh	Sır	Sırru's-Sır	Hafi	Ahfâ
VARİDAT	Şeriat	Tarikat	Hakikat	Ma'rifet	Velâyet	Sıddîkiyet	Gurbet
MÜŞÂHEDELER (ŞÜHÛD)	Tevhîd-i Ef'âl	Tevhîd-i Sıfat	Tevhîd-i Zât	Cem	Hazretü'l- cem'	Cem'ul-cem'	Ahadiyyetü'l- Cem'
ESMA	Lâilâhe illallah	Allah	Hû	Hakk	Hayy	Kayyûm	Kahhâr
NURLARIN RENGİ	Ezrak (Mâvi)	Asfar (Sarı)	Ahmer (Kırmızı)	Esved (Siyah)	Ahdar (Yeşil)	Ebyad (Beyaz)	Bilâ-levn (Renksizlik)

¹⁹⁶³ Vicdanî, *Tomar*, s.185; Özköse (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, s.59.

¹⁹⁶⁴ Muhammed İhsan Oğuz, *Vahdet-i Vücut*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1995, s.65.

**EK – 9 KÜNÛZ'DAKİ SÛFÎ İSİMLERİNİ BAZI SÛFÎ TABAKÂT
KİTAPLARINDAKİ İSİMLERLE KARŞILAŞTIRMA
TABLOSU**

Hücrelerde bulunan harfler eserin baş harfî olup sûfinin o eserde yer aldığını göstermektedir.

S I R A NO	KÜNÛZ'DAKİ SÛFÎNİN ADI	KEŞFÜ' L- MAHCÛ B	RİSÂLE- İ KUŞEY RÎ	TEZKİR ETÛ'L- EVLİYÂ	NEFAH ÂTÛ'L- ÛNS	TABAK ÂTÛ'S- SÛFİYY E	TABAK ÂTÛ'L- KÜBRÂ	KEVÂKİ BÛ'D- DÛRRİY YE
1	Üveys el-Karanî	K	-	T	-	-	Ş	D
2	Hasan el-Basrî	K	-	T	-	-	Ş	D
3	Habîb el-Acemî	K	-	T	-	-	-	D
4	Muhammed b. Vâsı'	K	-	T	-	-	Ş	D
5	Mâlik b. Dînâr	K	-	T	-	-	Ş	D
6	Ebû Hazm el-Medenî (Seleme b. Dînâr)	K	-	T	-	-	Ş	D
7	Câfer es-Sâdık	-	-	T	-	-	Ş	D
8	Dâvud et-Tâî	K	R	T	N	-	Ş	D
9	Süfyân es-Sevrî	-	-	T	-	-	Ş	D
10	İbrâhim b. Edhem	K	R	T	N	S	Ş	D
11	Abdullah b. Mübârek	K	-	T	-	-	Ş	D
12	Râbia el-Adeviyye	-	-	T	N	S	Ş	D
13	Fudayl b. İyad	K	R	T	N	S	Ş	D
14	Utbetü'l Gulâm	-	-	T	-	-	Ş	D
15	Şakîk el-Belhî	K	R	T	N	S	Ş	D
16	Yûsuf b. Esbât	-	-	T	N	-	Ş	D
17	Ma'rûf el-Kerhî	K	R	T	N	S	-	D
18	Muhammed b. İdris eş-Şâfî	K	-	T	-	-	Ş	D
19	Ahmed b. Asım el-Antâkî	K	R	T	N	S	Ş	D
20	Abdullah b. Hubeyk el-Kûfî, el-Antâkî	K	R	T	N	S	Ş	D
21	Fetih b. Ali el-Mevsilî	-	-	T	N	-	Ş	D
22	Mansûr b. Ammar	K	R	T	N	S	-	D

23	Bîşr el-Hâfî	K	R	T	N	S	Ş	D
24	Ahmed b. Ebi'l-Havârî	K	R	T	N	S	Ş	D
25	Ahmed b. el-Hadraveyh	K	R	T	N	S	Ş	D
26	Ahmed b. Hanbel	K	-	T	-	-	Ş	D
27	Ebû Turâb en-Nahşebî	K	R	T	N	S	Ş	D
28	Zünnûn el-Mısırî	K	R	T	N	S	Ş	D
29	Serî es-Sakatî	K	R	T	N	S	Ş	D
30	Yahyâ b. Muâz er-Râzî	K	R	T	N	S	Ş	D
31	Ebû Hafs el-Haddâd	K	R	T	N	S	Ş	D
32	Bâyezid el-Bistâmî	K	R	T	N	S	Ş	D
33	Ali b. Sehl el-İsfahânî	K	R	T	N	S	Ş	D
34	Hamdun el-Kassâr	K	R	T	N	S	Ş	D
35	Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	K	R	T	N	S	Ş	D
36	Şah b. Şücâ' el-Kirmânî	K	R	T	N	S	Ş	D
37	Ebû Saîd el-Harrâz	K	R	T	N	S	Ş	D
38	Ebûbekir el-Verrâk	K	R	T	N	S	Ş	D
39	Ebû Hamza el-Horasânî	K	R	T	N	S	Ş	D
40	Ebû'l-Hüseyn Ahmed en-Nûrî	K	R	T	N	S	Ş	-
41	Amr b. Osman el-Mekkî	K	R	T	N	S	Ş	D
42	Cüneyd el-Bağdâdî	K	R	T	N	S	Ş	D
43	Ebû Osman el-Hîrî	K	R	T	N	S	Ş	D
44	Ahmed b. Mesruk et-Tusi	K	R	T	N	S	Ş	D
45	Muhammed b. İsmail el-Mağribî	K	R	T	N	S	Ş	D
46	Rüveym b. Ahmed el-Bağdâdî	K	R	T	N	S	Ş	D
47	Yûsuf b. Hüseyin	K	R	T	N	S	Ş	-
48	Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc	K	-	T	N	S	Ş	D
49	Ebû Abdullah b. el-Cellâ	K	R	T	N	S	Ş	D
50	Ebû Muhammed el-Cerîrî	K	R	T	N	S	Ş	-
51	Ahmed b. Ata er-Ruzbârî	-	R	T	N	S	Ş	D
52	Hakîm et-Tirmizî	K	R	T	N	S	Ş	-

53	Muhammed b. Fazıl el-Belhî	K	R	T	N	S	Ş	D
54	Semnun B. Hamza (Semnun el-Muhibb)	K	R	T	N	S	Ş	D
55	Hayr en-Nessâc el-Bağdâdî	K	R	T	N	S	Ş	D
56	Ebûbekir el-Kettânî	-	R	T	N	S	Ş	D
57	İbrâhim b. Dâvud el-Kassâr er-Rakkî	-	R	T	N	-	Ş	D
58	Ebû Muhammed Abdullah el-Mürtaiş	-	R	T	N	S	Ş	D
59	Abdullah Münâzil	-	R	T	N	S	Ş	D
60	İshak en-Nehrecûrî	-	R	T	N	S	Ş	D
61	Ali b. Ahmed b. Sehl el-Bûşencî	-	R	T	N	S	Ş	D
62	Ebû Ali Hasan el-Cüzcânî	K	-	T	N	S	Ş	D
63	Muhammed b. Haffî eş-Şirâzî	K	R	T	N	S	Ş	D
64	Ebû Saîd Ebû'l-Hayr el-Mihenî	K	-	T	N	-	-	-
65	Abdülkâdir el-Geylânî	-	-	-	N	-	Ş	D
66	Necmeddin el-Kübrâ	-	-	-	N	-	-	-
67	Muhyiddin İbnü'l-Arabî	-	-	-	N	-	Ş	-
68	Radıyyüddin Ali Lala el-Gaznevî	-	-	-	N	-	-	-
69	Necmeddin-i Dâye er-Râzî	-	-	-	N	-	-	-
70	Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî	-	-	-	N	-	-	-

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, Dar Al-kütüb Al-ilmieh, Beyrut, Lübnan, 2009.
- Acunsal, Ferit, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, Tanin Basımevi, İstanbul, 1947.
- Afîfî, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf İslamda manevi devrim*, Risâle basın yayın, İstanbul, 1996.
- Agar, M. Emin, *Regâybü'l-menâkıb Sadreddin Konevî'nin menkabeleri* Şeyh Musa Sadri, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- Akçiçek, Abdülkâdir, *Evliyâ Menkabeleri*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Akkuş, Mehmet, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, "Yahyâ Şîrvânî", c. VII, s. 402, Şûle Yay., İstanbul, 2003.
- Aksoy, Hasan, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları içinde*, "Şemseddin-i Sîvâsî", c.8, ss.175-182, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- Algar, Hamid, *TDVİA.*, "Necmeddin el-Kübrâ", c.32, ss.498-506, İstanbul, 2006.
- Ali b. Hüseyin, Çev. Necip Fazıl Kısakürek, *Reşâhât Ayne'l-Hayât*, Alem Yayıncılık, İstanbul, ts.
- Altındal, Bekir, *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul, 2011.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcû'l-Fukarâ Fakirlerin Yolu*, hzl.Saadettin Ekici, Meral Kuzu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Arberry, A.J., *Tasavvuf Müslüman Mistiklere Toplu Bakış* (çev. İbrâhim kapaklıkaya), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aslan, Ensar, "Tokatlı Arakiyecizâde ve "Şerhu'l-İ'râb An Kavâidi'l-İ'râb" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkîk)" *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagâtı Bilim Dalı, İstanbul, 2012.

- Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiye Silsilesinin Tahlili”, *AÜİFD.*, sayı.39, s.535, Ankara, 1999.
- , “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenâri ve Tasavvuf Anlayışı”, *AÜİFD.*, sy.37, ss.385-401, Ankara, 1997.
- , *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Atıyyetullah, Ahmed, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I-V, Kahire, 1963.
- Attar, Feridüddin, *Evliyâ Tezkireleri*, (çev.Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (çev.Mehmed Zahid Kotku), Bahar Yayınevi, İstanbul, ts.
- , *The Tadhkiratu'l-Awliya (Memoirs of the Saints)*, Reynold A. Nicholson, c.I-II, Leiden-Holland / London, 1905.
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd el-Bağdâdî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.
- , *TDVİA.*, “Cüneyd el-Bağdâdî”, c.8, ss.119-121, İstanbul, 1993.
- , *Tasavvufun ana ilkeleri Sülemî*, Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara, 1981.
- , *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Attar, Feridüddin, *Evliyâ Tezkireleri*, (Çeviren: Süleyman Uludağ), Kabalcı yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Attar, Fariduddin, *The Tadhkiratu'l-Awliya of Shaykh Fariduddin Attar (Memoirs of The Saints)*, I-II, by Reynold A. Nicholson, Leide, London, 1905.
- Avcı, Seyit, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, “Keşif Yoluyla Hadis Rivâyeti Meselesi”, sy.4, ss.161-193, Samsun, 2004.
- Avcu, Ali, “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy.3, ss.199-246, Samsun, 2010.
- Aybakan, Bilal, *TDVİA.*, “Şâfiî”, c.38, ss.223-233, İstanbul, 2010.

- Aycan, İrfan, *TDVİA.*, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”, c.14, ss.427,428, İstanbul, 1996.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz eylül üniversitesi yayınları, İzmir, 1990.
- Aykut, Saîd ve Diğerleri (Çevirenler), *Sahabeden Günümüze Allah Dostları* (1-10 cilt), Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- Aykut, Saîd, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, “Abdülmecid-i Şirvanî”, c.8, s.112, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Bağdâdî, el-Hatip, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit, “*Tarihu Bağdad Medîneti’s-Selâm*”, (1-17 cilt), th.:Dr. Beşar Avvad Ma’rûf, Daru’l-Garbi’l-İslami, Beyrut, 2001.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hedyyetü’l-Ârifîn Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, I-II. , Daru İhyâi’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1951.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hadiyyat al Arifîn Asma al muallifîn*, maarif basımevi, İstanbul, 1955.
- Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Lügatı*, Gelenek yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Baş, Derya, *TDVİA.*, “*Yâfî*”, c.43, ss.175-177, İstanbul, 2013.
- Bayram, Mikail, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildirileri içinde “*Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler*”, Ankara, 1987.
- Baz, İbrâhim, *Abdulahad Nûrî Sivâsî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007
- Bereke, Abdülfettah Abdullah, *TDVİA.*, “*Hakîm et-Tirmizî*”, c.15, ss.196-199, İstanbul, 1997.
- Bilgin, Mustafa, *TDVİA.*, “*Abdullah b. Hubeyk*”, c.1, s.107, İstanbul, 1988.
- , *TDVİA.*, “*Ahmed b. Ebi’l-Havârî*”, c.2, s.58, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA.*, “*Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk*”, c.2, s.103, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA.*, “*Ali b. Sehl*”, c.2, s.442, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA.*, “*Fetih el-Mevsîli es-Sagir*”, c.12, ss.455-456, İstanbul, 1996.
- Bolat, Ali, *TDVİA.*, “*Şakîk-i Belhî*”, c.38, ss.305-306, İstanbul, 2010.

- Boyras, Şeref (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Sivas sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, I-III, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas, 2007.
- Brandon, S. G. F., *A Dictionary of Comparative Religion*, London, 1970.
- Brill, EI¹ (*Encyclopaedia of Islam*), English New Edition, Leiden, 1954.
- Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL-1)*, C. F. Amelangs Verlag, Leipzig, 1909.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-u Buhârî*, I-VIII. Cilt, İstanbul, 1315.
- Câmî, Ebû'l-Berekat Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns Min Hazarati'l-Kuds*, el-Ezherü's-Şerif, Kahire, 1989.
- , *Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, hzl.Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Mârifet yayınları, İstanbul, 2001.
- Campo, Juan E. , *Encyclopedia of Word Religions- Encyclopedia of Islam*, Infobase publishing, Newyork-USA. , 2009
- Can, Şefik, *Divan-ı Kebîr- Seçmeler*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.
- Cansever, Turgut, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cîlî, Abdülkerim, *Varlık mertebeleri* (çev. Abdülazz Mecdi Tolun), Furkan kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem, *AÜİFD.*, “Hallâc-ı mansur” , ss. 330-350, Ankara, 1988.
- , *AÜİFD.*, “Hoca Ahmed Yesevi” , c.XXXIV, ss. 87-132, Ankara, 1993.
- , *TDVİA.*, “Mansûr b. Ammar” , c.28, s.8, Ankara, 2003.
- , *TDVİA.*, “Muhammed b. Vâsı” , c.30, s.585, İstanbul, 2005.
- , *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme” , Yıl:7, sy:17, ss.7-27, Ankara, 2007.
- , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. Ankara, 1997.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr yayınları, Ankara, 2005.

- Ceyhan, Semih, *TDVİA.*, “Üns”, c.42, ss.348-349, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “Vârid”, c.42, ss.519-520, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “Vecd”, c.42, ss.583-584, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “Ubûdiyyet”, c.42, ss.33-34, İstanbul, 2012.
- Cürcânî, Ali, *Kitâbü't-Tarifât*, thk. Adil Enver Hızır, Daru'l-marife, Beyrut, 2007.
- Çabuk, Vahid, *İslam Ansiklopedisi İndeksi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî'de Mârifetin İfadesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, “Hallâc'ın Ene'l-Hakk Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahât Yorumu”, yıl:6, sy:15, ss.191-223, Ankara, 2005.
- Çağatay, Neşet; İbrâhim Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, AÜİFY. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.
- Çelebi, Katip, *Keşf ez-Zünûn*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1943.
- Çelebi, Katip Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî Hacı Halife, *Süllemü'l- Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl*, I-VI, th.: Mahmûd Abdülkâdir Arnaûd, Eşrâf ve Takdîm: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 2010.
- Çelik, Abbas, *Ekev Akademi Dergisi*, “Bir Eğitimci Olarak Zilî”, c.1, sy.3, ss.335-343, Ankara, 1998.
- Çift, Salih, *TDVİA.*, “Ümena”, c.42, s.302, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “Ruveyym b. Ahmed”, c.35, ss.273-274, İstanbul, 2008.
- , *TDVİA.*, “Yahyâ b. Muâz”, c.43, ss.257-258, İstanbul, 2013.
- , *TDVİA.*, “Verrâk Ebû Bekir”, c.43, ss.58-59, İstanbul, 2013.
- Damar, Abdullah, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, “Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu”, yıl:7, sy:17, ss.161-189, Ankara, 2006.
- Demir, Osman, *TDVİA.*, “Yakîn”, c.43, ss.271-273, İstanbul, 2013.
- Demirci, Mehmet, *Tarihî Tasavvufî Menkabeler ve Yorumları*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *TDVİA.*, “Ebû Saîd el-Harrâz”, c.10, ss.222-223, İstanbul, 1994.

- , *TDVİA.*, “*Ebû Yakub en-Nehrecûrî*”, c.10, s.252, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA.*, “*Hayr en-Nessâc*”, c.17, s.54, İstanbul, 1998.
- , *TDVİA.*, “*Mâlik b. Dînâr*”, c.27, s.505, Ankara, 2003.
- , *TDVİA.*, “*Muhammed b. Fazl*”, c.30, s.529, İstanbul 2005.
- , *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, “Ölümdeki Hayat; Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm”, sy.4, ss.9-16, Ankara, 1994.
- Demirdağ, Öncel, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk”, c.11, sy.1, ss.79-90, Samsun, 2011.
- Demirkıran, Yunus, *Sûfilerden Rızık Menkabeleri Bir Sofrada Yüz Derviş*, Hacegan yayınları, İstanbul, 2011.
- Demirli, Ekrem, *TDVİA.*, “*Vahdet-i Vücut*”, c.42, ss.431-435, İstanbul, 2012.
- Dönmez, İbrâhim Kâfi, *İslamda İnanç ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (1-4 cilt), İFAV, İstanbul, 1997.
- Durmuş, Zülfikar, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: İsâr”, sy:1, ss.17-27, Samsun, 2003.
- Eflâkî, Ahmet, *Ariflerin Menkabeleri*, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2006.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara İFAV, İstanbul, 1994.
- Erdoğan, Seyfullah (Derleyen), *Abdülkâdir Geylânî Hayatı ve Menkabeleri*, Mercan Kitap, İstanbul, 2011.
- Eren, Güler (Ed.), *Osmanlı* (Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş Yıldönümü), 12 Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Eren, Şadi, *Mesnevi Bahçesinde Tasavvuf*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1996.
- Erginli, Zafer, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, “*Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış*”, sy:1, ss.153-198, Samsun, 2008.
- , (Ed.) *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Erkan, Arif, *el-Beyân Arapça Türkçe Sözlük*, Yasin yayınevi, İstanbul, 2006.
- Ersöz, İsmet, *TDVİA.*, “*Ahkamü’l-Kuran*”, c.1, s.552, İstanbul, 1988.

- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Furat, Ahmet Suphi, *MEB. İA.*, “Zünnûn”, c.13, ss.655-656, Eskişehir, 1997.
- Gazali, *el-Münkızu mine'd-Dalâl* (çev. Hilmi Güngör), MEB. Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gökbulut, Süleyman, *Tasavvufta On Esas Usulü'l-Aşere Şerhleri*, Necmeddin Kübrâ, İnsan yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Necmeddin el-Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gölpınarlı, Abdalbâki, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli “Vilayetnâme”*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.
- Göztepe, Yüksel, *Tasavvufta Temel Kavramlar Haller ve Makamlar Kuşeyri Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2012.
- Gümüşhanevî, Ahmed zıyaüddin, *Câmiu'l-Usûl Veliler ve Tarikatlarda Usul*, (çev. Rahmi Serin) Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- , *Kitabü Câmü'l-Usul fî'l-Evliyâi ve envaihim ve kelimati's-Sûfiyye*, Mısır, 1298/1880.
- Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- , “Abdülmecid Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri,” Atatürk Üniversitesi SBE., *Doktora Tezi*, Erzurum, 1997.
- Güner, Ahmet, *Tarikatlar Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Gürer, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- , *Abdülkâdir el-Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Risâleler Abdülkâdir Geylânî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Güzel, H. Celal (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 21 cilt, Ankara, 2002.
- el-Hakîm, Suad, *el-Mu'cemü's-Sûfiyyi'l-Hikme fî Hudûdi'l-Kelime*, Beyrut, 1981.

- , *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2004.
- Hamevî, Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, 1977.
- Haq, Sirajul, (çev.: Hüseyin Akpınar), “*Dervişlerin Semâ’ ve Rakı*”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:7, sy:16, ss. 373-393, Ankara, 2006.
- el-Harse, Abdülhâdî Muhammed, *Ulemâ-yı Sûfîyye* (çev. Mehmet odabaşı), Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Hastings, James (Ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, I-XIII, Edinburg 1979-1980.
- Herevî, Abdullah Ensari, *Menâzilü's-Sâirîn* (çev. Abdurrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa, 2008.
- Hocazâde Ahmet Hilmi, *Hadîkatü'l-Evliyâ Veliler Bahçesi*, Beyaz Lale Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Hucvirî, Ebû'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, th.: Dr. Es'ad Abdülhâdî Kandîl, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1973.
- Hucvirî, Ebû'l-Hasan Ali b. Osman, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb* (Çeviren:Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hucvirî, Ebû'l-Hasan Ali b. Osman, (Nicholson, Reynold A.), *The Kashf Al-Mahjûb The Oldest Persian Treatise on Sûfîism*, Ali b. Uthman Al-Jullâbî Al-Hujwirî, Leyden E. J. Brill, London 1911.
- Hulvî, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* (hızl.M. Serhan Tayşi) M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
- , *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* (hızl.Mehmed Serhan Tayşi), Tercüman 1001 Temel Eser, I-II, İstanbul, 1980.
- Isfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, 1988.
- Isfahânî, Râgıp, *Müfredat Kuran Kavramları Sözlüğü* (çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed Ahmed b. Abdullah el-Hâtemi, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (1-9 cilt), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

- , *Fütûhât-ı Mekkiyye Tercümesi*, çev. Ekrem Demirli, (1-18 cilt), Litera Yayıncılık, İstanbul 2007-2013.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Sıfatü's-safve*, th.Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Sıfatü's-safve*, I-IV, th.Mahmûd Fâhûrî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1985.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih*, Dâru Sadr, Beyrut, 1979.
- , *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1980.
- İbn Hâcer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi 'Âyâni'l-Mia's-Sâmine*, I-IV, Dairetü'l-Mearifi'l-Osmaniye, ts.
- , *Takrîbü't-tehzîb*, th.Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- , *Tehzîbü't-tehzîb*, th.Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-âyân ve enbâu'z-zamân*, th.İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1978.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I-VI. Cilt, Beyrut 1969.
- İbnü'l-İmad, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb Fî Ahbâri Men Zeheb*, 10 cilt, th.Abdükâdir el-Arnaûd, Dâr-u ibn Kesîr, Beyrut, 1993.
- İbn Kesir, İmadüddin Ebi'l-Feda İsmail b. Ömer el-Kuraşıyyi ed-Dimeşkiyyi, *El-Bidâye ve'n-Nihaye*, th.Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin Et-Türki, (1-21 cilt), Dar-ı Hicr, İmbaba-Kahire, 1999.
- İbn Mülakkın, Sirâceddin Ebu Hafs Ömer b. Ali, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, th.: Nureddin Şeribe, Mektebetü'l-Hâ necî, İkinci Basım, Kahire, 1994.
- İbn Şahne, Muhibbeddin Ebi'l-Velid Muhammed b. Muhammed, *Ravzu'l-Menâzır Fî 'ilmi'l-Evâi'l ve'l-Evâhir*, th. Seyyid Muhammed Mihenna, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

- İz, Fahir ve Günay KUT, *Büyük Türk Klâsikleri, "Dîvân Nazım ve Nesri"*, c.1, Ötüken- Söğüt Yayınları, İstanbul, 1985.
- İzutsu, Toshihiko, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* (çev. Ramazan Ertürk), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kahraman, Abdullah, *"Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü"* (Tebliğ), İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri, ss.361-376, Ankara, 2011.
- Kam, Ferid ve Mehmed Ali Aynî, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kandemir, M. Yaşar, *TDVİA., "Ümmü Seleme"*, c.42, ss.328-330, İstanbul, 2012.
- Kara, İhsan, *Tasavvuf Sözlüğü* (Seyyid Mustafa Rasim Efendi), İnsan yayınları, İstanbul, 2003.
- Kara, Mustafa, *TDVİA., "Abdullah b. Muhammed b. Münâzil"*, c.1, ss.120-121, İstanbul, 1988.
- , *TDVİA., "Ahmed b. Hadraveyh"*, c.2, s.71, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA., "Bîşr el-Hâfi"*, c.6, ss.221-222, İstanbul, 1992.
- , *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yayınları, Bursa, 1993.
- , *TDVİA., "Cüzcani, Ebû Ali"*, c.8, s.97, İstanbul, 1993.
- , *TDVİA., "Dâvud et-Tâi"*, c.9, ss.48-49, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA., "Ebû Muhammed el-Cerîrî"*, c.10, s.190, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA., "Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî"*, c.10, ss.328-330, İstanbul, 1994.
- , ve Süleyman Uludağ, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, Mârifet Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yayınları, İstanbul, 1990.
- Karaman, Hayreddin (rd.) ve diğerleri, (hızl.lar) Hüseyin Algül ve diğerleri, *İlmihal-1 İman ve İbâdetler*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), c.1, İstanbul, 1998.
- Karapınar, Fikret, *Muhaddis Süfîlerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (H.IV-V. / M. X.-XI. Asır)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı, *Doktora Tezi*, Konya, 2006.

- Kârî, Ebû Hasan Ali b. İbrâhim, *İbn Arabî'nin Menkıbeleri* (çev. Abdülkâdir Şener, Rami Ayas), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Kartal, Abdullah, *TDVİA.*, “*Semnûn b. Hamza*”, c.36, ss.498-499, İstanbul, 2008.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi içinde Bir Dinî Tecrübe Olarak Ku'ran'da Huşû*, yıl:6, sayı:15, ss. 177-190, Ankara, 2005.
- Kaşanî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü* (çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Kaşanî, İzzeddin, *Tasavvufun ana esasları Mısbâhu'l-Hidâye ve Miftahu'l-Kifâye* (çev. Hakkı Uygur), Kurtuba kitap, İstanbul, 2010.
- Kazancı, Ahmet Lütî, “*Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV/4, ss. 117-127, Bursa, 1993.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcim Musannıf Kütübi'l-Arabiyye*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk, 1957.
- Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Kettânî, Muhammed b. Câfer, *Hadis Literatürü*, (çev. Yûsuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Kılıç, Arif, “*Zile'de Yetişen Şahsiyetler: Muharrem Efendi*”, Çağiltı Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, Overdi Matbaası, Zile Kültür Derneği, c.1, sy.1, ss.20-21, 1Nisan1961.
- Kılıç, Mahmut Erol, Çağfer Karadağ ve Mahmut Kaya, *TDVİA.*, “*İbnü'l-Arabî, Muhyiddin*”, c.20, ss.493-522, İstanbul, 1999.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî Düşüncesine Giriş*, Sûfi Kitap, İstanbul, 2011.
- , *TDVİA.*, “*Uşşakiyye*” maddesi, c.42, ss.232-233, İstanbul 2012.
- Kırca, Celal, “*Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Tefsiri*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.6, ss.95-112, Kayseri, 1989.
- Kırkılıç, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, Timaş yayınları, İstanbul, 1996.

- Kocabıyık, Ergün, *İngilizce Türkçe Tasavvuf Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Komisyon, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, I-VIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000.
- Konevî, Sadreddin, *En-Nusûs fî tahkiki tavrî'l-Mahsûs, Vahdet-i Vücut ve Esasları*, (çeviri: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (hızl.Mustafa Tahralı – Selçuk Eraydın), (1-4 cilt), İstanbul, 2005.
- Konur, Himmet, “*Horasan’ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı*” (H. I-V. Asırlar), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXI, ss.3-27, İzmir, 2005.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB yayınları, Ankara, 1993.
- Krenkow, F., *MEB. İslam Ansiklopedisi*, “*Yâfî*” , c.13, s.333, Eskişehir, 1997.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdulkerim en-Nisâbûrî eş-Şafi’i, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyyetü*, th. Abdulhalim Mahmud, dr. Mahmud b. Eş-Şerif, Mataba’ Müessese Dari’s-Şa’b, Kahire, 1989.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, (Çeviren: Süleyman Uludağ), *Kuşeyrî Risâlesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.
- Küçük, Hülya ve Semih Ceyhan; *TDVİA.*, “*Râbia el-Adeviyye*”, c.34, ss.380-382, İstanbul, 2007.
- Küçük, Hülya, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, “Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler ve Günümüz Tasavvuf Akademisyenlerinin Konuyla İlgili Müzakereleri”, Yıl:13, Sy:29, ss.185-198, İstanbul, 2012.
- Küçük, Raşit, *TDVİA.*, “*Abdullah b. Mübârek*”, c.1, ss.122-124, İstanbul, 1988.
- Knysh, Alexander, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu, Ufuk Yayınları, s.70, İstanbul, 2011.
- Mahmud, Abdulhalim, *Süfyân es-Sevrî*, 3. Baskı, Daru'l-Maarif, Kahire, ts.
- Mantran, Robert, *İslam’ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİFY. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.

- Massignon, Louis, *MEB. İA. içinde "Al-Hallâc"*, c.5/1, ss.167-170, Eskişehir, 1997.
- Mehmed Efendi, Şeyhî, *Şakâik-ı Nûmâniye ve Zeyilleri Vekâyîü'l-Fudalâ*, I-V, hzl.Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. 'Atıyye, I-III, *Kûtu'l-Kulûb fi Muameleti'l-Mahbub ve vasfî tariki'l-Mürîd ila makami't-Tevhid*, th. Mahmud b. İbrâhim b. Muhammed er-Rıdvani, Mektebe dari't-tûras, Kahire, 2001.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb - Kalplerin Azığı* (çev. Yakup Çiçek), c.I-IV, Umran Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mizzî, Cemaleddin Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbü'l-Kemâl Fî Esmâi'r-Ricâl*, tahk.: Beşar Avvad Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Muhammed, İbn Münevver, *Tevhidin Sırları (Esrâru't-tevhid fî makaâtî's-Şeyh Ebî Saîd)*, (çev.: Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Muhammed, İbn Sa'd, *et-tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- Muhasibî, Ebû Abdullah Haris, *er-Riâye Kalb Hayatı*, Çeviren: Abdulhakim Yüce, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.
- Münâvî, Abdürraûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye Fî Terâcimi's-Sâdati's-Sûfiyye ev Tabakâtü'l-Münâviyi'l-Kübrâ*, I-II, th.: Abdülhamîd Sâlih Hamdân, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-tûras, Kahire, ts.
- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahih*, I-IV. Cilt, Mısır, 1955.
- Nablusî, Abdulgani, *Ariflerin Tevhidi*, çev.: Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2003.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmail, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, I-II, th.: İbrâhim Atve Ivaz, Merkez-i Ehl-i sünnet barakat rızâ, 1. Baskı, Hindistan, 2001.
- Nedvî, Ebû'l-Hasan, *Ricâlü'l-fikr ve'd-da've fî'l-İslâm*, Dimeşk, 1385/1965.
- Neşşar, Dr. Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefe Fî'l-İslam*, I-III Cilt, Daru'l-Mearif, 9.Baskı, Kahire, ts.
- Nicholson, Reynold A., *The Kashf Al-Mahjûb The Oldest Persian Treatise on*

- Sûfîism*, Ali b. Uthman Al-Jullâbî Al-Hujwirî, Leyden E. J. Brill, London 1911.
- , *MEB. İA. "Ebû Saîd"*, c.4, ss.46-47, Eskişehir, 1997.
- , *MEB. İA., "Fudayl b. İyad"*, c.4, ss.681-682, Eskişehir, 1997.
- , *The Tadhkiratu'l-Awliyâ of Shaykh Fariduddin Attar (Memoirs of The Saints)*, I-II, by Reynold A. Nicholson, Leide, London 1905.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyânı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Menâkıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- , *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*, Timaş yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergah yayınları, İstanbul, 1982.
- Okuyan, Mehmed, *TDVİA., "Necmeddin-i Dâye"*, c.32, ss.496-497, İstanbul, 2006.
- , *Necmeddin-i Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ögke, Ahmet, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde "Har (Eşek)" Metaforu, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8, sy:18, ss.19-41, Ankara, 2007.
- Öktem, Niyazi, *Hallâc-ı Mansûr Yaşamı Felsefesi Etkileri*, Horasan yayınları, İstanbul, 2011.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulema (XVI.Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- , *TDVİA., "İbn Ata"*, c.19, s.336, İstanbul, 1999.
- , *TDVİA., "İbrâhim b. Edhem"*, c.21, ss.293-295, İstanbul, 2000.
- , *TDVİA., "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî"*, c.29, ss.441-448, Ankara, 2004.
- Öz, Mustafa, *TDVİA., "Ca'fer es-Sâdık"*, c.7, ss.1-3, İstanbul, 1993.
- Özköse, Kadir; H.İbrâhim Şimşek, *Altın Silsileden Altın Halkalar*, Nasihat yayınları, Ankara, 2009.
- Özköse, Kadir, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Ensar yayıncılık, Konya, 2008.
- , *Dervişin Günlüğü*, Ensar yayıncılık, Konya, 2008.
- , *Mağrib Tasavvufu*, Ensar yayıncılık, Konya, 2010.
- , (Ed.) *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

- , *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat yayınları, Ankara, 2008.
- , “Zileli Muharrem Efendi’nin Tasavvufî Düşüncesi” (Tebliğ), Tarihi ve Kültürüyle İkinci Zile Sempozyumu, Ekim, 2011.
- Öztürk, Mustafa, *TDVİA.*, “*Sehl et-Tüsterî*”, c.36, ss.321-323, İstanbul, 2008.
- Öztürk, Yaşar Nûrî, *Aşk ve Hak şehidi Hallacı Mansûr ve Eseri*, Yeni boyut, İstanbul, 1996.
- , *Kur’an’daki İslam*, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993.
- Plessner, M., *MEB. İA.*, “*Süfyân-üs-Sevrî*”, c.11, ss.83-86, Eskişehir, 1997.
- Renard, John, *Historical Dictionary of Sûfism*, Scarecrow press, Maryland-USA. 2005.
- Rıhtım, Mehmet, *TDVİA.*, “*Yahyâ-yı Şîrvânî*”, c.43, ss.264-266, İstanbul, 2013.
- Richard C. Martin, *Encyclopaedia of Islam and the Muslim World*, Macmillan Reference, North Carolina-USA, 2004.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr Seçmeler*, hzl.Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Safer Baba, *İstîlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye –Tasavvuf Terimleri-*, Heten Keten Yayınları, İstanbul, 1998.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkûn Sultanları*, Oğlak yay., İstanbul, 1999.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-i Türki*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Seccâdî, Seyyid Câfer, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Uygur) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Seratlî, Tahir Galip, *Evliyânın Halleri Menâkıbı Şerifeler*, Kardelen yayınları, İstanbul, 2012.
- Serrac, Abu Nasr Abdallah b. Ali Al-Sarraj Al-Tusi, *The Kitab Al-Luma’ Fi’l-Tasawwuf*, Reynold Alleyne Nicholson, Leyden/Londra, 1914.
- Sezgin, Fuad, *GAS Târîhu’t-Türâsi’l-Arabiyye*, I-IV, (Arapça’ya çeviren: Mahmud Fehmî Hicâzî), Matbaa Câmi’a İmam Muhammed b. Suud el-İslâmî, Riyad, 1991.

- Sezgin, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I-V, (Çeviren Abdurrahman Aliy), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2008.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, tahk.: Abdulhalim Mahmud ve Abdalbaki Sürur, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1960.
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapça, çev.: dr. Mahmud Fehmi Hicâzî, Riyad, 1991.
- Sivâsî, Ahmed Şemseddin, *Menâkıb-ı Cehar Yâr-ı Güzîn, Dört Halifenin Menkıbeleri*, (hzl.Abdullah Kargılı, Osman Yolcuoğlu), Sûfî Kitap, İstanbul, 2005.
- , *Şemseddin Sivâsî Divanı*, hzl.Recep Toparlı, Gurbet Yayınları, Sivas, ts.
- Sivâsî, Şeyh Receb, *Hidâyet Yıldızı*, Şemseddin Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri, Hazırlayan: M. Fatih Güneren, Seçil Ofset, İstanbul, 2000.
- Smith, Margaret, *MEB. İA. İçinde "Râbia Adeviye"*, c.9, ss.588-590, Eskişehir, 1997.
- , *Studies in Early Mysticism in the near and middle east*, Oneworld publications, Oxford, 1995.
- Sunar, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.
- , *Mistisizmin Ana Hatları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.
- , *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sühreverdî, Şehabeddin Ebi Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî, *Avarifü'l-Maarif*, th. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer, *Tasavvufun Esasları Avarifü'l-Mearif Tercemesi*, hzl.H.Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Sülemî, Abdurrahman Muhammed b. El-Hüseyin, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, th.:

- Mustafa Abdülkâdir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2003.
- , *Tasavvufun Ana İlkeleri-Sülemî'nin Risâleleri*, çev.: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Süreyyâ, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nûrî Akbayan, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 6 cilt, İstanbul, 1996.
- Süyûtî, Celâleddin, *el-Haberu'd-dâl Ala Vücûdi'l-Kutbi ve'l-Evtâd ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdal*, th.: Abdulhâdî Mansûr, Daru'l-Beyrûtî, Şam, 2005.
- Şahabî, Muhammed Sâdık, *Menâkıb-ı Gavsiyye, Abdülkâdir Geylânî'nin Menkıbeleri*, Farsçadan Çeviren: Türkzade Hafız Mehmet Ziyaeddin, Sadeleştiren: Tahir Hafızalioğlu, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Şarânî, Abdulvehhab, *Tabakât'ül-Kübrâ Evliyâlar Ansiklopedisi*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Bedir yayınevi, c.I-II, İstanbul, 2005.
- , *et-Tabakâtü'l-Kübrâ, el-Müsemmat bilevakıhi'l-Envar Fi Tabakâti'l-Ahyar*, th.: Halil el-Mansûr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- , *Tenbihu'l-Muğterrin* (çev. Sıtkı Güllü), Bedir yayınevi, İstanbul 2009.
- Şener, H. İbrâhim ve Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tahir, Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1333.
- Tatçı, Mustafa, *Hallâc-ı Mansûr menakıbnâmesi Niyazii Kadîm*, H yayınları, İstanbul, 2008.
- , *Tasavvufa Dair*, Alperen Yayınları, Ankara, 2003.
- Tayşi, Mehmed Serhan, *TDVİA., "Cemâl-i Halvetî"*, c.7, s.302, İstanbul, 1993.
- Tek, Abdürrezzak, *TDVİA., "Süfyân es-Sevrî"*, c.38, ss.23-28, İstanbul, 2010.
- Tekeli, İlhan (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, I-VIII, Ana Basım aş., İstanbul, 1993.

- Tirmizî, Hakim, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, ed. Osman İsmail Yahyâ, Beyrut, 1965.
- , *Hatmü'l-Evliyâ Veliliğın Sonu*, hzl.Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- , *Nevâdirü'l-Usûl Fî ma'rifeti Ehâdîsi'r-Resûl*, Mektebetü'l-İmami'l-Buhâri, Kâhire, 2008.
- Tokat Valiliği, *Tokat 1973 İl Yıllığı*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1973.
- Tosun, Necdet, *TDVİA.*, “Üveysilik”, c.42, ss.400-401, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “Veysel Karanî”, c.43, ss.74-75, İstanbul, 2013.
- Trimingham, J.Spencer, Çev.Kadir Özköse, “Tasavvuf Akımlarının Kuruluşu-1,” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, sy:1, ss.183-193, Samsun, 2002.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrac, *El-Luma' İslam Tasavvufu*, Çeviren: H. Kamil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul 1996.
- Türer, Osman, “*Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetilik Örneği*”, İnsan yayınları, İstanbul, 2011.
- , “*Tasavvuf Tarihi*”, Seha Neşriyat, İstanbul, 1995.
- , *TDVİA.*, “*Buşenci, Ebü'l-Hasan*”, c.6, ss.475-476, İstanbul, 1992.
- Uçman, Abdullah, *TDVİA.*, “*Abdülahad Nûrî*”, c.1, ss.178-179, İstanbul, 1988.
- , *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, “*Abdülahad Nûrî*”, c.8, ss.228-235, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ulu, M. Emin, *Alperenler Cenneti Tokat*, Acar Matbaacılık a.ş., İstanbul, 2004.
- Uluç, Tahir, “İbn Arabî’de Mistik Sembolizm,” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:7, sy:16, ss.151-190, Ankara, 2006.
- Uludağ, Süleyman, *Evliyâ Tezkireleri* Feridüddin Attar, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “*Abdülkâdir Geylânî*”, c.1, ss.238-239, İstanbul, 1988.
- , *TDVİA.*, “*Ahmed Şemseddin Yiğitbaşı*”, c.2, s.135, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA.*, “*Amr b. Osman el-Mekkî*”, c.3, s.90, İstanbul, 1991.
- , *TDVİA.*, “*Bâyezid el-Bistâmî*”, c.5, ss.238-241, İstanbul, 1992.

- , *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*, Dergah yayınları, İstanbul, 2010.
- , *TDVİA.*, “*Hallâc-ı Mansûr*”, c.15, ss.377-381, İstanbul, 1997.
- , *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* “*Kerâmet – 2*”, yıl:6, sy:15, ss.7-35, Ankara, 2005.
- , *Keşif ve kerâmet*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2008.
- , ve Mustafa Kara, *Nefahâtü'l-Üns* Tercümesi, Mârifet Yayınları, İstanbul, 2001.
- , “*Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tarihinin Temel Kaynakları, Bursa’da düünden bugüne Tasavvuf Kültürü-2*”, Bursa KSTV yay. Bursa, 2003.
- , *TDVİA.*, “*Serî es-Sakatî*”, c.36, ss.564-565, İstanbul, 2008.
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yayınları, İstanbul, 1991.
- , *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taaruf*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992.
- , *Tasavvufun Dili 2 Mânevî Haller*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , *Tasavvufun Dili 3 Makam ve Mârifet*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyrî Risâlesi*, Dergah yayınları, İstanbul, 1991.
- , *TDVİA.*, “*Uzlet*”, c.42, ss.256-257, İstanbul, 2012.
- , *TDVİA.*, “*Veli*”, c.43, ss.25-28, İstanbul, 2013.
- , *TDVİA.*, “*Verâ*”, c.43, ss.49-50, İstanbul, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6 cilt, Ankara, 1988.
- , *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, Mearif Vekaleti Milli Matbaa, İstanbul 1345/1927.
- Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, AÜİFY. Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1995.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ* (1-5 cilt), hzl.Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul, 2011.

- Vicdanî, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliye: Tarikatlar ve Silsileleri*, hzl.İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Yafî'î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yemeni el-Mekkî, Tarih-i Yafî'i, *Mir'atü'l-Cinân ve 'ibratü'l-Yakazân Fi Mârifeti Havâdisi 'z-Zamân*, I-IV. Th. Halil el-Mansûr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Yardımcı, Mehmet (hızl.), *Tarihi ve Kültürü ile Zile sempozyumu Bildirileri 9-12 Ekim 2008*, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- , *Tarihi ve Kültürü ile II. Zile sempozyumu Bildirileri 6-9 Ekim 2011*, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2012.
- Yavuz, Orhan, *Anadolu Türkçesiyle yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri*, Tablet kitabevi, Konya, 2006.
- Yavuz, Yûsuf Şevki, *TDVİA., "Ahmed b. Hanbel"*, c.2, ss.75-87, İstanbul, 1989.
- , *TDVİA., "Hasan el-Basrî"*, c.16, ss.291-307, İstanbul, 1997.
- Yazıcı, Tahsin, *TDVİA., "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr"*, c.10, ss.220-222, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA., "Ebû Hafs el-Haddâd"*, c.10, ss.127-128, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA., "İbn Hafîf" maddesi*, c.19, ss.535-537, İstanbul, 1999.
- Yetik, Erhan, *TDVİA., "Ebû Osman el-Hîrî"*, c.10, s.208, İstanbul, 1994.
- , *TDVİA., "Habîb el-Acemî"*, c.14, s.370, İstanbul, 1996.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Yıldız, Alim ve H. İbrâhim Şener, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yıldız, Alim (Ed.), *"İlim ve Kültür tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 30 Nisan-1 Mayıs 2010"*, Sivas Kemal İbn Hümmam Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (1-10 cilt), Kombassan Yayınları, Konya, 1994.
- Yılmaz, Coşkun, *Tanımı Kaynaklarıyla ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Sehâ neşriyat, İstanbul, 1991.

- Yılmaz, H. Kamil, *300 soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *Gönül Erleri Kırk Velî*, Erkam Yayınları, s.142, İstanbul, 1991.
- , (Ed.) *İLAM Araştırma Dergisi*, c.2, sy.2, ss.21-39, İstanbul, 1997.
- , *TDVİA.*, “Cezbe”, c.7, s.504, İstanbul, 1993.
- , *el-Luma’ İslam Tasavvufu*, Altınoluk, İstanbul, 1996.
- , *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 11.bs., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- , *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevi’nin Kırk Hadis Şerhi*, MÜİFY. İstanbul, 1990.
- Yücer, Hür Mahmut, *TDVİA.*, “Vâkıa”, c.42, s.470, İstanbul, 2012.
- Yücesoy, Hayrettin, *TDVİA.*, “Mihne”, c.30, ss.26-28, İstanbul, 2005.
- Yurdaydın, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, AÜİFY. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, I-XXV, th.: Şuayb Arnavut, Müessesetü’r-Risâle, 11. Baskı, Beyrut, 1996.
- , *el-’Iber Fî Haberi Men Gaber*, th.: Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Zerruk, Ahmet, *Tasavvufun Esasları* (çev. Muhammed Uysal) , Endülüs Kitap, İstanbul, 2011.
- Zîlî, Muharrem Efendi, *Hubbû’l-Mesâil* (el yazma).
- , *Hediyyetü’s-Suğlûk fî şerhi tuhfeti’l-mülûk* (el yazma).
- , *Künûzü’l-Evliyâ ve Rumûzü’l-Asfiyâ* (el yazma).
- , *er-Radâ’ Mahremü’l-Cimâ’ bi-lüzûmi’l-Inkıtâ’* (el yazma).
- Ziriklî, Hayreddin, *el-’Alâm Kâmûs Terâcim*, 1-8 cilt, Daru’l-İlmi’l-Melâyin, Beyrut, 2002.
- Zorlu, Cihat, *Ebû’l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî’nin Hubbu’l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh Tasavvuf İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.

Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, 1-10 cilt, Çevirenler: Ahmet Efe ve diğ erleri, Risale Basın Yayın, İstanbul, 1994.